

TIZENKILENC ÉVE AZ EURÓPAI MAGYARORSZÁG TUDOMÁNYOS MEGÚJULÁSA ÉS A FIATAL KUTATÓK SZOLGÁLATÁBAN

A PEME XXIII. PhD – Konferenciájának előadásai

(Budapest, 2022. április 28.)

PEME

2022. május

BUDAPEST

Szerkesztette:

Dr. Koncz István és Szova Ilona

Elektronikus könyv

2022

ISBN 978-615-5709-16-6

Kiadja a Professzorok az Európai Magyarorszáért Egyesület

BEVEZETÉS – KÖSZÖNTŐ

Tisztelt Olvasók! Kedves Szerzőtársaink!

Budapesten, most is nagy érdeklődéstől kísérve, április 28-án tartottuk meg a XXIII. PhD-Konferenciát, amelyen 16 tudományterületről érkező PhD-hallgatók és a mesterszakos diákok mutatták be kutatásaik eddigi eredményeit. Az előadók, szekció-elnökségi tagok és opponensek négy országból érkeztek, vagy kapcsolódtak be online a tudományos tanácskozás munkájába. A szekció-elnökségekben 26 vezető kutató segítette a tudományos tanácskozás munkáját, véleményezve a fiatal tehetségek tudományos produktumait. A bírálók és lektorok között három akadémikus és négy külföldi tagunk is részt vett és vesz a Konferencia munkájában és a tanulmánykötet elkészítésében /tudományos vázlatok, előadások és dolgozatok bírálata/.

Egyesületünk – már a 19 évvel ezelőtti - megalakításakor is az az elsődleges cél vezérelt bennünket, hogy a szervezetünkben koncentrálódó szellemi és szervezői erőforrásokat, a haladó humán és reál vezető értelmiség tenniakarását hazánk gyors európaivá alakítása érdekében új tudós nemzedékek megszületéséhez/megerősödéséhez is hasznosítsuk. Az Egyesületünket alapító tudósok és tudományszervező szakemberek, s a legkülönbéle tudományágak neves képviselői, továbbá az azóta folyamatosan csatlakozó fiatalabb tudós korosztályok és a külföldön dolgozó fiatal értelmiségiek képviselői megtartották és folyamatosan bővítik szervezetünket és munkaformáinkat.

A PEME küldetése teljesítését lehetővé tevő szakmai-segítő programsorozat egyik legsikeresebb munkaformája immár 13 éve a fiatal kutatók - próbapályán folyó, idősebb neves kutatókkal való szakmai párbeszéd lehetőségét biztosító - prezentációs és gyors publikációs lehetőségeinek kiszélesítése nemzetközi tudományos konferenciákra építve.

A XXIII. konferencia-kötet megjelenése kapcsán elmondható „számok” nemcsak tudományos partnereink (a tudományos élet irányítói, hazai doktori iskolák, egyetemek, kutatóintézetek és külföldi műhelyek) felé jelzik ezirányú törekvéseink nagyfokú sikerességét. A fiatal kutatók konferenciáin az elmúlt 13 évben ezernél jóval több előadás hangzott el, ezek nyomán pedig több, mint 11000 oldalon publikálhattak segítségünkkel a kutatómunkára készülő mesterszakos diákok és a doktori iskolákból jött PhD-s hallgatók.

Hisszük (és mára már az egész tudományos világ érzékeli), hogy az ország jövője szempontjából is nagyon fontos a fiatal kutatók aktivitása, a megjelentetett írásaik tömege pedig a fiatal kutatók tenniakarását jelzi egyértelműen és látványos minőséget jelent. A konferenciáink iránti nagy érdeklődésnek az is a háttere, hogy a fiatal kutatók tudják: Egyesületünk segítő, profin megszervezett programjainak többsége értük van. Kívánjuk, hogy közülük éljenek továbbra is mind többen a PEME doktori cselekményeik felgyorsítását célzó és biztosító tudományos lehetőségeivel.

A XXIII. Konferencia előadói számos nagyon aktuális friss tudományos kérdés/probléma kutatásáról is beszámoltak. Ilyenek például: a Cyberbullying társadalmi vonatkozásai, a pandémia hatása a foglalkozáspolitikára, interjúk a babaváró hitelről, a fiatalok személyiség jellemzői a társadalmi tőke szempontjából, a koronavírus mobilapplikációs piaca, a digitalizáció hatásai, a hősziget jelensége, s számos „találmány szagú” természettudományos/gazdaság- és élettudományi téma /a flexónyomtatás standardizálási és optimalizálási lehetőségei, a

kreativitás, mint településfejlesztési elem, platform üzleti modellek értékelése, vagy a cink-oxid és titán-dioxid nanorészecskék hatása bizonyos baktériumok életjelenségeire, stb.

Külön színfoltjai voltak a konferenciának a délutáni online előadások és viták, amelyeken külföldi előadók és opponensek is szerepeltek, illetve az itthoni valamiképpen akadályozott előadók és bírálók is. A konferencia ezen részének munkájába kapcsolódott be egyik külföldön lévő tudományos alelnökünk, Dr. Fejes Zsolt, opponensként és hozzászólóként.

Záróakkordként, plenáris ülésen volt olyan online kapcsolatunk, amelyben Nápolyból, Svájcban, Szlovákiából, Szerbiából, Veszprémből, Szolnokról és Debrecenből bejelentkező előadók, bírálók és hozzászólók is szerepeltek. E plenáris ülésen hangzottak el elnökünknek – a fiatal előadók kiemelkedő munkáit méltató és a konferencia előkészítőinek, szervezőinek, tudományos vezetőinek, résztvevőinek köszönetet mondó -szavai is.

Az Egyesület Elnöksége nevében gratulálunk a plenáris ülés minden előadójának, a tanulmányok szerzőinek és kutatóhelyi mentoraiknak, munkatársainknak pedig köszönjük az opponensi/lektori és szerkesztői tevékenységüket, s a kötet szerzőinek nagyon sikeres jövőbeni tudományos tevékenységet kívánunk.

A PEME Elnöksége nevében:

Dr. Koncz István
elnök

Dr. Simai Mihály akadémikus
tudományos alelnök

TARTALOM

1. BALOGH VIRGÍNIA: A FELHASZNÁLÓ, MINT ÉRTÉKMOZGATÓ - A PLATFORM ÜZLETI MODELLEK ÉRTÉKELÉSE	2
2. BOKÁNYI ADRIENN: SZOMBATHELY MIKROKLÍMÁJA, HŐSZIGET JELENSÉGE, ZÖLDTERÜLETI ELLÁTOTTSÁGA ÉS AZ EZEKET ÉRINTŐ VÁROSI INTÉZKEDÉSEK	15
3. CZIGLER ENIKŐ: A KORONAVÍRUS MOBILAPPLIKÁCIÓS PIACRA GYAKOROLT HATÁSA.....	29
4. DR. KOVÁCS EDIT: A PANDÉMIA HATÁSA A HAZAI FOGLALKOZTATÁSPOLITIKÁRA A KORMÁNYZATI SZAKPOLITIKA TÜKRÉBEN, A FOGLALKOZTATÁSPOLITIKA CÉLJÁNAK ÉS ESZKÖZRENDSZERÉNEK VÁLTOZÁSAI	37
5. DUDOK DÁVID: A KÖZMŰVELŐDÉSI INTÉZMÉNYRENDSZER ÉS A KÖZÖSSÉGFEJLESZTÉS VISZONYA	50
6. HALPER JOHANNA: A ROMEK - A BUDAPESTI LENGYEL KATONAI BÁZIS TÖRTÉNETE.....	61
7. KELLER-DEÁK KRISTÓF: CSEHSZLOVÁK ERŐDÍTÉSEK A MAGYAR HÍRSZERZÉS JELENTÉSEIBEN.....	68
8. KRAMARICS SZANDRA: PROPAGANDA VAGY VALÓS SEGÍTSÉG? – INTERJÚK A BABAVÁRÓ HITELRŐL	75
9. LŐRINCZ EDINA: TELEPÜLÉSFEJLESZTÉS ÉS KREATIVITÁS BUDAPESTEN, A KREATIVITÁS MINT TELEPÜLÉSFEJLESZTÉSI ELEM MEGJELENÉSE A BUDAPESTI ÖNKORMÁNYZATOK STRATÉGIAI TERVEIBEN	88
10. NÉMETH IMRE: CINK-OXID ÉS TITÁN-DIOXID NANORÉSZECSKÉK HATÁSA PSEUDOMONAS AERUGINOSA BAKTÉRIUM ÉLETJELENSÉGEIRE	104
11. DR. MAŇUROVÁ KLAUDIA: A FLEXÓNYOMTATÁS ÉS NYOMDAI ELŐKÉSZÍTÉS STANDARDIZÁLÁSI ÉS OPTIMALIZÁLÁSI LEHETŐSÉGEINEK VIZSGÁLATA A MAGYARORSZÁGI NYOMDÁKBAN	114
12. POLYÁK ENIKŐ: MEDIKALIZÁLT NYELVHASZNÁLAT NÉMETH LÁSZLÓ IRGALOM ÉS TOMPA ANDREA FEJTŐL S LÁBTÓL CÍMŰ REGÉNYEIBEN	126
13. PUKÁNSZKY ALEXANDRA: A NEMSPECIFIKUS FOGLALKOZÁSNEVEK VÁLTOZÁSA A FINN NYELVBEN	133
14. RÁCZ MÁRK: TÖPRENGÉSEK A MAGYAR FELSŐOKTATÁSBAN MEGFIGYELHETŐ - IDEOLÓGIÁVAL ÁTITATOTT - TÁRSADALOMTUDOMÁNYI OKTATÁS LEHETSÉGES TÖRTÉNETÉRŐL A XX. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN	139
15. VIRÁG ÁDÁM: A KÖZFOGLALKOZTATÁS ALAPJAIN SZERVEZŐDŐ START SZOCIÁLIS SZÖVETKEZETEK MŰKÖDÉSÉNEK JELLEMZŐI A KORONAVÍRUS VILÁGJÁRVÁNY IDEJÉN ..	153

Balogh Virgínia

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar

Gazdálkodástani Doktori Iskola

Absztrakt

A digitális technológiák soha nem látott módon alakítják át a gazdaságokat, a társadalmi életet, átstrukturálják a szervezeteket és nem utolsósorban tudást is termelnek. Egy új típusú digitális – gazdaság alakul ki. A digitális technológiákon alapuló rendszer által új üzleti fejlődési lehetőségek is létrejönnek, melynek során a gazdasági értékek létrehozásának, előállításának, terjesztésének és cseréjének módja is megváltozik. Ebben az összefüggésben az üzleti modell gyakran alkalmazott eszközzé válik a vállalati stratégiák és az üzleti környezet elemzésére. A hagyományos vállalatértékelési technikák alkalmazása nehézkes a digitális üzleti modellek értékelésekor. Bár a pénzügyi beszámolók a digitális vállalatok teljesítményének proxy értékeként szolgálhatnak, meg kell találni azokat a tényezőket, amelyek közvetlenül befolyásolják a digitális üzleti modellek teljesítményét és valós értékét.

A felhasználó-alapú értékelési módszer megkülönbözteti az új és jelenlegi felhasználók értékét, ami lehetővé teszi a befektetők számára, hogy megbecsüljék és ennek következtében mérlegeljék a digitális üzleti modell alapú befektetések jövedelmezőségét. Kutatásomat a felhasználói bázisra alapozom, és egy új modellel kívánom meghatározni a felhasználók belső értékét. A felhasználók értéke változik a hűség, az aktivitás és a platform bevételi modellje szempontjából is, emiatt érdemes a különböző platformtípusokat csoportonként kezelni, mivel csak így lehet operacionális értékelési modell létrehozni, amely közelebb visz minket a platformok és a digitális vállalkozások „rejtett értékeihez”.

Kulcsszavak: digitális transzformáció, platform, vállalatértékelés, felhasználóérték,

JEL kódok: G32, M13, O33

Bevezetés

Digitális átalakulás zajlik körülöttünk, és alig van az életnek egyetlen olyan területe, amely ne lenne érintett ebben. Hagyományos értelemben a digitális átalakulás a számítógépes és internetes technológia használatát jelenti a hatékonyabb és eredményesebb gazdasági értékteremtési folyamat elérése érdekében. Tágabb értelemben az új technológia összességében bekövetkező változásait jelenti; hogyan működünk, hogyan lépünk kapcsolatba a különféle gazdasági szereplőkkel, és hogyan jön létre a gazdagság ebben a rendszerben. Mára világossá vált, hogy a digitális átalakulásnak nyilvánvaló, tartós, sőt forradalmi hatása van nemcsak a gazdasági rendszerekre és a kereskedelmi szereplőkre, hanem egyre inkább az egyének és a társadalom egészének életére is.

A digitális gazdaság gyakori kulcsszó lett a közelmúltban megjelent menedzsmenttel és információs rendszerekkel foglalkozó folyóiratokban. A kifejezés olyan gazdaságot ír le, amely az információk digitalizálásán és a megfelelő információs és kommunikációs infrastruktúráján alapul. Arra a jelenségre utal, hogy a gazdasági értékek létrehozásának, előállításának, elosztásának és cseréjének módja alapvetően megváltozik a digitális gazdaságban. A digitális gazdaságban a technológiai fejlesztések nem fokozatosan, hanem exponenciálisan az egekbe szöknek. Az exponenciális változások által meghatározott világban élni kiterjedt következményekkel jár a társadalomra, a politikára és a gazdaságra nézve. Amikor a vállalkozások összehangolásáról van szó, ezekkel a fejleményekkel szembenézni már nem csupán az üzleti folyamatok digitalizálásáról van szó; az üzleti modellek átalakításáról szól a fenntartható versenyelőny fenntartása érdekében.

A platform üzleti modellt működtető cégek mára uralják a világot, mind méretük, mind teljesítményük (piaci kapitalizációja) tekintetében. Néhány népszerű példa az Airbnb, az Uber, a Facebook, az Amazon és a Google. Rajtuk kívül jó néhány cég működik platform üzleti modellként sajátos hazai piacon, és ugyanezzel a modellel eléri a globális szinten is a fogyasztókat. E platform üzleti modellek egyedi jellemzője (ellentétben a hagyományos üzleti modellel), hogy hálózatként működnek, gyakran közvetítve a felhasználók különböző oldalai, partnerségek között. A tőzsdéhez hasonlóan a legtöbb ilyen cég megkönnyíti az interakciókat, csökkenti a tranzakciós költségeket, és segíti a kapcsolódási pontok kialakítását bizonyos felhasználói csoportok között. Bár az ilyen üzleti modellek nem voltak új keletűek, a digitális technológiák térhódítása és a mobil eszközökön keresztül könnyű internet-hozzáférés megadta az égetően szükséges lökést ezeknek a vállalkozásoknak a növekedéséhez és elterjedéséhez.

Digitális üzleti modellek – platformok

A gazdaság „platformosítása” olyan divatszó manapság, amelyet gyakran emlegetnek a gazdaság és a társadalom haladó digitalizációjáról folyó vitákban. A „platform” kifejezésnek különböző jellemzői vannak, és gyakran az ipari kontextusban technológiákat vagy szabványokat is magában foglal. Ebben a tanulmányban azonban a platform kifejezés kizárólag azokra a digitális platformokra vonatkozik, amelyek a piaci szereplők két vagy több csoportját kapcsolják össze.

A digitális platformok piacának dinamikája sajátos jellemzőket és törvényszerűségeket követ, amelyek jelentősen eltérnek a platform nélküli nem digitális piaci struktúráktól. Amint arra Evans (2011) is rámutatott, a digitális platform kifejezésre egyértelmű és széles körben elfogadott meghatározás nem létezik. A szakirodalmat a terminológia következetlensége is jellemzi - a kontextustól, a hatókörtől és a szerző preferenciájától függően a platformokat digitális

platformoknak is nevezhetjük (Parker és társai, 2017); többoldalú platformok (Hagiu, 2013), platformökoszisztémák (Canning és Kelly, 2015), és kétoldalú piacok (Parker és társai, 2006) is elhangzanak a neves nemzetközi szakirodalomban. Jelen tanulmányban egyszerűen platformokként hivatkozok rájuk, és Parker és munkatársai által megalkotott (2016) definíciót alkalmazom, mivel ők az egyik - ha nem a legtöbbet - idézett szerzők a platformokkal kapcsolatos kutatásokban. A platformokat a következőképpen határozzák meg, mely definíció jelen munkámban végig fennáll: „A platform egy olyan vállalkozás, amely a külső termelők és fogyasztók közötti értékteremtő interakciókat teszi lehetővé. A platform nyitott, részvételen alapuló infrastruktúrát biztosít ezekhez az interakciókhoz, és meghatározza a résztvevők számára az irányítási feltételeket. A platform átfogó célja: a felhasználók közötti kapcsolódások elérése és az áruk, szolgáltatások vagy közösségi valuta cseréjének elősegítése, ezáltal lehetővé téve az értékteremtést minden résztvevő számára.”

Ezenkívül hangsúlyozni kell, hogy a hivatalos statisztikákban nincs külön „platform iparág”, mivel a platformok olyan technológiák, amelyek sokféle változatban fordulnak elő, és számos iparágra kiterjedhetnek (Parker és társai, 2017). Ennek ellenére a *platformok mindegyike* egy hasonló szerkezet köré épül fel, és *négy különböző résztvevőből áll*;

- a) a platform tulajdonosai, akik szellemi tulajdonukként birtokolják a platformot és kormányozzák/irányítják azt;
- b) a szolgáltatók, amelyek a platformok felhasználói felületeként szolgálnak;
- c) a kínálatukat létrehozó és népszerűsítő termelők, valamint;
- d) az ajánlatokat használó fogyasztók.

A platformok növekvő jelentősége a modern gazdaságban

A platformok az élet egyre fontosabb aspektusait hangszerelik; a vásárlástól és szórakozástól a munkánkkal, pénzügyeinkkel, egészségünkkel és közlekedésünkkel kapcsolatos szempontokig. Nem meglepő, hogy a globális platformpiac értékének becslése óriási kihívást jelent az inkonzisztens definíciók, az adatok hiánya és a platformtípusok sokfélesége miatt, valamint az a tény, hogy sokan szolgáltatásaik egy részét ingyenesen kínálják.

A digitális technológiák alapvetően átalakították a gazdaság természetét, beleértve a digitális áruk és szolgáltatások nyújtását és fogyasztását (Tirole, 2017). A keresőmotorok – többek között a Google, a Bing vagy a Yahoo- napi használata mélyen megváltoztatta az ügyfelek fogyasztási szokásait. Hasonlóképpen, a világon több mint 1 milliárd ember használja a Facebookot információk megosztására és a hírekről való tájékozódásra. Valójában ezek a platformok a digitális gazdaság őrei.

A digitális üzleti modellek mozgatórugói és kihívásai

A digitális technológiák exponenciális növekedése és elterjedése az üzleti életben jelentős javulást eredményezett számos üzleti folyamatban, és jelentős szerepet játszik az üzleti modell és az innováció területén (Yoo és társai, 2012). Ennek megfelelően a vállalatok az önálló szervezetekből a több céget tömörítő hálózatokká mozdulnak el, amelyek együttműködésen alapuló innovációt hajtanak végre partnerekkel, beszállítókkal és ügyfelekkel az úgynevezett nyitott vagy együttműködési környezetben. A digitális technológiák és az IoT kulcsszerepet játszanak a kommunikáció, valamint a minőségi és időszerű információk cseréjében, a tudás megosztásában,

tárolásában és védelmében, valamint új platformokat biztosítanak a meglévő vállalkozások és teljesen új digitális üzleti modellek fejlesztéséhez. Ezért az inkubens vállalatok fokozatosan digitális átalakulásokba kezdenek, nemcsak azért, hogy újra gondolják, mit értékelnek a vásárlók, hanem azért is, hogy olyan működési modelleket hozzanak létre, amelyek kihasználják azt, ami a közelmúltban lehetővé vált a versenyképes megkülönböztetés érdekében (Berman, 2012).

Az adatok cseréje és elfogadása révén a vállalkozások a digitális üzleti modellek használatával fejleszthetik működésüket és értékteremtésüket három hajtóerőn/rétegen keresztül: gyártás, támogatás és értékteremtés (Amir és társai, 1996). A gyártási réteg azt jelenti, hogy a gyártók vagy a kereskedők biztosíthatnak olyan tételeket, mint a szenzorok és berendezések; a támogató réteg az értékteremtési folyamatokban hasznosítható adatokat gyűjti össze, az értékteremtő réteg pedig társ kreatív partnerként alkalmazza az IoT-t, mivel a „dolgozó” hálózata tud önállóan gondolkodni.

Az új technológiákat és innovációkat gyakran induló vállalkozásokon keresztül értékesítik (Trueman és társai, 2000). A digitalizáció kontextusában felbukkanó új jelenség a digitális vállalkozás, amely társadalmi-gazdasági és technológiai jelenséggé fogható fel, amely a hagyományos vállalkozáshoz csatlakozik, és a hangsúly az új digitális technológiák újszerű (pl. szociális, mobil, mesterséges intelligencia) kiaknázására helyezi a hangsúlyt a digitális korszakban az alkotás és üzletkötés hagyományos módjának fejlesztése érdekében. A digitális vállalkozókat és a digitális induló vállalkozásokat az új digitális technológiák (különösen a közösségi, mobil, analitikai és felhőmegoldások) magas intenzitása jellemzi az üzleti működés javítása, új digitális üzleti modellek kidolgozása, az üzleti intelligencia élesítése, valamint az ügyfelekkel és az érdekelt felekkel való kapcsolatfelvétel érdekében (Ries 2011).

Egyes szerzők az Ipar 4.0-hoz és az IoT-hoz kapcsolódó digitális induló vállalkozások új hullámát vetítik előre, ahol a digitális platformok összekapcsolódnak a szenzorok, kiberfizikai rendszerek és robotok kifinomult infrastruktúrájával. Amint azt Hartmann és munkatársai hangsúlyozzák (2016) a digitális induló cégeket nem kötik az inkubens cégek egy bizonyos idő alatt felépített örökölt rendszerei, így az újabb cégek könnyebben tudják kialakítani a megfelelő infrastruktúrát adataik hasznosításához. Ezáltal az induló vállalkozások, kihasználva azt az előnyt, hogy egy üres lapról indulnak, ahelyett, hogy egy meglévő vállalkozás korlátozná őket, különféle (feltehetően) „tisztább” üzleti modelleket hoznak létre. A potenciális első lépések előnyei, a feltáratlan üzleti modellek, valamint a növekvő népességszám és igények az induló vállalatokat optimális helyszínre teszik a digitális üzleti modellek bevezetéséhez.

A platformok értékelésének kihívásai és lehetőségei

A digitális platformok – mint például a Google vagy a Facebook – alapvető értékét azonban nehéz pontosan meghatározni, mivel a platformok a nagyon alacsony áraknak köszönhetően folyamatosan növekednek. Valójában a legtöbb digitális szolgáltatást zéró áron kínálják (Anderson 2008). Ez vonzza a felhasználókat a piac egyik oldalán, és lehetővé teszi a platform számára, hogy bevételt szerezzen a piac másik oldalán. Következésképpen a platformok a különféle partnerek összekötői a két- vagy épp többoldalú piacokon (Evans, 2011). Kétségtelen, hogy a szabványos pénzügyi értékelési mérőszámok korlátozzák általában a digitális platformokat és különösen a digitális szolgáltatásokat. Ez a tanulmány a következő alapvető

kérdéssel foglalkozik: Hogyan határozhatjuk meg a digitális platformok alapvető értékét, még akkor is, ha az általuk digitálisan kínált szolgáltatások ára zéró?

A digitalizálás kivételes lehetőséget jelent a platformvállalkozások számára, de új kihívások elé állítja a közpolitikát is. Azt tapasztaljuk, hogy a digitális javak jelentős értéket képviselnek, annak ellenére, hogy ingyenesen elérhetők. A digitális cégek tőzsdei értéke főként a célzott reklámbevételekből származik. Ez a fő profit csatorna, mert a digitális szolgáltatások igénybevételének ára a személyre szabott adatszolgáltatás az ügyfelektől a platform felé. A közelmúltban egyre nagyobb érdeklődés mutatkozik a kutatók részéről a digitális platformok értékének vagy fogyasztói többletének becslése iránt.

Újdonság a vállalatértékelésben – felhasználó alapú értékelés

Az 1980-as években vált népszerűvé az a gondolat, hogy a részvényesi érték maximalizálása legyen a cél a döntések meghozatalakor, és a kapcsolódó írások – különösen Rappaport (1986) – szélesebb, nem pénzügyi közönséghez juttatták el a cégértékelés alapelveit. Az értékelési szakirodalom áttekintésében Damodaran (2009) ezt írja: „Tekintettel a szerepének központi jelentőségű voltára, azt gondolhatnánk, hogy jól megvizsgálták volna azt a kérdést, hogyan lehet a legjobban értékelni egy magán- vagy állami vállalkozást. [...] A pénzügyi értékelési modellekkel és mérőszámokkal kapcsolatos kutatások meglepően hiányosak, az értékelés egyes szempontjait, például a kockázatértékelést, alaposan elemzik, mást pedig, például a pénzáramlások legjobb becslésének módja nem kapja meg azt a figyelmet, amit megérdemelne.”

Részben a tranzakció-orientált/termékközpontú marketingstratégiákról a kapcsolat-orientált/ügyfélközpontú marketingstratégiákra való átállás iránti érdeklődés miatt (amelyek a hangsúlyt az ügyfélszerzésre, -megtartásra és -fejlesztésre helyezték) az 1990-es években megjelent az ügyfél élettartamának értéke – definíció szerint „az ügyfélkapcsolatnak tulajdonított jövőbeli cash flow-k jelenértéke” (Pfeifer és társai, 2005). Blattberg és Deighton (1996) bevezette az „ügyféltőke” fogalmát, amely a vállalat jelenlegi és jövőbeli ügyfeleinek élettartam-értékeinek összege.

Gupta és társai úttörő munkája (2003) volt az első, amely kifejezetten összekapcsolta a vevőélettartam-értéket és a cégértéket. Munkájukat az ügyfélszerzések jellemzésére szolgáló logisztikai belső befolyásolási modell, valamint a megszerzett ügyfelek értékének egyszerű modellje képezte. A modellek nyilvánosan elérhető adatokkal történő kalibrálása után (szakértői vélemény alapján) öt tőzsdén jegyzett társaság piaci értékét vizsgálták. Számos kutató épített a Gupta és társai (2003) munkájára. Leginkább Schulze és társai (2012) adtak alaposabb magyarázatot arra, hogy az ügyféltőke hogyan viszonyul a vállalati értékhez a pénzügyi értékelési elmélet segítségével, és foglalkozik a Gupta és társai (2003) munkájának értékelési aspektusával kapcsolatos számos pénzügyi/számviteli kérdéssel. Ezek az ötletek a marketingen kívül is figyelmet kaptak.

Míg a fent áttekintett cikkek közül sok a cégértékelés diszkontált cash flow módszereit tárgyalja, nem használják kifejezetten ezt a keretet a cégérték becslésének generálásakor. Inkább azt választják, amit Skiera és Schulze (2014) ügyfél-alapú értékelési megközelítésnek neveznek. Skiera és Schulze (2014) először azt állítja, hogy „az ügyfél alapú értékelés először a vevőbázisra vonatkozó információkat (például az ügyfelek számát, az egy vevőnkénti járulékkulcsot, a

megtartási arányt) használja fel a cég értékének meghatározásához”, és majd ezt követően írható fel egy modell, amely a meglévő ügyfelek élettartam-értékén és az újonnan megszerzett ügyfelek élettartam-értékén alapul, ezt a két mennyiséget megszorozva a jelenlegi és a várható jövőbeni ügyfelek számával, és kiigazítva különféle pénzügyi megfontolásokkal. Álláspontjuk az, hogy a diszkontált cash flow módszerek és az „ügyfél alapú értékelési” módszerek alapvetően különböznek egymástól.

A korábbi „ügyfél-alapú értékelési” módszerek vevőnkénti alapon hajtják végre a tényleges nettó jelenérték számításokat az idő múlásával, majd összegzik az ügyfeleket. A „diszkontált cash flow-módszerek” az ügyfelek költségeit összegzik az egyes időszakokban, majd nettó jelenérték-számítást hajtanak végre a kapott teljes bevételi adatok alapján. Tekintettel arra, hogy ugyanaz a mögöttes mátrix, amely az egyes ügyfelek költségeit reprezentálja az egyes időszakokban, és feltételezve, hogy az összes különféle számviteli kérdést helyesen kezelik, mindkét megközelítésnek ugyanazt vagy kellően hasonló a cégérték-becslést kell eredményeznie.

Alkalmazott módszertan

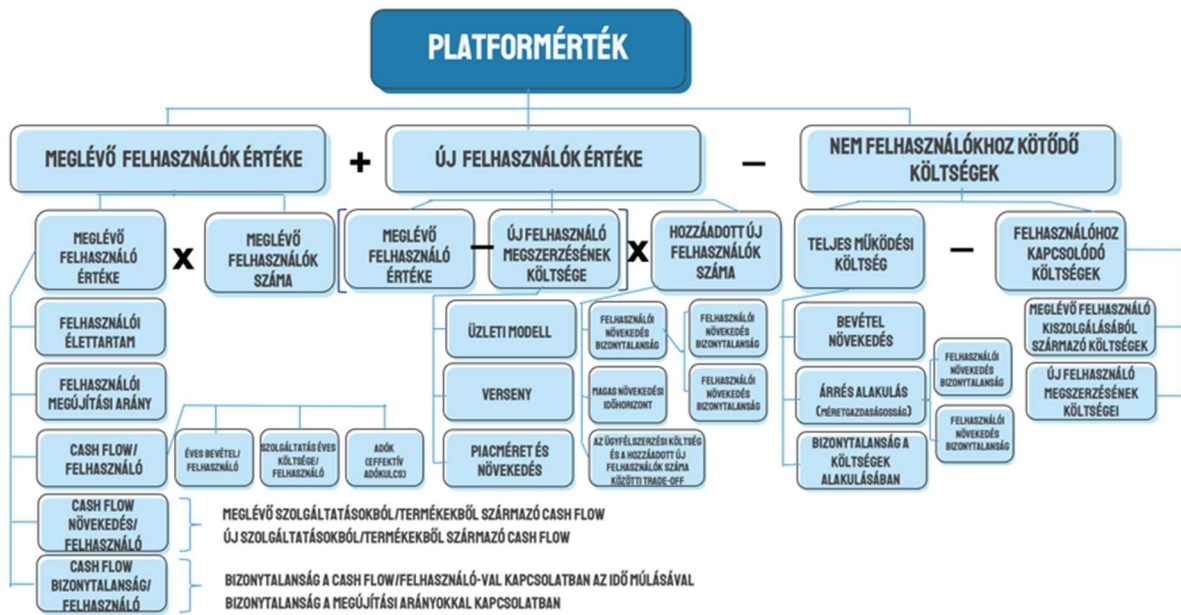
Ez a rész egy keretrendszert mutat be a platformok értékelésére, amelyet két választott, tőzsdén jegyzett vállalat esetében alkalmazni is fogok, és ennek eredményeit bemutatom jelen munkában. Az általam prezentált keretrendszert különböző szakirodalmi megállapítások, modellek és keretrendszerek konszolidációjaként került összeállításra, különösen Gupta (2009) és Damodaran (2018) alapján – ez utóbbi a munkám fő inspirációs forrása. A modell a belső értékelési megközelítéseket kiterjeszti az felhasználók értékére, és három fő összetevőre oszlik; a) a meglévő felhasználók értéke, b) az új felhasználók értéke, és c) az úgynevezett vállalati egyéb költségek (ezek olyan költségek, melyek nem a felhasználókhoz köthetők). Matematikailag a modellt a következőképpen fejezzük ki, melyet az 1. egyenlettel írhatunk fel általánosítva (ahol V = érték):

$$V_{\text{Platform}} = V_{\text{Meglévő felhasználók}} + V_{\text{Új felhasználók}} - V_{\text{Egyéb, nem felhasználóhoz köthető költségek}} \quad (1)$$

Először egy meglévő felhasználó értékét becsüljük meg, és alkalmazzuk az összes meglévő felhasználó értékére. Másodszor, egy új felhasználó értékét az ügyfélszerzési költségek (azaz egy új felhasználó megszerzésének költsége) nettósításával becsülik meg. Az összes új felhasználó értékének kiszámításához meg kell becsülni a következő években hozzáadott új felhasználók mennyiségét. A meglévő és új felhasználók értékének összegzése megadja az összes felhasználó értékét. Harmadszor (és végül) az úgynevezett vállalati egyéb költségek értékét – amely a felhasználók kiszolgálásához vagy megszerzéséhez nem kapcsolódó kiadások kifejezésére szolgál – levonjuk az összes felhasználó értékéből, hogy megkapjuk a platform vállalati értékét (Damodaran, 2018).

A keretrendszer különbséget tesz az új és a meglévő felhasználók között, hogy lehetővé tegye a beszerzési költségek elemzését. Ezáltal az elemzők kritikusan fel tudják mérni, hogy egy platform ügyfélszerzésbe (a platformok kulcsfontosságú költségeleme) való befektetések megtérülnek-e – nem csak abból a szempontból, hogy több felhasználót adnak a platformhoz, hanem az e befektetésekből származó érték, azaz a befektetés megtérülése szempontjából is. Az alábbi 1. ábra részletesebben szemlélteti a modellt és annak alkotórészeit.

1. ábra: A platform értékelés keretrendszere

Forrás: Saját szerkesztés Damodaran (2018) alapján, 2022.

Meglévő felhasználók értékelése

A felhasználó értéke abból a pénzáramlásból adódik, amely a felhasználó interakcióiból generálható. Több bevételi modell típust megkülönböztethetünk a piacon, de alapvetően a bevételi modelltől függetlenül a felhasználó értéke megegyezik a felhasználó által generált előre jelzett adózott cash flow-k jelenértékével abban az időszakban, amikor a felhasználó várhatóan használja a platformot. Ennek az értéknek a kiszámításához a következő input adatokra van szükség a modellben:

- **Felhasználó élettartama:** A felhasználói élettartam azt jelenti, hogy egy platform felhasználói várhatóan hány évig használják azt. Intuitív módon ez nem lehet örökké a halandóság miatt. Hasonlóképpen optimista lenne azt feltételezni, hogy életük hátralévő részében így lesz, mivel a technológia, a verseny és a márka megítélése idővel változik (Gupta és társai, 2003).
- **Felhasználói megújítási arány:** Az éves felhasználói megújítási arány a felhasználó túlélési valószínűségét tükrözi. Ha ez egyenlő 100%-kal, akkor biztos, hogy a felhasználó évről évre tovább használja a platformot. A felhasználók éves megújítási arányának becslésekor néhány fontos szempontt szem előtt kell tartani (Bauer és Hammerschmidt, 2005):
  - o **Adott évre jellemző megújítási arányok:** Az éves megújítási arányok idővel változnak; gyakran az alacsonyabb valószínűségektől (indulási fázis) a nagyobb valószínűségek felé (növekedési/érési szakasz), majd ismét az alacsonyabb valószínűségek felé (hanyatlási szakasz). Így a modellnek ideális esetben az évenkénti megújítási arányon kell alapulnia, nem pedig állandó arányon.
  - o **Előfizetés kontra egyéb bevételi modellek:** A megújítási ráták értékre gyakorolt hatása lényegesen nagyobb az előfizetés alapú platformok esetében, mint az egyéb bevételi modelleket alkalmazó platformok esetében. A megújítás elmulasztása ugyanis közvetlen bevételkieséshez vezet az előfizetéses platformok esetében, míg pl. tranzakció alapú platformok csak akkor generál értéket a felhasználó, amikor

tranzakció történik. Ezért a megújítási rátákkal kapcsolatos feltételezések sokkal más és más hatást gyakorolnak a különféle bevételi modellek esetében.

- *Jelenlegi pénzáramok felhasználónként:* A felhasználónkénti pénzforgalom egyenlő a felhasználónkénti várható bevétellel, mínusz a felhasználó kiszolgálásának várható költségeivel (Damodaran, 2018).
- *Egy felhasználóra jutó pénzáramok növekedése:* Az egy felhasználóra jutó pénzforgalom növekedése több forrásból is fakadhat, pl. azáltal, hogy a meglévő felhasználók több pénzt költenek a platformra, ezzel növelve az egy felhasználóra jutó bevételt, és ha a szolgáltatási költségek viszonylag fixek, akkor a bevételek növekedésével az egy felhasználóra jutó működési haszonkulcs folyamatosan bővül. A növekedés lehetősége azonban az alkalmazott bevételi modelltől függ szintén (Gupta és társai, 2003).
- *Cash flow kockázata:* Míg a várható cash flow becslések (megújítási arány) már tartalmazzák a felhasználó elvesztésének valószínűségét, a cash flow kockázata magában foglalja a megújítási ráták időbeli esetleges változásaival és a generálható pénzforgalommal kapcsolatos bizonytalanságot is minden felhasználó szempontjából. Intuitív módon az előfizetésen alapuló modell általában sokkal kiszámíthatóbb, mint más bevételi modellek, és az alkalmazott diszkontrátának tükröznie kell ezt a kockázati különbséget (Gupta, 2009).

A meglévő felhasználó értékének levezetéséhez szükséges inputok felismeréséből nyilvánvaló, hogy a felhasználói információk platformok közötti nyilvánosságra hozatalának hiánya sok esetben megnehezíti a felhasználóalapú értékelés alkalmazását.

Az új felhasználók értékelése

Ahogy a bemutatott keretrendszer is mutatja, az új felhasználók értéke egy meglévő felhasználó értékéből adódik, mínusz egy új felhasználó hozzáadásának költsége, megszorozva a megszerzett új felhasználók mennyiségével, melyet a 2. képlet az alábbiak szerint ír le (ahol V=érték, C=költség és Q=mennyiség):

$$V_{\text{Új felhasználók}} = (V_{\text{Meglévő felhasználók}} + C_{\text{Új felhasználó megszerzése}}) \times Q_{\text{Új, megszerzett felhasználók}} \quad (2)$$

Mivel az új felhasználók értéke ugyanazon változók felhasználásával jön létre, mint a meglévő felhasználóké, két kulcsfontosságú további input adatokat is bele kell foglalni az egyenletbe:

- *Új felhasználó megszerzésének költsége:* Új ügyfelek megszerzéséhez egy platform kapcsán befektetésre van szükség az ügyfélszerzés oldaláról. Egy új felhasználó valójában kevesebbet ér, mint egy meglévő felhasználó (Gupta, 2009).
- *Bizonytalanság az új felhasználók növekedésével kapcsolatban:* Az olyan tényezők miatt, mint a technológia és a verseny, intuitív módon bizonytalansággal jár az új felhasználók várható számának becslése. Noha ennek a kockázatnak egy része lehet cégspecifikus, és így diverzifikálható, az alkalmazott diszkontrátának figyelembe kell vennie azokat a makrogazdasági tényezőket, amelyek változást okozhatnak a felhasználói aktivitásban (Damodaran, 2018).

Nem felhasználóspecifikus költségek

A modell utolsó komponense az úgynevezett nem felhasználóspecifikus költségek értéke, ide olyan költségek tartoznak, amelyek nem kapcsolódnak sem meglévő felhasználók

kiszolgálásához, sem új felhasználók megszerzéséhez. Ha ezt a költséget levonjuk a teljes felhasználói értékből (a meglévő és új felhasználók értékéből), akkor az egyenlő a platform vállalati értékével. Gyakran magában foglalja az általános és adminisztratív költségeket, de magában foglalhatja a működési költségeket is – mindkettőt nehéz pontosan elkülöníteni (Damodaran, 2018). Ezeknek a nem felhasználóhoz kapcsolódó költségeknek a származtatása magában foglalja az összes működési költségből való visszafelé számolást úgy, hogy először meghatározza a felhasználóhoz kapcsolódó költségeket, majd ezt a költségcsoportot levonja a teljes működési költségéből.

Miután részleteiben is bemutattam az általam alkalmazni kívánt modellt, a következő részben ismertetem két platformtípus kapcsán az eredményeimet több értékelési módszertant alkalmazva, valamint ezt követően levonom az ebből származtatható következtetéseket is.

Elemzés és eredmények

Mivel a szakirodalomban nincs egyértelmű megállapodás a csoportosítás tekintetében, így három nagy csoportba soroltam a platformokat:

- Innovációs platformok: Egy üzleti modell innováción alapuló platform, mely mind működésében, mind pedig értékajánlatában újdonságtartalommal bír, az innovációközpontú megoldások jellemzik.
- Tranzakciós platformok: Lehetővé teszik áruk/szolgáltatások és információk cseréjét különféle felhasználói csoportok között. Kapcsolódási pontokat határoznak meg, és keresnek.
- Hibrid platformok: Mindkét platformtípusra vonatkozó tulajdonságok felfedezhetőek. Általában az egyik típusú platformként indulnak, majd egy új tevékenység kialakításával a másik csoportba is beletartoznak.

Elsőként kiválasztottam két, tőzsdén jegyzett platformvállalatot, melyek közül az egyik egy tranzakciós platform a másik pedig egy innovációs platform. Így alapvetően két esetet vázoltam fel, melyhez kapcsolódóan majd különféle bővítési és továbblépési lehetőségeket fogok megfogalmazni a kutatás további szakaszait tekintve. Az iparág-specifikus adatokat, például a havi aktív felhasználók számát manuálisan gyűjtöttem össze a vállalati beszámolóik segítségével, mivel ezek az információk ritkán állnak rendelkezésre adatbázisokon keresztül. Az összegyűjtött adatok megbízhatósága a szabványosított számviteli szabályok és a független könyvelők jóváhagyása miatt viszonylag magas.

Az korábban ismertetett értékelési keretrendszernek megfelelően a modell alulról felfelé építkező megközelítésen alapul, ahol a meglévő felhasználók, az új felhasználók és a vállalati egyéb költségek meghatározása és összegzése alapján jutunk el a vállalati (platform) értékhez. Végül minden felhasználó-alapú értékelést összehasonlítottam a hagyományos megközelítéseken (diszkontált cash flow és relatív értékelési módszertan) alapuló értékelések eredményével.

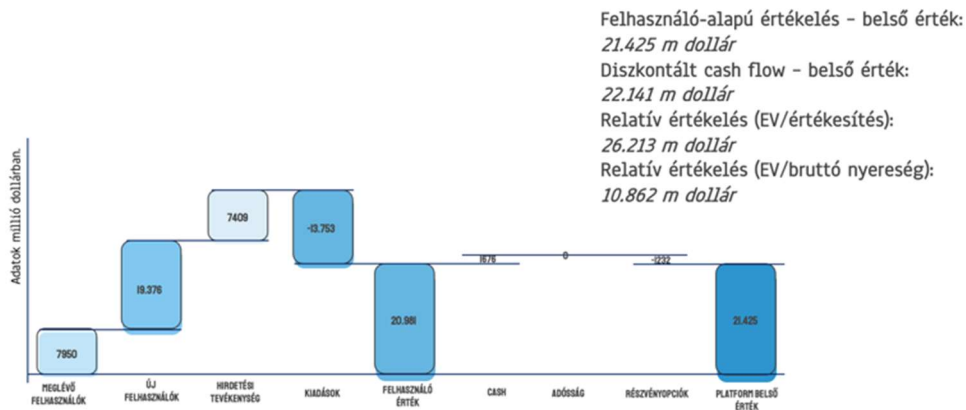
Miért is ezt a két esetet vizsgálom? Mivel négy kulcsfontosságú kritériumot teljesítettek:

- I. Nagy platformok (az aktív felhasználók számát és a bevételt tekintve)
- II. A médiában és a piacon jól ismertek (ami azt jelenti, hogy sok másodlagos adat áll rendelkezésre)

- III. Elegendő felhasználói statisztikát biztosítanak az értelmes, felhasználó-alapú értékelés lehetővé tételéhez
- IV. Alapvetően veszteségesek (ezáltal rendkívül érdekes esetekké válnak).

A korábban ismertetett számítási lépések, valamint becslési módszertanok alkalmazásával a 2. ábrán a tranzakciós platform eset eredményeit mutatom be, itt nem csupán a felhasználói értékelésből származó végérték, hanem a hagyományos értékelési módszertanok eredménye is látható.

2. ábra: A tranzakciós platform különféle értékelési módszertanokból származó értékei

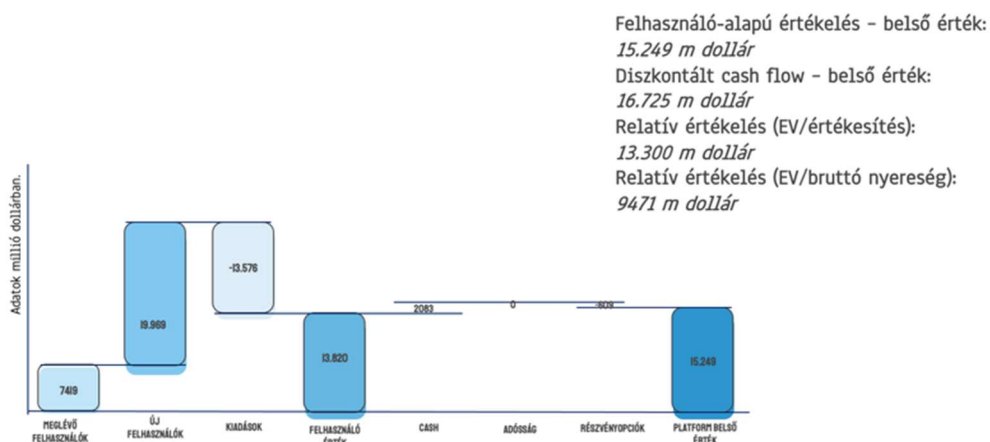

Forrás: Saját szerkesztés, 2022.

Megfigyelhető, hogy a korábbi várakozásaimnak megfelelően a diszkontált cash flow alapú módszertannal kapott vállalatérték és a felhasználó alapú érték viszonylag közel helyezkedik el egymáshoz, a különféle relatív módszertanok pedig ezekhez képest már távolabbi értékeket produkálnak a tranzakciós platformvállalat szempontjából.

A következő, 3. ábra pedig a másik esetet, az innovációs platformra vonatkozó számítási eredményeket ismerteti.

3. ábra: Az innovációs platform különféle értékelési módszertanokból származó értékei

Forrás: Saját szerkesztés, 2022.

Ebben az esetben is szintén elmondható, hogy a korábban felállított tézis, miszerint a diszkontált cash flow értékéhez konvergál a felhasználó alapú értékelés eredménye, megállta helyét ezen platformtípus kapcsán is.

Konklúzió

A hagyományos értékelési megközelítésektől eltérően a bemutatott felhasználó-alapú értékelési megközelítés különbséget tesz az új és a meglévő felhasználók között, lehetővé téve az akvizíciós költségek elemzését, valamint részleteibe menően a végső vállalatértéket mozgató értékkomponensek meghatározását. Ezáltal az elemzők kritikusan értékelhetik, hogy egy platform ügyfélszerzési befektetése megterülnek-e. Továbbá, míg a felhasználó-alapú megközelítés hasonló értékeléseket eredményezett, mint a diszkontált cash flow módszertannal kapott, értékes, felhasználó-specifikus betekintést nyújtott arra vonatkozóan, hogy hol keletkezik az érték, mekkora értéket képesek mozgatni a különféle felhasználói bázisok. Különösen világossá vált, hogy mindkét esetben az érték nagy része az új felhasználóktól származott.

Ennek ellenére az értékelési megközelítésnek vannak gyengeségei is. A felhasználók értékeléséhez szükséges adatokat gyakran vagy nem hozzák nyilvánosságra, vagy csak átláthatatlanul adják meg a platformcégek, és amint azt Damodaran (2018) hangsúlyozza, ez az átláthatóság hiánya gyanút kelt; „Ironikus, hogy azok a vállalatok, amelyek gyorsan meghirdetik a felhasználói számát, és ennek a számnak az árát kérik, nem hajlandók megosztani azokat a felhasználókkal kapcsolatos információkat, amelyekre a befektetőknek szükségük van ahhoz, hogy jobban meg tudják ítélni az értéküket vagy az árat.” Következésképpen a megközelítésnek nemcsak gyakorlati korlátai vannak, de az átláthatóság hiánya az értékelés megbízhatóságát is csökkenti, hiszen kritikus feltételezéseket és egyszerűsítéseket kell tennünk. Így, bár a felhasználó-alapú értékelés valóban segíthet a digitális platformok értékelésével kapcsolatos kihívások egy részének enyhítésében, megvannak a maga korlátai, és javasolt a hagyományos értékelési megközelítésekkel való kiegészítése.

Mivel egyes feltételezéseknek jelentős értékhatásuk van, és tele vannak bizonytalansággal, az értékeléseket követően a jövőre vonatkozóan azt fogalmaztam meg elsődlegesen, hogy érzékenységvizsgálatokat is el fogok végezni. Itt meg fogom vizsgálni az olyan kulcsfontosságú feltételezések változásainak hatását, mint a felhasználók növekedése, a felhasználók megtartása, a felhasználói bevételek és a felhasználói költségek. Így a modell paraméterspecifikus érzékenységét is mérni lehet majd. Ezen felül nem csak egy-egy esettanulmány elkészítése volt a célom, hanem különféle platformkategóriák vizsgálata is, így a következő lépés a meglévő adatbázisom további bővítése és újabb esetek elemzése, valamint regressziós modellezés lesznek.

Jelen tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-21-3-II-PTE-1288 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

Irodalomjegyzék

Anderson, Chris (2008): Free! Why \$0.00 Is the Future of Business, Wired. <https://www.wired.com/2008/02/ff-free/#main-content>

Amir, Eli and Baruch Lev (1996): Value-Relevance of Nonfinancial Information: The Wireless Communication Industry, Journal of Accounting and Economics.

Bauer, Hans H. és Hammerschmidt, Maik (2005): Customer-based corporate valuation: integrating the concepts of customer equity and shareholder value, Management Decision, 43(3), 331-348.

Berman, Saul J. (2012): Digital transformation: opportunities to create new business models, Strategy & Leadership.

Blattberg, Robert C. és Deighton, John (1996): Manage Marketing by the Customer Equity Test, Harvard Business Review.

Bonacchi, C.; Bevan, A.; Pett, D. és Keinan-Schoonbaert, A. (2015): Experiments in Crowd-funding Community Archaeology', Journal of Community Archaeology and Heritage 3(2), 184-198.

Canning, M., és Kelly, E. (2015): Business ecosystems come of age, Deloitte.

Damodaran, Aswath (2009): Damodaran, A. (2009). Valuing Young, Start-Up And Growth Companies: Estimation Issues And Valuation Challenges. Stern School of Business, New York University.

Damodaran, Aswath (2018): Going To Pieces: Valuing Users, Subscribers And Customers, Stern School of Business, New York University

Evans, D. (2011): The Internet of Things: How the Next Evolution of the Internet Is Changing Everything. Cisco Internet Business Solutions Group.

Gupta, Sunil (2009): Customer-Based Valuation, Journal of Interactive Marketing.

Gupta, S., Lehmann, D. és Stuart, J. (2003): Valuing Customers. Journal of Marketing Research.

Hagiu, Andrei (2013): Strategic Decisions For Multisided Platforms, MIT Sloan.

Hartmann, PM., Zaki, Mohamed, Feldmann, N. és Neely, Andrew (2016): Capturing value from big data – a taxonomy of data-driven business models used by start-up firms, International Journal of Operations and Production Management

Parker, G. G.; Alstyne, M. W. és Eisenmann, T. (2006): Strategies For Two-Sided Markets, Harvard Business Review.

Parker, G. G.; Alstyne, M. W. és Jiang, X. (2016): Platform Ecosystems: How Developers Invert The Firm, Boston University Business Research Paper.

Parker, G. G.; Alstyne, M. W. és Choudary, S. P. (2017): Platform Strategy Summit. MIT Digital.

Pfeifer, Tilo; Schmitt Robert és Voigt, Thorsten (2005): Managing change: quality-oriented design of strategic change processes, The TQM Magazine.

Schulze, C.; Skiera, B. és Wiesel, T. (2012): Linking customer and financial metrics to shareholder value: The leverage effect in customer-based valuation. *Journal of Marketing*, 76(2), 17-32.

Skiera, Bernd és Schulze, Christian (2014): Customer-based valuation: similarities and differences to traditional discounted cash flow models - Chapter 7, *Handbook of Service Marketing Research*.

Rappaport, A. (1986): *Creating Shareholder Value The New Standard for Business Performance*. Simer and Schuster Publishing Group, New York.

Ries, Eric (2011): *The Lean Startup: How Today's Entrepreneurs Use Continuous Innovation to Create Radically Successful Businesses*, Crown.

Tirole, J. (2017): *Economics for the common good*, Princeton University Press.

Trueman, Brett; Wong, M.H. Franco és Zhang, Xiao-Jun (2000): "The Eyeballs Have It: Searching for the Value in Internet Stocks," *Review of Accounting Studies*, 38 (Supplement), 137-62.

Yoo, Youngjin; Boland, Richard J. Jr.; Lyytinen, Kalle és Majchrzak, Ann (2012): Organizing for Innovation in the Digitized World, *Organization Science* Vol. 23, No. 5 (September-October 2012), pp. 1398-1408.

Bokányi Adrienn

Széchenyi István Egyetem

Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola

Absztrakt: A városok komplex környezetmódosító hatása miatt a városi és a vidéki klíma között gyakran több Celsius fokos hőmérsékleti különbség mutatkozik. A városokban kialakuló hőtöbbletet ún. városi hősziget hatásnak nevezzük, ami kisebb méretű városokban is megjelenhet, ám igazán jelentős mértékűvé nagyobb kiterjedéssel és lakosságával rendelkező városok esetében válik. Jelen tanulmány Szombathely városklímájával, hősziget-intenzitásával és zöldterületi ellátottságával foglalkozik, mint olyan várossal, amelynek mikroklimatikus sajátosságairól nem végeztek eddig önálló kutatásokat. Rámutatok benne arra, hogy működő hőtérkép nélkül nehéz igazán összehangolt és hatékony akciókat végrehajtani a célzott zöldítés és a hősziget hatás csökkentése érdekében. Amellett érvelek, hogy a város tízéves gazdaságfejlesztési és városfejlesztési programjában fejlesztési prioritásként kijelölt városléptékű modellezés vagy digitális városi ikertestvér kialakítása és felépítése bár költséges, ám elengedhetetlenül szükséges beruházás lenne annak érdekében, hogy a városon belüli gócpontok megalapozottan és pontosan kijelölhetőek legyenek, továbbá az ezeknek megfelelő, ezekre reagáló szükséges beavatkozások tervezhetőek és megvalósíthatóak legyenek.

Kulcsszavak: városi klíma, hősziget hatás, zöldterületi ellátottság, hőtérkép, faültetés, digitális iker, Szombathely Megyei Jogú Város

Bevezetés

Egy város lokális klímájának – azaz a városi mikroklímának – a tulajdonságait számos tényező befolyásolja a földrajzi fekvéstől kezdődően az időn és az időjárásán át egészen olyan városspecifikus tulajdonságokig, mint egy adott város mérete, szerkezete és aktivitása [SZILASSI-RONCZYK, 2012]. A városok – elsősorban az előzőekben említett városspecifikus tényezők következtében – képesek szignifikáns mértékben módosítani saját belső környezetüket, vagyis komplex környezetmódosító hatással bírnak. Ennek következményeképp a városi (mikro)klíma és a vidéki klíma között gyakran több Celsius fokos hőmérsékleti különbség mutatkozik. A városklíma talán legjellemzőbb vonása – és eltérése a vidéki klímától – a városokban kialakuló hőtöbblet megjelenése, amit ún. városi hősziget jelenségnek vagy városi hősziget hatásnak (UHI – Urban Heat Island) nevezünk.

Az utóbbi évtizedekben – ahogy Unger és szerzőtársai [2000] is írják róla – a városok urbanizáció miatt bekövetkező hőmérsékletemelő hatása a klimatológia egyik legtöbbet kutatott területévé vált. A városi hősziget hatás megjelenhet kisebb méretű városokban is, ám igazán jelentős mértékűvé nagyobb kiterjedéssel és lakosságával rendelkező városok esetében válik.

Jelen tanulmányban Szombathely – ami 78 324 fő¹ lakosságát tekintve megyei város és nagyváros, hiszen hazánkban 50.000 főig beszélünk nagyközpénvárosról, afelett nagyvárosról, ezen belül 50.000 és 100.000 fő között megyei városról, 100.000 fő felett pedig már regionális szintű nagyvárosról [RECHNITZER, BERKES, 2021] – mikroklimatikus viszonyait, hőmérsékletének esetleges változásait, városi hősziget jelenségének sajátosságait kívánom vizsgálni a 2000-es évek eleje óta. Ennek keretein belül tanulmányozom a beépítettség és a zöldfelületek hatásait a város lokális klímájára, valamint a zöldfelületek mennyiségének hatásait a városlakók életminőségére és várható élettartamára. Továbbá áttekintem, hogy tett-e a városvezetés az elmúlt években a hősziget hatás csökkentéséért – amennyiben igen, akkor milyen intézkedéseket –, illetve milyen intézkedéseket fogalmaztak meg ezzel kapcsolatban a jövőre nézve a város tízéves fejlesztési tervében – ami a Szombathely2030 - A válságálló tudásgazdaság megteremtéséért címet viseli – és egyéb fejlesztési dokumentumaiban, végül milyen további fejlesztési lehetőségeket lenne még érdemes figyelembe venni a város vonatkozásában.

Szombathely mikroklímája

Szombathely városklímájáról, mikroklimatikus sajátosságairól nem végeztek eddig önálló kutatásokat, ezért néhány a Kárpát-medencére, illetve teljes Magyarországra fókuszáló tanulmány és/vagy kutatás egy-egy bekezdését leszámítva leginkább az Országos Meteorológiai Szolgálat (OMSZ) honlapján a szombathelyi mérőállomás adataira, illetve az azokból képzett grafikonokra, továbbá a Global Surface UHI Explorer interaktív alkalmazás² adataira tudtam támaszkodni munkám során. Ez utóbbi egy egykilométeres felbontású térkép, amelynek 2003-2018. közötti alapadatait a NASA MODIS Terra és Aqua felszíni hőmérsékletmérő műholdak szolgáltatták.

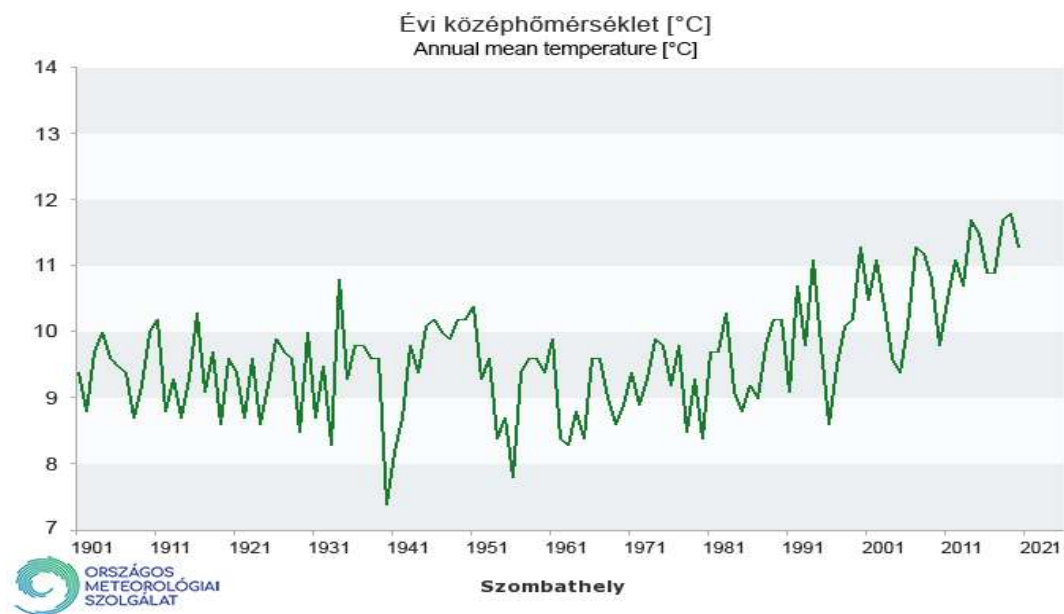
Az OMSZ honlapjáról exportálható grafikonok a szombathelyi mérőállomás hőmérsékleti adataiból építkeznek és egyértelműen leolvasható róluk, hogy Szombathely évi középhőmérséklete 1980. óta folyamatosan növekvő tendenciát mutat. Ez tökéletesen illeszkedik a Bartholy és szerzőtársai [2011] által kimutatott országos melegedő tendenciába, amit Budapest, Debrecen, Szeged, Szombathely és Pécs állomásainak adataiból vezettek le.

---

¹ https://www.ksh.hu/stadat_files/fo/fo/fo10014.html

² <https://yceo.users.earthengine.app/view/uhimap>

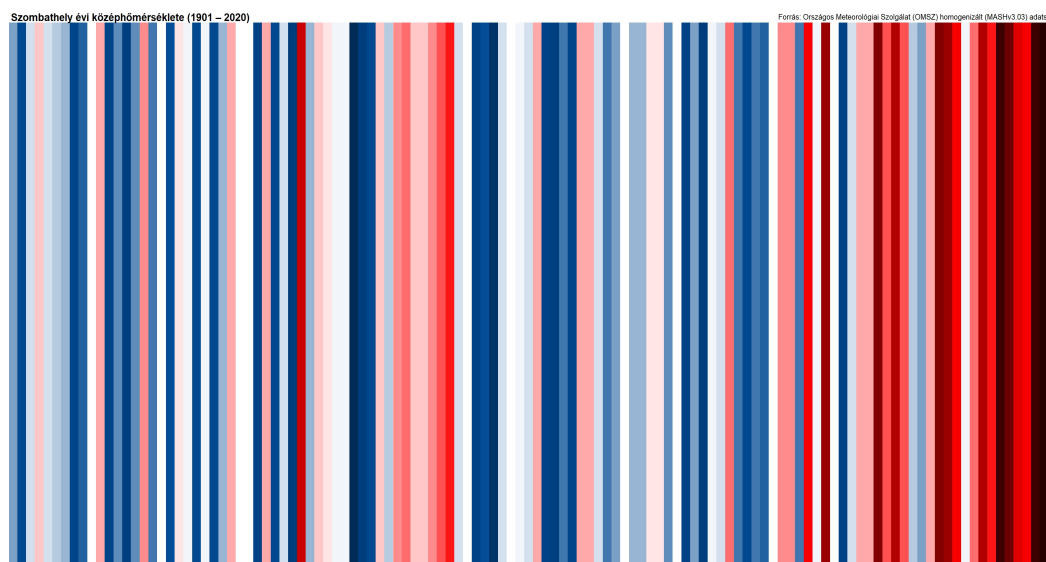
A térkép alapjául szolgáló tanulmány az International Journal of Applied Earth Observation and Geoinformation folyóiratban jelent meg. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0303243418304653#fig0010>

1. ábra: Évi középhőmérséklet [°C] alakulása Szombathelyen 1901-2020. között

Forrás: Országos Meteorológiai Szolgálat, Éghajlati adatsorok 1901–2020, Szombathely.
https://www.met.hu/eghajlat/magyarorszag_eghajlata/eghajlati_adatsorok/Szombathely/grafikonok/

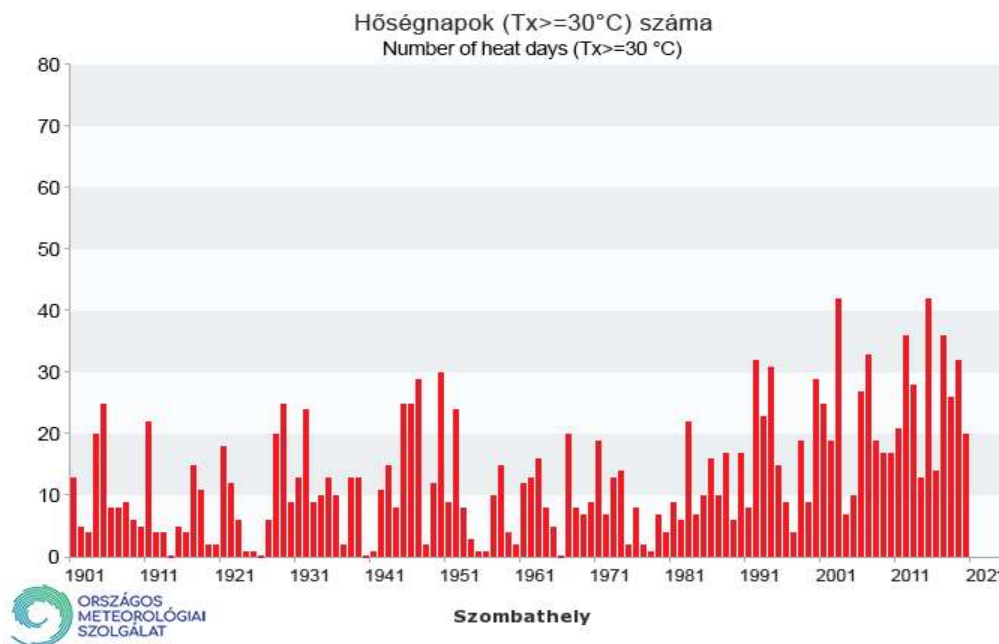
Nagyon érdekes és plasztikus ugyanezt a tendenciát a Szombathely felmelegedését ábrázoló klímacsíkon is nyomon követni, ahol egy adott függőleges csík egy-egy évet jelöl és értelemszerűen a kék színek a hideget, a piros különböző árnyalatai pedig a meleget jelölik. Minél sötétebb és intenzívebb egy szín, annál hidegebb vagy melegebb évet jelöl.

2. ábra: Szombathely felmelegedését ábrázoló klímacsík (1901-2020)

Forrás: Országos Meteorológiai Szolgálat, Megfigyelt hazai változások, Klímacsíkok.
https://www.met.hu/eghajlat/eghajlatvaltozas/megfigyelt_hazai_valtozasok/klimacsikok/

Értelemszerűen az éves hőségnapok száma – azaz amikor az adott napon a maximális hőmérséklet eléri vagy meghaladja a 30°C-ot – is illeszkedik a már említett trendhez. Ahogy Bartholy és szerzőtársai [2011] is fogalmazzák, a teljes múlt században a klíma megváltozása a meleg szélsőségek egyértelmű növekedésével és a hideg szélsőségek csökkenésével járt, az elmúlt három évtizedben pedig még inkább jelentőssé vált a meleg extrémumok növekedésének mértéke. A hideg szélsőségek is csökkentek (azaz még hidegebbek lettek), de a csökkenés statisztikai értelemben vett megbízhatósága kisebb, mint a melegek gyakoribbá válása, így a melegedő tendenciát a szélsőségek alakulása is igazolja.

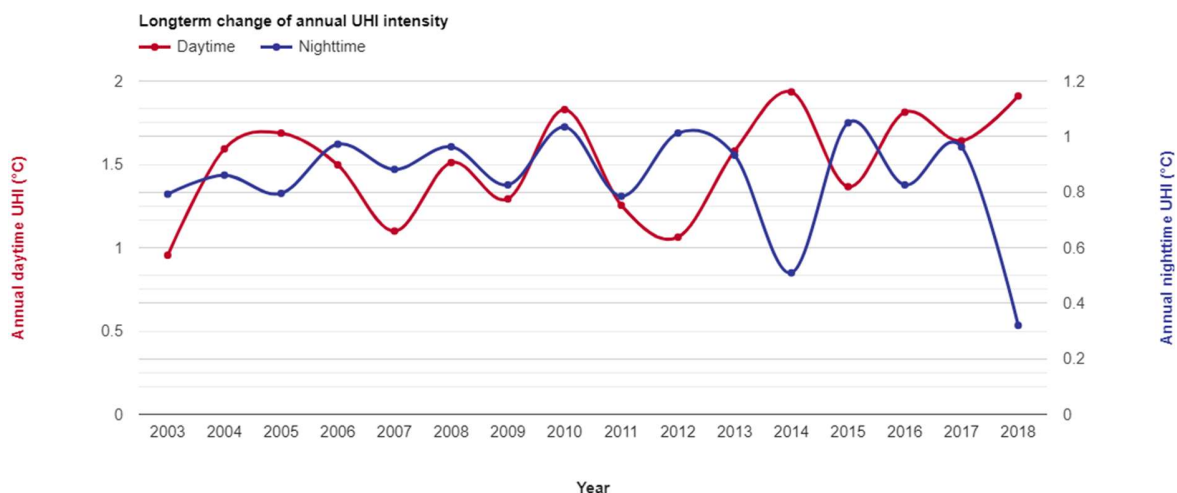

3. ábra: Hőségnapok száma Szombathelyen 1901-2021. között

Forrás: Országos Meteorológiai Szolgálat, Éghajlati adatsorok 1901–2020, Szombathely.
https://www.met.hu/eghajlat/magyarorszag_eghajlata/eghajlati_adatsorok/Szombathely/grafikonok/

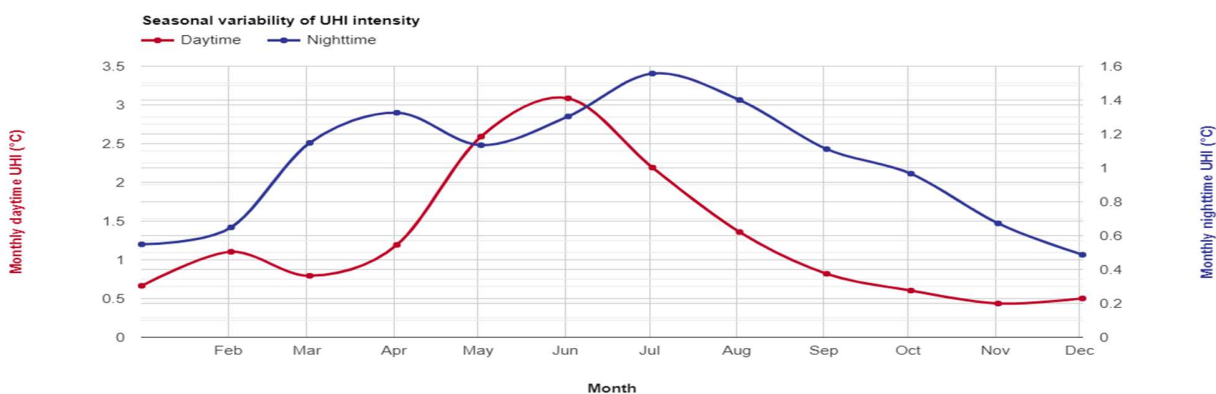
A Global Surface UHI Explorer interaktív alkalmazás a városi hősziget hatással (UHI) kapcsolatban szolgál rendkívül hasznos adatokkal Szombathelyre nézve. A hősziget-intenzitás hosszútávú változásait mutató grafikonról leolvasható, hogy a vizsgált időszakban (2003 és 2018 között) az átlagos nappali hősziget-intenzitás – 2003. évelejét leszámítva, amikor nagyjából 0,9°C volt – mindvégig 1 Celsius fok felett maradt, 2014-ben és 2018-ban pedig megközelítette a 2°C-ot. Ez azt jelenti, hogy a városban átlagosan ennyivel magasabb volt a hőmérséklet, mint a városon kívül. A hősziget-intenzitás szezonális váltakozását mutató grafikon pedig jelzi, hogy mind a nappali, mind pedig az éjszakai átlagos értékek a leghidegebb időszakban – november, december, január – sem mennek 0,5°C alá, míg ez az érték a nyári időszakban a 3°C-ot is meghaladhatja.

Azt tehát le tudjuk olvasni a grafikonokról, hogy Szombathelyen egyértelműen tudunk városi

4. ábra: A hősziget-intenzitás hosszú távú változásai Szombathelyen (2003-2018)

Forrás: Global Surface UHI Explorer. <https://yceo.users.earthengine.app/view/uhimap>

5. ábra: A hősziget-intenzitás szezonális váltakozása Szombathelyen

Forrás: Global Surface UHI Explorer. <https://yceo.users.earthengine.app/view/uhimap>

hősziget hatásról beszélni, ez Bartholy és szerzőtársai [2014] szerint is – akik szintén a Terra és az Aqua MODIS adatait vizsgálták, még hozzá 2001 és 2013 között – Gyórhöz, Nyíregyháza-hoz és Székesfehérvárhoz hasonlóan a nyári nappalokon maximum 3-4°C-os különbséget jelenthet Szombathely javára a városkörnyéki átlaghőmérsékletéhez képest.

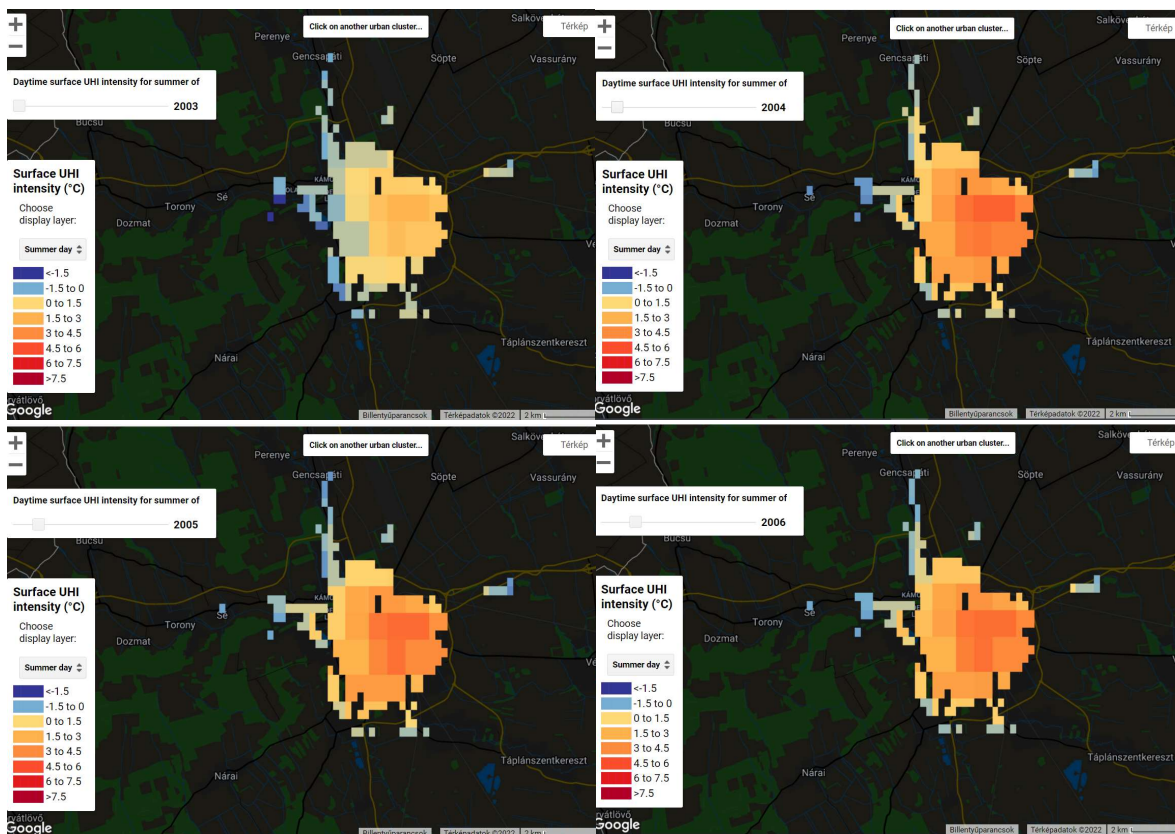
Ám az eddigi grafikonokból az nem derült ki, hogy a városon belül milyen a hősziget jelenség eloszlása, valóban érvényesülnek-e azok az elvek, hogy pl. a sűrűbben lakott területeken magasabb, míg a nagyobb zöldellátottsággal rendelkező területeken alacsonyabb a hőmérséklet és kevésbé érvényesül a hősziget hatás. Ennek vizsgálatához komoly segítséget nyújt a Global Surface UHI Explorer térképes felülete, ami 2003-tól egészen 2018-ig ad részletes információkat többek között az átlagos nyári nappali hősziget-intenzitásról.

Egyrészt leolvasható a térképekről, hogy bár mutatkozik némi oda-visszairányú ingadozás az éves nyári átlagadatok között, ám összességében növekszik a hősziget-intenzitás, és nem csupán a

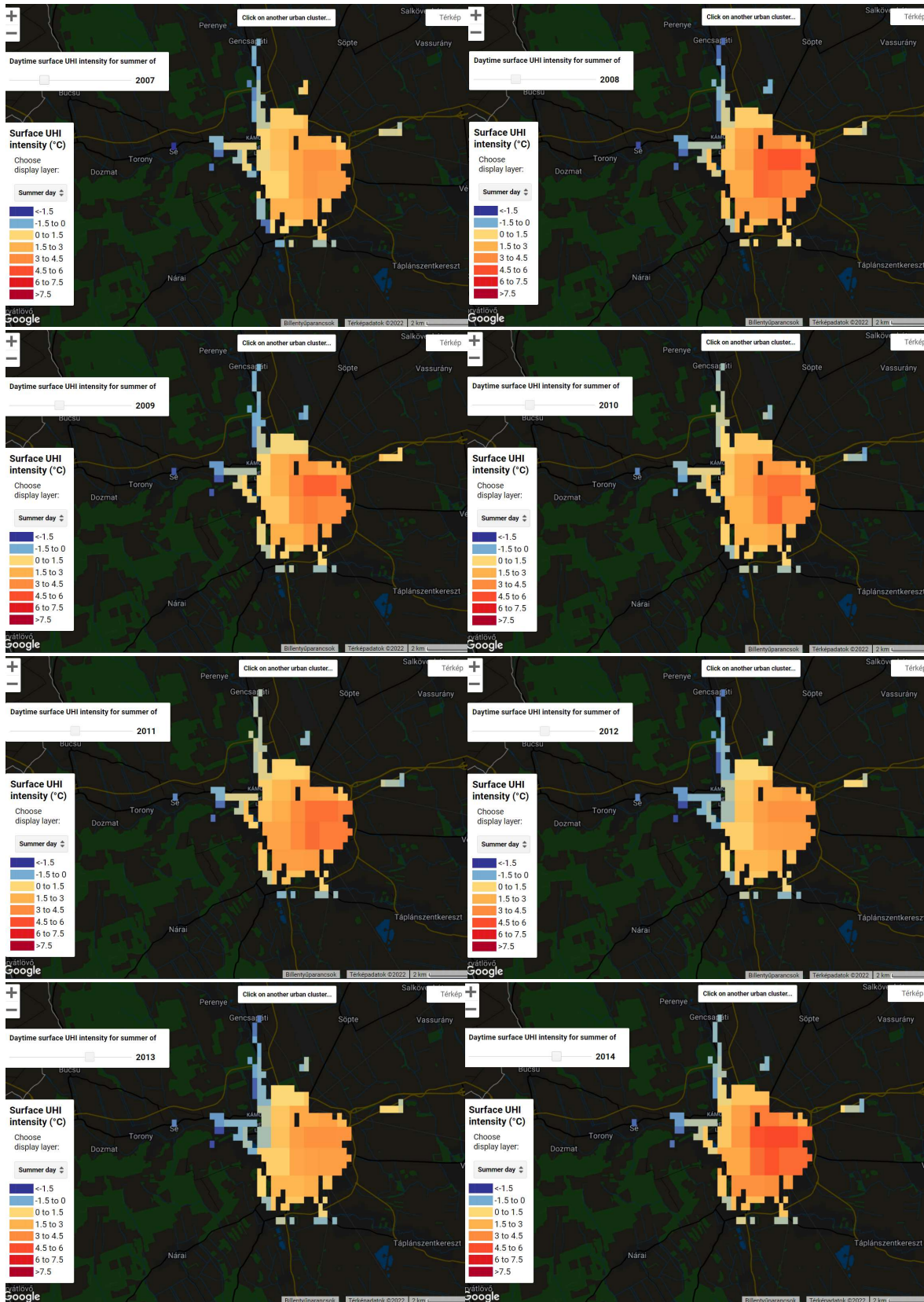

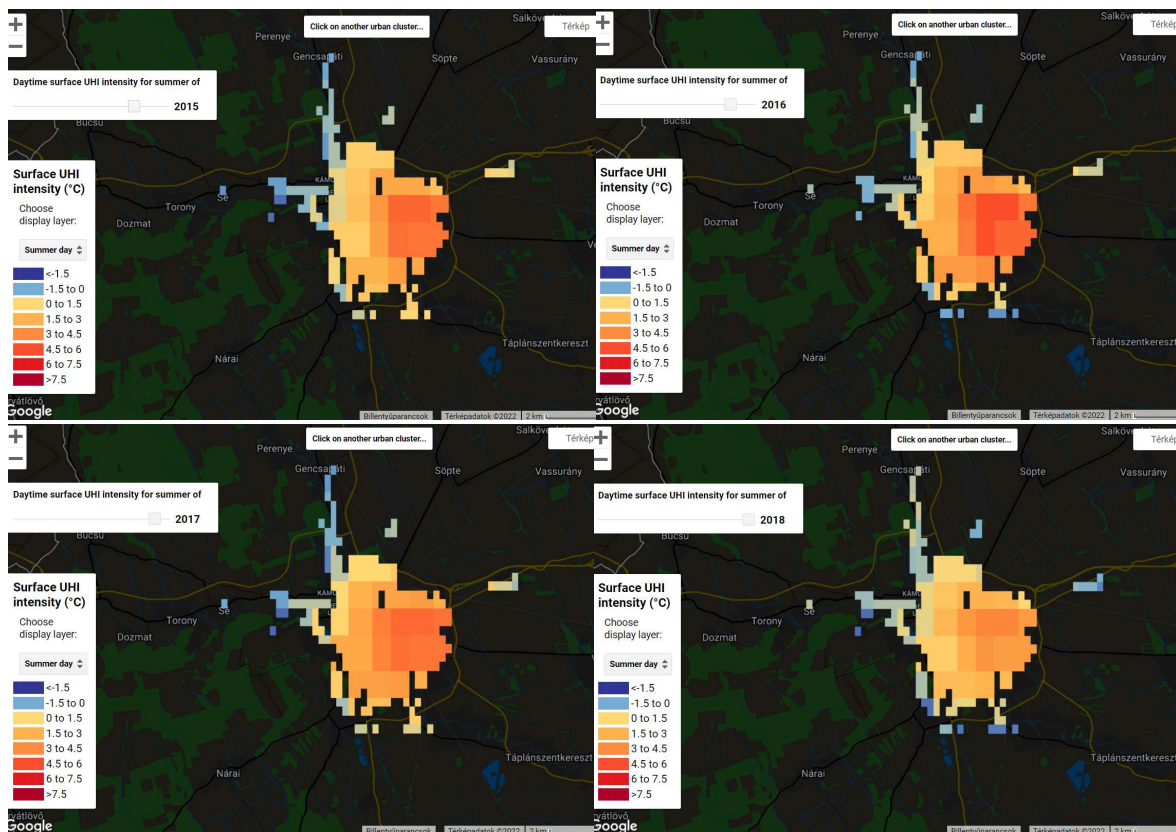
belvárosi, hanem a peremkerületi városrészeken is. A legnagyobb UHI intenzitás egyrészt egyértelműen a belvárosi területeken jellemző (pl. Fő tér, Berzsényi tér – mindkettő térkövezett, előbbi viszonylag kevés fával, utóbbi teljes egészében fák nélkül), aminek beépítettségi és lakossűrűségi okai egyaránt vannak. Másrészt a Keleti-városrészen, ami a város iparterületeit foglalja magában, ez a beépítettségén kívül a városi aktivitással (energia- és vízfelhasználás, ipari károsanyag-kibocsátás, szennyezés) magyarázható. A gyárak kapacitásának növekedése fokozta a hősziget-hatást ezen a területen. Ez a két terület – a Belváros és a Keleti-városrész – jelentik a hősziget-hatás centrumát Szombathelyen, ami egyébként egycentrumos szerkezetet mutat.

Míg a hűvösebb északi és északnyugati foltok elsősorban a város ritkábban lakott családiházias övezeteit, a rendkívül nagy zöldellátottságú rekreációs övezetet, valamint a városperemi, szintén nagy zöldellátottságú lakótelepeket jelölik (Oladi-lakótelep, Derkovits-lakótelep egy része). Ennek egyébként földrajzi helyzetből és időjárásból fakadó okai is vannak, hiszen a városban az uralkodó szélirány az északi, északnyugati. De érdekes például a Minerva-lakópark területét is megnézni, ahol a 2000-es évek elején kezdtek gombamód szaporodni a társasházak, és ezzel párhuzamosan növekedésnek indult a hősziget-intenzitás is.

6. ábra: Nappali hősziget-intenzitás Szombathelyen 2003-2018. nyarán
 Forrás: Global Surface UHI Explorer. <https://yceo.users.earthengine.app/view/uhimap>

A város zöldterületi ellátottsága

Egy adott város zöldterületi ellátottsága egyrészt nagymértékben képes befolyásolni a hősziget-intenzitást – hiszen a városi zöldfelületek városklíma-alakító pozitív hatással bírnak –, másrészt a városlakók mentális és fizikális egészségi állapotát, illetve végeredményben még a várható élettartamra és a halálózásra is hatást gyakorol.

Szabó [2015] 2006-os KSH adatok alapján vizsgálta a magyar városok 1 főre jutó zöldterületét m²-ben mérve. A szombathelyi érték 19 m²/fő, ami sajnos kifejezetten alacsonynak számít a többi hazai nagyvároshoz képest – csaknem 100 m²/fő értékkel alacsonyabb a táblázatot vezető Szolnoknál és alig magasabb, mint Budapest 14 m²/fő értéke.

Város	m ² /fő	Város	m ² /fő
Szolnok	118	Szeged	25
Pécs	78	Kaposvár	24
Zalaegerszeg	73	Salgótarján	22
Győr	63	Szekszárd	21
Nyíregyháza	51	Szombathely	19
Székesfehérvár	44	Debrecen	18
Tatabánya	43	Kecskemét	15
Miskolc	41	Veszprém	14
Eger	35	Budapest	14
Békéscsaba	33		

7. ábra: Magyar városok 1 főre jutó zöldterülete (m²)
 Forrás: Szabó [2015], Védegylet, KSH, 2006. nyomán

Ám nem csupán az egy főre jutó zöldterület nagysága, hanem annak eloszlása is rendkívül fontos szempont. Pereira Barbosa és szerzőtársai [2021] tanulmánya – valamint az alapjául szolgáló ISGlobal (Globális Egészségügyi Intézet) által végzett kutatás – ugyanis kimutatta, hogy a magyar városok közül Szombathely, Budapest és Pécs – legutóbbi egyébként a 2. legjobb helyen szerepel a 2006-os 1 főre jutó zöldterület-nagyság táblázatban – sok halálesetet előzhetne meg azzal, ha átgondoltabban parkosítana. Mindhárom város bekerült ugyanis a kutatás eredményei alapján a TOP20-ba azon a nem túl hízelgő listán, amely azokat a városokat tartalmazza, ahol lakosságárányosan a legmagasabb a zöldterületek hiányának betudható korai halálesetek száma. Szombathely a 7.(!), Budapest a 12., Pécs pedig a 16. helyre került.

A kutatásban azt vizsgálták, hogy az adott városokban a lakók számára 300 méteres körzetben elérhető-e legalább fél hektár zöldterület. Ez nagyjából 5.000 m²-nek felel meg, ami nagyjából egy futballpályányi méretű zöldterületet jelent. Két mutatót használtak fel, az egyik a GA (Green Area), ami a hivatalosan zöldterületként definiált felületek indikátora, míg a másik az úgynevezett NDVI (Normalized Difference Vegetation Index), ami azt mutatja, hogy mennyire zöld egy-egy adott terület. Ez utóbbi mínusz 1 és plusz 1 között változik, és a pozitív és minél magasabb érték jelöli a zöldebb területeket (a negatív értékek vizet és jeget jelölnek). A város GA értéke 34,6%-os – ekkora a városban a zöldterületek aránya –, így a GA index szerint Szombathely a vizsgált 866 város közül a 26. helyen áll, míg az NDVI mutatója 0,545, amivel a 7. helyen van. Ez utóbbi azt is jelenti egyébként, hogy a város lakosságának 80,77%-a az NDVI célérték alatt él, ami 0,584 a WHO ajánlása szerint.

A vizsgált 866 európai város listáját úgy állították egyébként össze, hogy a mutatókat összevetették a területi halálzási adatokkal, kiszűrve belőle a városlakók várható élettartamát befolyásoló egyéb hatásokat (pl. életkor, jövedelmi szint stb.). Ezáltal mutattak ki korrelációt a korai halálesetek és a megfelelő méretű zöldterület hiánya között a lakóhelytől számított 300 méteren belül. Tehát a kutatás arra világít rá, hogy az élmezőnyben végzett városok esetében nem csak vagy nem is feltétlenül a zöldfelületek százalékos arányával van probléma, hanem azok városon belüli eloszlásával, méghozzá a városlakók életminőségének szempontjából.

Intézkedések

Szombathelyen tehát lényeges lenne egyrészt aktívan tenni a hősziget hatás csökkentéséért, másrészt pedig kiemelt figyelmet fordítani a zöldítés irányára, elhelyezésére annak érdekében, hogy a sűrűn lakott területeken is megfelelő méretű és minőségű zöldterület legyen elérhető az emberek számára.

Megvalósított fejlesztések tekintetében az elmúlt tíz évből kiemelhető a Sportliget felújítása növények telepítésével, méhlegelővel, piknikdombbal stb., azonban ez a terület Szombathely amúgy is hűvösebb rekreációs övezetében található, tehát a hősziget hatás csökkentéséhez nem tudott nagymértékben hozzájárulni. Történtek városszerte fatelepítések, de ezeket inkább esztétikai, mintsem klimatikus szempontok vezérelték, az ültetések mögött nem húzódott meg hősziget-intenzitás csökkentő koncepció. Emellett a hősziget hatást fokozó fejlesztések is megvalósultak, egyrészt gyárbővítések, másrészt például a Berzsenyi tér térkövezése, amivel sikerült egy nagy méretű, fákat és egyéb zöldfelületet maximálisan nélkülöző, hősziget-intenzitást nagy mértékben növelő területet létrehozni.

2019. október óta az új városvezetés elkezdett koncepcionálisan gondolkodni a város hőmérsékletének figyelemmel kísérésével, illetve a zöldítéssel, természet alapú megoldások bevezetésével kapcsolatban. 2020-ban kidolgozásra került az 1.000 fa ültetési program részletes koncepciója, ahol a helyszínek kijelölésekor egyrészt a zöldítés szükségességét és a hősziget jelenség csökkentését kellett a szakembereknek figyelembe venniük, másrészt az esztétikai szempontok közül a városba bevezető utak fásítását, fasorokkal történő ellátását, fásítási szempontból foghíjas területek feltöltését, ám ezek mellett még olyan szempontokat is szem előtt kellett tartani, mint a közművek, csatornafedelek, közlekedési táblák stb. elhelyezkedése, illetve az egyéni képviselők preferenciái (akik előzetesen egyeztettek egyéni választókerületük lakóival a témában). A város 14 egyéni választókerülete közül fontos kiemelni, hogy nagyjából 350 fa kerül összesen a legnagyobb hősziget-intenzitással rendelkező területekre (belváros és ipartelep). A tisztán ilyen jellegű körzeteket félkövérrel, a részben ilyen jellegűt pedig dőlt betűvel jelöltem az alábbi táblázatban. A pandémiás helyzet és gazdasági kihatásai sajnos nagyban nehezítették a program finanszírozását, ami így 2021. decemberében tudott elindulni, méghozzá a 2-es számú egyéni választókerületben.

Körzetszám	Körzet jellege	Fák száma (db)
1.	Peremkerületi – északi városrész	62
2.	<i>Vegyes – belváros és északi városrész</i>	80
3.	Lakótelepi – északnyugati városrész	47
4.	Lakótelepi – nyugati városrész	50
5.	Lakótelepi – nyugati városrész	43
6.	Lakótelepi vegyes – északnyugati városrész	47
7.	Ipartelepi vegyes – keleti városrész	88
8.	Belvárosi – klasszikus társasház	64
9.	Belvárosi – lakótelepi	86
10.	Belvárosi – családi házas	76
11.	Rekreációs övezet – családi házas	70
12.	Peremkerületi – délnyugati városrész	91
13.	Lakótelepi – nyugati városrész	90
14.	Peremkerületi – déli városrész	106

1. táblázat: A szombathelyi 1.000 fa ültetési program egyéni választókerületek szerinti megoszlása

Forrás: saját szerkesztés az 1.000 fa telepítés költségvetési kiírása alapján

A koncepcióalkotás terén a következő – kisebb – lépést a város társadalmi és gazdasági ciklusprogramjának elfogadása jelentette szintén 2020-ban [Szombathely – A holnap városa legyen a jelen valósága. Szombathely a III. évezred 3. évtizedében (2020)]. Itt a környezeti hatások mérésén és elemzésén belül a szerzők már kitértek arra, hogy az 1.000 fa ültetési program által generált – főként nyári – hőmérsékletcsökkenést mérni kellene a városban, az adatokat pedig elemezni és felhasználóbarát módon a lakosság rendelkezésére bocsátani, valamint felhasználni a városvezetői döntéselőkészítés során.

Aztán a 2021-ben elfogadott Szombathely2030 – A válságálló tudásgazdaság megteremtéséért című tízéves gazdaságfejlesztési és városfejlesztési program már egy teljes alfejezetet szentel a városi hőtérképek készítésének és a természet alapú megoldások bevezetésének, mint önálló fejlesztési prioritásoknak [BARTA et al., 2021]. A program tényként kezeli, hogy a városi hősziget hatás komoly problémát jelent Szombathelyen. Csökkentésére a természet alapú megoldások hatékony segítséget nyújthatnak. Ezek elsődleges célja a közterületek és utcák hatékony hűtése. A program célként tűzi ki egyrészt a faültetést – a szombathelyi városi szintű 1.000 fa telepítési program megvalósítását –, továbbá zöldtetők, zöldfalak, zöld buszmegállók létesítését is. A hatékonyság növelése érdekében első lépésként városi hőtérkép elkészítésével kalkulál, ami a klímaváltozás modellezése, illetve a hősziget-intenzitás ábrázolásának segítségével megmutatja a szükséges beavatkozási pontokat, továbbá az előbb felsorolt – és persze akár azokon kívüli – beavatkozások, fejlesztések megvalósítását követően képes az általuk generált hatások vizuális prezentálására, bemutatására mind a lakosság számára, mind pedig a döntéshozók részére a további fejlesztési irányok meghatározásának segítése érdekében [BOKÁNYI, 2021].

A program írásával párhuzamosan két Horizon2020-as pályázatra is nyújtott be a város – további európai uniós városokkal, fejlesztő cégekkel és intézményekkel közös konzorciumban – pályázati anyagot. Az egyik a JustNature, a másik pedig a WeReGreen elnevezés alatt futott. A JustNature pályázat 2020. évvégén pozitív elbírálásban részesült, így Szombathely Megyei Jogú Város 437.300 euró – azaz árfolyamtól függően több mint 150 millió forint – támogatásban részesült. A projekt vállalt feladata olyan természet alapú megoldások beépítése a város életébe, amelyek a visszaszoruló bioszférát erősítik és a városi hősziget-intenzitást csökkentik. Ennek keretein belül két olyan fejlesztési helyszín lett kiválasztva, amelyek magas hősziget-intenzitású területen helyezkednek el és alkalmasak a fejlesztések megvalósítására. Az egyik a Dési Huber István Általános Iskola, ahol a pályázatból zöldfal és négy magaságú kerület kialakításra, valamint kiegészítésre kerülnek a hiányos bokor- és fasorok, egy jelenleg betonnal fedett, keveset használt udvarrészen pedig a burkolat feltörésével új zöldfelület kerül kialakításra labirintusszerű sövényrel, illetve új fákkal.

A másik helyszín pedig a Hunyadi út mentén a Lidl és a Szőlősi templom között elhelyezkedő közpark, ami jelenleg gondozatlan, így zöldterületi funkcióját nem képes betölteni a környék lakói számára. Itt fontos kiemelni, hogy két lakópark-építési projekt is megvalósult a terület közvetlen közelében, egy pedig éppen folyamatban van. A zöldfelület átalakítása a következőképp fog zajlani: levegő- és vízminőséget jelző növények ültetése közvetlen visszajelzések begyűjtése érdekében a környezet állapotáról, a Hunyadi úti fasorok pótlása és további fásítás a nyári hőmérséklet mérséklése, továbbá a környék levegőminőségének javítása érdekében, AR (kiterjesztett valóság) alapú applikáció lefejlesztése, pihenőhelyek kialakítása, a patakra épülő vizes installációkkal gazdagított tanösvény kialakítása a zöldfelület élményszerű használata érdekében. Mindezek által nem csupán a környék

zöldfelületi ellátottsága, hanem remélhetőleg annak kihasználtsága is nagymértékben növekedni fog, ami javítani fogja az ott élők életminőségét és akár várható élettartamát is.

2021. decemberében elkészült és elfogadásra került a közgyűlés által a város Fenntartható Energia- és Klíma Akcióterve is (SECAP), amely szintén fontos és ambiciózus célokat tűzött ki többek között a fásítással, a biodiverzitás növelésével, a zöldterületek fejlesztésével, a károsanyag-kibocsátás csökkentésével vagy éppen a vízmegtartás növelésével kapcsolatban. Ezek közül két olyan elemet emelnék most ki, amelyek erdészeti jellegű faültetések megvalósítását jelentik és mint ilyenek, számszerűségükben, a városi faállománynál nagyobb területet érintő mikroklimatikus hatásukban számottevő eredményt képesek mutatni. Az egyik a Miyawaki kiserdők ültetése, a másik pedig az erdészeti jellegű ültetések a város külterületein és az ipari övezetekben.

A Miyawaki kiserdő komplex, fajgazdag erdei ökoszisztéma városi léptékre kicsinyített mását jelenti kis területen – mérete 50 m²-től egy tenispálya méretéig terjedhet –, akár sűrűn beépített környezetben is. Éves szinten 3 db Miyawaki kiserdő létrehozása már érzékelhető eredményt hozhat a városi mikroklíma szempontjából. Az erdészeti jellegű ültetések a város külterületein és az ipari övezetekben, mint fejlesztés célja pedig az, hogy Szombathely peremkerületei és iparterületei mentén minél nagyobb arányban legyenek új, egybefüggő erdők, erdős területek. A cél éves szinten 10 hektárnyi – jelenleg beépítetlen és nem fás – terület erdősítése.

Konklúzió

Az elmúlt két év folyamán kijelölt fejlesztési irányok és kidolgozott koncepciók mindenképp előre mutatóak, még akkor is, ha nem teljes körűek. Első lépésként mindenképp egy városi hőtérkép elkészítése lenne alapvető fontosságú, hiszen a szükséges beavatkozások pontos és az ezeknek megfelelően további fejlesztések csak így lennének hatékonyan kijelölhetőek. Ennek egy bár igen költséges, de rendkívül jól használható eszköze lehetne a – szintén a Szombathely2030 programban a smart city megoldások között részletezett – városléptékű modellezés, ami a város digitális ikertestvérének létrehozását jelenti. A digitális iker nem más, mint a városi környezet virtuális ikertestvére: utcák, épületek, parkok, fák; forgalmi rend, hőtérkép, légszennyezettség és zajszint egyetlen, nagy részletességű háromdimenziós digitális városmodellbe sűrítve. Így nem csupán a gócpontok kijelölése, hanem a beavatkozások által kiváltott lehetséges hatások modellezése, különböző scenáriók vizsgálata is lehetővé válna.

Nagyon fontos lenne tehát a továbbiakban is – sőt, a továbbiakban még inkább – az összehangolt, koncepcionális fejlesztések végrehajtása a szigetszerű működés helyett. Ehhez jelenthet megfelelő eszközt a város digitális ikertestvérének felépítése, ami azonban magas költségigénye mellett, időigényes feladatot is jelent, hiszen első lépésben szükségeltetik hozzá a várost környezeti hatásokat, forgalmat stb. mérő szenzorokkal felszerelni annak érdekében, hogy megfelelő mennyiségű input álljon rendelkezésre. A projekt és a digitális iker működtetéséhez külön szakértői team-et is kellene létrehozni. A meglévő koncepciókat és futó projekteket – amelyek kisebb, illetve nagyobb részben, esetleg akár egészükben foglalkoznak a városi klíma kezelésének kérdésével – össze kellene hangolni egymással az esetleges duplikációk, multiplikációk elkerülése végett. Hiszen beszélünk 1.000 fa ültetési programról, JustNature projektről, a város társadalmi-gazdasági ciklusprogramjáról, tízéves gazdaság- és városfejlesztési programjáról, illetve az uniós

pályázatokhoz is szükséges Fenntartható Energia- és Klíma Akciótervről is. Ezeket bizonyára további programok és projektek is követni fogják még a 2019-2024-es önkormányzati ciklusban (és persze azt követően is). Ám mindaddig, amíg nincs egy team és egy rendszer – mondjuk a digital twin –, amely egységbe foglalná ezeket, addig el lehet indulni jó irányokba, de valódi hatást gyakorló nagyobb projekteket nehéz lesz megvalósítani.

Egy plasztikus, utcákra, terekre, parkokra, társasházakra stb. lebontott hőtérkép segítségével sokkal jobban megállapítható lenne, hogy a szombathelyi belváros egy adott területén faültetésekkel, a burkolatok megváltoztatásával, vagy mondjuk a lapostetők „világosításával” lehet-e hatékonyan beavatkozni a hősziget-intenzitás csökkentése érdekében. Vagy hatékonyabban lenne tervezhető az is, hogy milyen intézkedéseket kell megvalósítani ahhoz, hogy Szombathely lakosságának 80,77%-a ne szenvedjen a lakókörnyezetében a zöldterületek hiányától. Pontosan fel lehetne tárni, hol van szükség a zöldterületi ellátottság javítására és hol „csak” a zöldterületek minőségi megújítására. Dr. Nemény András, a város polgármestere a Szombathely2030 programmal kapcsolatban többször is azt nyilatkozta, hogy célja, hogy Szombathely a legegészségesebb és legélhetőbb város legyen hazánkban, néhány plusz évnyi várható élettartamot ajándékozva az itt élőknek. Ennek igenis egy lényeges és kiemelendő eleme – a közbiztonság, köztisztaság, levegőminőség stb. mellett – a hősziget hatás mérséklése, valamint a zöldterületi ellátottság optimalizációja is.

Felhasznált irodalom:

1. BARTA B., BOKÁNYI A. et al. (2021): SZOMBATHELY2030 – A válságálló tudásgazdaság megteremtéséért, Szombathely. <https://m.szombathely.hu/kozgyules/e-kozgyules/kulonleges-jogrendi-idoszak-polgarmesteri-dontesek-2021-január-1-tol/d199319/> Keresőprogram: Google. Lekérdezés időpontja: 2021.04.08.
2. BARTHOLY J. et al. (2011): Klímaváltozás – 2011. Klímaszcenáriók a Kárpát-medence térségére. Magyar Tudományos Akadémia és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Meteorológiai Tanszéke, Budapest. <http://nimbus.elte.hu/~klimakonyv/Klimavaltozas-2011.pdf> Keresőprogram: Google. Lekérdezés időpontja: 2022.01.03.
3. BARTHOLY J. et al. (2014): Elemzések a Budapesti önkormányzatok városrehabilitációs, várostervezési programjaihoz. Eötvös Loránd Tudományegyetem Meteorológiai Tanszék, Budapest. <https://www.met.hu/doc/rendezvenyek/metnapok-2014/15 BartholyJ.pdf> Keresőprogram: Google. Lekérdezés időpontja: 2022.01.03.
4. BOKÁNYI A. (2021): A válságálló tudásgazdaság megteremtése Szombathelyen. EduTus Egyetem, Tatabánya.
5. Global Surface UHI Explorer. <https://yceo.users.earthengine.app/view/uhimap> Keresőprogram: Google. Lekérdezés időpontja: 2022.01.03.
6. Magyarország 50 legnépesebb települése, 2021. január 1. https://www.ksh.hu/stadat_files/fol/hu/fol0014.html Keresőprogram: Google. Lekérdezés időpontja: 2022.01.04.
7. Országos Meteorológiai Szolgálat, Éghajlati adatsorok 1901–2020, Szombathely, Napi adatok. https://www.met.hu/eghajlat/magyarorszag_eghajlata/eghajlati_adatsorok/Szombathely/a_datok/napi_adatok/index.php Keresőprogram: Google. Lekérdezés időpontja: 2022.01.03.

8. Országos Meteorológiai Szolgálat, Éghajlati adatsorok 1901–2020, Szombathely, Grafikonok. https://www.met.hu/eghajlat/magyarorszag_eghajlata/eghajlati_adatsorok/Szombathely/grafikonok/ Keresőprogram: Google. Lekérdezés időpontja: 2022.01.06.
9. Országos Meteorológiai Szolgálat, Megfigyelt hazai változások, Klímacsíkok. https://www.met.hu/eghajlat/eghajlatvaltozas/megfigyelt_hazai_valtozasok/klimacsikok/ Keresőprogram: Google. Lekérdezés időpontja: 2022.01.06.
10. PEREIRA BARBOSA, E. et al. (2021): Green space and mortality in European cities: a health impact assessment study. The Lancet Planetary Health, Vol. 5 (10), pp- 718-730. [https://doi.org/10.1016/S2542-5196\(21\)00229-1](https://doi.org/10.1016/S2542-5196(21)00229-1)
11. RECHNITZER J., BERKES J. (2021): Nagyvárosok Magyarországon, Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest.
12. SZABÓ B. (2015): A városi zöldfelületek hatása a város klímájára. Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar Meteorológiai Tanszék, Budapest. http://nimbus.elte.hu/tanszek/docs/BSc/2015/SzaboBeata_2015.pdf Keresőprogram: Google. Lekérdezés időpontja: 2022.01.03.
13. SZILASSI P., RONCZYK L. (2013): Városökológia, Településinformatika. Szegedi Tudományegyetem; Pécsi Tudományegyetem. http://eta.bibl.u-szeged.hu/1331/1/varosokologia_telepulesinformatika.pdf Keresőprogram: Google. Lekérdezés időpontja: 2022.01.03.
14. Szombathely – A holnap városa legyen a jelen valósága. Szombathely a III. évezred 3. évtizedében (2020). <https://m.szombathely.hu/onkormanyzat/koncepcio-tervek/projektek/d195720/> Keresőprogram: Google. Lekérdezés időpontja: 2021.05.24.
15. Szombathely Megyei Jogú Város Fenntartható Energia- és Klíma Akcióterve SECAP (2021). <https://www.szombathely.hu/kozgyules/e-kozgyules/2353.1734/> Keresőprogram: Google. Lekérdezés időpontja: 2021.12.27.
16. UNGER J. et al. (2000): Urban heat island development affected by urban surface factors. Időjárás 104. pp. 253-268.

Szakmai életút-mérleg

Bokányi Adrienn Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzatának Gazdaságfejlesztésért és városfejlesztésért felelős tanácsnoka, Gazdasági és Jogi Bizottságának elnöke. Végzettségeit tekintve szabad bölcsész és okleveles közgazdász (vállalkozásfejlesztés mesterszak), valamint digitális térségfejlesztéssel foglalkozó szakközgazdász. Jelenleg a Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola Regionális Tudományi Programjának PhD hallgatója. Kutatási témája „A válságálló tudásgazdaság megteremtése Szombathelyen a poszt-Covid éra gazdaságfejlesztési gyakorlatában“. Rendszeresen tart magyar és angol nyelvű előadásokat különböző, hazai és európai uniós kezdeményezésekhez kapcsolódó gazdaságfejlesztési és városfejlesztési konferenciákon.

Czigler Enikő

Pécsi Tudományegyetem

Gazdálkodástudományi Doktori Iskola

Andics Tamás - Czigler Enikő Judit - Gaál Adrián

A mobilalkalmazások az emberek életének nélkülözhetetlen kellékeivé váltak az elmúlt években. A mobilalkalmazások piacán óriási növekedés következett be, amit a COVID-19 különösen felgyorsított. A változás nem csak az alkalmazásokkal eltöltött időt érintette, de a hétköznapi felhasználók telefonján megtalálható applikációk tartalmát is. Ennek számszerűsítésre összegyűjtöttük az Apple App Store-on található 23 kategória 10 képviselőjét és elemeztük a ranglistán elfoglalt helyük átlagos napi változását és szórását. Ez alapján a legnagyobb pozitív változás a könyvek, vásárlás, étel és ital, illetve a közösségi applikációk körében mutatkozott, míg a járvány az játékok, a produktivitás, fotó és videó, utazás alkalmazásokat sújtotta leginkább. A kutatásunk második eredményeként arra a következtetésre jutottunk, hogy a vásárlás kategóriába tartozó alkalmazások teljesítettek a legjobban a vizsgált régiókra (USA, Nagy Britannia, Németország) vonatkozóan, továbbá a játékok és szórakozás kategóriája került kevésbé fókuszba a járvány alatt. A vizsgálataink alapján a COVID-19 első hullámának mobilalkalmazásokra gyakorolt hatása alulmaradt, kisebb volt a vártnál.

JEL-kódok: L86, O33, R11

Kulcsszavak: Mobilapplikációk, mobiltelefonos alkalmazások, alkalmazásáruházak, Apple App Store, Google Play Store, COVID-19, koronavírus

1. Bevezetés

A mobiltelefonok egyre nagyobb szerepet játszanak az emberek életében. A készülékeken futó alkalmazások kiterjesztik azok funkcióit, így térbeli és időbeli korlátoktól mentesen használhatjuk eszközeinket mozgó, egy zsebben elférő számítógépeként. A növekvő szerepet mutatja, hogy az Android és iOS alkalmazások bevétele elérte a 133 milliárd dolláros bevételt 2021-ben, ami 19%-os éves növekedést jelent. Az iOS a teljes alkalmazásbevétel 63%-áért volt felelős 2021-ben (Business of Apps, 2022). A mobilapplikációk egyike azon gazdasági részterületeknek, melyeket a COVID-19 pozitívan érintett. Ez azonban a piac csak néhány csoportjára igaz, így ezeket az összefüggéseket szeretnénk feltárni. A változás nem csak az alkalmazásokkal eltöltött időt érintette, de a hétköznapi felhasználók telefonján megtalálható applikációk tartalmát is. Kutatásunk két kérdéskör köré csoportosul. Elsőként összegyűjtöttük az Apple App Store-on található 23 kategória 10

legpopulárisabb képviselőjét és elemeztük a ranglistán elfoglalt helyük átlagos napi változását és szórását. A kutatásunk második részében területi összehasonlítást végeztünk, ahol a három jelentős ország – USA, Anglia és Németország mobilapplikációs fogyasztását elemeztük. A legtöbb tanulmány a COVID-19 negatív gazdasági hatásairól számol be, ám nekünk célunk azt a szegmenst ismertetni, ahol némi előny kovácsolódott.

A kutatásunkat személyes motiváció is serkentette, ugyanis mind egy mobilapplikáció fejlesztő cégnél dolgozunk, és a felhasználók COVID-19 alatti magatartására kerestük a választ. Reményeink szerint a további 3 568 darab magyar fejlesztésű applikáció fejlesztőinek is iránymutatást adhatunk ezzel.

2. Mobilapplikációs piac

Napjainkban a legnagyobb telefonos operációs rendszerek az iOS és az Android. 2018-ban az aggregált piaci részesedésük az Amerikai Egyesült Államokban 99% volt, ebből az iOS részesedése 54%. Ezek a rendszerek nem kompatibilisek egymással ezért az alkalmazások általában csak egy operációs rendszeren képesek futni (Kubben és társai, 2019). A mobilalkalmazások piacterén, alkalmazásáruházakban találkoznak az alkalmazásaikat áruló fejlesztők és az azokat megvásárolni szándékozó felhasználók. Ezek a platformok segítenek a fejlesztőknek, hogy alkalmazásaik több felhasználóhoz is el tudjanak jutni (Holzer és Ondrus, 2009). Mindkét vezető operációs rendszernek, az Apple-nek és az Androidnak is van egy-egy saját piactere. Léteznek azonban harmadik féltől származó piacterek is, amelyek ugyanazokat az alkalmazásokat kínálhatják, gyakran eltérő áron, vagy olyan alkalmazásokat, amelyek csak az adott oldalra jellemzőek (Rakestraw és társai, 2013). Egy alkalmazás sikeressége többféleképpen értelmezhető és ezáltal a mérésére is többféle módszer létezik. Az egyik ilyen módszer az alkalmazások ranglistán elfoglalt helyének vizsgálata. Több tanulmány is foglalkozott már ezzel a kérdéssel (Carare, 2012; Kübler és társai, 2018). Carare (2012) részletesen vizsgálta az alkalmazások ranglistán betöltött helyét és a felhasználók fizetési hajlandósága közti különbséget. A cikk empirikus bizonyítékokat talált arra, hogy más fogyasztók korábbi vásárlásai, amelyeket a bestsellerlisták összefoglalnak, befolyásolják a fogyasztói keresletet. Ezek az eredmények arra utalnak, hogy a népszerűség népszerűséget szül, mivel azt mutatja, hogy a termékek múltbeli népszerűségére vonatkozó információ fontos meghatározója a jövőbeli népszerűségnek. Az App Store jelenleg 27 különböző kategóriába sorolja az ott fellelhető alkalmazásokat, vannak kategóriák, amik csak macOS vagy iOS illetve iPadOS specifikusak. Az elérhető kategóriák a következők: könyvek, gyógyászat, üzlet, zene, fejlesztői eszközök, navigáció, oktatás, hírek, szórakoztatás, fotó és video, pénzügyek, produktivitás, étel és ital, referencia, játékok, safari kiegészítők (csak macOS), grafika és dizájn, vásárlás, egészség és fitnesz, közösségi hálózat, életmód, sportok, gyerekek (csak iOS és iPadOS), utazás, magazinok és újságok, szolgáltatások és időjárás (Apple, 2021). Az App Store az alkalmazások nevében vagy címében szereplő kulcsszavakat is indexeli. A kutatások azt is mutatják, hogy az alkalmazás nevében szereplő kulcsszavak fontosabbak, erősebb rangsorolási erővel bírnak, mint a más mezőkben, például az alcímben szereplő kulcsszavak. Az Apple App Store figyelembe veszi az alkalmazások értékelését és a felhasználói véleményeket az alkalmazás rangsorolásakor. Minél jobbak az értékelések és a felhasználói vélemények, annál előkelőbb helyen fog szerepelni az alkalmazás (MobiLaud, 2021). Míg a kulcsszavakat a fejlesztők tudják befolyásolni, addig a rangsort befolyásoló tényezők, mint például az alkalmazás telepítése, az értékelések és a vélemények, inkább a felhasználóktól függenek. A

folyamatosan frissített alkalmazások általában jobb értékeléseket kapnak (AppRadar, 2020). Az applikáció letöltésszáma nagyon fontos paraméter, mivel az alkalmazás letöltései az alkalmazásáruház rangsorát is befolyásolják. Minél magasabb a letöltésszám és minél nagyobb a felhasználói elkötelezettség, annál jobb lesz az adott alkalmazás helyezése a rangsorban (MobiLaud, 2021). Az App Store-ban ezen kívül található egy speciális kulcsszó mező is, ahol a fejlesztők rangsorolhatják a kulcsszavakat. Ebben a mezőben 100 karaktert lehet használni, ráadásul ezek a kulcsszavak el vannak rejtve a felhasználók elől, nem jelennek meg a nyilvános App Store listáján. Az Apple App Store alkalmazásáruház algoritmusában van néhány rejtett tényező, amelyekről nem érhető el publikus információ. Az alkalmazások rangsorát tehát különféle látható és nem látható elemek befolyásolják, melyek közül néhányat a fejlesztők befolyásolni tudnak, de fontos megjegyezni, hogy jól reprezentálják egy applikáció teljesítményét.

3. A COVID-19 gazdasági hatásai

Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) 2020. március 11-én globális járvánnyá nyilvánította az új koronavírus fertőzést (COVID-19), amely a kínai Hubei tartomány Wuhan városában (Hubei) jelent meg először. A globális járvány kezelésének érdekében kijárási tilalmat rendeltek el, bezárták a munkahelyeket, így csökkent a termelés, az alapvető ellátmányok kivételével leállt a vásárlás. A COVID-19 veszélyeztette az emberiség egészséget, valamint növelte a kockázatterületet a pénzügyi piacokon. A tőzsdéken rövid időn belül nagy visszaesés következett be, a vállalatok veszítettek értékükből, a részvényárfolyamok csökkentek (Şenol és Zeren, 2020). A tőzsdék 2020 februárjának utolsó hete óta elszenvedtek egy erőteljes csökkenést. 2020. január 1. és 2020. április 4. között a tőzsde indexek történelmi mélyponton voltak, Dow Jones -26%, S&P500 -24%, FTSE100 -29%, DAX -29%, NIKKEI225 -23%, Nasdaq -18% és Shanghai -10% esett. A nyersolaj ára ugyanakkor -53%-kal esett. (Şenol és Zeren, 2020). A koronavírus közegészségügyi vészhelyzetet jelent, és komoly veszélyt jelent a fejlett, a fejlődő és az elmaradott országok gazdaságára egyaránt. Világszerte sok vállalkozást érintett negatívan. A tőzsdei árfolyamok negatívba zuhantak, az arany és az olaj értékei jelentősen csökkentek. Emellett a közlekedési és utazási vállalatok, a vendéglátóiparban működő vállalkozások és az ipari termelő vállalatok jelentős visszaesést tapasztaltak a járvány alatt (Abubakar, 2020). A koronavírus-járvány máris a 2008-as világválság óta a legsúlyosabb visszaesést idézte elő az Egyesült Államokban. 2020 január és február hónapjában a gazdaság továbbra is egyenletes ütemben növekedett, de március közepén hirtelen megállt - amikor a vállalkozások, a turizmus és az idegenforgalomhoz kapcsolódó gazdasági ágazat, többek között az éttermek és a kiskereskedelmi üzletek hirtelen bezártak, és amerikaiak tízmillióit utasították arra, hogy maradjanak otthon, hogy lassítsák a koronavírus terjedését. 35 milliónál is több ember maradt hirtelen munka nélkül (Hiscott és társai, 2020).

Az oktatási intézmények bezárása, az otthoni munkavégzés elrendelése új szintre emelte az okostelefonok, -eszközök használatát. A diákok okostelefonokon futó alkalmazásokon keresztül tudták követni az órákat az online és hibrid oktatás időszakában, önálló feladatokat végeztek, valamint készültek a számonkérésekre. Az üzleti életben megjelent a magasabb fokú digitalizáció, ami a korábbi asztali üzleti alkalmazások széleskörű mobilapplikációs verziójának elterjedését jelentette, például a Zoom-nak vagy a Microsoft Teamsnek is, ezáltal a "home office" nélkülözhetetlen feltétele lett az okostelefon.

4. Adatok, adatgyűjtés

A tanulmány célkitűzései alapján egy-egy alkalmazás sikerességi mutatói kerültek meghatározásra a rangsorban elfoglalt hely alapján a szakirodalomban meghatározott feltételek szerint. Az Apple, mint a világ második számú okostelefon gyártó cége, üzemelteti az App Store mobilalkalmazásáruház platformot. Az áruházból származó publikált alkalmazások adataiból került vételezésre a kutatási minta (The Teal Mango, 2021). Az adatokat az Adjust vállalat Appttrace (appttrace.com) komplex mobilalkalmazások gazdasági ökoszisztémájának adatbázis lekérdezésével állítottuk elő (Appttrace, 2021). Az adatok rendezésére használt egyedi JavaScript alapú szoftver mellett a kimutatásokra egy általunk megírt JavaScript csomagot alkalmaztunk a vizsgálat megismételhetőségének érdekében. Összehasonlító eltérés vizsgálat során a 23 kategóriából került kiválasztásra a mindenkori TOP10 alkalmazás, amelyek tulajdonságaik alapján reprezentálják a vizsgált kategóriát, továbbá a járvány miatt jelentkező globális pénzügyi összeomlás időpontjában (2020.02.20) a kategóriáknál a legjobb 10 alkalmazást (Forbes, 2021). A 2020.01.01 és 2021.08.30 közötti időszakban a napi rangsor adatok mellett a kutatásban szereplő minden alkalmazás kategóriája került feljegyzésre, így kaptuk 230 alkalmazás 608 napra vetített mintáját. A globális ranglistán túl régiós összehasonlítást is végeztünk három ország TOP100 alkalmazása alapján. A 2017-es Statista jelentés alapján az amerikai piacon adták ki a legtöbb alkalmazást, amit az európai régió követett, ahol az első és második legtöbb alkalmazáskiadással rendelkező ország az Egyesült Királyság és Németország volt (Statista, 2018), így ezekre az országokra esett a választásunk. A regionális ranglista historikus adatainak gyűjtésére a 2020.01.06 (az év első hétfője) és 2021.08.30 közötti időszakban kéthetes sűrűséggel került sor. A kéthetes szakaszokban a ranglistán szereplő legjobb 100 alkalmazás kategóriájára vonatkozó adatok kerültek lekérdezésre.

5. A globális piac alkalmazásainak vizsgálata kategóriákra bontva

Kutatásunk első részében a globális rangsor vizsgálatára és azon belül is a kategóriák legnépszerűbb alkalmazásaira koncentráltunk. Célunk az volt, hogy megvizsgáljuk miként teljesítettek a kategóriák a járvány alatt, melyik kategóriák sikeressége nőtt vagy csökkent. Kategóriánként 10 alkalmazást választottunk ki, amivel célunk a teljes kategória reprezentálása volt.

Az alkalmazások sikerességének vizsgálatához a globális rangsort használtuk és az alkalmazások rangsorban betöltött helyének százalékos változását átlagoltuk. Az adatokat napi bontásban vizsgáltuk. A vizsgálat a járvány első hullámára, a 2020.01.01. és 2020.05.01. közti időszakra fókuszált.

Kategória	Átlagos napi változás (%)	Átlagos napi szórás (%)
Books	0,14	4,24
Shopping	0,06	3,67
Food & Drink	0,03	3,67
Social Networking	0,03	6,31
Finance	-0,03	3,69
Weather	-0,07	3,09
Medical	-0,08	3,71

Entertainment	-0,11	5,78
News	-0,13	5,77
Reference	-0,16	5,37
Sports	-0,17	5,50
Lifestyle	-0,19	5,08
Magazines & Newspapers	-0,19	4,18
Business	-0,19	12,20
Navigation	-0,22	3,62
Health & Fitness	-0,32	8,06
Education	-0,35	13,70
Music	-0,41	6,23
Utilities	-0,44	10,34
Travel	-0,60	7,77
Photo & Video	-1,04	15,90
Productivity	-1,15	17,33
Games	-1,67	15,31

1. táblázat: A kategóriák napi átlagos változásának és szórásának vizsgálata a 2020.01.01. és 2020.05.01. közötti időszakra vonatkozóan.

Forrás: Saját szerkesztés

Az átlagos napi változás oszlopban a kategóriára jellemző átlagos napi rangsor változás százalékos értéke található a vizsgált időszak egészére nézve. A kategóriákat eszerint az érték szerint rendeztük sorba, csökkenő sorrendben, ami azt mutatja meg, hogy az adott kategória naponta átlagosan milyen mértékben tudott javítani az összesített helyezésén a globális ranglista alapján.

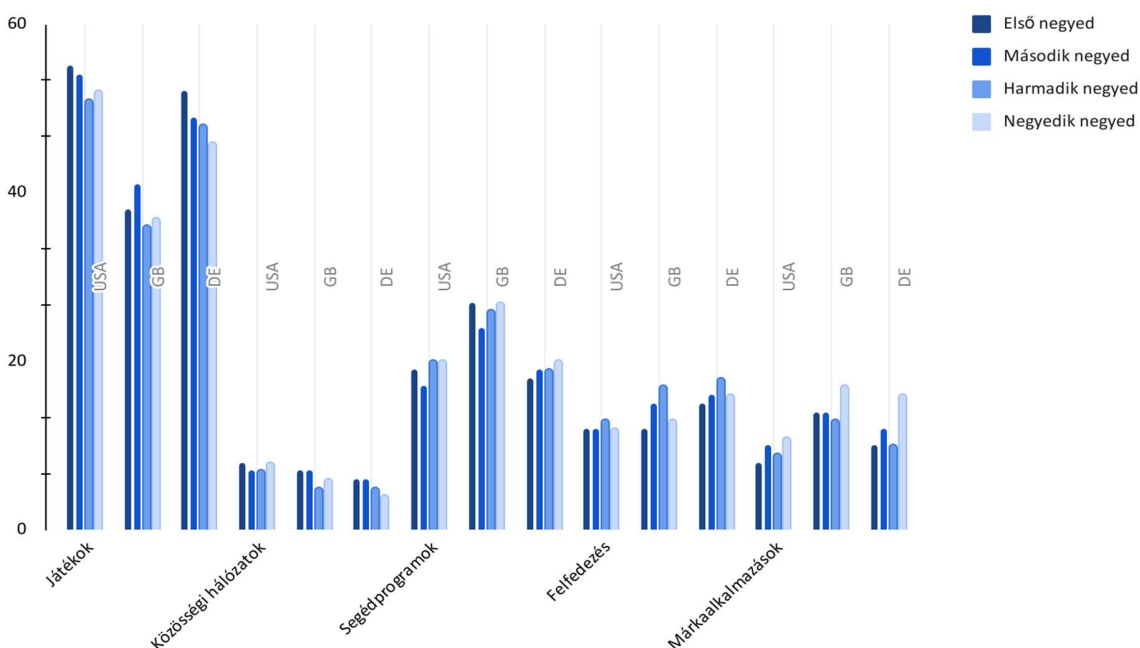
Eredményeink alapján a vizsgált időszakban 4 kategória változott pozitív irányba a ranglistán elfoglalt helyén, melyek a könyvek, vásárlás, étel és ital, illetve a szociális hálózatok kategóriája. Így kijelenthető, hogy az első hullám nyertesei ezek a kategóriák voltak a vizsgált időszakban. Ezek alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a járvány korai szakaszában a felhasználók több ilyen jellegű alkalmazást használtak, ugyanis a járvány kitörésével feltételezhetőleg több időt töltöttek otthon, így főleg a telefonjaikon vásároltak vagy rendeltek ételt maguknak, amire a lezárások valószínűleg még inkább ráerősítettek, illetve több könyvet is olvastak ebben az időszakban a telefonjaikon.

A táblázatot alulról vizsgálva a járvány alatt kevésbé előnyösen teljesítő kategóriákat láthatjuk, ezek sorban a játékok, a produktivitás, fotó és videó, utazás kategóriák. Itt arra a következtetésre juthatunk, hogy a járvány ebben az időszakában kevesebb ilyen alkalmazást használtak a felhasználók átlagosan, ami a lezárásokat figyelembe véve nem is meglepő. A második oszlopban a napi átlagos változás százalékos értéke figyelhető meg. Itt észrevehetjük, hogy a jobban teljesítő kategóriák napi átlagos szórása kisebb volt, mint a rosszul teljesítő kategóriáké, tehát kevésbé hatott rájuk kiszámíthatatlanul a járvány.

6. A legnépszerűbb alkalmazások kategória összetételének vizsgálata

Kutatásunk második részében arra a kérdésre kerestük a választ, hogy országonként miként alakult át a legjobb száz alkalmazáson belül a kategóriák aránya. Ehhez három ország ranglistáját választottuk ki, az Amerikai Egyesült Államok, Németország és Nagy-Britannia rangsorát elemeztük. A vizsgált időszak 2020.01.06. és 2021.08.30. közötti intervallum volt. Itt az időközi eredmények vizsgálatára is nagyobb fókuszot helyeztünk, de természetesen a végeredmény volt számunkra igazán fontos. A kutatáshoz az országonként ingyenes alkalmazások toplistáját használtuk, a legelső 100 alkalmazásra, pontosabban azok kategóriájára voltunk kíváncsiak. Az adatokat 2 hetente kértük le, így végül 44 megfigyelésből álló adatállománnyal tudtunk dolgozni. Az időközi eredmények vizsgálatához négy egyenlő időszakra osztottuk fel az időhorizontot, majd az időhorizontokhoz tartozó adatokat átlag alapján vontuk össze, hogy azok könnyebben vizsgálhatóak legyenek. A 23 darab kategóriát a vizualizációhoz ezután egyszerűsítettük és Gupta (2013) alapján 5 csoportba soroltuk be. Ezek a következők:

1. Játékok és szórakozás
2. Közösségi hálózatok
3. Segédprogramok
4. Felfedezés
5. Márkaalkalmazások

1. ábra: A TOP100 összetételének változása országonkénti és kategóriánkénti bontásban
Forrás: Saját szerkesztés

Az ábrából megállapíthatjuk, hogy a kategóriák megoszlása nagyon eltérő. A legjobb 100 alkalmazás között kimagaslóan a legnagyobb arányban a játékok képviselik magukat. Az összes időszakban az

alkalmazások legalább 30 százaléka ebbe a kategóriába tartozott. Ezután a segédprogramok következtek, majd közel azonos számban a felfedezés és márkaalkalmazás jellegű applikációk és végül legkisebb számban a közösségi hálózatok képviseltetik magukat. Fontos ezen kívül hozzátenni, hogy három kategória egyáltalán nem képviseltette magát: könyvek, sportok, valamint magazinok és újságok.

Érdekes, de számunkra meglepő adat, hogy a legjobb 100 ingyenes alkalmazás kategória összetétele időben nem változott jelentősen az országokénti bontásban. Néhány lényeges változást ennek ellenére észrevehetünk az időszakok között. Megfigyelhető többek között, hogy a játékok és szórakozás jellegű alkalmazások aránya időszakra időszakra csökkent. Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy ez a kategória nem teljesített jól a vizsgált időszakban. Ezzel szemben a márkaalkalmazások kategóriája egyértelműen növekvő tendenciát mutat.

A három regionális eredményt összefoglalva és együtt vizsgálva érdekes következtetésekre juthatunk, sok egyezés figyelhető meg az adatokban. Mindegyik vizsgált régióban a vásárlás kategória érte el a legnagyobb növekedést a vizsgált szempontok szerint és a játékok számossága csökkent leginkább. További hasonlóságokat is megfigyelhetünk. Ezek alapján elmondhatjuk, hogy a vizsgált három ország mobilapplikációs fogyasztási szokásai hasonló volt a vizsgált időszakban. Ha feltesszük, hogy a legjobb 100 alkalmazás fordul elő leggyakrabban a felhasználók okostelefonjain, akkor ezekből arra következtethetünk, hogy egy átlag brit, német és amerikai zsebében lévő okostelefonokban sokkal több vásárlás kategóriába tartozó applikációval és sokkal kevesebb játékkal találkozónánk a járvány alatt, mint előtte.

7. Konklúzió

Vizsgálatunk a mobilapplikációs piac változását hivatott bemutatni a COVID-19 járvány alatt. A koronavírus hatására gazdasági recesszió megfigyelhető. Ennek ellenére eredményeink alapján a mobilapplikációs piacra gyakorolt hatása sokkal kisebb volt a vártnál. A tendenciát vizsgálva számottevő előnye a könyvek, vásárlás, étel és ital, illetve a közösségi applikációk körében mutatkozott, míg a járvány az játékok, a produktivitás, fotó és videó, utazás alkalmazásokat sújtotta leginkább. A régiós összehasonlítás alapján a vásárlás kategória TOP100-as részvétele nőtt a vizsgált szempontok szerint leginkább, míg a játékok és szórakozás körébe tartozó alkalmazások szorultak ki idővel leginkább a toplistáról. Ez alapján azt mondhatjuk, hogy bár nem voltak jelentős változások a kategóriák összetételében, de egyértelműen volt egy vesztese és egy nyertese a kutatásnak. A járvány alatt mindenki számára kényelmesebb -és sok esetben egyedüli- megoldás volt az online vásárlás, így nem meglepő, hogy a ranglistán előrébb sorolódtak, ugyanis a felhasználók életében is fokozottabb szerepet töltöttek be ezek. Mindemellet fontos hozzátenni, hogy a játékok kategóriája több okból is veszíthetett a népszerűségéből, mi ezt annak társítjuk, hogy a lezárások és ezt követő home office eredményeképpen nem a képernyőn keresztül keresték a kikapcsolódást, nem a telefonos játékokban. A régiós összehasonlítás alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a három ország TOP 100-as kategória szerinti megoszlása és időbeni változása is hasonló volt. Összességében arra a megállapításra jutottunk, hogy a COVID-19 mobilapplikációs piacra és azon keresztül a felhasználói szokásokra gyakorolt hatása kisebb volt a vártnál.

A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-21-3-II-PTE-1015 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

Irodalomjegyzék

1. Abubakar, A. (2020): *Coronavirus (COVID-19): Effect and Survival Strategy for Businesses. Journal of Economics and Business, Vol.3 No.2.*
2. *Apple 2021: Choosing a Category. Letöltve: developer apple, <https://developer.apple.com/app-store/categories/>, 2022. május 9.*
3. *App Radar 2021: App Store Ranking Factors: App Store vs. Google Play. Letölve: appradar, <https://appradar.com/academy/app-store-ranking-factors>, 2022. május 9.*
4. *Business of Apps, 2021: App Revenue Data (2022) Letöltve: <https://www.businessofapps.com/data/app-revenues/>, 2022. május 4.*
5. Carare, O. (2012): *The Impact of Bestseller Rank on Demand: Evidence from the App Market. International Economic Review, 53(3), pp. 717–742, doi:10.1111/j.1468-2354.2012.00698.x*
6. *Forbes (2021): The Coronavirus Crash Of 2020, And The Investing Lesson It Taught Us. Letöltve: forbes, <https://www.forbes.com/sites/lizfrazierpeck/2021/02/11/the-coronavirus-crash-of-2020-and-the-investing-lesson-it-taught-us/?sh=4fee86e246cf>, 2022. május 9.*
7. Gupta, S. (2013): *For Mobile Devices, Think Apps, Not Ads. Harvard Business Review. 2013. March. Elérhető: <https://hbr.org/2013/03/for-mobile-devices-think-apps-not-ads>*
8. Hiscott, J., Alexandridi, M., Muscolini, M., Tassone, E., Palermo, E., Soultioti, M., Zevini, A. (2020): *The global impact of the coronavirus pandemic. Cytokine & growth factor reviews, 53, pp. 1–9, doi:10.1016/j.cytogfr.2020.05.010*
9. Holzer, A. - Ondrus, J. (2011): *Mobile application market: A developer's perspective. Telematics and Informatics, 28(1), pp. 22–31, doi:10.1016/j.tele.2010.05.006*
10. Kubben, P., Dumontier, M., Dekker, A. (2019): *Fundamentals of Clinical Data Science. Springer*
11. Kübler, R., Pauwels, K., Yildirim, G., Fandrich, T. (2018): *App Popularity: Where in the World are Consumers Most Sensitive to Price and User Ratings? Journal of Marketing, 82(5), pp. 20–44, doi:10.1509/jm.16.0140*
12. *MobiLaud 2021: What Factors Really Impact Your App Store Ranking? Letöltve: mobiloud, <https://www.mobiloud.com/blog/factors-really-impact-app-store-ranking>, 2022. május 9.*
13. Rakestraw, T., Eunni, R., Kasuganti, R. (2013): *The mobile apps industry: A case study. Journal of Business Cases and Applications, pp. 74-98.*
14. Şenol, Z. - Zeren, F. (2020): *Coronavirus (COVID-19) and Stock Markets: The Effects of the Pandemic on the Global Economy. 7. pp. 1-16.*
15. *Statista (2018.): Leading countries based on mobile app releases in 2017. Letöltve: statista, <https://www.statista.com/statistics/934739/countries-most-app-releases/> 2022. május 9.*
16. *The Teal Mango (2021): Top 15 Smartphone Brands in The World. Letöltve: thetealmango, <https://www.thetealmango.com/technology/top-smartphone-brands/>, 2022. május 9*

DR. KOVÁCS EDIT: A PANDÉMIA HATÁSA A HAZAI FOGLALKOZTATÁSPOLITIKÁRA A KORMÁNYZATI SZAKPOLITIKA TÜKRÉBEN, A FOGLALKOZTATÁSPOLITIKA CÉLJÁNAK ÉS ESZKÖZRENDSZERÉNEK VÁLTOZÁSAI

Lektorálták: Dr. Kispál Beáta és Dr. Zachár László

Dr. Kovács Edit

Pécsi Tudományegyetem

Állam és Jogtudományi Kar Doktori Iskola

A Pandémiás válság váratlan hatásokat eredményezett, a távolságtartási intézkedések, a bezárások, korlátozások nem pusztán a munkavégzés feltételeit, de az egész gazdaság működési folyamatait alapjaiban változtatták meg. A kormányzati szakpolitika az emberi egészség védelme mellett a gazdaság működőképességének fenntartását határozta meg elsődleges céljának. Ennek érdekében állapította meg az eszközrendszerét, kiemelt figyelemmel a válság hatásainak kitett ágazatokra. A dolgozatom első részében a foglalkoztatáspolitikai főbb funkcióit mutatom be a cél-és eszközrendszerének leírásával. A második részében a Pandémia munkaerő-piaci gyakorolt hatásait szemléltetem, illetve a válság kezelésére alkalmazott foglalkoztatáspolitikai eszközrendszer társadalmi hatásait részletezem.

I.

„A foglalkoztatáspolitikai magával a foglalkoztatással, foglalkoztatottsággal kapcsolatos átfogó cél és eszközrendszer, foglalkoztatás bővítésére, a foglalkoztatási esélyek irányuló politika, amely egyúttal maga után vonja vagy legalábbis vonhatja a munkanélküliség csökkenését is.

A foglalkoztatás növelése és biztonságának erősítése érdekében fontos feladata a vállalkozások munkahely-teremtő, illetve a munkavállalók foglalkoztathatósági képességének a növelése.”¹ Csehné Papp Imola szerint a foglalkoztatáspolitikai elsősorban a keresleti oldalra helyezi a hangsúlyt, mert célja a kereslet megteremtésével bővíteni a foglalkoztatást. Továbbá egy olyan munkaerő-piaci kínálatot kíván létrehozni, amely fedezi a kereslet mennyiségi, minőségi és strukturális igényeit.²

Scharle Ágota szerint a foglalkoztatáspolitikai elsősorban a munkaerőpiac külső szabályozó rendszere, de alapvetően társadalmi funkciója is van. A foglalkoztatáspolitikai legfontosabb feladatai:

3

a munkaerő-piaci egyensúly megteremtése és a munkaerő kínálatának a kereslethez való minél tökéletesebb igazodása,

---

¹ Csehné Papp Imola: Foglalkoztatáspolitikai 2011, Szent István Egyetem Kiadó, Gödöllő 5.o

² Csehné Papp Imola: Foglalkoztatáspolitikai 2011, Szent István Egyetem Kiadó, Gödöllő 5.o

³ Scharle Ágota: Mikor lesz versenyképes és befogadó a magyar munkapiac? 55.o
Munkaügyi Szemle 60. évf. 2017. év 2. szám

a munkaerő iránti kereslet növekedésének az elérése úgy, hogy minél teljesebb mértékben legyen képes foglalkoztatni a kínálatként megjelenő munkaerőt,

a munkaerő-piacra belépő kínálat nagyságának és szakmai vagy képzettségi struktúrájának olyan kialakítása, amely megfelel a kereslet igényeinek, és a munkaerő-piaci kínálat csökkentése a képzésben résztvevők számának és a képzési idő hosszának a növelésével,

a társadalmi szolidaritás elve alapján azok megélhetésének a biztosítása, akik önhibájukon kívül kerültek ki a munkaerő-piacról.⁴

László Gyula 2007-ben, a foglalkoztatáspolitikai szerepének tisztázásakor hasonló közelíti meg a foglalkoztatáspolitikai célját, de kifejezetten hangsúlyozza a piacgazdaság működtetésének funkcióját.

A szerző leírja, hogy a piacgazdaság a munkaerő-piac autonómiáját tekinti elsődlegesnek. A foglalkoztatás alapvetően összetett társadalmi és gazdasági funkcióval bír. A munkaerő-piac a gazdaság része, elsősorban mint termelési tényezőt kezel és foglalkoztatja a munkaerőt, annak a racionális elosztásában és minél hatékonyabb felosztásában érdekelt. Mivel az egyén a társadalom része, az egyén munkaköreje a társadalmi szférának is a része. A gazdasági szempontok mellett a szociális szempontok is kötődnek a foglalkoztatáshoz. A foglalkoztatáspolitikai úgy a munkaerő-piac külső szabályozó rendszere, hogy annak a társadalmi funkciója (szociális feszültségek megelőzése és feloldása, létbiztonság megteremtése, megőrzése, munkaerő-kínálat minél magasabb szintű leköttetése, jövedelem színvonala, élet minőség javítása) és a gazdasági funkciója (munkaerő-piaci kereslet alakulása, gazdaság állapotát, dinamizmusát, versenyképességét befolyásoló szigorú szabályozás) együttesen hatnak és meghatározzák a működését. A szerző szerint a foglalkoztatáspolitikai olyan szabályozó eszköz, amely képes rugalmasabb és harmonikusabb működésű munkaerő-piacot kialakítani, egyensúlyt teremteni a munkaerő kereslete és kínálata között, egyúttal érvényre juttatni a társadalmi és szociális elvárásokat is.⁵

Hozzáteszi még azt, hogy a hazai foglalkoztatáspolitikai akkor hatékony, ha érvényesül a rugalmasság, az alkalmazkodás igénye a piaci folyamatokhoz. A rugalmasság egyfelől azt jelenti, hogy a piacgazdaság által megkövetelt feltételekhez tudjon alkalmazkodni. Rugalmasan igazodó munkaerőpiacra van szükség, amely kiszolgálja a gazdaság igényét, megfelelő minőségű, mennyiségű és teljesítményű (termelékenységgű) munkaerőt nyújt a gazdaság fenntartható fejlődése érdekében. Amennyiben a gazdaságnak a munkaerő iránti keresletének az igénye megegyezik a munkaerő-piac kínálattal, akkor van esély a versenyképességének megőrzésére, a megfelelő piaci eredmények realizálására, növekedésre és új munkahelyek teremtésére. A szerző szerint örök dilemma az, hogy milyen mértékben szabad teret engedni a pusztán gazdasági, versenyképességi megfontolások mellett a társadalmi, szociális megfontolásoknak? Az állami szabályozásnak, az „aktív munkaerő-piaci jelenlétnek” mekkora szerepe van egy működő piacgazdaságban? ⁶

---

⁴ Scharle Ágota: Mikor lesz versenyképes és befogadó a magyar munkapiac? 55.o Munkaügyi Szemle 60. évf. 2017. év 2. szám

⁵ László Gyula: Foglalkoztatáspolitikai, 2007, Bp.30.o

⁶ László Gyula: Foglalkoztatáspolitikai, 2007, Bp.35.o

László Gyula azt javasolja a kisebb európai államoknak, hogy a foglalkoztatás rugalmasabbá tétele érdekében gondolkodjanak hosszabb távon és egy vegyes típusú szabályozó rendszert vezessenek be.

Ez azt jelenti, hogy a szociális partnerekkel együttműködésben történjen a kormányzás, amelynek egyik célkitűzése a bérnövekedés szinten tartása és a társadalombiztosítási reformok alkalmazása. A makrogazdasági politikában törekedjenek a stabilitásra, az egyenletes gazdasági növekedésre, az árak, kamatok, árfolyamok stabilitására, a foglalkoztatási feltételek javítására. A foglalkoztatás biztonságának erősítése érdekében fel kell készíteni a vállalkozásokat, a munkáltatókat az új piaci igényekhez történő alkalmazkodásra. A szerző szerint a munkáltatókat mentesíteni kell a megváltozott munkaerő-piaci, gazdasági folyamatokhoz alkalmazkodó munkaerő felkészítésének a költsége alól (képzés, átképzés). De a munkaerő-piaci folyamatokba történő állami beavatkozás ne válassza el egymástól a munkáltatót és a munkavállalót, ne okozzon kárt, hanem egyensúlyozza ki az erőviszonyokat, harmonizálja a foglalkoztatási rendszert! Az aktív és a passzív eszközök hatékony kombinálása utat nyit a foglalkoztatás rugalmasabbá tételéhez.

A munkaerőpiac belső rugalmasságát az alkalmazás módja (ha szükséges atipikus foglalkoztatási formában) és a munkaidő beosztás rugalmassága, valamint a vállalaton belüli „belső mobilitás” lehetővé tétele, a szervezet- fejlesztés, a műszaki, technológiai fejlesztéseknek megfelelő belső képzések határozzák meg.

László Gyula szerint a munkaerő-piaci rugalmasság elérésének hatékony eszközei, az alkalmazkodás feltételei:

- a kínálat szakmai képzettségi struktúrájának a kereslethez igazítása,
- a térbeli mobilitási lehetőségek és a mobilitás feltételeinek javítása,
- az információellátottság javítása,
- a munkaerő-piaci eszközök találkozása, állami szervezetek szolgáltatásai.⁷

László Gyula szerint a tartós munkanélküliek csoportjai:

- képzetlenek vagy nem piacképes tudással rendelkezők,
- elmaradott településeken élők és helyhez kötött személyek,
- romák,
- megváltozott munkaképességűek,
- nők a családalapítás és gyermekvállalás időszakában,
- tartósan hosszú ideje a munkaerőpiacról távol kerültek,
- büntetett előéletűek.⁸

II.

A foglalkoztatáspolitikai beavatkozó és stabilizáló funkciója egy elhúzódó gazdasági válság idején felerősödik. A Pandémia munkaerő-piaci hatásának kiszámíthatatlansága és az álláskereső hirtelen megnövekedett létszáma komoly kormányzati beavatkozást igényel. A piacgazdaság stabilitásának megőrzése a megfelelő minőségű, mennyiségű és teljesítményű (termelékenységű) munkaerő nélkül

---

⁷ László Gyula: Foglalkoztatáspolitikai, 2007, Bp 45.o

⁸ László Gyula: Foglalkoztatáspolitikai, 2007, Bp 55.o

elképzelhetetlen. A foglalkoztatáspolitikai nem öncélú, kizárólag a gazdaságpolitikával, a jövedelempolitikával és a szociálpolitikával közösen kialakított célok mentén alakíthatja a foglalkoztatási folyamatokat.

A válság hatására kialakult abszolút munkanélküliség idején, amikor a munkát keresők száma lényegesen magasabb, mint a munkahelyek száma, a munkahely-teremtő beavatkozások, foglalkoztatáspolitikai akciók mellett kiemelt szerepet kap az átmeneti megélhetést biztosító szociális segélyezés.⁹ Ha egy gazdasági válság hatására a munkahelyteremtő vagy munkahelymegőrző intézkedések csődöt mondanak, akkor az egyén legfontosabb lehetősége jövedelemszerzéshez, létfenntartáshoz a segélyhez jutás.

Az állam az anyagi javak újraelosztásával egyfajta szolgáltatásra vállal kötelezettséget. A jóléti társadalom a szociális biztonság (munkahely, jövedelem), a szegénység enyhítése, a társadalmi egyenlőség elérése érdekében dolgozza ki a szociális ellátó rendszerét.

A szociális biztonság a gazdasági recesszió idején különösen fontossá válik, mert az emberi erőforrásokba fektetett beruházások visszahatnak a gazdaság teljesítőképességére, a versenyképesség megőrzésére. A javak újraelosztásával beavatkozik a magánszférába, a piacgazdaság természetes folyamataiba, mert a társadalom leginkább rászoruló rétegén az államnak kell segítenie.

A szociális segélyezés helytelenül nevezhető jóléti kiadásnak, mert a szélsőséges élethelyzettől, szegénységtől óv meg. Végző menedék azok számára, akik már nem jogosultak munkanélküli segélyre vagy nyugdíjra, akiknek a járadékai elfogytak. Messze túlmutat a humanitáson vagy egyenlőség-elven. Egy markáns felelősség a politikai döntéshozók részéről és kihatása van a bűnözés elterjedésére, a gyermekek szellemi és fizikai fejlődésére. Meg kell akadályozni, hogy a családi jövedelmek reálértéken drasztikusan csökkenjenek.¹⁰

Az aktív munkaerő-piaci eszközök pozitív hatása egy válság idején elsősorban az, hogy a munkába állás akadályain, a munkába állás első időszakának nehézségein enyhít, mert segíti a munkaerő iránti kereslet és munkakínálat egymásra találását. A valós munkaerő-igényt kielégítő képzés és átképzés növeli az elhelyezkedés esélyét és ezáltal a munkaerő termelékenységét. A munkahelyteremtő beruházások, a bérköltség támogatások ösztönzik a munkakeresletet, fenntartják a piacgazdaság színvonalát.

A passzív eszközök alapvető célja az állásvesztés miatti jövedelemcsökkenés kompenzálása a fogyasztási hajlandóság megtartásával. Nem növeli a foglalkoztatást, enyhíti a munkanélküliség negatív következményeit. Képes csökkenteni a munkavállalási hajlandóságot és ez a tulajdonságuk egy válság idején is érvényesül. Ide tartoznak a biztosítási alapon járó munkanélküli ellátások, a rászorultság alapján járó munkanélküli segélyek, a korai nyugdíjazást finanszírozó támogatások.

---

⁹ Csehné dr. Papp Imola: Foglalkoztatáspolitikai 2013, Szent István Egyetem Kiadó, Gödöllő 20.o.

¹⁰ Nicholas Barr : Munkaerőpiac és szociálpolitika Közép-és Kelet Európában ,Esély, 1995. 1.szám 21-46.o., 22-23.o

Az aktív (foglalkoztatás elősegítése) és passzív (biztosított időre járó pénzbeli támogatás) támogatások mellett a segélyezés létkérdés a megváltozott foglalkoztatási feltételekhez alkalmazkodni nem képes társadalmi csoportok számára. A segélyhez jutást előíró szabályozás akkor hatékony, ha a rászorultságnak megfelelően kidolgozottak az indokolttsági feltételei. Az indokolttsági szabályozás lényege, hogy bizonyos magatartást várnak el a munkanélkülitől, és ha ennek nem felel meg, akkor szankcionálják. A leggyakoribb szankciók a segély folyósításának a felfüggesztése vagy megszüntetése, a segélyösszeg átmeneti vagy tartós csökkentése. A segély csökkenti a munkavállalási hajlandóságot, de a célja nem a munkakínálat növelése, hanem a szegénységnyhítés. Az álláskeresővel szembeni elvárások az aktív álláskeresés, folyamatos együttműködés a munkaügyi szervezettel, azaz jelenjen meg bizonyos időközönként személyesen, bizonyítsa, hogy folyamatosan keresett állást, és fogadja el a megfelelő állást vagy a képzési programot.

A szigorú szabályozás hatása kettős, mert egyrészt aktív álláskeresési magatartásra ösztönöz, másrészt segíti a munkába állást vagy új szakma megtanulását.

A túlzottan szigorú előírások a munkanélküli státusz elhagyásával járnak, vagyis úgy kerül ki az egyén a rendszerből, hogy nem áll munkába és segélyhez sem jut. A Pandémia idején a munkaügyi regisztráció során előírt személyes megjelenési kötelezés nem volt a legjobb megoldás a kapcsolattartásra. Preferálhatóbb a kapcsolattartás digitális módjainak használata.

Az álláskeresési járadék három hónapig tartó folyósítását követően járó foglalkoztatást helyettesítő támogatás jelenlegi havi összege 22. 800.- Ft. Ez azt jelenti, hogy tartalék hiányában egy regisztrált munkanélkülinek havonta ekkora összegű juttatás jár és ebből kell önmagát és családját fenntartania. Ez az összeg ötöde a létminimumnak.

A létminimum azt mutatja, hogy mekkora jövedelem szükséges egy háztartásnak ahhoz, hogy tagja részére biztosítva legyen a folyamatos életvitellel kapcsolatos szerény- a társadalom adott fejlettségi szintjén konvencionálisan megfelelőnek minősülő – szükségletek kielégítését. A létminimum nem szegénységi küszöb, hanem olyan jövedelem, amely az alapvető szükségleteken túli igények kielégítését is lehetővé teszi.¹¹

A legkiszolgáltatottabbak egy társadalomban azok, akik hosszú ideje vannak a munka világtól távol, tartósan munkanélküliek vagy inaktívak. Inaktívak azok, akik szeretnének munkát vállalni, de nem keresnek aktívan munkát vagy valamilyen körülmény folytán egyelőre nem tudnak munkába állni. A szokásos statisztikai kritériumok alapján nem minősülnek munkanélkülinek. A helyzetük hasonló a munkanélküliekéhez, állapotuk összefügg a munkaerő-piac alakulásával és a munkavállalási lehetőségeik elégtelenségével. Az inaktívakon belül egy csoport a reményvesztett vagy passzív munkanélküliek, akik azért nem keresnek munkát, mert nem látnak esélyt a munka világába való visszatérésre. Sorsuk a létért és életben maradásért vívott állandó küzdelem.

A reményvesztettség fogalma ebben az esetben szubjektív jellegű és azt jelenti, hogy az érintettek saját maguk hogyan állnak hozzá az elhelyezkedésük okait gátló objektív körülményekhez. A szubjektív magyarázatok a teljesség igénye nélkül: nincs a szakmájának megfelelő munka, azért nem találna munkát, mert sok a munkanélküli, hiányzik a szükséges képzettsége, túl fiatal vagy idős ahhoz,

---

¹¹Policy Agenda felmérés, kutatás, elemzése 2020-ban

hogy munkát találjon. A reményvesztettek jelentős része hosszú ideje nem keres munkát. Az inaktívak egy másik csoportja dolgozni kíván és nem reményvesztett. Ide tartoznak azok, akik szeretnének dolgozni, de már nem regisztráltak.

Válság idején a társadalom sérülékenyebb tagjai tartósan a társadalom periferiájára szorulhatnak és akár inaktívvá válhatnak, jövedelem nélkül maradhatnak. Sérülékeny munkaerő-piaci pozíciójúak Magyarországon a prekariátus tagjai (alulfoglalkoztatottak, dolgozó szegények, közfoglalkoztatottak), akikre a foglalkoztatottság szempontjából a bizonytalanság jellemző. Ide tartoznak a képzetlen vagy alacsony iskolai végzettséggel rendelkező közfoglalkoztatottak, akik a munkavállalás és az álláskeresés ördögi körébe kerültek. Elsődleges munkaerő-piac hiányában nem tudnak tartósan elhelyezkedni, mivel halmozottan hátrányos térségben élnek. A kormányzati várakozásokkal ellentétben a Pandémia időszakában a számuk nem nőtt, holott a közfoglalkoztatási munkabér magasabb, mint a foglalkoztatást helyettesítő támogatás. 2021-ben például a tavaszi hullám első idejét követően a jelentős foglalkoztatottság csökkenés augusztusra- októberre mérséklődött, de ez a nem érintette a közfoglalkoztatottakat. 2021 végére a számuk 18-25 ezer fővel csökkent. Ez azért riasztó, mert vannak olyan hátrányos helyzetű, aprófalvas vidéki területek, ahol a segélyezés mellett ez az egyetlen pénzkereseti lehetőség.

Ide tartoznak a szakmai tapasztalat nélküli fiatalok, szakképzetlenek, kisgyermekes anyák, fekete és szürke gazdaságban bejelentés nélkül foglalkoztatottak, idősek, betegek, hátrányos vidéki térségben élők. A prekariátus tagjai hónapról hónapra élnek, a jogok és a jóléti szolgáltatások alig védik őket, léthelyzetük bizonytalan, a jövőjük tervezhetetlen, a lecsúszott középosztály tagjai.

A kérdés, hogy a kormányzati szakpolitikai kellő figyelmet fordít azokra a hátrányos helyzetű és sérülékeny társadalmi csoportokra, akik a válság tartós elhúzódásának következményeként veszítik el állásukat és a nyílt munkaerő-piaci integrációjuk támogatás nélkül megoldott.

„A legtöbb európai ország változtatott a munkanélküli ellátás rendszerén: a jogosultsági feltételek lazításán, a munkanélküliségi ellátás összegének emelésén vagy a járadék folyósítási idejének hosszabbításán keresztül. Magyarország nem módosította a munkanélküli ellátásokat, nem hosszabbította meg a munkanélküliségi járadék időtartamát, a három hónapos időtartam nem volt elegendő a járvány miatt elvesztett munkajövedelem pótlására.”¹²

A válság idején az elemzések szerint védettebbek és támogathatóbbak a fejlettebb térségekben élő és magasabb iskolai végzettséggel rendelkező frissen munkaerőpiacról kikerült álláskereső, akik könnyen mobilizálhatók. Esetükben a gyors foglalkoztatás csökkenést a Pandémia enyhülésével gyors visszarendeződés, „visszapattanás” követette. A bértámogatások közül például az „Út a munkaerő-piacra” bértámogatási program felhasználása érdemel figyelmet. A célja eredetileg az alacsonyabb iskolai végzettségű és 25 év feletti regisztrált álláskeresőket foglalkoztató vállalatoknak

---

¹² Boza István és Krekó Judit: Mi történik az álláskeresőkkal, miután nyilvántartásba vették őket? 194.o-198.o., 195.o., Munkaerőpiaci Tükör 2020, szerkesztette: Fazekas Károly, Kónya István, Krekó Judit Közgazdasági és Regionális Tudomány Kutató Központ ELKH Bp. 2021., **Forrás: ITM NFSz regisztrált álláskeresőket tartalmazó nyilvántartása**

100 százalékos bértámogatás nyújtása, de mégis a középfokú vagy magasabb iskolai végzettségű egyének foglalkoztatását eredményezte az első hullámban. Nehezen eldönthető, hogy a vállalkozók eleve magasabb iskolai végzettséggel rendelkező szakembereket szerettek volna alkalmazni, de nem volt elég jelentkező vagy a hivatalok számára volt lehetőség a könnyebben álláshoz juttatható új és a szokásosnál magasabb végzettségű belépők kiközvetítése.¹³ A Pandémia következményeként a régóta meglévő munkaerőhiány kiegyensúlyozására egy szakképzettebb munkaerő-tartalék áll a munkáltatók rendelkezésére. A kérdés az, hogy a munkáltató meg tudja tartani ezt az újonnan megszerzett munkaerőt vagy a válság elmúltával a „visszarendeződéssel” egyidejűleg elveszíti őket?

III.

A Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat egyéni szintű adatbázisa alapján, amely a nyilvántartott álláskeresők egyéni jellemzői mellett az aktív munkaerőpiaci programok és a közfoglalkoztatási programokban való részvételre vonatkozó adatokat is tartalmazza, levonható fontos következtetés az, hogy milyen ellátásban, illetve aktív programban részesülnek azok, akik álláskeresőként regisztráltak a foglalkoztatási szolgálatoknál, illetve mennyi ideig maradnak a regiszterben.

A járvány első hullámában, azaz 2020. március 15 - június 2. közötti időszakban az aktív munkaerőpiaci eszközök közül a közmunkába kerülők aránya a felére esett vissza (összes munkaerő-piac eszközhöz képest 5%), a képzések gyakorlatilag megszűntek (összes munkaerő-piac eszközhöz képest 3%) és a vállalkozóvá válás támogatása is visszaesett (összes munkaerő-piac eszközhöz képest 1,8%) A legjelentősebb a bérköltségtámogatás 22 %.¹⁴

/Az adatok az ITM Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat regisztrált álláskeresők egyedi anonimizált adatait tartalmazó nyilvántartásából származnak/.

Köllő János a koronavírus – járvány első hullámának legaggasztóbb jelenségéeként írta le a sérülékeny társadalmi csoportokra gyakorolt hatását. A munkanélkülivé és inaktívvá válók a megelőző időszakhoz képest kétszeres aránya legfőképpen az előmunkaigényes ágazatokban és a társadalom perifériájára került, „védendő” társadalom csoportokban jelentkezik. Az inaktivitást előidéző tényezők: a távmunkavégzés bizonyos munkakörökben nem alkalmazható; előmunka-igényes ágazatokban (építőipar, vendéglátás, fizikai munkások, járműgyártás, gépkezelés, szolgáltatás) jelentős munkahelyvesztés; szakmai tapasztalat nélküli tizenéves, iskolából lemorzsolódott fiatalok vagy pályakezdők nagy számú érintettsége; fekete vagy szürke gazdaságban foglalkoztattak jelentős érintettsége, akik még segélyre sem voltak jogosultak a vendéglátásban, kereskedelemben, kulturális területeken; álláskeresési és regisztrációs hajlandóság hiánya, azok között, akik munka nélkül

---

¹³ Boza István és Kerek Judit: Mi történik az álláskeresőkkel, miután nyilvántartásba vették őket? 194.o-198.o., 196.o., Munkaerőpiaci Tükör 2020, szerkesztette: Fazekas Károly, Kónya István, Kerek Judit Közgazdasági és Regionális Tudomány Kutató Központ ELKH Bp. 2021. **Forrás: ITM NFSz regisztrált álláskeresőket tartalmazó nyilvántartása, ÁSZ**

¹⁴ Boza István és Kerek Judit: Mi történik az álláskeresőkkel, miután nyilvántartásba vették őket? 194.o-198.o., 196.o. Munkaerőpiaci Tükör 2020, szerkesztette: Fazekas Károly, Kónya István, Kerek Judit Közgazdasági és Regionális Tudomány Kutató Központ ELKH Bp. 2021.; **Forrás: ITM NFSz regisztrált álláskeresőket tartalmazó nyilvántartása, ÁSZ**

maradtak ugyan, de reménykedtek az újra kezdésben; vezető állású munkavállalók nagy számú elbocsátása.¹⁵

Krekó Judit és Varga Júlia a munkahelymegtartó bértámogatásokkal kapcsolatosan hangsúlyozta, az első hullám idején bevezetett „csökkentett munkaidős foglalkoztatás támogatása” a vészhelyzet kihirdetése után több mint egy hónappal került bevezetésre, megkésett. /Az adatok az ITM Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat regisztrált álláskeresőket egyedi anonimizált adatait tartalmazó nyilvántartásából származnak/. A márciusi és áprilisi elbocsátásokat nem tudta megakadályozni. Ez közel 70 ezer fő elbocsátását jelentette. A második hullám idején bevezetett ágazati bértámogatási program bőkezűbb, a munkabér maximum 50%-át fedezte a minimálbér 150%-ig, de a támogatás mértéke még ekkor is elmaradt más országoktól. 2021. március 8-tól a koronavírus-járvány harmadik hullámához kapcsolódó lezárások miatt a kormány kiterjesztette az ágazatok körét. Május végéig 165 ezer ember kapott bértámogatást, legfőképpen a vendéglátásban és kiskereskedelemben és szálláshely-szolgáltatásban. ¹⁶

2020. január és szeptember hónapjaiban egyértelműen kimutatható, hogy a válság a gazdaságilag jobb helyzetű területeket érintette erőteljesebben. De a „visszarendeződéssel” a jobb helyzetű megyékben tudtak visszalépni nagyobb arányban a munkaerőpiacra. Fejér, Csongrád-Csanád, Veszprém, Pest és Komárom-Esztergom megyében az új belépők legalább 60 százaléka el tudott helyezkedni. A munkaerő-piaci szempontból hátrányos helyzetű Borsod-Abaúj-Zemplén és Nógrád és Szabolcs-Szatmár- Bereg megyében az új belépők kevesebb mint a fele tudott visszatérni a munkaerő-piacra. ¹⁷

A 2020. január és szeptember hónapjainak után követéses vizsgálatának eredményei a 2021. szeptemberében elvégzett felmérések alapján a **Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat (NFSZ) álláskeresői regisztere, az álláskeresőknél nyújtott támogatások adatai**, valamint a **Nemzeti Adó és Vámhivatal (NAV) bejelentett foglalkoztatottak adatbázisának** felhasználásával:

A Pandémia első időszaka alatt 2020. január és szeptember hónapjait tekintve a 312 ezer új belépő álláskereső közül 55% tudott visszalépni az elsődleges munkaerőpiacra. Az elhelyezkedés a kereskedelem és vendéglátásban és üzleti jellegű szolgáltatásban és műszaki, informatikai, valamint gazdasági végzettséget igénylő foglalkoztatásban a legnagyobb. Az építőiparban elhelyezkedni kívánók több mint 40 százaléknak még nem volt bejelentett állása, A többi szakmacsoporthoz képest itt magas az inaktivitás, ami a nem bejelentett vagy külföldi munkavégzésre utal. Alacsony az

---

¹⁵ Köllő János: Foglalkoztatás a koronavírus-járvány első hullámának idején.220-230.o., 230.o – 231.o, Munkaerőpiaci Tükör 2019, szerkesztette: Fazekas Károly, Elek Péter, Hajdú Tamás Közgazdasági és Regionális Tudomány Kutató Központ Bp. 2020.

¹⁶ Krekó Judit és Varga Júlia: Munkahelymegtartó bértámogatások Magyarországon a járvány idején 191-193.o, Munkaerőpiaci Tükör 2020, szerkesztette: Fazekas Károly, Kónya István, Krekó Judit Közgazdasági és Regionális Tudomány Kutató Központ ELKH Bp. 2021.; **Forrás: ITM NFSZ regisztrált álláskeresőket tartalmazó nyilvántartása, ÁSZ**

¹⁷ Ignits György – Mód Péter: A Pandémia első időszaka alatt frissen álláskeresővé vált személyek munkaerőpiaci utóélete 27-43.o., 35.o.; Új munkaügyi szemle III. évfolyam 2022/ 1. szám; <https://f.metropolitan.hu/upload/e2514e8aa95ac1bb1fdd9a2f5ade9da43cb63501.pdf>

elhelyezkedés aránya a szolgáltatási szektor segéd és betanított munkásai körében és a mezőgazdaságban.

A munkaerőpiaci reintegráció vezető eszköze egyértelműen a bértámogatás, amely a magasabb iskolai végzettségűek és az alacsonyabb iskolai végzettségűek elhelyezkedésére is pozitív hatást gyakorolt, mérsékelte a munkanélküli létben beragadást vagy az inaktívvá válást megakadályozta. Ez csak akkor alkalmas eszköz, ha megmaradt a munkahely és a betöltendő munkakör. Ha a foglalkoztató a munkavállaló felmondása vagy fizetés nélküli szabadságolása mellett döntött, akkor már nem hatásos.

A 25 év alatti fiatalok közel egyharmada inaktívvá vált, nem volt sem bejelentett állása, sem álláskeresői regisztrációja. A 25 és 54 év közötti korcsoportban 60 százalék és 55 év felett több mint 40 százalék az elhelyezkedési arány. A bértámogatás az utóbbi két korcsoportban volt jelentősebb hatású.

Az általános iskolánál magasabb iskolai végzettségűeknek 57-60 százaléka tudott elhelyezkedni, míg az az alatti végzettségűeknek 1,6 százaléka.

Összességében a 312 ezer álláskereső 55 százaléka önerőből vissza tudott kerülni a nyílt munkaerőpiacra. De a 12 százalékuk regisztrált álláskereső lett. Az álláskeresők 30 százaléka nem lépett ki a munkaerő-piacra és nem volt bejelentett állása sem és közfoglalkoztatási jogviszonyt sem létesítettek.¹⁸

IV. A Pandémia ellenére az állami munkahelymegtartó és munkahelyteremtő programoknak köszönhetően a munkaerő-piac gyorsan magához tért. A járvány idejében működtetett kormányzati programok a járvány első időszakában pozitív hatásúak a munkanélküliség csökkentésében, de nem tudják teljesen megvédeni a munkavállalókat a munkaerő-piacra gyakorolt negatív hatásaitól.

A Pandémia következményeként a régóta meglévő munkaerőhiány kiegyensúlyozására egy szakképzettségű munkaerőtartalék áll a munkáltatók rendelkezésére.

A társadalmi egyenlőtlenség egyik oka a távmunkavégzés szakma és képzettség szerinti korlátozottsága: „A távmunkára való áttérés lehetősége egyszerre védte a magasan képzett fehérgallérosokat a munkahelyvesztéstől és a megfertőződés veszélyétől, ami- bár az „elit” védekezőképessége önmagában örvendetes dolog- tovább mélyített a társadalmi egyenlőtlenséget.”¹⁹

---

¹⁸ Ignits György – Mód Péter: A Pandémia első időszaka alatt frissen álláskeresővé vált személyek munkaerőpiaci utóélete 27-43.o., Új munkaügyi szemle III. évfolyam 2022/ 1. szám; <https://f.metropolitan.hu/upload/e2514e8aa95ac1bb1fdd9a2f5ade9da43cb63501.pdf>

¹⁹ Köllő János: Foglalkoztatás a koronavírus-járvány első hullámának idején.220-230.o.,230. – 231.o.; Munkaerőpiaci Tükör 2019, szerkesztette: Fazekas Károly, Elek Péter, Hajdú Tamás Közgazdasági és Regionális Tudomány Kutató Központ Bp. 2020.

Czirfusz Márton kutatása szerint a munkaerő megtartását segítő támogatások célterületei a fejlettebb térségek, azok helyzetét sikerült stabilizálni, a piaci munkahelyeket eleve nélkülöző perifériális területek ebből nem részesültek. A járvány első hullámának az idején a fejlett térségekben (Észak-Dunántúl és Budapest) volt tapasztalható az álláskeresők számának a megugrása, de az újabb hullámok lényegesen kisebb gondot okoztak és ma már ismét a munkaerő hiánya jellemző ezekre a területekre. A foglalkoztatást segítő programok hatására az egész országban sikerült elkerülni a komolyabb munkaerő-piaci megrázkódtatásokat, de nem segítették elő a foglalkoztatás térszerkezetének a megváltoztatását, inkább konzerválták azt.²⁰

Németh Nándor szerint a „Felzárkózó települések programja 300 legszegényebb településen lakónak segítette a megélhetését, ők legfőképpen a mezőgazdasági és építőipari ágazatokban helyezkedtek el. A közfoglalkoztatás az itteni túlélés legfontosabb eszköze.²¹

Az első hullámban a munkanélküliek 80 százaléka jogosult álláskeresési járadékra, az álláskeresési járadék három hónapos időtartamának lejártával 30 ezer fővel ugrott meg az álláskeresési járadék és munkapiaci program nélkül nyilvántartottak száma. A járvány előtt és alatt belépők jóval nagyobb arányban maradtak huzamosabb ideig, közel 4-5 hónapig, álláskeresési járadék és aktív eszköz nélkül.²²

Az **(NFSZ) álláskeresői regisztere szerint** az inaktivitásba lépők arányát a pandémia első időszakában nyújtott támogatási formák: állásközvetítés, bértámogatás, képzés csökkentették. Alacsonyabb elhelyezkedési arányok az 55 év feletti és alacsonyan képzettek esetében mutatható ki, a korábbi válságokhoz hasonlóan e hátrányos helyzetű csoportok sérülékenysége tovább erősödött a válság során. A válság negatív hatásában leginkább érintettek a művészeti és szabadidős és kulturális területen dolgozók.²³ Különösen nehéz helyzetben voltak azok, akik közvetlenül a Pandémia előtt veszítették el a munkájukat, így az álláskeresési járadék jogosultságukat elveszítették és munkához jutásuk bizonytalan.

Az alkalmazottak nélküli mikro-vállalkozások és önfoglalkoztatók nem voltak jogosultak ágazati bértámogatásra.²⁴

---

²⁰ Munkaerőhelyzet, Foglalkoztatáspolitikai, szerző: Szendrényi Péter MKT Munkaügyi Szakosztályának az 59. Vándorgyűlés Munkaügyi Szekciója

²¹ Munkaerőhelyzet, Foglalkoztatáspolitikai, szerző: Szendrényi Péter MKT Munkaügyi Szakosztályának az 59. Vándorgyűlés Munkaügyi Szekciója

²² Krekó Judit és Varga Júlia: Munkahelymegtartó bértámogatások Magyarországon a járvány idején 191-198.o., Munkaerőpiaci Tükör 2020, szerkesztette: Fazekas Károly, Kónya István, Krekó Judit Közgazdasági és Regionális Tudomány Kutató Központ ELKH Bp. 2021., **Forrás: ITM NFSz regisztrált álláskeresőket tartalmazó nyilvántartása, ÁSZ**

²³ Ignits György – Mód Péter: A Pandémia első időszaka alatt frissen álláskeresővé vált személyek munkaerőpiaci utóélete 27-43., 42., Új munkaügyi szemle III. évfolyam 2022/ 1. szám; <https://f.metropolitan.hu/upload/e2514e8aa95ac1bb1fdd9a2f5ade9da43cb63501.pdf>

²⁴ Krekó Judit és Varga Júlia: Munkahelymegtartó bértámogatások Magyarországon a járvány idején 191-198.o., 193.o., Munkaerőpiaci Tükör 2020, szerkesztette: Fazekas Károly, Kónya István, Krekó Judit Közgazdasági és Regionális Tudomány Kutató Központ ELKH Bp. 2021.; **Forrás: ITM NFSz regisztrált álláskeresőket tartalmazó nyilvántartása, ÁSZ**

A képzés és közfoglalkoztatás perifériálisan alkalmazott eszköz volt.

A vállalati belső képzések támogatása mellett, támogatni kell a munkaerő-hiányos szakmák (ápolás, kiszállítás) képzését. Vannak olyan európai országok, ahol már az álláskeresési járadékkal egyidejűleg igénybe vehető a képzés és a résztvevők jutalmat kapnak a kurzus befejeztével. A hátrányos helyzetű térségekben a digitális készségek fejlesztése érdekében bárki számára igénybe vehető külön digitális képzést tartanak és az ehhez tartozó eszközöket ingyen biztosítják.²⁵

A válság elhúzódásának egy szociális következménye a passzív munkanélküliség növekedése, ami nem a munkanélküliek számának növekedésével jár együtt. Olyan társadalmi csoportot jelentenek, aki mivel nem találnak megfelelő munkaerő-piaci eszközt (képzés, átképzés) már nem regisztrálnak és nem keresnek aktívan munkát, a járvány miatti bizonytalanság okán inkább kivárnak.²⁶

„A második hullám idején a munkaügyi regisztráció mint „motivációs” tényező sokaknál már nem volt adott, hiszen újbóli munkáját/ tevékenységét szüneteltetni és abbahagyni kényszerült, újbóli álláskeresési ellátásra már nem lett jogosult (ha korábban kimerítette a legfeljebb 90 napig járó ellátását).”²⁷ A munkaügyi szervezettel való együttműködés a foglalkoztatást helyettesítő támogatásnak és a közfoglalkoztatásba kerülésnek, segélyhez jutásnak is feltétele.

„A pandémiás helyzetben megnő az atipikus munkavégzési formák, élethelyzetek jelentősége és száma. Ilyen tipikusan a részmunkaidős foglalkoztatás, a hosszabb ideig tartó kényszerszabadságolás, fizetés nélküli szabadságolás.”²⁸ A rugalmasabb foglalkoztatási jogviszonyban dolgozókat jobban érintette válság, mert ezen szerződések megújítását a legkönnyebb halasztani. Az Eurostat elemzése szerint a fiatalok és alacsony képzettségű és alacsony jövedelmű csoportok esélyei kétszerte rosszabbak.²⁹

Az aktív eszközök célzása akkor jó, ha a támogatott programok a rászorulóknak igényeikhez igazodnak. Az elhúzódó válság a társadalmi, területi egyenlőtlenségeket tovább erősítette, a szociális biztonságot meggyengítette, a kiszolgáltatottnak tartós létbizonytalanságot eredményezett a

---

²⁵ Csillag Márton: Mit kezdtek az állami foglalkoztatási szolgálatok a Covid-válsággal? 209-212.o, 210-211.o., Munkaerőpiaci Tükör 2020, szerkesztette: Fazekas Károly, Kónya István, Krekó Judit Közgazdasági és Regionális Tudomány Kutató Központ ELKH Bp. 2021.

²⁶ Ignits György: A Pandémiás válság munkaerőpiaci hatásáról 31-45.o., 33.o, Új munkaügyi szemle III. évfolyam 2022/ 1. szám

²⁷ Ignits György – Mód Péter: A Pandémia első időszaka alatt frissen álláskeresővé vált személyek munkaerőpiaci utóélete 27-43.o., 38.o., Új munkaügyi szemle III. évfolyam 2022/ 1. szám; <https://f.metropolitan.hu/upload/e2514e8aa95ac1bb1fdd9a2f5ade9da43cb63501.pdf>

²⁸ Ignits György – Mód Péter: A Pandémia első időszaka alatt frissen álláskeresővé vált személyek munkaerőpiaci utóélete 27-43.o., 41.o., Új munkaügyi szemle III. évfolyam 2022/ 1. szám; <https://f.metropolitan.hu/upload/e2514e8aa95ac1bb1fdd9a2f5ade9da43cb63501.pdf>

²⁹ Ignits György – Mód Péter: A Pandémia első időszaka alatt frissen álláskeresővé vált személyek munkaerőpiaci utóélete 27-43.o., 43.o., Új munkaügyi szemle III. évfolyam 2022/ 1. szám; <https://f.metropolitan.hu/upload/e2514e8aa95ac1bb1fdd9a2f5ade9da43cb63501.pdf>

mélyszegénységbe süllyedés veszélyével. A Pandémia miatt a munkaerőpiac egyes szegmenseiben a negatív hatások kifejezetten erősebben jelentkeztek és tartósan elhúzódtak. Az esetükben nemcsak az vizsgálendő, hogy ezen sérülékeny társadalmi csoportok egyáltalán rendelkeznek munkával megszerzhető jövedelemmel, hanem az, hogy ez a munkával megszerzett jövedelem elégséges lesz a szociális biztonságban tartáshoz és az egészségük megóvásához.

V. Megoldási javaslataim:

A munkaerő-piac szempontból hátrányos helyzetű csoportoknak komplexebb támogatási programok, amelyek egyaránt kezelik a mentális és egészségügyi problémáikat, valamint megfelelő képzést, szakmai gyakorlatot nyújtanak az elhelyezkedéshez. Még válság idején is alapvető elvárás, hogy az egyéni problémákra reagálni tudó rugalmasabb rendszer működjön, nem statisztikai számjel egy egyén sorsa.

A munkaügyi szervezeten belül olyan szolgáltatás nyújtása, amely folyamatos online pályatanácsadással, pályaorientációval segíti az egyéni cselekvési tervek, egyéni cél -és eszközrendszerek kidolgozását, és figyeli ezeknek az egyénre gyakorolt hatását, beválását.

A közfoglalkoztatás esetén a rendszerbe kerülés kiszámíthatatlan, így a jövedelemhez jutás is az. Jellemzően azokat tudja bevonni, akiket a munkaügyi szervezet ajánl és a közfoglalkoztató kiválaszt, munkára érdemesnek tart. Ha valaki nem tud megmaradni a közfoglalkoztatásban, akkor a regisztráció sem tud rajta segíteni és a segélyhez sem jut. Kiesett a szociális ellátórendszerből. Javaslatom, hogy legyen kötelező állásfelajánlás rögzítve minden arra rászoruló személy számára a hatályos szabályozásban, a felelős szakmai szervezetek munkájában. Ez nyújt egyenlő esélyt a segélyhez hozzáféréshez és az életben maradáshoz. Nincs annyi munkahely, mint amennyi segélyezett.

Legfőképpen a pályakezdő fiatalok részére preventív munkaerő-piaci eszközöket kell működtetni, amelyek felkészítik egy lehetséges válság-helyzet kezelésére is.

A fiatalokat az egész életen át tartó tanulás megvalósítása érdekében fel kell készíteni arra, hogy önmagukról és a sorsukról tanuljanak meg gondolkodni és gondoskodni. Meg kell tanítani őket arra, hogy a digitális forradalom hatására új elvárás jelenik meg velük szemben a munkaerőpiacon. Már nem elegendő egyetlen szakmának a pontos és precíz elméleti és gyakorlati tudása. Az iskolai oktatás és a szaktudás megszerzése mellett a digitális ipar kihívásaihoz igazodva, a technológiai igények kiszolgálására alkalmas alapképzettségekkel és a folyamatos tanuláshoz szükséges készségekkel kell rendelkezniük. Olyanokkal, amelyekkel biztosítani tudják a munkaerő- piacon bent maradásukat. Ehhez kapcsolódik egy olyan oktatási reform bevezetése, amely módszertanában a digitális, technológiai kihívásoknak megfelelően képességeket: írás-olvasás, tanulás és kommunikáció, valamint az analitikus problémamegoldás és interperszonális készségeit tanítja. A fiataloknak lehetőséget kell adni a mobilitásra.

A magyar oktatáspolitikának és a foglalkoztatáspolitikának együttesen kell kiszolgáltatnia a munkahelyeket teremtő gazdasági szereplők igényeit.

Meg kell teremtenie annak az esélyét, hogy már a szervezett szakképzés intézményes szereplői idejében felismerjék a foglalkoztatást gátló körülményeket és a munkapiaci kereslet és kínálat megfelelését gátló tényezőket. A duális szakképzési modell lényege, hogy a valódi piacképes tudás átadásával és a tananyagok alapos kidolgozásával, továbbá a munkáltatóknál gyakorlati tapasztalatok megszerzésével munkaerőt biztosít.

A szociális ellátórendszer hibáját ki kell küszöbölni, a segélyre jogosultság feltételeit pontosabban, egyes társadalmi csoportokra külön-külön kell meghatározni. Alulról nyitott segélyezés történik, amely nem kezeli hatékonyan a potenciálisan több segélyezett és gazdaságilag elmaradottabb térségek alulfinanszírozottságát. Egy ilyen térségben a közfoglalkoztatás sem lehet hatékony. A hátrányos helyzetű települések adóerő-képessége eleve alacsony.

Az alacsony jövedelmű és segélyből élő népesség nem tud többletadóforrásokat biztosítani az önkormányzatoknak, másfelől az ezeken a területeken működő vállalkozásoknak sem számottevő az adóerő-képessége. A hátrányos helyzetű településeken él a legtöbb tartós munkanélküli.

A gazdasági folyamatok miatt, a gazdasági válság idején érezhető belső nemzeti feszültség ténylegesen rányomta a bélyegét a foglalkoztatásra. Ezek a feszültségek enyhíthetők a helyi szintű tapasztalatok értékelésével, érdekegyeztetésekkel és a helyi döntéshozók bevonásával a törvényhozásba. **A helyi szinten megjelenő problémák kezelése a lokális érdekegyeztetés és a társadalmi partnerség nélkül hosszabb távon nem képzelhető el.**

Magyarország nem módosította még átmeneti jelleggel sem a munkanélküliségi ellátások jogosultsági vagy folyósítási feltételeit, nem hosszabbította meg a munkanélküliségi járadék időtartamát. Egyértelműen kimutatható a regisztrációs és együttműködési hajlandóság gyengülése a munkaügyi szervezettel, alacsonyabb a támogatásokhoz jutás esélye, nő az inaktívra válók aránya. Az elvesztett munkajövedelem pótlására az álláskereső járadék nem elegendő, de a bizonytalanságtól megvéd.

Nyitott kérdés, hogy egy elhúzódó válság képes lesz befolyásolni a szociális ellátórendszert? Hajlandó az állam egy megélhetéshez szükséges jövedelmet nyújtani, azok számára, akik önhibájukból nem tudnak hosszabb távon elhelyezkedni a nyílt munkaerő-piacon? Képes lesz működtetni egy olyan foglalkoztatáspolitikát, amely senkit nem kényszerít munkára, ha az elhelyezkedése az egészségi állapotában bekövetkezett változások, járvány miatt indokolt, az életben tartásának a feltétele?

Lektorálták: Dr. Börcsök Gizella és Dr. Nagy László

Dudok Dávid

ELTE, Társadalomtudományi kar,

Szociológia Doktori Iskola

Absztrakt

Kutatásomban arra a kérdésre keresem a választ, hogy miként lehetséges megvalósítani a közművelődési intézmények társadalmiasított működését. Kutatási kérdésem megválaszolására, valamint a hazai közművelődési intézményrendszer részletesebb megismerése érdekében szakértői narratív interjúkat készítettem a *közművelődési intézményrendszer történeti háttere, a közösségfejlesztés helye az intézményrendszerben* témában. Folyamatban lévő kutatásom eddigi részeredményei arra engednek következtetni, hogy bár a rendszerváltozás után veszélybe került¹ a közművelődési intézményrendszer, mára újra sikerült tartalommal megtölteni azt. A közművelődés nem csupán egy középület, hanem azon attitűdök és képességek összessége, amelyeket az intézményrendszert használók birtokolnak. A szakértők úgy látják, hogy még lenne hová fejlődni a részvételiség, a közösségek támogatása és az intézmények társadalmiasított működésmódja terén.

Kulcsszavak: közművelődés, közművelődési intézményrendszer, közösségfejlesztés, társadalmi tőke, részvételi demokrácia

1. Bevezetés

Doktori kutatásom keretein belül a közművelődési intézményrendszer történeti hátterével foglalkozom, valamint a közösségfejlesztés helyét és szerepét keresem az intézményrendszerben. A kutatási téma aktualitását adják azon Európai Unió programok, amelyek a helyi identitásra épülő közösségfejlesztési folyamatok elindítását célozták és a közművelődési intézmények társadalmiasított működésmódját kívánták előre mozdítani az elmúlt évek során Magyarországon. Vizsgálódásomban szakirodalmi háttérelmzésekkel és empirikus kutatással igyekszem megismerni és ismertetni azokat az elméleti kereteket, gyakorlati tapasztalatokat, attitűdöket, amelyek keretezik a közművelődési intézményekben megvalósuló (kulturális) közösségfejlesztési programokat.

Készülő disszertációm elméleti fejezetében részletesen bemutatom és elemzem a közösségfejlesztés hazai és nemzetközi szakirodalmi hátterét (többek között Alinsky, 1999; Arapovics, 2019; Dahrendorf, 1974; Merton, 2022; Tönnies, 2004; Vercseg, 2020 munkássága nyomán), a társadalmi részvétel, illetve a részvételi demokrácia lehetőségeit és intézményeit (például Arnstein, 1969; Csanádi et al. 2020; Vercseg, 2018 művei alapján), valamint a társadalmi (kapcsolati) tőke kutatási témámba illeszkedő elméleteit (Bourdieu, 2004; Coleman, 1988; Granovetter, 2010; Putnam, 2000; Vercseg, 2018). Kutatási témám fontos része továbbá a hazai közművelődési intézményrendszer jellemzőinek áttekintése és megismerése (Arapovics, 2019; B. Gelencsér, 2010; Beke, 2005; Ponyi et al. 2019).

---

¹ A közművelődési intézményrendszert az államszocializmus ideje alatt a központi ideológia szerint a *szocialista embertípus* kinevelésének szolgálatába állították. A rendszerváltozás után a törvényalkotók egy jelentős része úgy látta, hogy a közművelődési intézményrendszert (mint az államszocializmus maradványát) fel kell számolni.

Dolgozatom fontos része azon empirikus, kvalitatív kutatás, amelyben szakértők segítségével feltárom a közművelődési intézményrendszer és a közösségfejlesztés viszonyát. Interjúalanyaim olyan szakértők voltak, akik jól ismerik az intézményrendszert és annak kialakulását, működését, valamint széleskörű tapasztalattal rendelkeznek ezen a területen. Meglátásuk szerint a közösségfejlesztés módszertanának alkalmazása egy eszköz lehet(ne) a valódi változás elérése és az érdemi párbeszéd kialakítására a közösségek tagjai és az intézmények között. A szakértők közötti nézetkülönbséget a közösségfejlesztés alkalmazásának mikéntje jelenti: egyes szakemberek úgy tekintenek a közösségfejlesztésre mint egy önálló szakmaközi tevékenységre, míg mások a közművelődési intézményrendszerben alkalmazandó módszerként definiálják azt. Jelen tanulmányomban röviden összefoglalom a kutatás elméleti kereteinek legfontosabb fogalmait, bemutatom a kutatási kérdéseket és a kutatás módszertanának egy részét. Majd a szakértői interjúk elemzése következik, mely során rávilágítok a közművelődési intézményrendszer és a közösségfejlesztés viszonyában fennálló nézetkülönbségekre.

2. Elméleti keretek

Az empirikus vizsgálat eddigi eredményeinek elméleti kontextusba helyezéséhez feltétlenül szükséges néhány fogalom megismerése. Jelen tanulmányban a teljesség igénye nélkül a kutatás elméleti háttérének legfontosabb elemeit és gondolatait foglalom össze. A következőkben röviden ismertetem a társadalmi tőke, a társadalmi beavatkozás és közösségfejlesztés, valamint a kulturális közösségfejlesztés és a társadalmiasított működésmód fogalmát.

2.1. Társadalmi tőke

A szociológia szempontjából releváns (társadalmi) tőke-elméletek foglalják magukba azokat az elgondolásokat, amelyek a társadalmi struktúra, így a csoportok és személyek közötti viszonyrendszer kialakulását és újratermelődését igyekeznek magyarázni. Az egyik legtöbbet idézett tőke-elmélet Pierre Bourdieu tollából származik, a *The Forms of Capital* című mű tartalmazza azokat az alapvetéseket, amelyek meghatározzák a tőke általános fogalmát és három típusát. Az egyes tőkék felhasználási területük szerint csoportosíthatóak, így különbözteti meg a szerző egymástól a (1) gazdasági, a (2) kulturális és a (3) társadalmi tőkét. A gazdasági tőke legfőbb jellemzője, hogy közvetlenül pénzzé konvertálható, alapja a tulajdonjog; a kulturális tőke az iskolai tanulmányokból származó társadalmi titulusokat foglalja magában; míg a társadalmi tőke a személy- és csoportközi kapcsolatokat, kötelezettségeket és örökletes címeket tartalmaz (Bourdieu, 1986).

Jelen tanulmány szempontjából a társadalmi tőke fogalmának tisztázása a legfontosabb, hiszen a közösségekkel végzett fejlesztőmunka leginkább azokkal az erőforrásokkal foglalkozik, amelyek a csoportokban és csoportok között érzékelhetőek. A társadalmi tőke nagysága az adott társadalmi hálózat kiterjedtségétől függ, azaz attól, hogy egy adott személy adott körülmények között milyen mértékű mozgósítható kapcsolati tőkével rendelkezik. A társadalmi tőke nem állandó, hanem egy folyamatos intézményesülési folyamat terméke, a szimbolikus profit idővel tartós kapcsolatokat eredményez. A kölcsönös kötelezettségek rendszere (vagyis a társadalmi tőke) újratermelődése a folyamatos kapcsolattartás következtében alakul ki, mely jelentős gazdasági tőke felhasználásába kerül (Bourdieu, 1986).

A társadalmi tőke meghatározásának egy másik – alapvetően funkcionalista – megközelítését James S. Coleman jegyzi, aki a társas cselekvés forrásaként hivatkozik rá. Coleman szerint a társadalmi tőkét az különbözteti meg más tőketípusoktól (a fizikai és a humán tőkétől), hogy annak lényege a cselekvők közötti kapcsolatok szerkezetében rejlik (Coleman, 1988). A

társadalmi tőkét minden esetben annak funkciója határozza meg: „*Social capital is defined by its function. It is not a single entity but a variety of different entities, with two elements in common: they all consist of some aspects of social structures, and they facilitate certain actions of actors – whether persons or corporate actors – within the structure.*”² (Coleman, 1988, 98.o.). Ebből a definícióból látható, hogy a társadalmi tőke (illetve annak altípusai) a társadalmi szerkezet sajátosságaiból ered, valamint elősegíti a társadalmi cselekvéseket, akár egyénekről akár társadalmi csoportok közös cselekvéséről legyen is szó. Coleman a *social capital* három típusát különbözteti meg a társadalmi tőkék eltérő funkcióinak megfelelően: (1) kötelezettségek és elvárások, (2) információs csatornák, (3) társadalmi normák (Coleman, 1988; Farkas, 2013).

Amennyiben elfogadjuk, hogy a társadalmi tőke a közös cselekvés alapja, akkor tovább léphetünk a civil társadalomban jelen lévő mozgások és kapcsolatok, illetve a társadalmi részvétel felé. Robert D. Putnam, amerikai szociológus számos művében foglalkozik a társadalmi tőkével, annak természetével és folyamatos változásával, eltűnésével az Egyesült Államok társadalmában. Ahogy Putnam fogalmaz a társadalmi tőke a társadalmi élet jellemzőinek – hálózatok, normák és bizalom – összessége, ezek a résztvevők együttes cselekvésének alapjai (Putnam, 1995). Megállapítása szerint van olyan társadalmi tőke, amely nem áll összefüggésben a politikai aktivitással, ezeket a tőkét „civic engagement”-nek nevezi (a kifejezést leginkább civil kapcsolatoknak lehetne fordítani).

Mint azt az eddig felsorakoztatott elméletekből láthattuk, a társadalmi tőke alapját elsősorban a személyközi kapcsolatok alkotják, vagyis azok az interakciók, amelyek a társas közegben az egyének vagy csoportok között jönnek létre. Célszerű ezeket a kapcsolatokat közelebről is megvizsgálni. Mark Granovetter szerint alapvetően kétféle kötés létezik emberek és embercsoportok között, ezeket a szerző erős és gyenge kötéseknek nevezi (Granovetter, 1982). A szóban forgó elmélet szerint kevésbé valószínű az olyan társas összefonódás, amely ismerősök között jön létre, sokkal inkább az erős kötések eredményeznek barátságokat és szorosabb, hosszú távú együttműködések. Mindazonáltal a gyenge kötések szerepe sem elhanyagolható: ezek alkalmasak arra, hogy szorosan összekapcsolódott csoportok között hidat képezve csökkentse a különböző társadalmi formációk közötti távolságokat. Egy olyan hálózat, amelyből sok gyenge kötés hiányzik, erősen polarizálódott, széttagolt lesz, hosszú távon elszigetelődést okoz. A kevés és nehezen hozzáférhető társadalmi tőke (itt: kötések) eredményeképpen az ezen csoportok tagjai messze esnek mindentől, nehezen jutnak hozzá bizonyos szolgáltatásokhoz, ez széttagolt és inkoherens társadalomhoz vezet, amelyben a társadalmi csoportok közötti távolság túl nagy (Granovetter, 1982).

2.2. Társadalmi beavatkozás, társadalmi részvétel és közösségfejlesztés

Jack Rothman munkája nyomán, azt a közösségekkel végzett célirányos munkát, amely a helyi társadalomban változásokat generál *közösségi beavatkozásnak* nevezzük. Jack Rothman elméleti megközelítése szerint a közösségi beavatkozás három nagy csoportra bontható: (1) helyi fejlesztés (locality development), (2) társadalmi tervezés/szociálpolitika (social planning/policy) és (3) társadalmi akció (social action) (Rothman, 2002). A *helyi fejlesztés* típusú közösségi beavatkozás feleltethető meg a Magyarországon is előszeretettel alkalmazott közösségfejlesztésnek. A helyi fejlesztés célja, hogy a lehető legtöbb érintettet vonja be a fejlesztési

---

² A társadalmi tőkét a funkciója határozza meg. A társadalmi tőke nem egy önálló entitás, sokkal inkább különböző entitásokból ered, két közös tulajdonsággal: minden társadalmi tőke a társadalmi struktúrák bizonyos aspektusaiból áll, valamint elősegíti a cselekvést a struktúrák belül – akár egyéni, akár közös cselekvésekről legyen szó. (saját fordítás)

folyamatba, valamint, hogy ösztönzéssel képessé tegye őket a közös cselekvésekre és a társadalmi részvételre. A demokrácia eszközrendszerével és az egyeztetés, az egyes társadalmi csoportok és intézmények közötti konstruktív párbeszéd alkalmazásával a *helyi fejlesztés* típusú közösségi beavatkozás kompromisszumos megoldásokra törekszik az érintettek körében (Rothman, 2002). Az angol nyelvű szakirodalom gyakran a *citizen participation* kifejezést említi a *társadalmi részvétel* meghatározására, melyből a tudatos és aktív, önmagáért tenni tudó és akaró állampolgár eszményképére következtethetünk. A *közösségfejlesztés* hazai szakirodalmában a részvétellel két értelemben találkozhatunk: (1) részvétel az egyén szintjén, (2) részvétel a közösség szintjén. Az első esetben arról van szó, hogy az egyén maga felelős életének irányításáért, felelősséget vállal önmagáért és cselekedeteiért, önirányításra vállalkozik. A közösség szintjén megvalósuló részvétel esetében az egyén ismeri és közössége tudását és kapcsolatrendszerét, környezete felé bizalommal fordul, ez a kölcsönös támogatás és a szolidaritás szférája (Vercseg, 2005). A társadalmi részvétel elméletei közül az egyik legismertebb a Sherry Arnstein-féle (Arnstein, 1969) részvételi létra, amely 3 főkategóriába (lentől felfelé: a részvétel hiánya; a jelképes részvétel fokozatai; a közösségi hatalom fokozatai) és 8 alkategóriába sorolja a részvételi típusokat, attól függően, hogy az állampolgároknak milyen valós beleszólásuk van az őket érintő döntésekbe (Csanádi és mtsai., 2010).

A közösségfejlesztés – közösség általi fejlesztés – olyan helyi szinten végzett munka, amely a közösség tagjaival együttműködve a kooperáció és a közös cselekvés módszereivel elősegíti a magasabb szintű társadalmi részvételt (Vercseg és Varga, 1998). A közösségfejlesztés elsődleges célja, hogy segítse az egyén társas igényeinek kielégítését, biztosítsa a helyi csoportokhoz való tartozás lehetőségét, hozzájáruljon egyének és közösségek kötődéseinek erősítéséhez a részvétel, a bevonás és a képessé tétel eszközein keresztül. Az életminőség javítása érdekében a közösségfejlesztés olyan kompetenciák elsajátításához segíti hozzá az érintetteket, amelyek helyi társadalom integrálását biztosítják (Csányi, 2005).

2.3. Közművelődési intézmények társadalmiasított működése

Az intézmények közösségi alapú működésmódját társadalmi innovációként ragadhatjuk meg, mely azon az új ötleten alapul, miszerint azok az intézmények hatékonyabban működnek, amelyek figyelembe veszik a lokális társadalom által támasztott igényeket. Ezen társadalmi innováció alkalmazása viszonylag alacsony költségekkel jár, ugyanakkor magas hasznot hozhat az intézmények számára. Ahogyan azt Arapovics Mária és munkatársai írják módszertani útmutatójukban, a társadalmiasított módon működő intézmények „[...] *aktivitásainak meghatározásában, megvalósításában és értékelésében a település, településrész lakosai tevékenyen részt vesznek, és ezek beépítésre kerülnek az intézmény belső működését meghatározó dokumentumokba*” (Arapovics és mtsai., 2019, 7.o.). Vagyis egy olyan működési módról beszélhetünk, amikor a helyi lakosok és stakeholderok (érdekeltek) véleménye, ötletei és igényei intézményesült szinten jelennek meg az adott kulturális intézmény mindennapi működésében.

2.4. Kulturális közösségfejlesztés

„A kulturális közösségfejlesztés céljai és módszereinek fókuszában a közösség és annak létező és lehetséges kulturális értékei állnak.” (Arapovics, 2016, 48.o.). A közösségek helyi identitására, kötődéseire, kulturális érdeklődésére építve is lehetséges az aktivizálás. A kulturális értékteremtés és megőrzés színes programok szervezésére ad lehetőséget a közösségfejlesztési folyamat során. A helyi társadalomban korábban intézményesült szokások (ünnepek, események, programok, termékek) és kapcsolatrendszerek felismerésével és beépítésével eredményesen

lehet bevonni a közösségeket a közösségi intézmények működésébe. A *kulturális közösségfejlesztő módszer* segítségével lehetőség nyílik például a helyi ünnepi kultúra megőrzésére és új közösségi intézmények, szokások létrehozására. Mindemellett fontos kiemelni, hogy a helyben működő művelődő közösségek (pl.: film- és könyvklubok, szakkörök, múzeumbaráti körök, amatőr tánc- és színjátszó csoportok, kórusok, tanulókörök, egyesületek, népfőiskolák) megszervezése és működtetése önmagában is értékteremtő fejlesztés (Arapovics, 2016). „*A kulturális értékteremtés képességére, az értékmegőrzés, hagyományőrzés vagy -teremtés képességének fejlesztésére irányuló, közösségi identitást erősítő folyamatot, vagy közösségi öntevékenységet nevezem – szűkített értelemben – kulturális közösségfejlesztésnek, amely elősegítheti, erősítheti, »előkészítheti« a hosszabbtávú közösségfejlesztő folyamatot egy településen vagy településrészen.*” (Arapovics, 2016, 49.o.).

3. Kutatási kérdések

Doktori kutatásom fő kérdései a közművelődési intézményrendszer és a közösségfejlesztés fogalmával, valamint e kettő viszonyával foglalkoznak.

- Kutatásom első kérdése a közművelődési intézményrendszer fogalmával kapcsolatos. Mi a közművelődés tartalma, célja, szerepe, illetve, hogy miként tudja megvalósítani ezeket az intézményrendszer: milyen módszereket alkalmaznak a közművelődési szakemberek a célok elérése érdekében.
- Kutatásom második nagy kérdése történelmi kontextusba helyezi vizsgálódásomat: a közművelődési intézményrendszer változásait térképezi fel 30 év távlatában.
- A kutatás szempontjából elengedhetetlen fogalmak tisztázása és a történelmi áttekintés után a közművelődési intézményrendszer és a közösségfejlesztés viszonyának megismerésére koncentrálok kutatásom harmadik kérdése.
- Negyedik kérdésként pedig a közművelődési intézmények társadalmiasított működés módjának lehetőségeit vizsgálom.

Jelen tanulmányban kutatásom harmadik kérdése jelenik meg hangsúlyosan, az empiria feldolgozása és elemzése során a későbbiekben a közművelődési intézményrendszer és a közösségfejlesztés viszonyában fennálló nézetkülönbségeket mutatom be.

4. A kutatás módszertana

Jelen tanulmány alapját is képező doktori kutatásom keretein belül eddig 12 darab félig strukturált szakértői interjút készítettem a közművelődési intézményrendszert jól ismerő, a terepen jelenleg is aktív közösségfejlesztőkkel, tanácsadókkal, törvényalkotókkal és a közművelődési intézményrendszer képviselővel. A félig strukturált szakértői interjúk alanyait három nagy csoportba osztottam az interjúk tapasztalatai alapján: (1) a terepen jelenleg is aktív közösségfejlesztő szakemberek; (2) a közművelődési törvény és a törvény módosítás alkotói; (3) a közművelődési intézményrendszer képviselői (intézményvezetők, tanácsadók, a Nemzeti Művelődési Intézet szakértői). Fontos megemlíteni, hogy ezeket a csoportokat a kérdésekre adott válaszok alapján alakítottam ki, nem a szakértők valós pozícióit, intézményekben betöltött szerepüket reprezentálják.

Minden félig strukturált szakértői interjú három nagy kérdésblokkot tartalmazott. Ezen kérdésblokkok – a kutatási kérdésekhez illeszkedve – a közművelődés fogalmát (tartalmát, célját, szerepét), az intézményrendszer és a helyi társadalmi tőke-fejlesztésének lehetőséget, valamint a közösségfejlesztés és a közművelődési intézményrendszer viszonyát kívánták feltérképezni. Az

interjúalanyok kiválasztása az érintettek kiemelkedő szakértői tapasztalata alapján történt. Törekedtem arra, hogy minél változatosabb, a szakma széles spektrumát lefedő interjúk készüljenek. Ennek érdekében ellátogattam több vidéki település közművelődési intézményébe, online formában készítettem interjút az ország távolabbi településein dolgozó szakemberekkel, valamint a Nemzeti Művelődési Intézet több képviselőjével is beszélgettem.

A szakértői interjúk feldolgozása és elemzése a legépelet szövegek tematikus áttekintésén alapul. Jelen tanulmányban nincs lehetőségem a kutatás minden aspektusát bemutatni, így most csupán a közművelődési intézményrendszer és a közösségfejlesztés viszonyában fennálló nézetkülönbségekre mutatok rá.

5. A közösségfejlesztés fogalma a szakértői interjúkban

Az interjúalanyokat két nagy csoportra oszthatjuk a közösségfejlesztés fogalmával, definíciójával kapcsolatos válaszaik alapján. Az első csoportba azon válaszadók tartoznak, akik szerint a közösségfejlesztés a korábbi népművelő szakmából kialakult önálló professzió, amely minden intézmény és település életében jelen van (illetve jelen kellene lennie). Az intézményeken átívelő, partneri viszonyok kialakítására törekvő közösségfejlesztők szerint ez a szakma képes rugalmasan reagálni a helyi igényekre, és a helyi erőforrásokra építve lehetőség nyílik a közösség tagjai számára arra, hogy problémáik megoldását saját kezükbe vegyék.

„Mindenholt [van helye a közösségfejlesztésnek]. Tehát az egész működését áthatja. Egy gondolkodást, egy szemléletet jelenthetne, amiből néha aztán speciális szakmai lépéseket kell tenni... [...] De ez a szemlélet... kevés olyan, nehezen tudok elképzelni olyan helyet, ahol egyáltalán nem lenne szerepe a közösségfejlesztésnek. (közösségfejlesztő)

„Hát, tulajdonképpen a közösségfejlesztés is egy ilyen volt, ugye az is a közművelődésen belül indult el, és idővel egy pár év alatt, ugye önálló lett...” (korábbi törvényalkotó, közművelődési szakember)

A szakértői interjúkból az is kiderül, hogy a közösségfejlesztéssel foglalkozó szakemberek szerint ez az önálló professzió a korábbi népművelő szakmából fejlődött ki sok más szociális szakmával (szociális munka, szupervízió, rendezvényszervező stb.) egyetemben. Így tehát a népművelés és a közművelődés szorosan összeforrt az idők során, a közművelődési intézményrendszerben dolgozók közül sokan fordultak a közösségfejlesztés felé már a rendszerváltozás előtt.

Az interjúk alapján úgy tűnik, hogy az idősebb generáció képviselői hajlamosabbak önálló szakmaként tekinteni a közösségfejlesztésre. Érdekes továbbá, hogy a közművelődési intézményrendszer képviselői között is akad olyan válaszadó, aki szerint önálló szakma a közösségfejlesztés, mindazonáltal a közművelődési intézményrendszerben ez a professzió merőben másként jelenik meg:

„A közművelődési intézményekben zajló közösségfejlesztés[ek közül] azonban nem tudok pont olyat, mint ez a klasszikus [közösségfejlesztés]. [...] Azt gondolom, a klasszikus közösségfejlesztésnek, ahogy azt a közösségfejlesztés anyukái, apukái gondolják, nagyon komoly szerepe van, vagy kell, hogy legyen, hogy képesek lesznek-e az ottani szakemberek erre, ezt nem tudom.” (korábbi törvényalkotó, közművelődési szakember)

Ez a meglátás már tovább is vezet minket az interjúalanyok második csoportjának meglátásaihoz. A megkérdezettek egy jelentős része úgy véli, hogy a közösségfejlesztés nem tudott önálló szakmává válni Magyarországon az elmúlt 30-40 évben. Ennek okait többek között a magyar társadalom szerkezetében, történelmében és a közművelődési intézményrendszer sajátosságaiban látják. Meglátásuk szerint a közösségfejlesztést mint módszert szükséges alkalmazni a közművelődési intézményekben. Ebből is következhet, hogy a jelenlegi

közművelődési szakember-képzésben mint egy módszer jelenik meg a közösségfejlesztés, például a rendezvényszervezés mellett.

„Közösségfejlesztést, tehát mint módszertant folyamatosan tanítom, és úgy gondolom, hogy a közművelődési szakemberek módszertárában benne kell, legyen a közösségfejlesztés vagy közösségépítés módszere. [...] Számos területen használják, használhatják a közösségfejlesztést, de az én tapasztalataim szerint ma Magyarországon legnagyobb arányban a közművelődés használja ezt a módszert. Nem tudott Magyarországon önálló szakmává válni a közösségfejlesztés. Én úgy gondolom, hogy ennek nincs is társadalmi indokoltsága, mivel itt egy rendkívül erős közösségi alapú intézményrendszerként működik a közművelődés, így ezt módszerként jól tudta használni, hasznosítani.” (a közművelődési intézményrendszer egy képviselője)

A szakértői interjúk alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a jelenlegi közművelődési intézményrendszer úgy tekint a közösségfejlesztésre, amely nem az alulról jövő kezdeményezések elindítására és támogatására szolgál, sokkal inkább a már meglévő közösségeket és kapcsolatokat használja fel az intézmény céljainak elérése érdekében. Úgy látom, hogy viszonylag éles a választóvonal a klasszikus közösségfejlesztés és a kulturális közösségfejlesztés között. Egyes szakértők úgy nyilatkoztak, hogy az intézményekben jelenleg megvalósuló közösségfejlesztési folyamatok távol állnak a helyi érdekérvényesítés segítésétől, sokkal inkább a közművelődési intézmény által megvalósított kulturális programok és az intézmény társadalmiasított működése érdekében használják a módszert. Egy másik interjúalany véleménye szerint a közösségfejlesztés klasszikus módszertana felett eljárt az idő, valamint fontosnak tartja megemlíteni, hogy a közösségfejlesztéssel ellentétben a közművelődési intézmény állandó szakembert tud biztosítani a településen.

„Tehát, hogy odaadni a szakembert a településre, valahol ezt nem teszi meg a közösségfejlesztés. Én azt gondolom, hogy... tehát nagyon jó mozgalomként indult a közösségfejlesztő mozgalom, de lejárt az ideje. Lehet, hogy picit bántó így, de lejárt az ideje, már nem így van rá szükség. Én azt gondolom, hogy most inkább már a közösségépítés, tehát hogy én inkább így gondolnám, hogy építkezzen a közművelődés, hogy legyen [közművelődési] szakember. [...] Én azt gondolom, hogy picit idejétmúlt a közösségfejlesztés. Tehát, hogy nagyon jó gyakorlat volt, nagyon jó elmélete volt, és nyilván van is, érdemes vele foglalkozni, megtanulni, de tovább kell lépni. (a közművelődési intézményrendszer egy képviselője)

Az interjúk során többször is szóba kerültek a közművelődési szakember-képzés változásai is. Szakértőim megemlítették, hogy bár sokan közülük önálló szakmának tekintik a közösségfejlesztést, mégis érzékelik és értik azt a tendenciát, hogy a közművelődési szakemberek csupán mint egy módszerrel találkoznak a közösségfejlesztéssel tanulmányaik során. A 120 órás közművelődési szakember-képzés során találkoznak a leendő szakemberek a közösségfejlesztéssel, más egyéb módszer társaságában. A közösségfejlesztő szakemberek ezt kevésnek gondolják és a különböző professziók vegyítését sem tartják célravezetőnek. Mindemellett a közművelődési intézményrendszer képviselői szerint a közösségfejlesztésre mint módszerre van szükség, amely a közművelődési szakemberek repertoárjának egy részét adja.

„Ezt [a közművelődési szakember képzést] nem lehet 120 óra alatt megcsinálni. És ha még összevegyítettük a közösségfejlesztéssel, tehát az, hogy ma a közösségfejlesztést és a közművelődést 120 óra alatt egyvelegben lenyomjuk, hát azért kicsit túlzásnak tartom. Tehát, hogy nem illeszkedik (közösségfejlesztő)

„S itt ugyanaz van, amit a közművelődési szakembernél gondoltam vagy mondtam neked, hogy ők eszközként használják, hogy társadalmian működjön az intézménye, de nem tudnak közösségfejlesztési stratégikus aggyal gondolkodni.” (közösségfejlesztő)

Mindazonáltal van olyan szakértő is az általam megkérdezettek között, aki úgy látja, hogy minden településen más-más szerepe lehet a közművelődési intézményrendszernek és a közösségfejlesztésnek. Elképzelhető olyan szituáció egy településen vagy intézményben, amikor szükség lehet egy professzionális közösségfejlesztő szakember munkájára és segítségére. Ugyanakkor nem feltétlenül van létjogosultsága annak, hogy a közművelődési intézmény állandó jelleggel közösségfejlesztő tevékenységet valósítson meg.

„[...] és az, hogy egyébként mikor és hol jelenik meg a közösségfejlesztés, mint önálló professzió, speciális eszközei és módszerei mikor és hol jelennek meg a munkájukban. Ez itt vagy megjelenik, vagy nem, én már azt is merem mondani, hogy nem feltétlen baj, hogy nem jelenik meg állandóan, de például lehetnek olyan helyzetek, olyan lehetnek olyan települési szituációk [...] hogy bizony szükség lesz egy közösségfejlesztési folyamatra.” (közművelődési szakértő)

6. Nézetkülönbségek – A közművelődési intézményrendszer és a közösségfejlesztés viszonya

Tanulmányom utolsó részében igyekszem rávilágítani azokra a nézetkülönbségekre, amelyek a közművelődési intézményrendszer és a közösségfejlesztés fogalmainak viszonyában állnak fenn. A teljesség igénye nélkül azt mondhatjuk, hogy a klasszikus közösségfejlesztés képviselői nehezen fogadják be a *kulturális közösségfejlesztés* koncepcióját. Mint arra egyik interjúalanyom is rámutatott, a közösségfejlesztők értetlenül állnak szakmájuk e szűkített értelmezése előtt. A közösségfejlesztők nem vitatják el, hogy a településeken létezik egy közművelődési intézmény, és közös céljuknak tekintik a település fejlesztését, az ott élő közösség tagjainak jobb élete érdekében. Ugyanakkor nagyobb szabadságfokkal szeretnének dolgozni a terepen ezekben az intézményekben még akkor is, ha ez más szakértők szerint kevésbé hatékony, mint az intézményekben megvalósuló fejlesztések. Egyes szakértők szerint Magyarországon elsősorban nem komplex közösségfejlesztési folyamatok valósulnak meg a településeken, sokkal inkább a kulturális intézmények eszközrendszerén keresztül történik a fejlesztés kulturális alapokra építve.

„[...] a közösségfejlesztők legnagyobb értetlensége közepette, mert ők ezt nem tudják... tehát a közösségfejlesztésnek ezt a szűkített értelmezését nem tudják valahogy kezelni, vagy ehhez nem tartják igazából közösségfejlesztésnek. Én meg azt mondom, aki volt már egy közművelődési intézményben is, látta, hogy ott mi zajlik, látott ott közösségeket, azért tudja, hogy ott közösségek vannak, és tulajdonképpen közösségfejlesztés is folyik.” (korábbi törvényalkotó, közművelődési szakember)

„Igen, amennyiben szabadság van ezekben az intézményekben, amit mondtam, de hát ezt elmondtam, de mondtam már, hogy ott ugyanolyan szabadságra van szükség, mint a közösségfejlesztésben [...]” (közösségfejlesztő)

A szakértők szerint furcsa viszonyban áll egymással a közösségfejlesztés a közművelődési intézményrendszer. Többen említették, hogy egyre nehezebb kapcsolódási pontokat találni az intézmények és a közösségfejlesztők között. A gyanakvó hangulat azonban egyik fél számára sem előnyös és az egymás mellett működő két párhuzamos világ sokszor gátolhatja a megvalósuló helyi fejlesztési programok hatékonyságát. Erre a jelenségre hívta fel a figyelmem több szakértő is az interjúk során.

„Ez nem az intézmény, ez egy párhuzamos világ, mert ez nem a helyi közművelődési intézmény programja.” (közösségfejlesztő)

„Szerintem gyanakvó kapcsolatban vannak egymással, tehát mind a két félben előítéletek és fenntartások vannak. [...] Valójában a közösségfejlesztés egy szakmaközi tevékenység.”
(közösségfejlesztő)

Az alábbi táblázatban foglalom össze a közművelődési intézményrendszer és a közösségfejlesztés fogalmai közötti nézetkülönbségeket.

	A közösségfejlesztő szakemberek szerint...	A közművelődési intézményrendszer képviselő szerint...
A közösségfejlesztés	<p>A közösségfejlesztés egy önálló szakma, mely a népművelésből alakult ki, képviselői szabadon mozognak a közművelődési intézményekben (is), használják azok infrastruktúráját és kapcsolati hálóját a közösségi célok elérése érdekében.</p> <p>Erre a szaktevékenységre mindenhol szükség van, a közösségek maguk alakítják ki és tartják fent az érdeklődésüknek megfelelő társadalmi intézményeket.</p>	<p>A közösségfejlesztés egy módszer, amelyet a közművelődési szakemberek alkalmaznak az intézményben megvalósuló programok sikeressége érdekében (például: közösségi felmérés, tankatalógus).</p> <p>A közművelődési intézményekben általában kulturális közösségfejlesztés valósul meg, amely a helyi identitásra és széles értelemben vett kultúrára épül. Az intézményrendszer ezen közösségi események lebonyolítását segíti.</p>
	A közösségfejlesztő szakemberek szerint...	A közművelődési intézményrendszer képviselő szerint...
A közművelődési intézményrendszer	<p>A közművelődési intézmény csupán tető az együttlét felett. Feladata, hogy kereteket és lehetőséget biztosítson a közösségi tevékenység számára. Szakmai segítséget nyújt az állampolgári aktivitás és részvétel ösztönzésére, az öntevékeny közösségek kialakítására.</p> <p>Feltárja a helyi erőforrásokat és azok felhasználásával rugalmasan reagál váratlan válsághelyzetekre is. Képessé teszi az embereket a közös cselekvésre és saját céljaik megvalósítására.</p>	<p>A közművelődési intézményrendszer elsődleges feladata művelődő, aktív közösségek létrehozása és szakmai támogatása a lehető legtöbb településen. A közművelődési intézmények saját programjaik támogatására indítanak közösségfejlesztési programokat. A közművelődési szakemberek feladata, hogy megtalálják a közös érdeklődési pontokat és tevékenységeket adjanak a közösségek tagjai számára. Az intézményrendszer biztosítja a közösségi művelődés és a kultúraközvetítés, kultúraátadás feltételeit.</p>

7. Összefoglalás

Tanulmányomban a doktori kutatásomhoz kapcsolódó legfontosabb elméleti fogalmak tisztázása, a kutatási kérdések és a módszertan egy részének bemutatása után elemeztem a székértői interjúkat a közművelődési intézményrendszer és a közösségfejlesztés viszonya témában. Összességében elmondható, hogy a közösségfejlesztő szakemberek inkább tekintenek önálló szakmaként a közösségfejlesztésre, mint az intézményrendszer képviselői. Érdekes továbbá, hogy - meglátásom szerint - jelen van egy olyan tendencia, mely szerint a közösségfejlesztés egy módszerként, szakmai készség szintjén jelenik meg közművelődési intézményrendszerben és a közművelődési szakember-képzésben. A szakértői interjúk alapján úgy látom, hogy a közösségfejlesztés szerepéről sincs teljes egyetértés a megkérdezettek között. Egyesek egy átfogó, intézményközi szemléletet látnak benne, amelyre mindenhol szükség van, míg mások inkább közösségi események lebonyolításának és az intézmények társadalmiasított működésének módszereként tekintenek rá.

Hasonló ellentmondást tapasztaltam a közművelődési intézmények szerepével kapcsolatban. A közösségfejlesztő szakemberek szerint a közművelődési intézmény „csupán” egy tető az együttlét felett, infrastruktúrájával segíti a helyi közösségek fejlődését, rugalmasan reagál a helyi igényekre. Az intézményrendszer képviselői szerint azonban inkább a kultúrákövetítés és a kultúra mentén szerveződő helyi közösségek támogatása az intézményrendszer célja. E cél elérése érdekében pedig az intézményekben dolgozó közművelődési szakemberek sok esetben alkalmazzák a közösségfejlesztés módszerét.

8. Felhasznált irodalom

Arapovics, M. (2016). A közösségfejlesztés alapfogalmai és a kulturális közösségfejlesztés paradigmái. *Kulturális Szemle, 2016/2.*, 36–54.o.

Arapovics, M., Beke, M., Dóri, É., & Tóth, M. (2019). *A kulturális intézmények társadalmiasított működési módja*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, NMI Művelődési Intézet, Országos Széchenyi Könyvtár.

Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of planners, 35.4*, 216–224.o.

Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. In *A társadalmi rétegződés komponensei* (122–138.o.). Új Mandátum Könyvkiadó.

Coleman, J. S. (1988). Social Capital in the creation of Human Capital. *The American Journal of Sociology, 94*, 95–120.o.

Csanádi G., Csizmady A., & Kőszeghy L., (2010). Nyilvánosság és részvétel a településtervezési folyamatban. *Tér és Társadalom, 24*(1), 15–36. <https://doi.org/10.17649/TET.24.1.1293>

Csányi, V. (2005). Gondolkozz globálisan, cselekedj lokálisan. *Népszabadság*.

Farkas, Z. (2013). A társadalmi tőke fogalma és típusai. *Szellem és tudomány, 2013/2*, 106–133.

Granovetter, M. (1982). *The Strength of Weak Ties. A Network Theory Revisited. Social Structure and Network Analysis*. Sage Publications.

Putnam, R. D. (1995). Tuning In, Tuning Out: The Strange Disappearance of Social Capital in America. *PS: Political Science and Politics, 1995/4*, 664–683.o.

Rothman, J. (2002). *A közösségi intervenció megközelítései*. Közösségfejlesztők Egyesülete.

Vercseg, I. (2005). A részvétel mint közösségfejlesztési alapelv. *Parola*, 2005/3-4., 23.

Vercseg, I., & Varga, A. T. (1998). *Közösségfejlesztés*. Magyar Művelődési Intézet.

Lektorálta: Dr. Fehér Zsuzsanna és Dr. Koncz István

Halper Johanna

KRE-BTK,

Történelem Doktori Iskola

1939 szeptember elsején hajnali 4.45 perckor a gdanski kikötőben tartózkodó „Schleswig-Holstein” német csatahajó megkezdte támadását a gdanski erőd, a Westerplatte ellen. Ezt követően a Wehrmacht csapatai átlépték a lengyel határt és a Luftwaffe is légi támadásba kezdett.¹ Lengyelország hiába várt szövetségeire, Angliára és Franciaországra, azok érdemi segítséget nem küldtek. A lengyelek sorsa, hősies küzdelmük ellenére megpecsételődött, amikor 1939 szeptember 17-én, a Molotov-Ribbentrop paktum titkos záradékában foglaltak alapján, a Szovjetunió is hátba támadta az országot. Még ezen a napon Leon Orłowski lengyel követ felvette a kapcsolatot Csáky István külügyminiszterrel, és érdeklődött a magyar kormány lengyel menekültekkel kapcsolatos álláspontjáról, mely a következőképpen hangzott: „Magyarország a genfi egyezmények értelmében jár el, a katonákat lefegyverzi, és az ország belső területén felállítandó szállásokon helyezi el őket. A magyar földre érkezett polgári személyekkel kapcsolatban két lehetőséget látott: a magukról gondoskodni tudókat idegen állampolgárként kezelik, míg az anyagi eszközök hiányában levőket a magyar állam veszi gondozásba, részükre menekülttáborokat állít fel.”² Ennek megfelelően a katonai menekültek számára mintegy 140 internálótáborot állítottak fel. Míg a polgári menekülteknek 114 civil tábor biztosított menedéket, ezenfelül természetesen a helyi lakosság is kivette részét a lengyel menekültek fogadásában, támogatásában.³

Magyarország a II. világháborúba 1941 június 27-én, Németország szövetségeseként lépett be. A folyamatos német presszió ellenére, a befogadó ország szemet hunyt egyrészt a katonai táborokban tapasztalható szökések felett, melynek köszönhetően mintegy 22 ezer lengyel katona evakuációja volt sikeres, másrészt lehetővé tette, hogy az evakuációért, valamint az anyaországgal és az emigráns lengyel kormány kapcsolattartásáért felelős katonai szervezetek (például a Magyarországon Internált Lengyel Katonák Képviselete vagy az EWA evakuációs iroda) központok működhessenek hazánkban.⁴ A Budapesten létrehozott szervezetek között kiemelkedő helyet foglal el a Romek, ami az 1. számú lengyel katonai bázis volt. Ezen kívül Bukarestben, Athénban, Belgrádban, Stockholmban, Kairóban és Isztambulban is felállítottak bázisokat.⁵

---

¹ DAVIES Norman: Lengyelország története. Bp. 2006. 761.

² Országos Levéltár, K.63.Küm.16/7/6999.

³ Menekült-rapszódia - Lengyelek Magyarországon, 1939-1945. Szerk. STOLARSKI Jan, SZENYÁN Erzsébet, Budapest, 2000, 530.

⁴ Az evakuációt Władysław Sikorski, a lengyel emigráns kormány miniszterelnöke hirdeti meg 1939 szeptember 30-án. A kifejezés a szökést, szöktetést jelent, de heroikusabb szóhasználattal élve: „a lengyelek szent hazájuk iránti kötelezettség teljesítését” melynek célja, hogy az internáló táborokból minél hamarabb elszökjenek a lengyel katonák, és csatlakozzanak a külföldön, kezdetben Franciaországban később Angliában létrehozott Lengyel Hadsereghez.

⁵ A katonai bázisok tevékenysége különösen közel állt, dr. Leondias A. B. Kliszewicz történészhez, aki több évnyi kutatómunkát követően hat kötetes monográfiájában dolgozta fel a Lengyelországon kívül működő katonai bázisok történetét.

A Romek a budapesti lengyel katonai bázis, az anyaországban létrehozott lengyel katonai szervezet, az SZP alá tartozott, melynek felállítása visszanyúlik egészen 1939 szeptember 27-ig.

Ezen a napon a varsói hadsereg főparancsnoka Juliusz Karol Wilhelm Józef Rómmel,⁶ az ország kilátástalan helyzetére való tekintettel a vezetést átadta Michał Tadeusz Karaszewicz-Tokarzewskinek.⁷ A kiváló tábornok nevéhez fűződik az SZP létrehozása- „*Służba Zwycięstwu Polski*”-Lengyelország Győzelmének Szolgálatá” Az SZP Varsóban, a Földalatti Lengyelország szervezeteként jött létre. Az SZP célját, az elnevezése is megfelelően tükrözi: küzdeni az ország teljes felszabadításáig. A társaság tiszavirág-életéhez a lengyel emigráns kormány miniszterelnöke, Władysław Sikorski járult hozzá⁸. Ennek hátterében a Tokarzewski irányába táplált ellenszenvet húzódtott, ugyanis a tábornok egykori riválisának, Józef Piłsudski táborához tartozott.⁹

Sikorski az SZP -t átnevezte ZWZ-nek- „*Związek Walki Zbrojnej*”-nek -*Fegyveres Harci Szövetségnek*. A ZWZ alá tartoztak a később létrehozott anyaországban és azon kívül található katonai bázisok. A -ZWZ főparancsnoka Kazimierz Sosnkowski, álnevén Józef Godzeimba lett, aki korábban Tokarzewskihez hasonlóan a rivális körhöz tatózott.¹⁰ A ZWZ-t 1942-ban átnevezik AK-nak- Armia Krajowa-nak, Honi Hadseregnek, és a vezetői feladatokat Stefan Rowecki, fedőnevén Grot”, „Rakoń”, „Grabica”, „Inżynier”, „Jan”, „Kalina”, „Tur” rendkívül tehetséges tábornok látta el egészen addig amíg a Honi Hadseregbe épült gestapós lengyel ügynökök: Blanka Kaczorowska, Ludwik Kalkstein, Eugeniusz Świerczewski; el nem árulták.¹¹

---

⁶ Tadeusz Józef Rómmel a II. világháború kirobbanását követően a Varsói Hadsereg élére állt. Varsó kapitulációját követően a murnai internálótáborba került, a háború után visszatért Varsóba. https://web.archive.org/web/20070527090859/http://portalwiedzy.onet.pl/62031,,,rommel_juliusz,haslo.htm

⁷ Michał Tadeusz Tokarzewski-Karaszewicz tábornok leggyakrabban használt fedőnevei a következők voltak: Doktor, Stawski, Stolarski, Torwid. Részt vett a lengyel-szovjet háborúban. A vilnai hadműveletek vezetője. A ZWZ, a „Lengyel Harci Szövetség” létrehozása után a lembergi III. hadtest élére került, majd 1940-ben az NKVD fogságába került. 1943-ban Andersnek, a Szovjetunió területén létrehozott Lengyel Hadseregnek lesz a helyettese. A II: világháborút követően Nagy-Britanniában maradt és szerepet vállalt az emigráns lengyel kormány működésében.1964-ben Casablancában hunyt el. <https://dzieje.pl/postacie/michal-karaszewicz-tokarzewski>

⁸ Władysław Eugeniusz Sikorski 1939 szeptember 30-tól a lengyel emigráns kormány miniszterelnöke, majd november 7-től a Lengyel Hadsereg Főparancsnoka lett. 1943 július 4-án a gibraltári katasztrófa során tragikus halált halt lányával együtt.

⁹ Sikorski és Piłsudski is az ország felszabadítását tűzték ki célul, együtt harcoltak a lengyel-szovjet háború idején, azonban eltérő politikai hozzáállásuk, valamint erős személyiségükből adódóan örök riválisok voltak. Józef Piłsudski 1935-ben meghalt, de Sikorski a politikai elszigeteltségből csak a II. világháború kirobbanása után tudott kitörni.

¹⁰ Kazimierz Sosnkowski közeli kapcsolatot ápolt Józef Piłsudskival, aki nem csak az esküvőjén volt tanú, hanem elsőszülött gyermekének is a keresztapja volt. A barátság az 1920-as évek elejétől krízisen ment keresztül, mely eszkalálódott a marsall májusi államcsínyét követően, Sosnkowski öngyilkossági kísérletében. Sosnkowski és Sikorski kapcsolata sem volt konfliktusoktól mentes, azonban ennek ellenére megfigyelhető volt a kölcsönös tisztelet. Sikorski halála után Sosnkowski lett a Lengyel Hadsereg Főparancsnoka.

¹¹ Stefan Rowecki 1943 június 30-án került a Gestapo kezére. Berlinbe szállítják, ahol a németekkel történő együttműködés megtagadását követően, a Sachsenhausenben található koncentrációs táborba vitték. A varsói felkelést követően 1944 augusztus elején Heinrich Himmler személyes parancsára végezték ki. A három áruól közül Eugeniusz Świerczewski nem került el a kivégzést, azonban Blanka Kaczorowska, fedőnevén „Sroka”- Szarka és Ludwik Kalstein, akik egy rövid ideig házasság is voltak 1952-ig, 1953-ig elkerülik börtön büntetésüket. <https://pamiec.pl/pa/teksty/artykuly/13916,kalkstein-i-kaczorowska-wswietle-akt-ub.html>

A budapesti bázis létrehozásáról már 1939 szeptember 28-án tárgyalások folytak. A szervezet 1939-től 1946-ig áll fenn. Kezdetben a Donáti utca 12 alatt működött, később a Karitás épületébe költözött át.¹² A bázis legfontosabb feladatai között szerepelt: a szoros együttműködés a „W kirendeltséggel”, amely szervezet a Magyarországon internált katonák evakuációért felelt; a kapcsolattartás Varsóval-az anyaországgal, és a Londoni Központtal; a futárszolgálat kiépítése; a fegyver, és pénzszállítmány megszervezése.

A Romek parancsnoki pozícióját öt személy töltötte be. Első parancsnoka Alfred Krajewski fedőnevén Polesiński”, „Jasieńczyk” „Adam Koreb” volt, aki 1940 decemberéig látta el feladatit. Őt követte Zygmunt Bezeg fedőnevén „Longin” 1941 januárjáig. majd Stanisław Rostworowski álnevén „Rola” került a bázis élére. Franciszek Matuszczak ezredes 1944-ig „Dod”, „Ozyrys” fedőneveken látta el feladatait. A bázis utolsó parancsnoka Maria Gleb-Koszańska volt.

A bázis megalakulását követő első időszakban jelentős feladatokat láttak el: Jan Zakrzewski fedőnevén Adam Polesiński parancsnokhelyettes; a szállításokért, pénzügyért Roman Królikowski, fedőnevén „Biealiński” hadnagy felelt; az útvonalakat Artur Karbocha szervezte, fedőnevén Artúr, az anyaországot összekötő osztályt vezette Wincenty Medyński- „Orzeł.

A Romek állandó és úgynevezett beugró futárokat is alkalmazott. Az állandó futárok közötti titkos párbeszéd a következő volt: -„Levelem van Norwidnak”- Megkönnyítem a továbbítását”. A beugró futárok pedig így ismerték fel egymást: „Michałtól van megbízatásom! -Hogy van?”¹³ A tehetséges futárok soraiban mind a két nem egyaránt képviselte magát: Wanda Jasisínka- „Maria Wisniewska”, Maria Krzeczunowicz-„Dzidzi, Roma”, Marian Działoszyński-„Musielak”, Stanisław Karpziel hadnagy „Stanisław Kowalski”, Feliks Grozdiński- „Gryf”.

A bázis kezdeti működését „Konarski” jelentése ismerteti.¹⁴„Konarski” másik nevén Jan Karski magyarországi tartózkodása során alaposan megismerte a bázis anyagi, technikai nehézségeit. ¹⁵ Ezenkívül a két bázis, a W kirendeltség élén álló Edmund Fietowicz és Krajewski közötti konfliktusról is említést tett.¹⁶

A Romek 1941-ből származó jelentéseinek köszönhetően, betekintést nyerünk a bázis nehézségeibe: az anyaországgal történő kapcsolattartás akadályokba ütközött; a pénzszállítmányok egy részét elsikkasztották; a sárvári tábor lengyel parancsnokairól kiderült, hogy német kollaboránsok.

A Lengyel Nagykövetség bezárását követően a Romek élére, Stanisław Rostworowski került, aki elődjeihez képest nagyobb fokú együttműködési készséget tanúsított Fietowicz irányába, akit azonban 1941 szeptemberében egy időre letartóztattak¹⁷ Az 1941 februárjában küldött táviratból

¹² KLISZEWICZ Leondias A. B.: *Placówki wojskowej łączności kraju z centralą w Londynie podczas II wojny światowej. 1, Baza w Budapeszcie*, Warszawa – Londyn. 1998, 11.

¹³ KLISZEWICZ 1998, 133.

¹⁴ Konarski jelentés: Párizs, 26.III. 1940, 2148. In: KLISZEWICZ 29.

¹⁵ Jan Koziński a II. világháború idején először szovjet hadifogságba került, majd egy fogolycsere során a németekhez. A vonatút során bravúros megoldással kiszabadul és Varsóba távozott, és oszlopos tagjává vált a földalatti mozgalomnak, ekkor vette fel a Jan Karski fedőnevet is. A varsói gettóban és a koncentrációs táborokban látott borzalmakról először számol be nemzetközileg. A háború után nem tér vissza hazájába Waszhingtonban halt meg 2000-ben. <https://warhist.pl/biografie/jan-karski/>

¹⁶ Edmund Fietowicz fedőnevei: Fietowicz, Fijałkowski, Kozłowski, Kordian. 1944 március 19-én az előzetes figyelmeztetés ellenére nem evakuált időben, ezért a Gestapo kezére került munkatársaival, akikkel együtt Mauthausenbe szállították, ahol 1944 augusztus 23-án végezték ki.

¹⁷ A II. világháború kirobbanása előtt Lengyelország rendkívül gazdag nagykövetségi, konzulátusi hálózattal rendelkezett: „10 nagykövetség, 20 külképviselet, 24 fő konzulátus és 42 konzulátus, valamint közel 130 tiszteletbeli konzulátus.”1939 szeptembere azonban súlyos változásokat hozott. Mind a szovjet mind a

megtudjuk, hogy: „a muskétások Jugoszláviába indultak”.¹⁸ A muskétások Piłsudski szimpatizánsokból álló csoportosulás volt, akiknek a működését egyáltalán nem nézte jó szemmel a lengyel miniszterelnök.

A következő évben 1942-ben a Romeket Lisztnek nevezik át, és élére Franciszek Matuszczak fedőnevén „Dodo” került. Ebben az időszakban számos futárt börtönöztek be.¹⁹ A bázis anyagi nehézségei továbbra is fennálltak, azonban a Liszt parancsnokának távirata alapján arra, lehet következtetni, hogy 1942-ben még a bázis ellátta feladatait.

1943 a Liszt életében kihívásokkal és krízisekkel teli időszak volt. Ebben az évben a ZWZ átalakul AK-nak „Honi Hadseregé”. A bázis létszáma 21 főre növekedett, ebből 8 nő volt alkalmazásban. Az anyaországba 3 útvonalat használtak, valamint 4 konspirációs lakást. A svájci bázissal megszakadt a kapcsolat. Sajnos több panasz is érkezett a németeknek dolgozó lengyel hírszerzőkről.

1943 tavaszán és nyarán olyan tragédiasorozatok következtek, amelyek a lengyelek számára végzetes kimenetelűek voltak. 1943 április közepén a németek tájékoztatták a lengyeleket a katyni mészárlásról.²⁰ A Gestapo 1943 június 30-án letartóztatta a Honi Hadsereg vezetőjét, Stefan Roweckit. Ezt követően a Honi Hadsereg élére 1943 július 7-én Tadeusz Bór-Komorowski került.²¹ Négy nappal Rowecki letartóztatása után, a lengyel miniszterelnök tragikus halált halt Gibraltárnál lányával együtt, Zofia Wanda Leśniowskával.²² Sikorski halála után a Lengyel Hadsereg Főparancsnoka, Kazimierz Sosnkowski lett, a lengyel emigráns kormány miniszterelnöki pozícióját Stanisław Mikołajczyk töltötte be.²³ Komorowski, az AK új parancsnoka 1943 augusztus 31-én 220-as számmal küldött jelentésében ismerteti a Romek legfontosabb feladatait, melyek

---

német érdekeltségbe tartozó konzulátusok megszűntek. Budapesten a német presszió ellenére 1941 január 21-ig működött a Lengyel Nagykövetség, ahol a lengyel menekültek támogatása zajlott. <https://www.gov.pl/web/magyarorszag/ii-vilghbor>

¹⁸ KLISZEWICZ, 1998, 104.

¹⁹ Rzeszuwkat, Szczurt (a fedőnév jelentése patkány), Zaleskit, Wisiat-Jadwiga Combałowat.

²⁰ 1940 tavaszán Katinban, Mednojében és Harkiv környékén mintegy 22.000 lengyel katonát végeztek ki tarkón lövéssel a szovjetek. A mészárlásnak egy női áldozata is volt Janina Lewandowska hadnagy, pilótánő személyében, akit 32. születésnapján végeztek ki. A lengyel kormány nem kételkedett a szovjetek által elkövetett genocídiumban. A Szovjetunió 1943. április 25-én megszakította a diplomáciai kapcsolatot Lengyelországgal. <http://muzhp.pl/pl/e/1234/mord-w-katyniu-wywiad>

²¹ Tadeusz Komorowski részt vett az I. világháborúban, az ukrán-lengyel harcokban és lengyel-szovjet háborúban is. Stefan Rowecki letartóztatása után az AK vezetőjévé nevezték ki. A vihar hadművelet is az ő nevéhez fűződik, aminek célja az volt, hogy a lengyel hadsereg még a szovjetek előtt vagy velük egy időben szabadítsa fel a németek által megszállt lengyel területeket. Ez a kezdeményezés eleinte sikeres volt, például Vilna esetében, azonban ezt a szovjet vezetés nem nézte jó szemmel a lengyel katonai sikereket. Ezért követelték, hogy a Honi Hadsereg katonái lépjenek be a Szovjetunió oldalán harcoló lengyel egységekbe. Ennek megtagadását követően rengeteg lengyel katona került szovjet fogolytáborba. A szovjet árusítás további szomorú példája az 1944-es varsói felkelésben nyújtott szándékos szovjet passzivitás, valamint a lengyel és szövetséges repülők leszállásának megtiltása szovjet területeken. SZOKOLAY, Katalin: *Lengyelország története*, Budapest, Balassi Kiadó, 1997,193.

²² A *Liberator* II. 1943.07.04-én 23:00-kor szállt fel és 16 másodperccel a felszállás után a tengerbe zuhant. A tenger felszínén 6 perccel volt fent, mielőtt végleg elsüllyedt volna. A tragédiának több lengyel hadnagy és tiszt esett: áldozatul: [Józef Ponikiewski](#) hadnagy, aki Sikorski helyettese volt; Tadeusz Klimecki vezérőrnagy, Andrzej Marecki ezredes, Jan Gralewski a Honi Hadsereg futára, A tragédia egyedüli túlélője a repülőgép cseh pilótája volt Eduard Prachal. A mai napig vitatott a katasztrófa háttere, de a köztudatban a legelterjedtebb megközelítés alapján a szerencsétlenség mögött merénylet állhatott. <https://muzhp.pl/pl/e/1737/smierc-wladyslawa-sikorskiego>

²³ Stanisław Mikołajczyk néppárti politikus nem rendelkezett olyan tekintéllyel, mint elődje Sikorski. A lengyel miniszterelnök halála után bekövetkezett hiányról, még az egykori ellenzék is egyhangúan beszámolt.

között hangsúlyt kapott a lengyel tisztek, katonák evakuációja, a konspiráció támogatása, valamint a Gestapo magyarországi működésének feltérképezése.²⁴

1943 szeptember 27-én Komorowski, Magyarországra küldte Andrzej Sapiehát, fedőnevén Tokajt, hogy támogatást szerezzen a magyar vezérkari főnökségtől, többek között Bethlen Istvántól egy lengyelországi felkeléshez.²⁵ A magyar válasz barátságos hangvételi volt, ugyanakkor a komolyabb katonai segítségnyújtást elutasította.²⁶

A Romeknak, 1943 őszén több nehézséggel is meg kellett küzdenie. Ezek között gyakran visszatérő problémaként tűnik fel a „Fietowicz konfliktus”. A Londonba küldött táviratok arról tanúskodnak, hogy a katonai bázis parancsnoka, Matuszczak nem tudott az anyaországgal gördülékeny kapcsolatot fenntartani, mert: „Fietowicz kibontja a leveleket, akadályozza a továbbításukat”²⁷ A folyamatos kapcsolattartási nehézségen felül Matuszczak, Komorowski-nak küldött táviratában beszámolt a „Woda” esetről, amikor 50.000 szlovák korona veszett el, ami súlyos anyagi kárt jelentett a bázis számára.²⁸ 1943 decemberében felmerült a Londoni Központ részéről Fietowicz eltávolítása, azonban erre végül nem került sor.

Matuszczak év végi beszámolójában ismerteti a futárok pontos útvonalát, a titkos átvevő pontokat, a szállításért felelős személyek neveit.²⁹ A részletes beszámoló a Romek aktív működését támasztja alá.

Magyarország német megszállása, 1944 március 19-én megrendítette az országban működő lengyel menekült hálózatokat, bázisokat. Számos lengyel vezetőt tartóztattak le és szállítottak a mauthauseni koncentrációs táborba, ahol 1944 augusztus végén kivégezték Edmund Fietowiczot és Gurgult, aki W kirendeltség munkatársa volt.

A Romek biztonsági okokból 1944 júliusában felvette a Pestka fedőnevet. 1944 augusztusától a Londoni Központ több táviratában panaszkodik a kapcsolattartás hiányára: „nem hall a Romek felől.”³⁰ A bázis életében az utolsó felvonás 1944 december 19-én Budapest ostromával kezdődött el. 1944 február 18-án Matuszczakot, a bázis vezetőjét és helyettesét Czesław Woydát³¹ is letartóztatták, és Mauthausenbe szállították.

A bázis háború utáni működéséről kevés információ áll rendelkezésünkre, azonban egy 1946 márciusában küldött táviratban a bázis vezetőjeként Maria Gleb-Koszanskát, helyetteseként Stanisław Karpielt nevezik meg, mely kétségkívül alátámasztja azt tény, hogy a budapesti bázis a háború után is fennállt.

A Romek működésével kapcsolatban még sok tisztázandó kérdés van, azonban jelentőségét Leonidas Kliszewicz, a lengyel katonai bázisok kutatója is kiemeli: „Számos kérdés van még a bázis működésével kapcsolatban. Egy dolog azonban kétségkívül biztos, ez volt az a katonai bázis, ami a legnagyobb segítséget nyújtotta a harci műveletek megszervezéséhez, azáltal, hogy pénzszállítmányt juttatott el a Honi Hadseregnek, követeket, futárokat küldött, biztosította a

---

²⁴ KLISZEWICZ 1998, 144.

²⁵ KLISZEWICZ 1998, 145.

²⁶ SZOKOLAY 1997, 193.

²⁷ A londoni emigráns kormánynak küldött „Fietowicz konfliktus” alátámasztó táviratok: 7.9.1943; 17.10.1943; 18.10.1943; 12.11.1943; 17.11.1943; 6.12.1943. In: KLISZEWICZ 1998, 146.

²⁸ Francszek Koterba, Franek volt a Woda (jelentése víz) fedőnevű futár.

²⁹ Távirat 1943.12.37. In: KLISZEWICZ, 1998, 166.

³⁰ KLISZEWICZ, 1998, 183.

³¹ KLISZEWICZ 1998, 196.

kapcsolattartást a Központtal postán és rádión keresztül. Az összes katonai bázis közül ez működött a leghatékonyabban.”³²

Melléklet

1. Komendant	plk	Dol	
2. Z-ca Kasała	ppik dypl.	Prut	
3. Seyfrant	cywil	Marysia Ryńska	Maria Rótycka
4. -	-	Brejska, Cintka	Maria Laine
5. gomec	cywil	Solska	Jadwiga Campelona
6. w dyspoz	ppik	Dabiski	Jan Walszewicz
7. -	ppik	Surowy	
8. fotograf	cywil	Lila	Zofia Baumgartner
II Ruch z Krajem			
9. kierownik	kpt	Mięsowicz, Wołyniak	Bromław Jarusz
10. z-ca	ppor.	Zbyszczk	
11. legalizacja dok.	cywil	Paprocki	Marian Stecowicz
12. kurier	st. ogn.	Woda	
13. kurier	st. uierz.	Orzel, Madejski Jan	Jan Lozański
14. kurier	plut.	Ceper	
15. kurier	kpt.	Gleba	Władysław Ray-Gale
16. kurier	kpt.	Róg	Leon Peczyński
17. kurier	kpt.	Ikur	Jan Kaprusiak
18. kurier	cywil	Rezolutny	Edmund Roessler
19. kurier	cywil	Cegielka	
20. kurier	-	Emma Waplińska	Emma Juhanz
21. kurier	cywil	Malgosia, Siędemka	Malgorzata Balcerek
22. kurier	cywil	Mirosza, Wilczkówna	Zofia Wilk
23. kurier	-	Zdrowie	
24. kurier	-	Kazik, Tuzin	Kazimierz Soltyś
III Ruch dla łączności zewnętrznej			
25. kierownik	cywil	Dzidei	
26. kurier	pot.	Dębiec	
27. -	cywil	Werbel	Czesław Woyda
IV Referat kontaktowy			
28. kierownik	cywil	Cis, Wróblewski	Henryk Dąbrowski
29. ref.pom.wyw	cywil	Wolff	
30. kontakt	cywil	Margit	
31. kontakt	-	Ubocz, Siemasz Józef	Zbigniew Kościł
V. Radiostacja			
32. kierownik	cywil	Wojtek	
33. radiotelegrafista	kpt	Surowy	Józef Kijak

A bázis 1944-es személyi állománya

³² KLISZEWICZ 1998, 198.

Szervezetek jegyzéke

AK	Armia Krajowa- Honi Hadsereg
ROMEK	Liszt, Pestka- A budapesti 1.számú lengyel katonai bázis
SZP	Służba Zwycięstwu Polski-Lengyelország Győzelmének Szolgálat
ZWZ	Związek Walki Zbrojne- Fegyveres Harci Szövetség
„W”	Ekspozytura W- W Kirendeltségá- Lengyel katonák evakuációjáért felelős iroda

SZAKIRODALOM

DAVIES Norman, *Lengyelország története*. Budapest, Osiris Kiadó, 2006.

KLISZEWICZ Leondias A. B., *Placówki wojskowej łączności kraju z centralą w Londynie podczas II wojny światowej. 1, Baza w Budapeszcie*. Warszawa – Londyn. Adiutor, 1998.

Menekült-rapszódia - Lengyelek Magyarországon, 1939-1945. Szerk. STOLARSKI Jan, SZENYÁN Erzsébet, Budapest, Széphalom Könyvműhely, 2000.

SZOKOLAY, Katalin: *Lengyelország története*, Budapest, Balassi Kiadó, 1997.

<http://muzhp.pl/pl/e/1234/mord-w-katyniu-wywiad>

<https://dzieje.pl/postacie/michal-karaszewicz-tokarzewski>

<https://muzhp.pl/pl/e/1737/smierc-wladyslawa-sikorskiego>

<https://muzhp.pl/pl/e/1737/smierc-wladyslawa-sikorskiego>

<https://pamiec.pl/pa/teksty/artykuly/>

<https://warhist.pl/biografie/jan-karski>

https://web.archive.org/web/20070527090859/http://portalwiedzy.onet.pl/62031,,,rommel_juliusz,haslo.htm

<https://www.gov.pl/web/magyarorszag/ii-vilghbor>

Levéltári források

Országos Levéltár, K.63.Küm.16/7/6999

https://pism.org.uk/img/archiwum/inwentarze/KOL_0001.pdf

Keller-Deák Kristóf

Károli Gáspár Református Egyetemen

Történelem Doktori Iskola

Az első csehszlovák állam a létrejötte után kezdett bele az egész országot behálózó védelmi rendszerének kiépítésébe. Ennek a védelmi rendszernek elsődleges, legfontosabb eleme volt az erődrendszer, amely az ország határára és stratégiaileg fontos helyeken az ország belsejébe is volt tervezve. Ezt az erődrendszert francia kezdeményezésre kezdték el építeni. Az építkezések igazán az 1930-a évektől vesznek nagy lendületet és egészen 1938-ig, az első bécsi döntésig tartanak.

A terv egy, elsősorban határmenti erődrendszer kiépítése volt, főleg a magyar és a német határ irányába. Az ország területén belül pedig olyan csehországi területeken tervezték felépíteni, ahol fennáll a veszélye annak, hogy háború esetén az országot kettészakíthatják, továbbá a németekkel szemben nyugati irányú támadás esetén többszöri védelmi vonalként funkcionált volna, különös tekintettel a főváros, Prága védelmére.

A magyar hírszerzés is élénken érdeklődött az erődépítési munkálatok iránt, különös tekintettel a csehszlovák–magyar határ mentén épülő erődökre. A magyar katonai attasék jelentései alapján az 1930-as évek első feléből és közepéből kaphatunk képet arról, hogy mik voltak a magyar vezetés számára fontos pontok az erődrendszerben, milyen módon, kiktől szereztek be az információkat, valamint éppen milyen fázisában tartott az adott területen az erődépítés.

Az általam végzett kutatások alapján az látható, hogy az első magyar katonai attaséi jelentések, amelyek a csehszlovák erődítésekről tartalmaztak információkat, 1933-ban íródtak, szerzőjük Lakatos Géza volt, aki ekkor teljesített katonai attaséi szolgálatot Prágában. Utódja, Ujszászy István őrnagy is 1935-ig több jelentésében beszámolt az erődítésekről. Összesen kilenc olyan attaséi jelentésről tudunk eddig, amelyek részben, vagy egészben tartalmaznak adatokat a csehszlovák erődítési munkálatokról. Ezek egy-két mondatról egészen a három oldalas jelentéseik is terjedhetnek hosszúságukat illetően.

A magyar határon az erődrendszer a tervek szerint Pozsonytól egészen a csehszlovák–román határig húzódott volna. Annyi megszakítással, hogy a Duna vonalán csak Pozsony és Komárom kap erődöket. Itt a Dunát természetes védővonalként használták volna. A Dunától keletre egy hosszú, erődökből álló lánc volt a terv. Különös jelentőséggel bírt a Dunától északkeleti irányban a Börzsöny védelme, mivel ennek lett volna feladata megakadályozni egy esetleges magyar betörést a Dunától északra elterülő síkságra, ahonnan egyenes út vezetne a fővárosig, Pozsonyig.

Az első attaséi jelentés egy, az írásban „idegen B. egyén” néven futó személy, 1933. május 13-án tett pozsonyi megfigyeléseire hivatkozik. Ebben, többek között erődítési, védelmi munkálatokról is szót ejt. Az attasé leírja, hogy a jelentéstevő megfigyelése szerint Pozsonytól délre a Dunánál és a várostól nyugatra a Morva folyó mentén is az osztrák határ felé fedezékeket ásnak. Állítólag

állandó erődítések épülnének azokon a helyeken.¹ Az információkat szolgáltató személy minden bizonnyal a zajló erődítési munkálatok egy részét láthatta meg a pozsonyi hídfőnél.

Az erődítési munkálatokhoz kapcsolódik a jelentés azon része is, ami a Pozsonytól északra levő Malacka településre vezető úton tapasztalható. A megfigyelés szerint Pozsony mellett Lamacsnál (amely ma már Pozsony része) ütegállások lehetnek. Ezt a feltételezést erősíti meg az is, hogy a bizalmi egyén beszélt helyi lakosokkal, akik elmondták, hogy „*az ütegállások 1-1 hosszucsövű ágyúval vannak megszállva, április eleje óta*”.² Ezeket azonban közlőként látni nem lehet, mivel katonák őrzik őket. Más információk szerint pedig „*állítólag a magyar határ felé és nem az osztrák határ felé vannak irányítva*”.³ Ami azt is jelentheti, hogy Magyarország felé épülő védműrendszer részét képezhetik.

A központ a jelentést áttanulmányozta és benne foglaltak kapcsán kérdéseket fűzött hozzá, amelyekre válaszokat várnak. Az egyik ilyen kérdés, hogy már korábban jöttek jelentések a pozsonyi hídfőnél zajló erődítési munkálatokról, azonban ezek nem szóltak a Morva folyóról. Ezek nem attaséi jelentések voltak, hanem egy vegyesdandár parancsnokság májusi összefoglaló jelentéséből származnak.⁴ Kérdés, hogy ezzel kapcsolatban akkor mi is a valós helyzet. Az eddig is ismert volt a magyar vezetés előtt, hogy Pozsonytól nyugati irányban időnként voltak elhelyezve ütegek, azonban a nevezett új ütegekről, utakról nincs tudomásuk. A jelentésben szereplő lövegek lehetne akár légvédelmi is, erről értekezik a szöveg a lövegek mérete alapján. Ennek oka lehet, hogy a jelentésben említett Lamacs település mellett volt nem olyan régen hadgyakorlat légvédelmi tüzérséggel, valamint „*a légvédelmi tüzérség lövegei igen hosszú csövek*”.⁵ A jelentés szerint, az ügyben megfogalmazott kérdések tisztázásához szükséges felderítést a 2. vkf. osztály Központi Offenzív alosztálya veszi át és az eredménytől függően fogja értesíteni a jelentés íróját, azaz Lakatos Gézát, a prágai magyar katonai attasét. Ezt az eredményt nem ismerjük, nincs csatolva a jelentéshez, minden bizonnyal több információt tudhattak meg, ugyanis 1933. augusztus 7-i keltezéssel annyit fűztek hozzá az eredeti jelentéshez, hogy a végzett felderítés eredményéről értesítették az attasét is.⁶

A katonai attasé, Lakatos Géza, 1933. szeptember 28-án egy igen részletes, sok adatot tartalmazó jelentést küldött Budapestre, a csehszlovák határerődítésekről. Ez elsősorban a német-csehszlovák határ mentén építendő erődrendszer tervének egyes részleteit tartalmazta. Elmondása szerint a tervek azóta kerültek elő és váltak fontossá, hogy Hitler hatalomra jutott Németországban. Lakatos véleménye szerint, ennek ellenére szerinte ez a határszakasz erődítési szempontból még mindig csak elméleti előkészületi szakaszban van. A legfőbb akadálya az a nagy pénzüsszegek megteremtése az építkezésekhez. Továbbá az attasénak bizalmas értesülései vannak a francia katonai misszió háza tájáról. Az értesülés szerint a franciák lehetővé akarják tenni néhány csehszlovák vezérkari tisztnek, hogy személyesen tanulmányozhassák a franciák elzászi erődítéseit. Attasé hozzáteszi, hogy tennék ezt a csehszlovákok annak ellenére is, hogy ott más földrajzi viszonyok vannak.⁷ A jelentésben részletesen le van írva, hogy mely területeken terveznek először erődíteni.

---

¹ HM HL VKF 1933., VKF 2. oszt. Pozsonyi megfigyelések ellenőrzése, 121.315 sz. irat

² HM HL VKF 1933., VKF 2. oszt. Pozsonyi megfigyelések ellenőrzése, 121.315 sz. irat

³ Uo.

⁴ Uo.

⁵ Uo.

⁶ Uo.

⁷ HM HL VKF 1933., VKF 2. oszt. Cseh határerődítések terve, 122.867 sz. irat

Lakatos Géza 972 km hosszú csehszlovák–német közös határszakasszal számol, amelyből 276 km esik Bajorországhoz, 406 km Szászországhoz és 290 km a porosz területen. A legelőször kiépítendő erődvonalak közé ötöt nevez meg. Elsőként a Benesovtól, Decinen át Lubouchecig terjedő szakaszt. További kiépítendő szakasz a Krupkától, Dubinon át tervezett erődrendszer. A végpontnak az attasé itt Louka települést jelöli meg, ami egy tévedés lehet a részéről, ugyanis Louka Brno-tól nem messze északra található. Az említett település minden bizonnyal a Dubitól nyugatra fekvő Louka u Litvínova lesz. Harmadikként a Kraslice és Kynšperk nad Ohří közötti szakaszt jelöli meg. Szerepel az erődépítési listán még a Planá-tól, Tachov érintésével Přimda-ig tartó szakasz. Végezetül pedig a Ronsperktől (mai nevén: Poběžovice), Trhanovon át (ezt a települést attasé a jelentésében tévesen Trahnov-nak írja) Kdyně településig terjedő erődrendszer megépítéséről ír az attasé. A védelmi rendszer részét képezné még a csendőrség megerősítése, valamint a légvédelem fokozott fejlesztése is.⁸

A következő katonai attasé jelentés, amely említést tesz az erődítési munkálatokról, egy évvel későbbi már. Ekkor, 1934 októberében az új magyar katonai attasé Prágában Ujszászy István őrnagy volt. Az adott jelentésében más katonai attaséktól származó információkat gyűjtött össze. Ezek közül a felsorolás végén szerepel egy hír az erődítési munkálatokról. Arról számol be Ujszászy, hogy a magyar határ közelében, Kassától délre és délnyugati irányban zajlanak erődítéssel kapcsolatos munkálatok.⁹

Egy hónappal később, 1934 novemberében a magyar katonai attasé az osztrák katonai attasétól származó információkat közöl jelentésében. Ebben arról jelent, hogy az osztrák hírszerzésnek állítólag igen részletes adatai vannak a pozsonyi hídfőnél épülő erődítésekről. Arról tájékoztatták Ujszászyt, hogy ezeket az adatokat megtekintésére és lemásolásra oda fogják adni a bécsi magyar katonai attasénak.¹⁰

Egy héttel később Ujszászy újabb jelentésében német forrásra hivatkozva ír a csehszlovák erődítésekről. Az attasé úgy fogalmaz, hogy német forrása szerint a csehszlovák vezetés a bajor határra útzáró erődítések felépítését tervezi. Név szerint itt a német részről Furth im Wald településtől északra és a csehszlovákiai Česká Kubice településtől délre lévő határterületről beszél. Az információk szerint 1935 tavaszára várható a nevezett területen az építkezések megkezdése. Minden bizonnyal ennek az erődítésnek a célja, hogy lezárja a Plzeň-t a bajorországi Cham városával összekötő vasutat és autótutat, ellenőrzése alá vonva azt a határszakaszt. További hír, hogy Maurice Gamelin francia tábornok tett látogatás erődítési munkálatokat megtekintve. A jelentés szó szerint említi a Prágától északra a határ közelében található Liberec városát, ahol a francia katonatiszt erődítési munkálatokat vett szemügyre. A magyar katonai attasé által a jelentésben leírt határmenti erődítési tervek ezidáig nem voltak ismertek a 2. vkf. osztály előtt. Ez derül ki a jelentés végére utólag odaírt megjegyzésből. Hozzáteszik azt, hogy a leírtakat lehetségesnek, valósnak tartják.¹¹

A pozsonyi hídfőnél zajló erődítési munkálatok ezután 1934 januárjának közepén kerülnek a katonai attasé érdeklődésének középpontjába. Ujszászy a Pozsonyigetűfalunál zajló építkezésekről jelent. Eszerint az osztrák és magyar határ irányába félkörívben vannak az erődítések folyamatban. Peyerl, a prágai osztrák katonai attasé térképek alapján tájékoztatja Ujszászyt az eddig felépült támpontokról és drótakadályokról. A magyar attasé kifejti, hogy ezek

⁸ HM HL VKF 1933., VKF 2. oszt. Cseh határerődítések terve, 122.867 sz. irat

⁹ HM HL VKF 1934., VKF 2. oszt. Hírek a többi katonai attasé köréből, 123.340 sz. irat

¹⁰ HM HL VKF 1934., VKF 2. oszt. 123.999 sz. irat

¹¹ HM HL VKF 1934., VKF 2. oszt. 124.175 sz. irat

a támpontok egyrészt fakerítéssel, vagy mással álcázott betonfedezékek, továbbiak azonban az attasé előtt ismeretlenek. A pozsonyi magyar konzulátustól Ujszászy azt az értesülést kapta, hogy ezeken még most is dolgoznak.¹²

Fél évvel később, július 11-én Ujszászy István osztrák és német forrásból nyert információk alapján számol be az erődítésekről. Ehhez hozzáteszi, hogy a csehszlovák vezetés, az osztrák hírforrás szerint a magyar és német háborúkra vonatkozó felvonulási terveket 1933 őszétől elkezdte átdolgozni. Ennek minden bizonnyal a Németországban történt hatalomváltás lehet az oka, ugyanis a jelentében leírja, hogy az átdolgozás eredményeként a csehszlovák hadsereg jelentős része a németek ellen lenne bevetve, míg a magyar ellen a kisantant egy másik tagja, Románia segítségével számolhatnának. Azonban ez még nem a végleges, mert a hírek szerint erről a tervről a román vezérkarral még nem sikerült megállapodni. A terv számol francia segítséggel a németekkel megvívandó háború esetén. Eszerint a francia katonai segítség fő feladata Németország kettéválasztása lenne. Ujszászy számára egy német hírforrása azt nyilatkozta, áll a jelentésben, hogy a csehszlovák hadvezetés a csehszlovák–német határt erődítési szempontból teljesen elhanyagolja. A német forrás szerint jelenleg, azaz 1934 nyarán a pozsonyi hídfő, Kassától délre eső területek és a morva területek déli határszakasz az, amely erődítési szempontból most kiemelt figyelmet kap.¹³

Egy novemberi attaséi jelentésben egy mondat erejéig találunk egy rövid megjegyzést a csehszlovák erődítésre vonatkozóan. Ezt az 1934. november 20-án írt attasé jelentést Ujszászy lengyel forrásra hivatkozva közli. Központi témája Maurice Gamelin francia tábornok csehszlovákiai látogatása. A látogatás során a francia katonatiszt a csehszlovák hadsereget szemlélte meg. Az attasé lengyel hírforrásból tudta meg a francia véleményét, amelynek részét képezi az erődrendszer is. Eszerint Gamelin úgy találta, hogy az erődítések hiányoznak, amik megvannak azok pedig nagyon kezdetlegesek.¹⁴ A következő évben, 1935-ben két olyan katonai attaséi jelentést ismerünk, amelyben Ujszászy István az erődítési munkálatokról jelent.

Az első jelentést a katonai attasé 1935. április 4-én írja meg, melynek címe: Pozsonyi hídfő ismert részletei. Az általa begyűjtött hírek alapján leírja, hogy a Pozsonynál zajló erődítési munkálatok során eddig beton útzárok, géppuska fészkek, aknavető állások és légvédelmi géppuska fészkek készültek el. A betonból épült útzárok álcázva vannak, elmondása szerint olyan módon, hogy kívülről egyszerű házaknak tűnnek. A megszerzett adatok alapján az attasé jelenti, hogy az egyik géppuska fészkekbe 2–6 géppuskát lehet egyszerre elhelyezni, annak méretétől függően. A légvédelmi célú fedezékekben pedig 4 darab, erre a feladatra használt géppuskának van hely. Az aknavető állásokban 2 közepes vagy nagy aknavetőt lehet elhelyezni, szintén annak méretétől függően. Azt nem részletezi az attasé, hogy mit ért pontosan közepes vagy nagy aknavető alatt. Továbbá az egyes állások, fedezékek méretbeli adatairól sem közöl több információt. További hír, hogy Maurice Gamelin, francia tábornok legújabb látogatása óta, amihez nem fűz konkrét dátumot az attasé, újabb erődítési munkálatok kezdődtek. A jelentés végén Ujszászy a pozsonyi hídfővel kapcsolatban személyes megjegyzésként fűzi hozzá, hogy az ismerttetett erődítési munkálatok kezdetlegesek és szerinte hevenyésztettnek tekinthetők.¹⁵

---

¹² HM HL VKF 1934., VKF 2. oszt. 118.364 sz. irat

¹³ HM HL VKF 1934., VKF 2. oszt. 121.876 sz. irat

¹⁴ HM HL VKF 1934., VKF 2. oszt. 124.316 sz. irat

¹⁵ HM HL VKF 1935., VKF 2. oszt. Pozsonyi hídfő ismert részletei, 119.953 sz. irat

Az erődítések kérdése, az attaséi jelentéseket nézve több, mint fél évvel később, 1935 novemberében kerül elő újra. Ujszászy István ekkor német forrásból származó adatokat jelent a csehszlovák erődítések állásáról az osztrák, magyar és német határon, kiemelve a pozsonyi hídfőt.

Az osztrák határra vonatkozóan az előző jelentésében megfogalmazott hevenyészett jellegű állások már egy előrehaladottabb építési fázisban vannak, nem mutatnak hevenyészett jelleget. Cseh területen osztrák irányba a Brno-tól délre lévő határszakaszon kezdődtek meg kezdetleges erődítési munkálatok.¹⁶

Az attasé régebbi híreként említi a magyar határ mentén Komáromnál, az Ipolyság és Balassagyarmat közötti szakaszon, valamint a Rimaszombattól és Kassától is délre eső területeken zajló erődítéseket. Megjegyzi, hogy az Ipoly folyó mentén épülő erődök további felderítés igényelnek. A folyó mentén, különösen az Ipolyságnál található erődöket, amelyekből tíz darab is volt ott, az első bécsi döntés utáni területi visszacsatoláskor a bevonuló magyar csapatok birtokba vették és részletesen tanulmányozták. Így részletes leírást kaphatunk a magyar határ mentén jellemző erődökről, azok méreteiről, felépítéséről, fegyverzetéről is. Továbbá visszautal egyik korábbi jelentésének tartalmára is Ujszászy, amikor régebbi hírként sorolja fel a bajor határtól Pilsenbe tartó út mentén épülő útzárat.¹⁷ Ezek terveiről már korábban is beszámolt.

Az újabb erődítési hírek közül elsőként említi az attasé, hogy Moravská Ostrava település (amely ma már Ostrava városrésze) és Landskron között egy csehszlovák vezérkari műszaki tisztekből álló bizottság 1934 őszén erődítési célból tanulmányozta a környéket, ahogy az attasé írja, szemrevételezést tettek. A magyar attasé Landskron településről ír, amely nagy eséllyel a német neve Lanškroun-nak. Ez a település Ostravától nyugatra található, nem messze a lengyel–cseh határtól. Az említett települések között légvonalban 120 km a távolság, ami azt jelent, hogy a bizottság az ezen a területen belüli határszakaszon végzett megfigyeléseket erődítési célból. 1934 végén és 1935 elején megalakult egy új hivatalos szerv is, amelyet az attasé „erődítő munkálatok igazgatósága” néven ír le ez a szervezet állítólag Prága székhellyel dolgozott ki erődítési terveket. Hatásköre pedig a vezérkar által kidolgozott erődítő munkálatok végrehajtására terjed ki.¹⁸

A jelentésben az attasé ír egy új törvényről, amelyet ő kisajátító törvénynek nevez és 1935 elején fogadták el. Ez a törvény hivatott biztosítani az erődítésre szánt területek állam felvásárlását.

Ujszászy új hírként közli, hogy erődítések zajlanak a Sziléziával határos területeken, német és lengyel irányba is. Az attasé itt egy bizonyos glatzi horpadáson át Brno felé irányuló ellenséges támadás feltartóztatása miatti okot említi. Az általa említett glatzi horpadás először hágónak, hasadéknak, völgynek tűnhet, ahol benyomulhat az országba az ellenség. Azonban a Glatz itt a Kłodzko nevű lengyel városnak a német elnevezése. Horpadás pedig azért, mert ez a város áll annak a területnek a központi helyén, amely mintegy ékként beékelődik a cseh területekbe, ezáltal könnyű kiindulópontja lehet a cseh nagyvárosok elleni támadásoknak. Az építendő erődrendszer a térségben tehát az innen esetlegesen induló lengyel és német támadások ellen, valamint ezáltal az Ostrava környékén lévő bányák és iparvidék védelme céljából épülne. Az attasé két területet jelöl meg ahol erődítések zajlanak. Az egyik, a már említett, általa „glatzi horpadás” néven emlegetett területtől nyugatra lévő határ Petřikovice (a szövegben Petersdorf néven szerepel) és Česká Lípa (a szövegben Böhmisch néven szerepel) települések közötti szakasza, amelynek vége a mai cseh–német–lengyel hármashatár. A másik, a jelentésben szereplő erődítése szakasz jóval

---

¹⁶ HM HL VKF 1935., VKF 2. oszt. Cseh erődítő munkálatok, 124.673 sz. irat

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

kisebb, mint az előbb bemutatott. Ez, az attasé által horpadásnak nevezett terület határának közelében, keleti és délkeleti irányban található. Két települést nevez meg Ujszászy végpontként. Az egyik Malá Morava (a jelentésben Klein Mohrau néven szerepel) a másik pedig Lipová-lázně (a jelentésben Nieder Lindewiese néven szerepel).¹⁹

Ujszászy István igen részletesen mutatja be ezt követően a jelentésben az Ostrava környékére tervezett, vagy már elkezdett erődítési munkálatokat. Eszerint ott több vonalban épülnének erődök. Egy részük az attasé szerint „hevenyészett, táborszerű módon” épülne még csak, a második erődvonalat pedig „félállandó” jelleggel használnák az attasé szerint. Az Ostrava környékén épülő erődrendszert az attasé két részre osztja attól függően, hogy azok az Opava folyótól északra vagy délre találhatóak. Az Opavától északra létesítendő erődvonal egyik központi településeként az attasé egy Benešov nevű várost ad meg, ez csehül. Benešov-nak írandó, azonban ilyen nevű település a vizsgált réliótól jóval messzebb, Prágától délre található csak. Az attasé által jelen esetben említeni akart település Dolní Benešov lesz, amely Ostravától északnyugati irányba helyezkedik el. Tőle keleti irányban, egyre közelebb a határhoz van Darkovice. Majd elérve az Oderát annak túlsópartján kerül el Bohumín, mint az attasé által harmadikként kiemelt települése az Opavától északra létesíteni kíván erődrendszernek²⁰

Az Opava folyótól délre tervezett erődvonal szinte majdnem teljesen az előzőekben említett szaki védvonal mögött helyezkedne el. Az itteni erődrendszer Hrabyně településtől északkeleti irányban kezdődne el. A folyót keleti irányban haladva, az attasé által tévesen Chubicov-nak írt település déli részénél érne el (helyesen Chabičov, amely ma Háj ve Slezsku része). Az erődvonal keleti végeként az attasé Děhylovot adja meg, amely már alig pár kilométerre van Ostravától és az Opava és Odera találkozásától.²¹

Az attasé még két tervbe vett erődvonalról szól a jelentésében. Az egyiket, amelyet további erődítő vonalként ír le, tévesen Odisov településhez köti, azonban ilyen település nincs, hanem helyesen Oldřišov-nak írják. Erre a jelentést olvasók is felfigyelhettek, ugyanis ceruzával a gépelt szöveg fölé írták a helyes elnevezést. Az erődvonalba tartozna még Koberice és Chuchelná. Innen keleti irányban haladva az erődök Vřesinától északra mennének tovább. A végpontjuk azonban az attasé számára nem ismert, így azt kérdőjellel jelölte. Lehetséges, hogy kapcsolódni akartak, a már korábban emlegetett Opavától északra tervezett erődvonalhoz, amely nem sokkal ennek a védvonalnak az attasé által utoljára ismert települése alatt ment volna.²²

Az utolsó, az attasé által a jelentésben feltüntetett tervbe vett erődvonal egyfajta második védvonalként működött volna. Ezek az erődök azonban az eddigiekhez képest jóval messzebb a határtól, már az Opava mögött, sőt még Ostrava városa mögött helyezkedett el. Az erődök Příbor és Fulnak közötti szakaszra voltak tervezve.²³ Ez jól mutatja azt, hogy ezeknek a feladata lett volna az ellenség feltartása, ha az áttöri és elfoglalja a korábbi felsorolt erődvonalakat, illetve, ha Ostravát elfoglalják és onnan akarnának támadást indítani Brno irányába.

A jelentésben hosszasan, településekkel felsorolt létesítendő erődvonalak közül az attasé megjegyzi, hogy eddig egyedül a Malá Morava és Lipová-lázně közötti területére tervezett erődvonal építését tudja biztosan megerősíteni, valamint az Opava folyótól északra tervezett erődvonalat. A többi, felsorolt terv valóságos, az építkezések létezésének bizonyítása még

---

¹⁹ HM HL VKF 1935., VKF 2. oszt. Cseh erődítő munkálatok, 124.673 sz. irat

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

²² Uo.

²³ Uo.

ellenőrzésre szorul a későbbiekben. További információja az attasénak még, hogy a bajor határ mentén újabb védelmi munkálatok kezdődtek az ottani közlekedési vonalak ellenőrzésének biztosítása érdekében.²⁴

A jelentése végén Ujszászy István beszámol arról, hogy megkereste őt a prágai német katonai attasé. A német katonatiszt abban kéri a magyar attasé segítségét, hogy segítsen neki feltérképezni a csehszlovák erődrendszert. Ehhez kérné a támogatását. A német kollégája elképzelése szerint az adott területet gépkocsival járnák be, egyfajta tanulmányútnak, beutazásnak álcázva. A területi felosztás szerint Ujszászyra „a Prágához közelebb fekvő részek esnének”.²⁵ A magyar katonai attasé a központ állásfoglalását kéri az ügyben, hogy elfogadja-e a német ajánlatot vagy visszautasítsa. Az attasé hozzáteszi, hogy amennyiben azt az utasítást kapja, hogy fogadja el a német ajánlatot, akkor számításai szerint 2-3 alkalommal lesz 1 napokat távol Prágától. Költségek terén pedig 300-400 koronával számol. Ujszászynek a személyes javaslata az, hogy azért is javasolja a felkérés elfogadását, mert ezáltal „német kollégámmal való összműködés gyakorlatilag is bensőségebbé válna”.²⁶

Ujszászy István a jelentés összefoglalójaként kijelent, hogy a csehszlovák nemzetvédelmi miniszter František Machník által bejelentett erődépítések elkezdődtek. Ezek az építkezések egyelőre főként a német és lengyel határon tartanak. Súlypontja ezeknek az építkezéseknek Moravská Ostrava környéke, illetve az attasé által glatzi horpadásnak nevezett terület határvidéke, azaz Kłodzko városát körülvevő ék szerű határvidék csehszlovák oldala. Az attasé szerint ezek az építkezések alátámasztják azt az elképzelést, hogy ezekkel a cél egy Brno felé irányuló ellenséges támadás kivédése. További építkezések még a bajor határon vannak. Az attasé azzal zárja jelentését, hogy az osztrák és a magyar határon a jelentés megírásának időpontjáig újabb erődítő munkálatokról nem kapott hírt.²⁷

A jelentést november 12-én küldte el az attasé. Egy héttel későbbi keltezéssel pedig már a jelentés végre írt rövid megállapítás olvasható. Az előbb részletezett, Ujszászy István katonai attasé által írt 1935. novemberi jelentés az utolsó, amely ezidáig ismert arról, hogy mit tudtak meg és mit jelentettek a magyar katonai attasé a csehszlovák erődítésekről a korszakban. A megjegyzés szerint: „az államerődítés kérdését minden vonatkozásban, de mindig különös tekintettel annak magyar vonatkozásaira kísérvé állandó figyelemmel”.²⁸ Így hangzik a jelentés alapján tett utasítás a katonai attasé felé. Ebből a mondatból kiolvasható, hogy a magyar vezetés számára minden információ fontos volt az erődítési munkálatokról, azonban értelemszerűen a magyar határ mentén zajló építkezések kiemelt figyelmet érdemeltek. Az ezekről való adatok begyűjtésében pedig kulcsszerepe volt a prágai magyar katonai attasénak is.

Összességében az látható, hogy a csehszlovák erődítési munkálatok az 1930-as években kezdtek egyre intenzívebbek válni, ami felkeltette a magyar hadvezetés figyelmét is. Rendkívül fontos volt ezeknek a védműveknek a pontos ismerete, ezért látható, hogy a hírszerzés igyekezett mindent megtenni, hogy minél részletesebb képet tudjon róluk szolgáltatni.

FORRÁSJEGYZÉK

HM HL VKF 1933–1935., VKF 2. osztály iratai

---

²⁴ HM HL VKF 1935., VKF 2. oszt. Cseh erődítő munkálatok, 124.673 sz. irat

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo.

Kramarics Szandra
ELTE-TÁTK
Szociológia Doktori Iskola

Bevezetés

A tanulmányban doktori dolgozatom 2022. áprilisi állását kívánom bemutatni, mely a Babaváró hitellel kapcsolatos tapasztalatokra helyezi a hangsúlyt interjúk kutatás segítségével. Fontos kiemelni, hogy a jelenlegi eredmények még nem tekinthetők véglegesnek, a tervezett 20-25 interjúból eddig 17 készült el. Ahhoz, hogy a kutatásról egy komplexebb képet kapjunk az eredmények ismertetése előtt bemutatom a család néhány értelmezését, a magyar családpolitika történetét, hátterét, szerkezetét.

Mi a család?

A család definíciójának felállítása nem könnyű feladat, az idők során ugyanis számos meghatározása született. Elsőként nézzünk meg néhány szociológiai értelmezést. Az egyik legismertebb definíció Ernest W. Burgess nevéhez fűződik, aki egy 1926-ban megjelent tanulmányában alkotta meg az ún. interakcionális családmeghatározást. Burgess a család kulcselemeként a tagok közti állandó érintkezést, interakciókat határozta meg, definíciója lényege, hogy a család olyan interakcióban álló személyekből tevődik össze, akiknek egymással való érintkezésüket jelentősen befolyásolja azon törekvés, hogy a „férj és feleség”, az „apa és anya”, a „fiú és lány”, a „fivér és nővér” társadalmi szerepeket betölthessék (Cseh-Szombathy, 2006). Bourdieu is megalkotta a saját koncepcióját e téren, mely szerint a családot alapvetően a rokonság fűzi össze, alapulhat házasságon, vérségi kapcsolaton vagy pedig esetenként örökbefogadáson, de az együttélést is a család egyik fontos elemének tartotta. Arra is rávilágít azonban, hogy e fogalomnak egyre kevésbé képes megfelelni a valóság, melyre akkoriban az Egyesült Államok társadalmát hozta példaként (válások növekedése, házasságon kívül született gyermekek számának emelkedése stb.) (Bourdieu, 1994). Foucault (1998) már egy egészen új nézőpontból határozta meg a családot, ugyanis az eszközzé válását emelte ki. Ezen értelmezési keretek között a család nem más, mint a hatalom egyik kelléke. A kormányok ahelyett, hogy folyamatosan alkalmazkodnának a családok változásaihoz, új igényeihez, csupán reprodukciós eszközökké alacsonyítják őket. A demográfia jelentőségének felértékelődése egy időben indult meg a családok eszközzé válásával. Utóbbi Foucault szerint elsőként Európában jelent meg a XVIII. század környékén, amikor a kormányozhatóság érdekében igyekeztek megtörni az individuumot, a családot pedig saját céljaiknak megfelelően alakítani. (Adamik, 2000).

Természetesen a fentiekén túl számos egyéb értelmezés látott napvilágot, ami azonban a Babaváró hitel témájának szempontjából a legfontosabb, az Magyarország Alaptörvényének definíciója. Az, hogy a legfőbb jogi norma szót ejt a magyar családokról, nem újkeletű dolog. Már az 1949. évi XX. törvény, Magyarország második alkotmánya is megemlíti a család és a házasság intézményének védelmét egy paragrafus erejéig. A szocialista rezsimet követően a Magyar

Köztársaság Alkotmánya a család és házasság védelmét az általános rendelkezések közé emelte, tehát jóval előbbre került a dokumentumban, illetve több szó esett a szülőkről és gyermekekről. Kiemelte, hogy a gyermekeknek joguk van családban nevelkedni, valamint a szülőknek joguk van a gyermeküknek adandó nevelést megválasztani. A második Orbán-kormány 2010-es hatalomra kerülése azonban számos változást hozott e téren. Az új rendszer megszilárdításának egyik alappillére az alkotmánymódosítás volt, mely 2011-től Magyarország Alaptörvényeként funkcionál tovább. A 2011. évi Alaptörvény már jóval nagyobb jelentőséget szán a családnak, mint korábbi társai, valamint meghatározza azon személyek körét, akik családot alkothatnak. E törvény definíciója a családi kapcsolat feltételévé elsősorban a férfi és nő között létrejött házasságot teszi, valamint a szülő-gyermek viszonyt. Amennyiben szigorúan értelmezzük a 2011-es új Alaptörvényt, akkor nem tekinthető családnak a gyermektelen pár, az elvált vagy özvegy szülő gyermekkel, a bejegyzett élettársi kapcsolatban, vagy bármilyen dokumentum nélkül együtt élő szülők és gyermekeik, illetve az azonos nemű párok és gyermekeik sem. A 2020 év végi 9. Alaptörvény módosítás még tovább szűkítette a család fogalmát. „Az anya nő, az apa férfi.” és a „Magyarország védi a gyermekek születési nemének megfelelő önazonosságához való jogát, és biztosítja a hazánk alkotmányos önazonosságán és keresztény kultúráján alapuló értékrend szerinti nevelést.” részek beemelése teljes mértékben kiszorítja az LMBTQ közösség tagjait a magyar család fogalmából.

Mindezek alapján jogosan merül fel a kérdés, hogy kik a hazai családtámogatások fő kedvezményezettjei. Ahhoz, hogy ezt megállapítsuk, vizsgáljuk meg részletesebben a magyar családtámogatások háttérét, történetét, szerkezetét.

A magyar népesedéspolitika

Fontos megemlíteni néhány mondat erejéig a magyar népesedéspolitikát, melyről hazánkban 1867 (kiegyezés) óta beszélhetünk. Innentől kezdve állnak rendelkezésünkre ugyanis szervezett módon demográfiai adatok (Klinger, 1996). A népesedéspolitika a demográfia egyik tudományága, melynek lényege, hogy egy adott kormányzat a népesedési folyamatokat valamilyen cél érdekében megváltoztassa, befolyásolja. Céljai sokfélék lehetnek, leggyakrabban a gyermekvállalás ösztönzését értjük alattuk, de a túlnépesedett országok alkalmazhatják a születésszám csökkentése érdekében is (Balázs-Horváth, 1993). A népesedés szabályozása történhet direkt vagy indirekt eszközök formájában. Előbbi leginkább jogszabályokat, törvényeket jelent, melyek a családalapításra, házasságkötésre, válásra vonatkoznak, utóbbi pedig a gazdasági, kulturális, társadalmi kérdések szabályozásában mutatkozik meg, ide tartozhat például az adórendszer, oktatáspolitikai vagy akár az egészségpolitika is (Ruzsicska, 2014).

Dányi és Monigl (1988) a magyar népesedéspolitika nyolc jellegzetes elemét határozták meg, melyek közül jelen tanulmány szempontjából az első a legfontosabb. Ez utóbbi nem más, mint a népesedéspolitika folytatásának kényszere. Ez a probléma egészen az 1500-as évek közepéig nyúlik vissza, a 150 éves török hódoltság korszakára. Ezen időszakban az országnak jelentős embervesztéssel kellett szembenéznie, melyre a legjobb megoldást a külföldről érkezők betelepítése jelentette. Ennek következményeként az ezt követő évszázadokban egyre inkább előtérbe került az etnikumok kérdése és ezzel párhuzamosan a magyar lakosság csökkenése egyes területeken. A „problémára” adott válasz leginkább a magyarosítás erőltetése volt, mely legfőképp a XIX. században vált elterjedtté. A XIX. század végén XX. század elején egyre erőteljesebben jelen volt az alacsony termékenység, a népességfogyás és a magas halandóság kérdésköre (Dányi-

Monigl, 1988). Az állandó félelem a népességfogyástól, a magyarság kipusztulásától a mai napig kulcsfontosságú a közbeszédben, a politikai retorikában és a családtámogatások szerkezetében is.

A magyar családtámogatások rövid története 1989-től 2010-ig

Magyarországon már az 1900-as évek elején megjelentek a családokra irányuló szakpolitikák, melyek az államszocializmus végeztével sem változtak számottevő mértékben (Darvas - Szikra, 2017). Már az ipartörvény, 1884. évi XXIV. törvénycikke is rendelkezett arról, hogy a dolgozó anyák számára négy hét szülési szabadság engedélyezett (Tárkányi, 2001). Az első társadalombiztosítási törvényben 1891-ben megjelent a terhességi-gyermekágyi segély, a családi pótlékot 1912-től a közalkalmazottak, 1938-tól pedig már az ipari munkások is igénybe vehették. Az újszülött gyermekkel kapcsolatos anyagi terhek enyhítésére jött létre az ún. kelengyepénz 1953-ban, majd pedig a gyermekgondozási segély (GYES) 1967-ben. Ugyancsak 1953-ban jött létre a gyermekápolási táppénz, melyet kezdetben csak az anyák igényelhetek, majd 1985-től az apák is. Szintén a 80-as évekhez köthető a családi adókedvezmény, illetve a gyermekes családoknak nyújtott különböző segélyek megjelenése. 1985-ben került bevezetésre a gyermekgondozási díj (GYED) is, mely mind a mai napig egy társadalombiztosítási alapon működő ellátás. E téren érdemes megjegyezni, hogy 1990 előtt a fentebb említett juttatások szinte mindegyikének feltétele volt a munkaviszony megléte, a méltányossági alapon való hozzájutás nem bizonyult gyakorinak (Darvas - Szikra, 2017).

Az államszocializmus bukását követően a családtámogatási rendszer valamelyest bővült, 1993-ban bevezették a gyermeknevelési támogatást (GYET) három – vagy több kiskorút nevelő családok részére. A szolgáltatások terén megjelent a családsegítő szolgáltatás, valamint a gyermekjóléti szolgáltatás. A hazai bölcsődehálózat szintén az 1800-as évekre tekint vissza, mely a szocialista időszak alatt folyamatosan bővült, majd pedig a szocialista rezsim bukása után is fennmaradt (Darvas - Szikra, 2017).

Az alábbi táblázat Gyarmati és Szikra-Darvas szerzők kutatásai alapján összefoglalja a rendszerváltás utáni hazai családpolitika céljait, főbb intézkedéseit és eredményeit. Láthatjuk, hogy a kitűzött célok ritkán bizonyultak egységesnek, kormányzati ciklusonként változtak. A történelmileg kialakult rendszer többnyire megmaradt, viszont a juttatásokat hol megnyirbálták, hol kiterjesztették. Mindez nem járult hozzá ahhoz, hogy a családtámogatási rendszer kiszámítható és biztonságos legyen.

	A családpolitika célja	Főbb intézkedések	Eredmények
Antall-kormány (1990-1994)	<ul style="list-style-type: none"> - Népeségnövekedés - Család „belső stabilitásának” elősegítése - Konzervatív családmodell támogatása (ideológiai és gazdasági érvek) 	<ul style="list-style-type: none"> - GYET bevezetése - Bölcsődék állami normatívájának csökkentése - Családi pótlék reálértéke viszonylag magas - Kiegészítő családi pótlék bevezetése - Családi adókedvezmény az egy- és kétgyerekeseknek is 	<ul style="list-style-type: none"> - Jelentős mennyiségű (középosztálybeli) nő kivonása a munkaerő-piacról - A családi pótlék ekkor még sok családot ment a szegénységtől
Horn-kormány (1994-1998)	<ul style="list-style-type: none"> - A támogatások célzottabbá tétele 	<ul style="list-style-type: none"> - GYED és családi adókedvezmény megszüntetése - Családi pótlék jövedelemtesztelt lett 	<ul style="list-style-type: none"> - A gyermekvállalás jelentős anyagi veszteségekkel járt - A szegény családok egy része is kiesett a

	A családpolitika célja	Főbb intézkedések	Eredmények
			családi pótlékból, az igénybevevőket pedig egyre kevésbé segítette, mert emelés e téren nem történt.
Első Orbán-kormány (1998-2002)	<ul style="list-style-type: none"> - A „magukért tenni akaró”, munkaviszonnyal rendelkező állampolgárok gyermekvállalásra ösztönzése 	<ul style="list-style-type: none"> - GYED és családi adókedvezmény visszaállítása - Családi pótlék „kvázi univerzális” (nevelési ellátás, iskoláztatási támogatás) - Apák ötnapos pótszabadsága 	<ul style="list-style-type: none"> - Gyermekszegénység növekedése - A családi pótlék reálértéke egyre csökken - Nem született meg a kívánt számú gyermek a munkával rendelkezők körében
Medgyessy-kormány (2002-2004)	<ul style="list-style-type: none"> - Általános jólét növelése - A társadalom modernizálása - Negatív irányú újraelosztás mérséklése 	<ul style="list-style-type: none"> - Óvodai, bölcsődei férőhelyek bővítése - Ingyenes tankönyv és étkezés a rászoruló gyerekeknek - GYES és anyasági támogatás emelése - Családi pótlék egységesítése és emelése - 13. havi családi pótlék bevezetése 	<ul style="list-style-type: none"> - A családi pótlék emelése valamelyest segített a szegény családokon - A negatív irányú újraelosztás nem szűnt meg
Első Gyurcsány-kormány (2004-2006)	<ul style="list-style-type: none"> - Gyermekgondozásból visszatérő szülők (anyák) elhelyezkedésének segítése - A gyermekszegénység enyhítése 	<ul style="list-style-type: none"> - Családi pótlék duplájára emelése - Családi adókedvezmény megvonása az egy-és kétgyermekes családoktól 	<ul style="list-style-type: none"> - Szegény családok helyzete javult, a gazdagoké valamelyest romlott, hacsak nem volt három-vagy több gyerekük
Második Gyurcsány-kormány (2006-2009)	<ul style="list-style-type: none"> - Legfőbb cél a gyermekszegénység megfékezése 	<ul style="list-style-type: none"> - Rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény - Szülők munkába állásának segítése - Gyermek napközbeni ellátásának javítása 	<ul style="list-style-type: none"> - Elégedetlenség az ellenzék és a társadalom részéről, mivel a szegény családok „túl sok” támogatásban részesülnek
Bajnai-kormány (2009-2010)	<ul style="list-style-type: none"> - Válságintézkedések, megszorítások 	<ul style="list-style-type: none"> - Családi pótlék és GYED befagyasztása - Bizonyos esetekben a családi pótlék 50%-ának természetbeni juttatása 	<ul style="list-style-type: none"> - Általános életszínvonal esés a válság következtében

1. táblázat: A családpolitika hazai alakulásának főbb lépései (1989-2010)

A FIDESZ-KDNP kormány családpolitikája 2010-től

A második Orbán kormány családpolitikai szinten (is) jelentős változtatásokat léptett életbe, melynek első lépése a már a korábban is tárgyalt alkotmánymódosítás, illetve a családok védelmével kapcsolatos sarkalatos törvény megalkotása (Szikra, 2018. a). Ettől fogva a családpolitika kizárólag népesedéspolitikai célokat lát el, kizárva abból minden egyéb törekvést, például a (gyermek)szegénység leküzdését. A népesedéspolitikai cél nem a teljes népességre értendő, hanem csak a jobb helyzetű „dolgozó” családok támogatására helyeződik a hangsúly. Ezt remekül érzékelteti az, hogy a családtámogatások legfőbb eszköze a családi adókedvezmény lett, melyet kizárólag a munkajövedelemmel rendelkező szülők tudnak igénybe venni, emellett megszűnt a magas keresetűeknél alkalmazott plafon. 2010 óta a GYED összege is több esetben emelkedett, illetve a 2014-ben bevezetett GYED-extra is a jobb helyzetű családok érdekeit szolgálta. A GYED-extra intézkedéscsomag azoknak a szülőknek (jellemzően anyáknak) lett létrehozva, akik a gyermek egyéves kora után visszatérnek a munkaerő-piacra. Ők munkabérük mellett ugyanúgy igénybe vehetik a GYED-et, mint azok, akik otthon maradtak. Ez esetben a gyermekgondozási díj nem tölti be a nevében szereplő funkcióját, ennek ellenére mégis igényelhető (Szikra, 2018. b). Ide kapcsolható még az ún. diplomás GYED, mely az egyetemista anyáknak jár kezdetben egy, majd 2018-tól két évig. Harmadikként pedig megszületett az ún. testvér - GYED, mely lehetővé teszi, hogy két gyermek után mind a GYES, mind pedig a GYED igénybe vehető legyen, amennyiben az életkoruk is megfelel a jogszabályokban leírtaknak (Szikra, 2018. a). Ezzel szemben az univerzális ellátások, melyek feltétel nélkül járnak, mint a GYES vagy a családi pótlék folyamatosan inflálódtak, utolsó emelésük 2008-ban történt (Szikra, 2018. b).

Az egyik legtöbbet emlegetett új családpolitikai elem a Családi Otthonteremtési Kedvezmény (CSOK), mely 2015 júliusától érhető el. A juttatás már megjelenése előtt is rendkívül nagy hírverést kapott. Ennek ellenére azonban nem egy teljesen új ötletéről van szó, inkább egy reformról, a CSOK ugyanis a korábbi Szociálpolitikai Támogatást (szocpol) váltotta fel. A névváltás jól tükrözi, hogy nem egy szociális alapokon nyugvó lakhatási támogatást kívántak létrehozni, hanem elsősorban a jobb helyzetű családok pénzhez jutása volt a cél (Szikra, 2018. a). A CSOK alapvetően a családok lakáshoz/házhoz jutását hivatott elősegíteni, azonban ennek szigorú feltételei vannak, mint például a 180 nap folyamatos társadalombiztosítási jogviszony. A támogatás pénzbeli, mely két részletből tevődik össze: kedvezményes hitelből és vissza nem térítendő támogatásból. Utóbbi összegek minden esetben gyermekszámhoz kötöttek, illetve lehetőség van előre bevállalt gyermekekre támogatást kérni, bizonyos feltételek megléte esetén.

A hazai családtámogatások szempontjából 2017 vége – 2018 eleje több jelentős eseménnyel is járt, mivel megkezdődött a későbbi Családvédelmi Akcióterv megalapozása (Vida, 2019). A családok fokozottabb támogatása ebben az időszakban már rendszeresen közbeszéd tárgyát képezte Orbán Viktor miniszterelnök 2018. december 24-én a következőképpen nyilatkozott: *„A magyar kormány mindent megtesz a családok megerősítéséért, mert hisszük, hogy a magyar történelem folytatásának az esélye, azaz a nemzet jövője a családokban van. (...) Bízom abban, hogy létre tudunk hozni egy olyan megállapodást a magyar nőkkel, ami egyszerre segíti majd az ő életüket, és erősíti Magyarországot.”* A miniszterelnök ezen kijelentéséből egyértelműen az látszik, hogy a kormány a családpolitikai intézkedéseit elsősorban a nőknek szánja, tehát a családi köteleességek elsősorban a nőkre tartoznak. Ezt megerősíti egy későbbi kijelentése: *„A nők stabilak. És mivel családot csak stabil alapra lehet építeni, elsősorban a hölgyekkel érdemes megállapodni. A családok jövője az ő kezükben van, és gyermeket vállaló, erős nők nélkül a magyar világ nem tud fennmaradni.”* Utóbbi mondat egyértelműen konzervatív értékeket sugároz, miszerint a nők képezik a család alapját, ők azok, akik összetartják a családot, ezáltal pedig rajtuk múlik a nemzet

jövője. Ez a fajta kommunikáció a férfiakat teljes mértékben mellékszereplőként kezeli a családi élet tekintetében. Végül 2019-ben érvénybe lépett a Családvédelmi Akcióterv, mely a Magyar Közlöny 2019. évi 40. számában került kihirdetésre. Az egyik legfőbb újítása a Babaváró támogatás volt, mely a tanulmány további részeiben kerül kifejtésre.

Megjelent még a nagycsaládosok autóvásárlással kapcsolatos támogatása, illetve az egyes otthonteremtési célú kormányrendeletek módosítása is a családvédelmi akcióterv részét képezik. Utóbbi az alábbi jogszabályokat érintette:

- 16/2016. (II. 10.) Kormányrendelet az új lakások építéséhez, vásárlásához kapcsolódó lakáscélú támogatásról
- 17/2016. (II. 10.) Kormányrendelet a használt lakás vásárlásához, bővítéséhez igényelhető családi otthonteremtési kedvezményről
- 337/2017. (XI. 14.) Kormányrendelet a három- vagy többgyermekes családok lakáscélú jelzáloghitel-tartozásainak csökkentéséről

Az akcióterv további elemei a négy-vagy többgyermekes nők személyi jövedelemadó mentessége, a bölcsődei férőhelyek bővítése, illetve a nagyszülői GYED ezen időszakban még csak kormányhatározat szintjén jelenik meg, azonban a lényeges elemeit már itt is láthatjuk.

A Babaváró hitel ismertetése

A babaváró támogatást vagy babaváró hitelt a 44/2019. (III.12.) Kormányrendelet szabályozza. Kizárólag házaspárok vehetik igénybe együttes igénylőként, legfeljebb 10 000 000 forint kamatmentes, szabad felhasználású hitel formájában. A kamatot az igénylő helyett a magyar állam fizeti meg amennyiben öt éven belül megszületik legalább egy gyermek, vagy pedig ez idő alatt a magzat betölti a 12. hetet. A hitel örökbefogadott gyermek után is igényelhető. A támogatás a rendelet értelmében 2019.07.01-től 2022.12.31-ig vehető igénybe.

A hitel igényléséhez számos kitételnek meg kell felelni, a tanulmány szempontjából az alábbi három feltétel kiemelendő:

- Legalább az egyik félnek első házasnak kell lennie, ha a másik fél legalább egy gyermeket nevel. Ez a kitétel a jogszabály megszületése óta már törlésre került, azonban az interjú kutatás bemutatásánál fontos lesz.
- Legalább az egyik félnek három év folyamatos társadalombiztosítási jogviszonnal kell rendelkeznie.
- A közfoglalkoztatásból származó jogviszonyból csak egy év számítható be.

A hitelfelvételéhez a pároknak meg kell felelni mind a rendelet, mind pedig a hitelt nyújtó pénzügyintézet szabályainak, mely intézetenként eltérő. Ez komoly felkészülést és utánajárást igényel, a hároméves társadalombiztosítási jogviszonyhoz pedig stabil munkaerőpiaci háttér szükséges.

Amennyiben a házaspárnak megszületik a második gyermeke, a fennálló tartozás 30%-ára, harmadik gyermek esetén a teljes fennmaradó tartozásra vissza nem térítendő gyermekvállalási támogatás vehető igénybe. A törlesztés a hitelintézethez benyújtott kérelem alapján 3 évig szüneteltethető mind az első, mind pedig a második gyermek megszületése esetén. További gyermekek születésekor ezen szüneteltetés már nem kérhető.

A sok kedvezmény mellett azonban fontos arról is beszélni, hogy mi történik, ha nem teljesülnek a hitel feltételei, vagyis nem születik meg a kívánt gyermek. Amennyiben öt éven belül nem születik egy gyermek sem, vagy az igénylők egyike sem rendelkezik magyarországi lakcímmel, illetve egyik igénylő sem neveli a gyermeket saját háztartásban, a kamattámogatás megszűnik, a fennmaradó összeget 120 napon belül egy összegben kell visszafizetni. A járási hivatal méltányosságból legfeljebb 24 havi részletfizetést engedélyezhet, ebben az esetben viszont a támogatottnak igazolnia kell, hogy az egyösszegű visszafizetés súlyos hátránnyal érintené. Kijelenthetjük tehát, hogy amennyiben nem teljesül valamely feltétel, az súlyos anyagi következményekkel jár a házaspárra nézve, még abban az esetben is, ha részletfizetést igényelnek. Előfordulnak azonban olyan esetek, amikor a támogatottak önhibájukon kívül nem tudnak megfelelni valamely feltételnek. A rendelet értelmében amennyiben a gyermekvállalás egészségügyi okokból nem teljesült, az egyik fél elhalálozott, vagy pedig megváltozott a munkaképessége, a házaspár mentesül a visszafizetési kötelezettség alól.

Mivel a Babaváró hitel alapvetően a házastársakra fókuszál, mindenképpen foglalkoznunk kell a válás kérdéskörével. A rendelet értelmében amennyiben a házasság a kölcsönszerződés futamideje alatt felbontásra kerül, a kamattámogatás megszűnik, a felek a továbbiakban ügyleti kamatot fizetnek. A megelőző időszakban igénybevett kamattámogatást vissza kell fizetni egy összegben 120 napon belül, amennyiben a házasságból nem született gyermek, a felek már nem rendelkeznek magyarországi lakcímmel, vagy pedig egyik fél sem neveli a gyermeket saját háztartásában. Természetesen itt is kivételt képeznek azok, ahol valamilyen egészségügyi probléma, vagy rajtuk kívülálló ok miatt nem született gyermek. A KSH adatai szerint 2019 évben 65 268 házasságkötés történt, míg 17 600 szűnt meg válás következtében, mely nagyjából a házasságok 27%-át jelenti.

Mielőtt még áttérnénk az interjú kutatásra fontos leszögeznünk, hogy bár a kormányzati retorika rendkívül konzervatív, addig intézkedések szintjén már egy valamivel megengedőbb hozzáállással találkozhatunk, hiszen a legtöbb támogatás nem csak nők, hanem férfiak számára is nyitottak, ezt a 2. táblázat foglalja össze. Az már egy másik kérdés, hogy mi az oka annak, hogy a támogatásokat nagyrészt nők veszik igénybe, illetve miért nem kapnak nagyobb figyelmet a kifejezetten apáknak járó támogatások. Nem az igénybevevő neme a legmeghatározóbb az egyes pénzbeli támogatások esetén, hanem sokkal inkább a munkaerő-piaci státusza. A 3. táblázat azt mutatja be, hogy ennek ellenére mégis van némi elmozdulás a konzervatív családmodell irányába, tipikusan a Babaváró hitel esetén, ahol a házasság fő szempont az igényléskor.

	TB alapú	Univerzális	Ki veheti igénybe?	Kötelező-e a házasság?
Csecsemőgondozási díj (CSED)	igen	nem	anya	nem
Gyermekgondozási díj (GYED)	igen	nem	anya v. apa	nem
GYED extra (2014 óta)	igen	nem	anya v. apa	nem
Diplomás GYED (2014 óta)	igen	nem	anya	nem
Családi adókedvezmény	igen	nem	anya v. apa, de meg is lehet osztani	nem
Anyasági támogatás	nem	igen	anya	nem
Gyermekgondozást segítő támogatás	nem	igen	anya v. apa	nem

Családi pótlék (nevelési ellátás+iskoláztatási támogatás)	nem	igen	anya v. apa, de meg is lehet osztani	nem
Gyermeknevelési támogatás (GYET)	nem	TB jogviszonytól függetlenül az igényelheti, aki saját háztartásában három vagy több gyermeket nevel	anya v. apa	nem

2. táblázat: A történelmileg kialakult családtámogatási rendszer (pénzbeli juttatások)

Támogatás	Az alaptörvény családfogalmához kötik (férfi-nő házasság, szülő-gyermek viszony)	Más családokat (az alaptörvény megfogalmazásától eltérő) kizárnak/ hátrány éri őket
Családi Otthonteremtési Kedvezmény (CSOK)	részben	részben
Babaváró támogatás	igen	igen
Nagycsaládosok személygépkocsi-szerzési támogatása	nem	nem
Három-vagy többgyermekes családok lakáscélú jelzáloghitel csökkentése	részben	részben
Négy-vagy többgyermekes nők személyi jövedelemadó mentessége	nem	nem
Nagyszülői GYED	nem	nem
Bölcsődék bővítése	nem	nem

3. táblázat: A 2015 után bevezetett új támogatások

A kutatás bemutatása

Kutatásomban igyekszem feltárni, hogy a Babaváró hitellel kapcsolatban, hogyan vélekednek az érintettek, mi a véleményük a jelenlegi rendszerről, mik a javaslataik, igényeik. A kutatási kérdések egy része is e szempontok mentén került meghatározásra:

- Az új támogatások célcsoportja egyértelműen a jobb helyzetű, stabil munkahellyel rendelkező, felső-vagy középosztálybeli családok.
Hozzáférnek-e a Babaváró hitelhez az előbbi kategórián kívüli családok? Ha igen, milyen problémákkal szembesülnek a hitelfelvétel során?
- Hogyan befolyásolja a párok gyermekvállalási terveit, családról alkotott képét a Babaváró hitel?
- Hogyan viszonyulnak a hitelfelvételhez? Mik az aggályaik, motivációik?
- Hogyan tekintenek a jelenlegi családpolitikai rendszerre? Milyen igényeket fogalmaznak meg?

- Hogyan vélekednek más családokról? Látható-e bármilyen elkülönülés etnikai, osztály vagy egyéb szempontból (mi és ők)?

Kérdéseimre félig strukturált interjúk segítségével keresem a választ olyan interjúalanyokkal, akik már felvették a Babaváró támogatást, fel szeretnék venni vagy szeretnék volna, de nem sikerült. A kutatás nem reprezentatív, de fontos célja, hogy a lehető legtöbbféle élethelyzetben lévő személyt megtalálja és az ő elbeszéléseiken keresztül keressen választ a fent felsorolt kérdésekre. Legalább 20-25 interjú felvétele a cél.

Jelen tanulmány elkészültéig összesen 15 interjú készült a támogatás igénybevevőivel, 2 pedig szociális szakemberekkel. Utóbbira azért volt szükség, mivel a kutatás azt is vizsgálja, hogy van-e olyan hátrányos helyzetű személy, aki, ha ugyan nem is volt sikeres a felvételen, legalább megpróbálta azt.

A 15 fő igénylőből a legtöbben (11 fő) az interjú időpontjában már megkapták a hitelt, 3 fő tervezte felvenni, 1 fő pedig nem tudott élni a lehetőséggel, mivel akkoriban még csak első házások számára állt nyitva a lehetőség, ő pedig már túl volt egy váláson. Összességében 12 fő első házasságát és 3 fő vallotta azt, hogy már egyszer elvált. A nemek közti arány meglehetősen egyenlőtlen, eddig 12 nőt és mindössze 3 férfit sikerült elérni.

Amennyiben az iskolai végzettséget nézzük 10 fő felsőfokú, 4 fő középfokú és 1 fő alacsony végzettségű igénybevevő felkeresése valósult meg. Az interjú elkészülte idején 6 főnek még nem volt gyermeke, de vagy tervezték vagy pedig már közeledett a születés időpontja. További 5 fő a második gyermekre szeretné/szerette volna igényelni a hitelt, 3 fő pedig a harmadik gyermekének megszületéséhez kapcsolódóan vette igénybe a támogatást.

Az eddigi eredmények alapján az látható, hogy a hátrányos helyzetű, bizonytalan munkaerőpiaci státuszú családok jóval kevésbé férnek hozzá a Babaváróhoz, mint a jobb helyzetűek. Ez leginkább annak köszönhető, hogy a társadalombiztosítási jogviszony meglétét nagyon szigorúan veszi a jogszabály. A jelenlegi interjúk alapján némileg egymásnak ellentmondó információk állnak rendelkezésre, ugyanis eddig csupán egy fő alacsony jövedelemmel rendelkező, hátrányos helyzetű, roma klienst sikerült elérnem. Az ő elmondása szerint a Babaváró hitel nagyon hasznos lenne arra, hogy felújítsa igencsak rossz állapotban lévő házát. A hölgy többször hangsúlyozta, hogy tisztában van azzal, hogy nem „ingyen pénzt” kapnának, hanem egy hitelt, mindenképpen vissza szeretné fizetni, amennyiben megkaphatnák. Azt is hozzátette azonban, hogy nem biztos benne, hogy sikeres lesz az igénylés, mivel a férje alkalmi munkákból él, ő maga pedig abbahagyta a munkát a nemsokára megszületendő harmadik gyermeke érdekében. Ennek ellenére úgy érzi, minden egyes lehetőséget meg kell próbálnia. Korábban már érdeklődtek egy banknál, de a folyamat vetélés következtében megghiúsult. Az interjú pillanatában már ismét gyermeket várt, de azóta még nem jártak a bankban.

„A Babaváró is egy lehetőség, habár lehet, hogy nem fogjuk megkapni. De ha nem, akkor azt el fogom fogadni. (...) Ha nem sikerül (a Babaváró), akkor talán a hagyatékból (a férj édesapja nemrég meghalt).” (34/N)

A két szociális szakember, akivel beszéltem ugyanabban a megyében tevékenykednek, de teljesen más tapasztalatokkal rendelkeznek. Egyikük a fent említett interjúalanyomon kívül nem tud senkiről a klienskörből, aki Babavárót (vagy akár CSOK-ot) vett volna igénybe, vagy csak gondolkozott volna rajta. A másik szakember viszont több ilyen ügyféllel is kapcsolatban állt, állítása szerint a kliensek nagyon is érdeklődnek a Babaváró iránt, viszont sokan nem értik, hogy ez egy hitel és értelmetlen dolgokra költik. Fontos, hogy ebben a térségben több gyár is található,

mely felszívja az alacsony képzettségű munkaerőt, így a társadalombiztosítási jogviszony igazolása nem jelent problémát. A szakember azt is elmondta, hogy a sikertelen igénylés is gyakran előfordul náluk, azonban ekkor általában másik banknál próbálkoznak.

„A sikertelenségnek több oka lehet, sokszor elég rájuk nézni. (...) Leginkább az a baj, hogy szótár kell hozzájuk, attól függ melyik a türelmesebb ügyintéző.” (szociális szakember)

Első kutatási kérdésem megválaszolásához több információra van szükség, de az mindenképpen elmondható, hogy az alacsony jövedelemmel rendelkezők nem kifejezett célcsoportja a Babaváró támogatásnak.

A párok gyermekvállalási terveit, családról alkotott képét nem befolyásolta jelentősen a Babaváró hitel. Az interjúalanyok közül mindössze egy fő vallotta azt, hogy kizárólag a támogatás miatt házasodtak össze, olyat pedig senki nem mondott, hogy a Babaváró miatt hozta volna előbbre a gyermekvállalást.

„A házasságot, mint intézményt elítélem. Azt, hogy egy párt egy papír kapcsoljon össze az nonszensz. A mi házasságunkat a hitel hozta. Azért házasodtunk össze mert megköveteli a rendszer. Kellett a pénz a házra.” (32/N)

Mivel interjúalanyaim jelentős része viszonylag jó helyzetű, rendezett körülmények közt él, legfőbb céljuk az anyagi biztonság és a munkahely megteremtése volt a gyermekvállalás előtt. Az 1 fő hátrányos helyzetű interjúalanyomnál ez a tendencia nem látszott, ott sokkal inkább a gyermekvállalás volt a fő cél, a munka és a pénzkeresés másodlagos.

„Azt látom, hogy a cigány ügyfeleknél sokkal nagyobb a gyerek értéke. Náluk a munka meg az anyagi dolgok nem annyira számítanak. A cigányok presztízskérdést csinálnak a gyereknevelésből. Akkor vagy valaki, ha van már gyereke. A magyar anyukák először inkább karriert akarnak.” (szociális szakember)

Interjúalanyaim a Babaváróval kapcsolatban kevés aggályt fogalmaztak meg, inkább azt fejezték ki, hogy sokkal szívesebben felveszik, mint például a CSOK-ot, mert ez egy szabadabb konstrukció. Olyan személyek is meg merték kockáztatni, akiknek korábban rossz tapasztalatik voltak piaci hitellel. Mindössze egy fő fogalmazta meg a félelmét az irányban, hogy úgy érzi, az állam bármikor elveheti a kamattámogatást, ha romlik a gazdasági helyzet.

„Én mindig is nagyon hiteellenes voltam. Mindig is félttem tőle. A férjemnek nagyon rossz tapasztalata van egy hitellel, úgyhogy ő is inkább elzárkózik. De mikor ennek a részletei után olvastunk, láttuk, hogy ez más.” (37/N)

„Nekem a Babaváróval van (aggálya), hogy mégis állami támogatott, mi van, ha az állam úgy kívánja meg, hogy ez eltűnjön (az állami támogatás). Moratóriumot mi nem kértünk, de azért félek, hogy emelkedni fog a törlesztő. Félek, hogy az állam, hogy fog belenyúlni. A piaci hitel miatt nem aggódom ennyire.” (32/N)

Arra a kérdésre, hogy hogyan tekintenek az interjúalanyok a jelenlegi családpolitikai rendszerre számos választ kaptam. Nagyon fontos, hogy a Babavárót amellet, hogy kedvező konstrukciónak tartják, nem érzik jelentős segítségnek. Szinte mindannyian hangsúlyozták, hogy hosszútávú megoldásokat várnának az államtól. Interjúalanyaim felhívták a figyelmet az oktatás és egészségügy problémáira, valamint az ezzel kapcsolatos szakemberhiányra. A bölcsődefejlesztésre és a rugalmas munkaidőre is nagy igényt tartanának, mely elmondásuk szerint nem minden esetben valósul meg. Ezt alátámasztja az a tény is, hogy 10 fő interjúalany a gyermeke megszületése után legszívesebben valamilyen vállalkozásba kezdene, ahol ő osztja be

az idejét. Fontosnak tartják továbbá a bővebb tájékoztatást, mivel elmondásuk szerint a Babaváró és a CSOK esetében is csak a támogatások pozitívumaira hívják fel a figyelmet. Az építőanyag és lakásárak is sokkal magasabbá váltak, így a Babaváróból kapott 10 millió forint önmagában nem elegendő ingatlanvásárláshoz.

„Gyengesége (a családtámogatási rendszernek), hogy csúnyán mondván azt mondja az állam, hogy adok pénzt, csinálj gyereket, de nem fogod tudni normálisan orvoshoz vinni és felnevelni. Ott van az oktatás nevelés, illetve az egészségügyi ellátás...a család biztonságérzetét kéne támogatni.” (34/F)

„Mikor bevezették a CSOK-ot, a Babavárót, az emberek úgy tekintettek rá, hogy ez egy milyen jó dolog. Egyből mindenki beleugrott. Nyilván szüksége van a társadalomnak valamilyen családtámogatási konstrukcióra. Ez a helyzet viszont azt eredményezte, hogy emelkedtek a lakásárak. Egyik kezével adott a másikkal ötször annyit elvett az állam.” (37/N)

Kivételesen minden interjúalany felhívta a figyelmet arra, hogy az újonnan bevezetett támogatások hatására számos olyan gyermek fog világra jönni, akiket csak a pénzért vállaltak. Mindannyiuknak volt egy ilyen távoli ismerőse. Kevésbé jelentek meg a romákkal vagy alacsony társadalmi státuszúakkal kapcsolatos előítéletek, interjúalanyaim sokkal inkább azoktól határolódtak el, akik a gyermeküket pénzszerzésre használják. Elmondásuk szerint sokan nincsenek tisztában a CSOK vagy a Babaváró feltételeivel sem, ezáltal kellemetlen meglepetés fogja őket érni.

„Mivel Magyarországon egyáltalán nincs pénzügyi tudatosság ezek a fiatalok, akikről nem egyet, nem kettőt tudok, hogy kijön az iskolából, életében nem dolgozott, de most szül egy gyereket inkább és kap tízmilliót, ezek itt nagyon nagy bukták lesznek, ebből nagyon drága tanulópénz lesz.” (37/N)

„Nagyon sok fiatal beleugrott ebbe előre. Akinek megvan három-négy gyerek szabad akaratából, és tudja, hogy ezt lelkileg is fogja bírni, őket megértem, hogy felveszik. De látom, hogy az emberek ebbe beleszeretnek. Egyszerűen sokaknak a kompetenciája nem bír el három gyereket.” (37/N)

Összegzés

Összességében tehát az látszik, hogy interjúalanyaim igyekeznek minden lehetőséget kihasználni a nyugodt családi élet és az otthon megteremtéséhez, melyhez jó eszköznek tűnik a Babaváró hitel. Szabadabb felhasználású, mint a CSOK, a feltételei is sokkal kedvezőbbek. Emellett azonban sokkal nagyobb igény mutatkozik hosszútávú megoldásokra, egy sokkal stabilabb és kiszámíthatóbb családpolitikai, szociálpolitikai rendszerre. Tanulmányomat egy interjúalanyom mondatával zárom, melyet így vagy úgy, de mindannyian megfogalmaztak a beszélgetések során:

„Nem arra törekszik a kormány, hogy megtanítsa az embereket halászni, hanem ad nekik halat.” 36/F

Felhasznált irodalom:

- Adamik Mária (2000) Család versus népesség. Replika. 40. 197–200.
http://www.replika.hu/en/system/files/archivum/replika_40-12_adamik.pdf
Letöltve: 2020.12.01.
- Balázs József, Horváth Róbert (1993) Bevezetés a demográfiába. Szeged, JATEPress. 166. p.
- Bourdieu Pierre (1994) A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről. Budapest, Napvilág. 209 p.
- Cseh-Szombathy László (2006) A család meghatározása. In: Cibere Ibolya (szerk.): Családszociológia. Debrecen, HEFOP. 5-13.
<https://mek.oszk.hu/13000/13089/13089.pdf>
Letöltve: 2020.06.25.
- Dányi Dezső, Monigl István (1988) A magyar népesedéspolitika főbb nemzeti jellemzői. Demográfia, 31/2-4. 193-225.
<https://demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografia/article/view/887/1027>
Letöltve: 2020.11.02.
- Darvas Ágnes, Szikra Dorottya (2017) Családi ellátások és szolgáltatások. In: Ferge Zsuzsa (szerk.): Magyar társadalom- és szociálpolitika, 1990–2015. Budapest, Osiris. 215-253.
- Gyarmati Andrea (2008) A népesedéspolitikai, szociálpolitikai, gyermekvédelmi értékek, célok, eszközök változása a magyar családtámogatási rendszerben a rendszerváltástól napjainkig. Demográfia. 51, 4 (1), 376-405.
<https://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografia/article/view/535>
Megtekintve: 2020.12.12.
- Klinger András (szerk.) (1996) Demográfia. Budapest. 476. p
Központi Statisztikai Hivatal (2006) A háztartás és a család fogalma. Budapest, KSH
<https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/haztcsalad.pdf>
Letöltve: 2020.12.13.
- Ruzsicska Yvette (2018) Gyermekvállalási szokások újabb kori változásának hatásai Magyarországon, különös tekintettel a női reprodukív életszakasz extrém végpontjaira. Ph.D. értekezés. Szegedi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar Statisztikai és Demográfiai Tanszék
http://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/2115/13/Ruzsicska_Yvette_Ph.D._Disszertacio.pdf
Megtekintve: 2021.03.19.
- Szikra Dorottya (2018. a) Ideológia vagy pragmatizmus? Családpolitika az orbáni illiberális demokráciában. In: Bozóki András, Füzér Katalin (szerk.) Lépték és irónia: Szociológiai kalandozások. Budapest, Magyarország: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, L' Harmattan pp. 219-241., 23 p.
http://real.mtak.hu/84674/1/Szikra_Dorottya_szelenyi_u.pdf
Letöltve: 2020.10.30.
- Szikra Dorottya (2018. b) Távolodás az Európai Szociális Modelltől: A szegénység társadalmpolitikája. Magyar Tudomány. 179: 6 pp. 858-871., 14 p.
http://real.mtak.hu/84679/1/MT_szikra_tavolodas_az_europai.pdf

Letöltve: 2020.10.30.

- Tárkányi Ákos (2001) A családdal kapcsolatos jogszabályok Magyarországon 1980-98-ig. Demográfia, 2/67.

<https://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/kutatasijelentesek/article/view/422/175>

Letöltve: 2020.09.12.

Lőrincz Edina
Széchenyi István Egyetem
Regionális Doktori Iskola

ABSZTRAKT

A fővárosi kreatív terek, valamint a kulturális intézmények, szervezetek kreatív gazdasággal való viszonya nagymértékben múlik az intézmények, szervezetek fenntartóin. A tanulmány a fővárosi önkormányzat és Budapest 23 kerülete Integrált Településfejlesztési Stratégiájának, a településfejlesztési, gazdaságfejlesztési és kulturális koncepcióinak, közművelődési rendeletének, valamint a nemzeti fejlesztési stratégiának elemzésével, összehasonlító vizsgálatával az önkormányzatok kreativitáshoz fűződő viszonyát tárja fel.

A kreativitás fogalma mellett vizsgálat alá kerül, hogy milyen mértékben jelenik meg a főváros és az egyes kerületek kötelező vagy saját maguk által szükségesnek tartott stratégiai terveiben az országos koncepcióban specifikus célként megfogalmazott *Kreatív tudástársadalom, piacképes készségek, K+F+I*; beépítik-e a városrészek koncepciókba a kreativitás bármilyen megjelenési formáját, és ha igen, milyen módon. Feltárja a *kulturális és kreatív szektor* jelenlétét a nemzeti, fővárosi és kerületi stratégiákban, a kreatív iparral és elemeivel való kapcsolatukat az Európai Unió, valamint a magyar besorolás alapján.

Az elemző vizsgálat rámutat, hogy a főváros és a kerületek eltérően, mondhatni végletesen vélekednek a kreativitásról és annak szerepéről, különböző aspektusból és súllyal szerepel a fogalom a tervekben. Kiemeli azokat a kerületeket, amelyek terveinek meghatározó eleme a kreativitás, amelyek felismerik és építenek a kulturális és kreatív ipar gazdasági szerepére, erejére.

kulcsszavak: *településfejlesztés, stratégia, kreativitás, kreatív ipar*

BEVEZETÉS

A kreativitás fogalma, *Guilfordnak* (1950) köszönhetően, előbb a pszichológiában nyert teret, majd azóta önálló tudományterületté vált. *Eisenck* (1996) a kreativitás feltételeit (kognitív tényezők, személyiségjegyek és környezeti hatások), *Rogers* (2004) a motiváció, a tudás és a kreatív gondolkodás kapcsolatát tárta föl munkásságában. Az ezredforduló utáni első évtizedben több, mint 10 ezer tanulmány jelent meg a tudományos szakmai lapokban. *Florida* (2002) a kreativitást a 21. század legfontosabb gazdasági erőforrásának tekinti. *Simonton* (1994) a „Nagy-C”, *Richards* (1990) a „kis-c” területén volt a fogalom vizsgálatának úttörője. A „Nagy-C” vizsgálatára épül *Csíkszentmihályi* (1999) kreativitás rendszermodellje. A „kis-c” széles körű elterjedése számos vizsgálathoz vezetett. A nyugati félteke a kreatív potenciált (*Runco-Richards* 1998; *Kaufman-Baer* 2006; *Sternberg, Grigorenko, Singer* 2004), a munkahelyi környezetben

alkalmazható háromkomponensű kreativitás-modellt (*Amabile* 1996), vagy a hasznosságot (*Plucker és munkatársai* 2004) preferálja. A keleti filozófiára épülő tanulmányok az emberi jósságot, a társadalmi folyamatok segítségét (*Niu-Sternberg* 2002; *Rudowicz-Yue* 2000) vizsgálják. *Kaufman és Beghetto* (2009) 4C-modelljében a hétköznapi kreativitást jelző „kis-c”, valamint a kiemelkedő kreativitást jelző "Nagy-C" mellett a "mini-c", a tanulási folyamatban rejlő kreativitás és a „Pro-C”, az erőfeszítéssel járó, szakmai szintű szakértelmet képviselő fejlődés is megjelenik.

Az integrált városfejlesztésre a *Lipcsei Charta (2007)* irányította rá a figyelmet, szorgalmazva annak beépítését a nemzeti, a regionális és a helyi fejlesztési politikákba. Mivel a városfejlesztés az Európai Unióban tagállami hatáskörben zajlik, a megállapodás ajánlásokat fogalmaz meg a fejlesztésekre vonatkozólag. Többek között az integrált városfejlesztési programok kidolgozását, a köz- és magánszektor összehangolását, a helyi innovációs és oktatási politikát szorgalmazza. Valamint megemlíti a képzett és kreatív munkaerő bevonásának fontosságát, amelyhez a kiváló minőségű közterületek is hozzájárulhatnak. Ezen túl a magyar kormány kötelezővé tette a települési önkormányzatok számára a hosszútávú településfejlesztési koncepció, valamint a középtávú integrált településfejlesztési stratégia elkészítését, a megadott tartalommal és szerkezetben (Korm. rendelet 2012).

Florida (2002) szerint a kreatív osztály a gazdasági verseny mozgatója, akik a számítástechnika és matematika, az építészet, a mérnöki tudományok, a társadalomtudományok, a képzés és művelődés, a művészetek, a design, a szórakoztatóipar, a sport és a média szektorban munkálkodnak. A budapesti régióban a kreatív szektorok jelentőségéről és potenciáljáról több, mint egy évtizede lezajlott kutatás, a nemzetközi módszertani ajánlások alapján, a kreatív és a kulturális szektorba egyrészt a kreativitásnak jelentőséget tulajdonító tevékenységeket, másrészt a kreatív és kulturális termékek előállítóit sorolja. A tanulmány megemlíti a brit DCMS (Department for Culture, Media and Sport) besorolását: reklám, épülettervezés és más mérnöki tevékenység, művészeti tárgyak és antikvitás kereskedelem, számítógépes játékok, kézművesség, formatervezés, divattervezés, film és videó, zene, előadóművészet, könyvkiadás, software készítés, TV és rádió. Valamint a WIPO (World Intellectual Property Organisation) által felállított kategóriákat: I. primer (elsődleges) szerzői jogi ágazatok (core copyright industries); II. szerzőijog-függő technikai háttérágazatok (interdependent copyright industries); III. részlegesen szerzői jogi ágazatok (partial copyright industries); IV. egyéb kiszolgáló ágazatok (non-dedicated support industries) (*Borsi-Viszt* 2010). A kreatív és kulturális iparágak és a szakágazatok a TEÁOR kód szerinti besorolással különböztethetőek meg talán a legegzaktabb módon. A *Kézai és Rechnitzer* (2022) által felállított csoportosítás a négy fő tevékenységtípuson - média és kiadói tevékenység, piaci szolgáltatások, tudományos kutatás és fejlesztés, művészeti tevékenység - belül konkretizálja az egyes csoportokban a TEÁOR kód által megnevezett foglalkozásokat.

Az *Európai Unió* (EU Rendelet 2013) nyílt végű definícióként határozza meg a *kulturális és kreatív ágazatokat* mint a kulturális értékeken, illetve művészeti és egyéb kreatív megnyilvánulásokon alapuló tevékenységeket, függetlenül piacorientáltságuktól, struktúrájuktól, finanszírozásuktól. Ide tartoznak a kulturális, művészeti vagy egyéb kreatív kifejezéseket megtestesítő áruk és szolgáltatások, azok fejlesztése, létrehozása, előállítása, terjesztése és megőrzése, valamint az ezekhez kapcsolódó funkciók: az oktatás és a menedzsment. A tevékenység része az építészet, a közgyűjtemények - a levéltárak, a könyvtárak és a múzeumok -, valamint az ezeken túlmutató tárgyi és immateriális kulturális örökségek. A kulturális kreativitáshoz tartoznak az audiovizuális tevékenységek (film, a televíziózás, videojáték,

multimédia), a kézművesipar, a design, valamint a fesztiválok, a zene és az irodalom (EU Rendelet, 2013). A *Kreatív Ipari Platform* (KIP 2010) magyar besorolása ennél részletesebben és rendszerezve fejt ki a tevékenységeket. A kreatív iparágakat kulturális és a kreatív szektorokra bontja, amely további kettős elágazása egyrészt a kreatív tevékenységek - média előállító tevékenységek (könyv, sajtó, film, televízió, rádió, digitális tartalomipar, szoftverek, videojátékok, animációk, stb.) -, valamint a funkcionális alkotótevékenységek (belsőépítészet, grafika, divat, ékszer, játék, építészet, reklám, kulturális szolgáltatások, digitális szolgáltatások), a „klasszikus” design és a formatervezés felé mutat. Másrészt szerepelnek benne a kulturális kreatív ágak: a kulturális örökség megőrzésével kapcsolatos tevékenységek (múzeumok, könyvtárak, archívumok, történelmi emlékhelyek), valamint az alkotóművészetek (festészet, szobrászat, fotóművészet, zene, színház, tánc, opera, cirkusz).

A kutatás célja a kreativitás különböző aspektusainak vizsgálata a budapesti önkormányzatok stratégiai terveiben. A tanulmány primer feltáró kutatáson alapul, Budapest fővárosi és 23 kerületi önkormányzatának Integrált Településfejlesztési Stratégiáját, gazdaságfejlesztési, kulturális és településfejlesztési koncepcióját, valamint közművelődési rendeletét vetve össze egymással és a nemzeti fejlesztési célokkal, főként az önkormányzatok honlapján megtalálható, mintegy 71 terv felhasználásával. A kutatás időszaka: 2022 március-április.

A kreativitás különböző aspektusainak elemzése *James C. Kaufman és Ronald A. Beghetto: Beyond Big and Little: The Four C Model of Creativity* (2009) tanulmányán alapul. Emellett vizsgálat alá kerül, hogyan kapcsolódnak az egyes kerületi stratégiák az *Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepcióban* meghatározott *Kreatív tudástársadalom, piacképes készségek, K+F+I* specifikus céljaihoz (Nemzeti Fejlesztés 2030). A tervekben a kulturális és kreatív ipar elemeinek feltérképezéséhez az *Európai Unió* (EU Rendelet 2013), valamint a *Kreatív Ipari Platform* (KIP 2010) besorolásai szolgálnak alapul, amelyek az ágazat számára útmutatóként szolgálnak, és ezek illeszkednek leginkább a vizsgált stratégiai dokumentumok gondolkodásmódjához, nyelvezetéhez. A kulturális értékeken, művészeti és egyéb kreatív megnyilvánulásokon nyugvó tevékenységek megjelenési módjának elemzése rámutat az önkormányzatok támogatói hajlandóságára is.

A kutatás hipotéziseiként a tanulmány szerzője egyrészt feltételezte, hogy a kreativitás elsősorban a „mini-c” és a „Pro-C” szintjén, a tanulással, valamint a munkával, erőfeszítéssel járó kreatív tevékenységekben realizálódik. Másrészt valószínűsítette, hogy az Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepcióban meghatározott *Kreatív tudástársadalom, piacképes készségek, K+F+I* specifikus célja megjelenik, a *Kulturális és Kreatív szektor* a közművelődési koncepciókon kívül viszont csak kismértékben mutatható ki a budapesti önkormányzatok stratégiai terveiben.

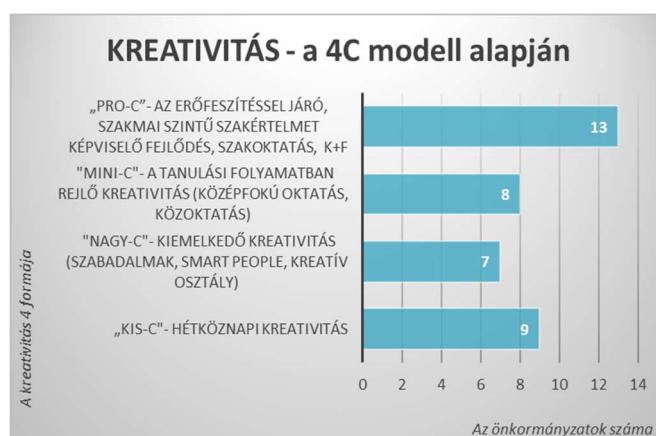
A kutatás jelentősége abban áll, hogy pillanatfelvételt készít a budapesti fővárosi és kerületi önkormányzatok kreativitáshoz, a kreatív iparokhoz fűződő viszonyáról. Rámutatva éppúgy a stratégiák kreativitást érintő innovatív, egyedi megoldásaira, mint hiányosságaira. Aktualitását adja, hogy a kreativitás az emberekbe, a társadalmi kohézióba és az értékekbe való befektetés eszközeként megjelenik az Európai Unió új Kreatív Európa (és Média) programjában, ezzel együtt az Európai Bizottság 2021-2027-ig szóló költségvetésében (A Bizottság Közleménye, 2018). Már ennek szellemében készült el az új fővárosi koncepció (Otthon Budapesten, 2020). A 2013-ban megalkotott, 2030-ig tartó Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció (Nemzeti

Fejlesztés 2030) is jelentős mértékben épít a kreatív ágazatokra, a jelenlegi kerületi Integrált Településfejlesztési Stratégiák inkább erre reflektálnak.

A KREATIVITÁS MINT TELEPÜLÉSFEJLESZTÉSI ELEM MEGJELENÉSE A BUDAPESTI ÖNKORMÁNYZATOK STRATÉGIAI TERVEIBEN

A kreativitás aspektusai

Kaufmann és Beghetto 4C-modelljét alapul véve a budapesti önkormányzatok különböző képet mutatnak a kreativitáshoz fűződő kapcsolatukban. A spektrum igen széles. Elsősorban az erőfeszítést, a tudást, szakértelmet igénylő kreativitás, a „Pro-C” jelenik a tervek több, mint felében. A „kis-c”, a hétköznapi kreativitás elsősorban a lakosság bevonásában nyilvánul meg. A „mini-c”, a tanulási folyamatba beépülő kreativitás-kategória dominanciája arra utal, hogy a döntéshozók figyelembe veszik az átlagemberek ötleteit, javaslatait, építenek a hétköznapi tudásra, alkotókedvre. Legkevésbé a zseni kategóriával is azonosítható, kiemelkedő „Nagy-C” képviselői jelennek meg a koncepciókban, az önkormányzatok csupán 30%-a épít rájuk terveiben.

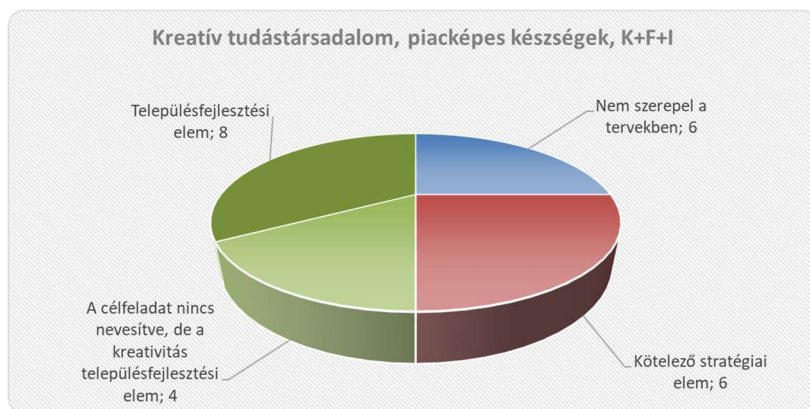

1. ábra: A kreativitás aspektusai a budapesti stratégiákban a 4C-modell alapján. Forrás: Saját szerkesztés.

Kreatív tudástársadalom, piacképes készségek, K+F+I

Az Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepcióban (Nemzeti Fejlesztés 2023) meghatározott stratégiai célfeladat, a *Kreatív tudástársadalom, piacképes készségek, K+F+I* a fővárosi és a 23 kerületi stratégiából 6-ban nem szerepel (XI., XVII., XX., XXI., XXII., XXIII.), 6-ban csupán kötelező országos stratégiai célként kerül említésre (I., IX., XIV., XV., XVI., XVIII.).

2. ábra: Kreatív tudástársadalom, piacképes készségek, K+F+I. Forrás: Saját szerkesztés.

12 önkormányzatnál (Bp., II., III., IV., V., VI., VII., VIII., X., XII., XIII., XIX.) kiemelt szerepet kap a kreativitás a tervekben, bár ezek közül maga a célfeladat nem mindegyiknél nevesített (III., IV., VIII., XIX.). Öt kerület esetében vezető stratégiai elemként jelenik meg a kreativitás. A IV. kerület vezető szerepet szán magának a kreativitás területén, a VI. kerület egyenesen a kreatív ipar központjaként nevezi meg magát. A X. kerület szinte minden egyes projektjében utal a kreatív elemekre. A XII. kerület nagymértékben épít a kreatív ipari vállalkozói aktivitásra, és a XIX. kerület is egyre nagyobb szerepet szán a kreatív tevékenységeknek.

A II., VII. kerület az ott élő lakosság „jó adottságaira”, a lakosság kimagasló képzettségi szintjére, a kreatív munkát végzők magas lakossági arányára alapozza a kreatív megnyilvánulásokat. Ezen túl a kerületek főként a magas szaktudást igénylő kiemelt gazdasági ágakban (kreatív ipar, tudásgazdaság) a vállalkozói aktivitásra építenek (XII.)¹, valamint a meglévő intézményekre (II.). Egy-egy városrésznek fontos a tudás oktatás útján való megszerzése (VIII.), annak magas színvonala (III.) és a korszerű gyakorlati tudás biztosítása (VI.).

Előtérbe kerülnek a SMART koncepciók, az „okos város/ okos kerület” (*Smart City*), sőt az „okos lakos” (*Smart Citizen*) is. Ezekhez kapcsolódik a szükséges digitális platformok fejlesztése: vállalkozásokat segítő digitális tudástár, open data, honlap, vállalkozói kataszter (II.). Jelentőséggel bír a kreatív és innovatív szektor (II., V.), valamint bővítenők az egyetemekkel való együttműködések, amely egyfajta innovációs ökoszisztéma építésben nyilvánul meg (II.). A helyi Smart program keretében az innovációt és kreativitást ösztönző eszközök és módszerek kidolgozásával a kerületi cégek, vállalkozások, felsőoktatási intézmények a lokális *Smart Gazdaság* megteremtésén fáradoznak (XIII.).

Adottságként jelenik meg a *partnerség*, a közös alkotás (co-creation), közös tervezés (co-designing), közös termelés (co-production) (X.). Megemlítik a magas hozzáadott értéket előállító vállalkozások (II., III., VI.), a vállalkozók, gazdasági szereplők, a K+F szektor (III., VI.), valamint az új üzleti modellek - innováció, start-up és a kreatív szektor (design, divat) - együttműködését (VI.). A partneri viszony az innovatív megoldások, innovációs klaszterek, konzorciumok, közösségi műhelyek, laborok, makerspace, fablab, kwaklab, élő laboratórium, közösségi innovációs rendszerek, 'living la' művészeti klaszterek (VI.), innovációs startup inkubátorok, valamint helyi innovációs ökoszisztémák (X.) formájában is jelen van. Megjelenik a helyi K+F szervezetek és a felső- és középfokú oktatás szakmai együttműködése. Fontos a kerületben elhelyezkedő közép- és felsőfokú intézmények összekapcsolása a K+F szektorban működő vállalkozásokkal (III., V.), a „tudásiparral”, valamint a kreatív gazdaság egyetemi és kutatóintézetekkel való együttműködése

¹ A római számok a budapesti kerületeket jelzik.

(VIII.). Ezen túl az önkormányzatok szervezetei nyitottak a lakosok igényeire, javaslataira és kreativitására (VIII., X.), kreatív együttműködésére, érdekközösségek megteremtésével, erősítésével (X.).

Egyes kerületek a partnerség erősítésén túlmutatóan is *támogatják a K+F tevékenységeket* stratégiai, gazdasági, infrastrukturális és társadalmi szempontokat is figyelembe véve. Ez egyrészt a kerületi szintű K+F+I stratégia kialakításában (kedvezmények, ösztönzők, támogatási formák) (III., XIX.) nyilvánul meg. Emellett a kreatív iparágak feltételeinek javítása, letelepedésének elősegítése (IV., VIII.), a helyi gazdaság fejlődését támogató nyitott helyi innováció erősítése, társadalmisítása (X.), az egyetemek spin-off cégeinek támogatása (III.), valamint a magas hozzáadott értéket termelő ágazatok segítése (III., V.) a helyi gazdaságfejlesztés motorja.

Az *infrastrukturális fejlesztések* egy Közösségi és Gazdaságfejlesztési Központ (XIX.), helyi Innovációs központ (innovation hub), kreatív tér (creative space), tudásközpont (X.), új típusú kreatív terek, intézmények (X., XII.), kreatív térszervezés és fejlesztések (XII.), inkubátorházak, co-working teleházak (III., IV., VII.) kialakításában nyilvánul meg. Mindezeknél is távolabbra mutatnak a nemzetközileg is jelentős valós kreatív, innovációs tér létrehozására (X.), valamint a kvaterner (K+F+I) szektor tevékenységeinek teret adó fizikai és virtuális hálózatok kiépülésének támogatására irányuló elképzelések (II.). A tevékenységek elhelyezésére megoldásul szolgálnak az üresen álló ingatlanok (IV.), megüresedő üzletek, irodák (II.), a barnamezős beruházások, meglévő, felújításra váró épületek (XXII.). Ezek a befogadó helyek szerepet játszhatnak a helyi művészet és kisipar (asztalosipar, faipar) hagyományaira építő kreatív ipar megtelepedésében, a fiatal vállalkozók támogatásában, vállalkozási tanácsadásban, képzésben, mentorálásban. Mint ahogyan a tehetség és kreativitás hazai kibontakoztatásában (V.), s a helyi „kreatív innovatív miliő” kialakításában (VIII.).

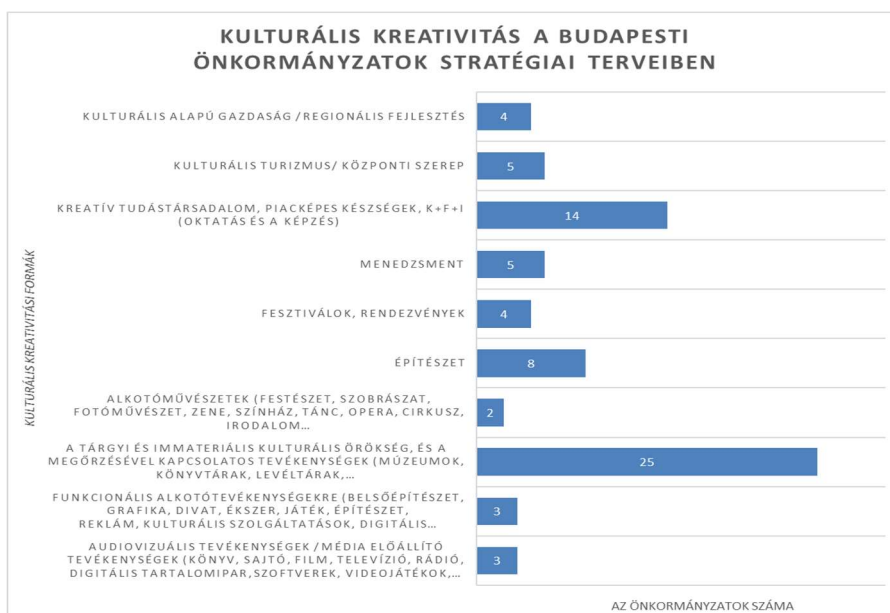
A Kulturális és Kreatív szektor megjelenése a nemzeti, fővárosi és kerületi stratégiákban

A magyar besorolást (KIP 2010) megvizsgálva, valamennyi stratégiában (a nemzeti és fővárosi terveket is idesorolva) szerepel a tárgyi és immateriális kulturális örökség megőrzése, elsősorban a kötelezően elkészítendő közművelődési rendeleteknek köszönhetően. Emellett már csak néhány stratégia említi meg a funkcionális alkotótevékenységeket (OTFK, III., VI.) az alkotóművészeteket (OTFK, II.), valamint az audiovizuális tevékenységeket (OTFK, Bp., II.)².

Az EU definícióját is bevonva, újabb területek tárulnak föl. A központi és fővárosi elképzeléseken túl hat kerületnél jelentős elem az építészet (I., III., IV., XII., XIX., XXII.). Budapest fesztiválvárosi képét a stratégiák kevésbé mutatják, az állami és fővárosi terveken túl csupán két kerület (I., II.) épít erre az ágazatra. E négy stratégia készítője, valamint a IV. kerület a menedzsment funkciókat is fontosnak tartja. A kreatív társadalom, piacképes készségek, K+F, oktatás és képzés, a kötelező megjelenésen túl, a központi, a fővárosi, valamint 12 kerületi (I., II., V., VII., VIII., IX., X., XII., XIV., XV., XVI., XVIII.) programban jelentős szerepet kap. A kulturális kreativitás központi szerepére épít (idesorolva a kulturális turizmust is) az OTFK, a főváros, valamint a IV. és a VIII. kerület. A kulturális alapú gazdaságfejlesztést tűzte ki egyik stratégiai céljaként a kormányzat, az I., II. és VI. kerület.

---

² Rövidítések: OTFK: Nemzeti Fejlesztés 2030 Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió; Bp.: Otthon Budapesten 2020 - fővárosi Integrált Településfejlesztési Stratégia. A római számok a budapesti kerületeket jelölik.

3. ábra: A kulturális kreativitás megjelenési formái a budapesti önkormányzatok stratégiai terveiben. Forrás: Saját szerkesztés.

A Nemzeti Fejlesztés 2020 kiemelten kezeli a közművelődést, a kulturális esélyegyenlőséget, valamint az élethosszig tartó tanulást. A kulturális sokszínűséget, multikulturalitást is idesorolva - a közművelődési rendeleteken kívül - a kormányzaton és fővároson kívül három kerület (I., II., III.) említi csupán.

ÖSSZEGZÉS

A főváros és a kerületek eltérően, végletesen vélekednek a kreativitásról és annak meghatározó szerepéről. A 4C-modellt alapul véve megállapítható, hogy a hipotézisnek megfelelően a leggyakoribb a legmagasabb fokú kreativitás, a „Pro-C”. A kutatás megkezdésekor nem feltételezett hétköznapi kreativitás, a „kis-c” szerepel a második helyen, amely arra utal, hogy az önkormányzatok bevonják a helyi lakosságot a kerületek működésébe. Kisebb súllyal, hasonló mértékben szerepel az általános tanulást feltételező „mini-c” és a zsenialitást megjelenítő „Nagy-C”.

A nemzeti stratégián túl a főváros terveiben is kiemelt szerepet kap a kreativitás, a kreatív ipar. A budapesti önkormányzatok fele településfejlesztési, gazdasági szempontból stratégiai jelentőségűnek tartja a kreativitást és a kreatív tevékenységeket. A hipotézissel ellentétben nem szerepel valamennyi önkormányzat tervében. Mindezek ellenpontjaként hatan meg sem említik, hat önkormányzat pedig csak kötelező jelleggel hivatkozik az *Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció Kreatív tudástársadalom, piacképes készségek, K+F+I* elnevezésű specifikus céljára. Az önkormányzatok felnél szerepel a koncepciókban a kreativitás, annak ellenére, hogy négyenél nem nevesített a célfeladat.

A kulturális kreativitás valamennyi önkormányzat esetében szerepel a kötelezően elkészítendő Közművelődési rendeletben. A hipotézisnél nagyobb mértékben van jelen a kulturális és kreatív szektor, a stratégiai terveiben kreatív elemeket felvonultató 12 önkormányzat a kulturális

kreativitás egyes elemeiről is említést tesz. A kerületek sorra vizsgálják felül, aktualizálják stratégiai terveiket, amely a jelen kutatás majdani felülvizsgálatát előlegezi meg.

A jövőbeni doktori disszertációmban a fővárosi kreatív terek, valamint a szerteágazó kulturális intézmények, szervezetek - köztük a hagyományos kultúrházak - vizsgálatával foglalkozom, elsősorban a kreatív gazdasággal való viszonyukra, kapcsolódási pontjaikra rávilágítva. A vizsgálatok eredményeképpen, a jó gyakorlatok, példák feldolgozásával végül a kulturális és kreatív ipar (CCI) e területen való kibontakoztatására, a lehetséges megoldásokra teszek majd javaslatokat. További tervezett kutatások: A kulturális és kreatív ipar (CCI) megjelenési formái a fővárosi, valamint a 23 kerületi önkormányzat stratégiai terveiben. A kulturális és közművelődési tevékenység intézményi és civil megjelenési formái Budapesten a 2008-2018 közötti időszakban.

Ábrajegyzék

1. ábra: A kreativitás aspektusai a budapesti stratégiákban a 4C-modell alapján. Forrás: Saját szerkesztés.....	91
2. ábra: Kreatív tudástársadalom, piacképes készségek, K+F+I. Forrás: Saját szerkesztés.....	92
3. ábra: A kulturális kreativitás megjelenési formái a budapesti önkormányzatok stratégiai terveiben. Forrás: Saját szerkesztés.....	94

Irodalomjegyzék

- Borsi, B. – Viszt, E. (2010): A kreatív és kulturális ágazatok (CCI) szerepe és növekedési lehetőségei a Budapest Metropolisz Régió gazdaságában. Budapest, 2010. december 5. https://www.gki.hu/wp-content/uploads/gki/CCI_GKI_V5.pdf Letöltve: 2022.04.30.
- Csikszentmihályi, M. (1999). Implications of a systems perspective for the study of creativity. In R. J. Sternberg (Ed.) *Handbook of Creativity* (pp. 313–335). Cambridge, NY: Cambridge University Press.
- Eysenck, H. J. (1996): *The Measurement of Creativity*. In: Boden, M.A. (ed.): *Dimensions of Creativity*. MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 208–09.
- Florida, R. (2002). *The rise of the creative class*. New York: Basic Books. Gardner, H. (1993). *Creating minds*. New York: Basic Books.
- Guilford, J.P. (1950): Creativity. *American Psychologist*, Vol. 5., 9., 444–454.
- Kaufman, J - Beghetto, R. (2009): Beyond Big and Little: The Four C Model of Creativity. *General Psychology* - 13. 10.1037/a0013688. *American Psychological Association* 2009, 13, 1, 1–12. https://www.researchgate.net/publication/228345133_Beyond_Big_and_Little_The_Four_C_Model_of_Creativity. Letöltve: 2021. 11. 28.
- Kaufman, J. C., & Baer, J. (2006). Intelligence testing with Torrance. *Creativity Research Journal*, 18, 99 –102.
- Kézai, P. K. – Rechnitzer, J. (2022) A kulturális és kreatív ipar társas vállalkozásainak teljesítménye a magyar nagyvárosokban, 2008–2018. *Területi Statisztika* 62 : 2 pp. 218-248. , 31 p. <https://doi.org/10.15196/TS620204> ;

https://www.ksh.hu/statszemle_archive/terstat/2022/2022_02/ts620204.pdf Letöltve: 2022. 04. 23.

- Richards, R. (1990). Everyday creativity, eminent creativity, and health: "Afterview" for CRJ issues on creativity and health. *Creativity Research Journal*, 3, 300 –326.
- Rogers, C. R. (2020): A kreativitásról. In.: Klein, S. (2020): *Intelligencia, kreativitás, kompetencia. Módszerek és eredmények. Az írás megmarad III.* ISBN 978-963-9760-50-9. Edge2000 Kiadó, Budapest. 221-232. o.
- Runco, M. A., & Richards, R. (Eds.). (1998). *Eminent creativity, everyday creativity, and health.* Norwood, NJ: Ablex.
- Simonton, D. K. (1994). *Greatness: Who makes history and why.* New York: Guilford Press.

Internetes hivatkozások

- 314/2012. (XI. 8.) Korm. rendelet a településfejlesztési koncepcióról, az integrált településfejlesztési stratégiáról és a településrendezési eszközökről, valamint egyes településrendezési sajátos jogintézményekről.
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200314.kor#ljb0id80d2>. Letöltve: 2022.04.30.
- A Bizottság Közleménye (2018) Modern költségvetés a polgárainak védelmet, biztonságot és lehetőségeket nyújtó Unió számára.
A 2021–2027-es időszakra vonatkozó többéves pénzügyi keret. *EUR-Lex*. Az Európai Unió Hivatalos Kiadóhivatala, Brüsszel, 2018.5.2.COM(2018) 321 final) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52018DC0321&from=EN> Letöltve: 2022. 05. 12.
- Az Európai Parlament és A Tanács 1295/2013/EU Rendelete (2013. december 11.) a Kreatív Európa program (2014–2020) létrehozásáról és az 1718/2006/EK, az 1855/2006/EK és az 1041/2009/EK határozat hatályon kívül helyezéséről. *Az Európai Unió Hivatalos Lapja*. L 347/221, 2013.12.20. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1295&from=HU> Letöltve: 2022.04.12.
- Kreatív Európa a 2021-2027 <http://www.kreativeuropa.hu/#Kreat%C3%ADvEur%C3%B3pa> L Letöltve: 2022.04.18
- Kreatív Iparágak Platformja – KIP (2010): Stratégia Kutatási Terv a 2008. november 1 – 2010. március 15. közötti időszak tevékenységei alapján <https://docplayer.hu/15951867-Kreativ-iparagak-platformja-kip-strategia-kutatasi-terv-http-www-host-hu-projects-kip.html> Letöltve: 2022. 04. 10.
- Lipcsei Charta a fenntartható európai városokról (2007). https://2010-2014.kormany.hu/download/d/fd/30000/lipcsei_charta.pdf Letöltve: 2022. 04. 10.

Stratégiák

- Nemzeti Fejlesztés 2030 Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció. 2013. *Magyar Közlöny* • 2014. évi 1. szám. http://www.terport.hu/webfm_send/4616

Budapest Gazdaságélénkítési és Munkahelyteremtési Stratégiája 2015-2021 1049/2015.(VI.23.)
Főv. Kgy. határozatával jóváhagyott dokumentáció, 2015. június Középtávú Tematikus
Fejlesztési Program
https://budapest.hu/Documents/fejlesztési_tervek/Gazdas%C3%A1g%C3%A9l%C3%A9nk%C3%ADt%C3%A9si%20Strat%C3%A9gia.pdf Letöltve: 2022.03.30.

Otthon Budapesten - Integrált Településfejlesztési Stratégia (ITS)
https://otthonbudapesten.hu/sites/bp/files/attachment/2021/Otthon_Budapesten_ITS2027_Strategia.pdf Letöltve: 2022.03.30.

Budapest I. Kerület Budavári Önkormányzat Integrált Településfejlesztési Stratégia. Egyeztetési anyag. 2015. 08 https://budavar.hu/wp-content/uploads/2021/02/integralttelepulesfejlesztesisstrategia_1456479968.pdf Letöltve: 2022.03.30.

Gazdasági Program, Fejlesztési Terv Budavári Önkormányzat 2015. április
https://budavar.hu/upload/userfiles/1/pages/201606/gazdasagi_k_2019_1467031480.pdf.
Letöltve: 2022.03.30.

Budapest I. Kerület Budavári Önkormányzat Képviselő-testületének 24/2021. (X. 6.)
önkormányzati rendelete a Budapest I. kerület Budavári Önkormányzat által ellátandó
közművelődési alapszolgáltatások köréről, valamint a feladatellátás formájáról, módjáról és
mértékéről <https://budavar.hu/view.php?id=781> Letöltve: 2022.03.30.

Budapest Főváros II. Kerület Integrált Településfejlesztési Stratégia Egyeztetési Dokumentáció,
2021. október.
http://archiv.masodikkerulet.hu/data/cms186434/IIker_ITS_egyezt_211021.pdf

Integrált Településfejlesztési Stratégia. Budapest Főváros II. Kerületi Önkormányzat Integrált
Településfejlesztési Stratégia (ITS)
http://archiv.masodikkerulet.hu/hirdetotabla/szabalyzateskonceptio/its_2015.htmlLetöltve:
e: 2022.03.30.

II. Kerület Településfejlesztési Konceptió.
http://archiv.masodikkerulet.hu/hirdetotabla/szabalyzateskonceptio/telepulesfejl_konc_2018.html Letöltve: 2022.03.30.

II. Kerületi Önkormányzat Kulturális Konceptiója 2010. Kulturális Konceptió 2010.
http://archiv.masodikkerulet.hu/hirdetotabla/szabalyzateskonceptio/telepulesfejl_konc_2018.html Letöltve: 2022.03.30.

7/2000. (III. 23.) Budapest Főváros II. Kerületi Önkormányzat Képviselő-testületének
önkormányzati rendelete a helyi közművelődési tevékenységek ellátásáról
http://archiv.masodikkerulet.hu//data/cms43343/7_2000_03_23_2_mod.doc Letöltve:
2022.03.30.

Budapest III. Kerület Óbuda-Békásmegyer Integrált Településfejlesztési Stratégiája
Véleményezési dokumentum, 2021. <https://obvf.hu/?r=2021/06/03/velemenyezheto-az-integralt-telepulesfejlesztisi-strategia/> Letöltve: 2022.03.30.

Budapest Főváros III. Kerület Óbuda-Békásmegyer Önkormányzat Képviselőtestületének
45/2018(XI.30.) önkormányzati rendelete a közművelődésről, 2022.01.01.
<https://or.njt.hu/eli/v01/735661/r/2018/45> Letöltve: 2022.03.30.

Budapest Főváros III. Kerület, Óbuda-Békásmegyer Kulturális Konceptiója Készítette: Budapest Főváros III. Kerület, Óbuda-Békásmegyer Önkormányzata 2018 <https://obuda.hu/wp-content/uploads/2012/02/%C3%93budai-Kultur%C3%A1lis-Koncepci%C3%B32018-20231.pdf> Letöltve: 2022.03.30.

Budapest Főváros IV. kerület, Újpest ITS 2027, Integrált Településfejlesztési Stratégia. https://www.ujpest.hu/galeria/File/foepiteszi_iroda/BPIV-ITS%202021-2027_vel_20210528.pdf Letöltve: 2022.03.30.

Újpest 2020 Budapest Főváros IV. kerület, Újpest Önkormányzata Integrált Településfejlesztési Stratégia Budapest Főváros IV. kerület Újpest Önkormányzat Képviselő-testületének 186/2015.(IX.24.) határozatával elfogadva 2015. https://ujpest.hu/_strategia/velemenyeztetesi_anyagok/186_2015_integralt_telepulesfejlesztési_strategia.pdf Letöltve: 2022.03.30.

Budapest Főváros IV. Kerület Újpest Önkormányzat Gazdasági Programja 2020-2024 https://ujpest.hu/galeria/File/pm_dontesek_2/kt/20201130/6.a_ujpest_gazdasagi_program_2020_2024.pdf Letöltve: 2022.03.30.

Budapest Főváros IV. kerület Újpest Önkormányzata Képviselő-testületének 2/2016. (I. 29.) önkormányzati rendelete a közművelődésről <https://www.ujpest.hu/rendeletek/2016-02.pdf>

Belváros-Lipótváros Budapest Főváros V. Kerület Önkormányzata Integrált Településfejlesztési Stratégia, 2017. szeptember. https://www.belvaros-lipotvaros.hu/_user/browser/File/pdf/2017/V%20-%20ITS%20-%2020171005.pdf Letöltve: 2022.03.30.

Budapest Belváros-Lipótváros Gazdasági program/fejlesztési Terv 2020-2024 https://www.belvaros-lipotvaros.hu/_upload/editor/dokumentumok/gazdasagi_program_-_2020.pdf Letöltve: 2022.03.30.

Belváros-Lipótváros Budapest Főváros V. kerület Önkormányzata Képviselő-testületének 16/2018. (VII. 23.) önkormányzati rendelete a közművelődési feladatairól <https://net.jogtar.hu/printiframe?docid=A1800016.05R&targetdate=&printTitle=Belv%C3%A1ros-Lip%C3%B3tv%C3%A1ros%20Budapest%20F%C5%91v%C3%A1ros%20V.%20ker%C3%BClet%20%C3%96nkorm%C3%A1nyzata%20K%C3%A9pvisel%C5%91-test%C3%BClet%C3%A9nek%2016/2018.%20%28VII.%2023.%29%20%C3%B6nkorm%C3%A1nyzati%20rendelete&council=lipotvaros&dbnum=565> Letöltve: 2022.03.30.

TERÉZVÁROS INTEGRÁLT TELEPÜLÉSFEJLESZTÉSI STRATÉGIÁJA. Megalapozó vizsgálat BM jóváhagyásra benyújtott tervezet. 2015.08.12. <https://docplayer.hu/storage/27/10972360/1649607516/DOvfqVl3IZnaFQRVfkYAVw/10972360.pdf> Letöltve: 2022.03.30.

Budapest Főváros Terézváros Önkormányzata Képviselő-testületének 42/2021. (IX. 7.) önkormányzati rendelete a helyi közművelődési feladatok ellátásáról https://terezvaros.hu/uploads/images/2021_42.pdf Letöltve: 2022.03.30.

BUDAPEST VII . KERÜLET INTEGRÁLT TELEPÜLÉSFEJLESZTÉSI STRATÉGIA Megalapozó vizsgálat – Helyzetértékelés – 2015.

<https://docplayer.hu/storage/45/23396701/1649607325/WdAOHdu2BbMtuGYAaRIMsw/23396701.pdf> Letöltve: 2022.03.30.

Budapest Főváros VII. kerület Erzsébetváros Önkormányzata Polgármesterének a katasztrófavédelemről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról szóló 2011. évi CXXVIII. törvény 46.§ (4) bekezdésében foglalt jogköre alapján a Képviselő-testület feladat-és hatáskörében meghozott 13/2021. (II.17.) önkormányzati rendelete a helyi közművelődési feladatok ellátásáról
https://www.erzsebetvaros.hu/uploads/files/13_2021_ii_17-a-helyi-kozmuvelodesi-feladatokrol-3804.pdf Letöltve: 2022.03.30.

Józsefváros Integrált Településfejlesztési Stratégia. Megalapozó vizsgálat. 2015. május.
https://jozsefvaros.hu/dokumentumok/531_its_megalapozo_munkaresz_egyeztetesre.pdf
Letöltve: 2022.03.30.

Józsefváros Integrált Településfejlesztési Stratégia Felülvizsgálat 2020. december
https://jozsefvaros.hu/dokumentumok/933_its_felulvizsgalati_dokumentacio_2020.pdf
Letöltve: 2022.03.30.

Budapest Főváros VIII. kerület Józsefvárosi Önkormányzat Képviselő-testületének 81/2011. (XII.22.) önkormányzati rendelete az önkormányzat közművelődési feladatairól
https://jozsefvaros.hu/rendeletek/5764_2011_81_az_onkormanyzat_kozmuvelodesi_feladat_airol.pdf Letöltve: 2022.03.30.

Budapest Főváros IX. Kerület Ferencváros Integrált Településfejlesztési Stratégia. 2015. augusztus. https://www.ferencvaros.hu/wp-content/uploads/2021/10/BP-IX-ker-05_ITS-TK-megalapozo.pdf Letöltve: 2022.03.30.

X. Kerület Kőbánya Integrált Településfejlesztési Stratégia 2015.05.
https://www.kobanya.hu/docs/kobanya/hu/news_attach/1827.pdf Letöltve: 2022.03.30.

X. Kerület Kőbánya Integrált Településfejlesztési Stratégia Felülvizsgálat 2017
<https://www.kobanya.hu/docs/kobanya/hu/news/187043.pdf> Letöltve: 2022.03.30.

ÉRTÉKET TEREMTÜNK! * Kőbánya helyi gazdaságfejlesztési stratégiája Budapest Főváros X. kerület Kőbányai Önkormányzat 2021
<https://www.kobanya.hu/?module=news&action=getfile&fid=195636&v=897aede1eba45218f4b679b813141e4d> Letöltve: 2022.03.30.

Budapest Főváros X. kerület Kőbányai Önkormányzat Képviselő-testületének 25/2012. (V. 23.) önkormányzati rendelete a helyi közművelődésről.
<https://net.jogtar.hu/rendelet?council=x-kerulet&dbnum=553&docid=A1200025.10R&searchUrl=/rendelet-kereso/gyors%3F%3Fcouncil%3Dx-kerulet%26keyword%3Dk%25C3%25B6zm%25C5%25B1vel%25C5%2591d%25C3%25A9si> Letöltve: 2022.03.30.

A Budapest Főváros XI. Kerület Újbuda Integrált Településfejlesztési Stratégia 2014-2020. Stratégiai munkarész. A belügyminisztérium szakmai észrevételei alapján átdolgozott verzió. 2015. augusztus 14.
file:///C:/Users/L%C5%91rincz%20Edina/Downloads/integralt_telepulesfejlesztési_strategia_2014-2020_strategiai_munkaresz_0.pdf Letöltve: 2022.03.30.

- Budapest Főváros XI. Kerület Újbuda Önkormányzata Képviselő-testülete 48/2018. (XII. 19.) önkormányzati rendelete a helyi közművelődési feladatok ellátásáról 2020-10-01-től
<https://or.njt.hu/onkormanyzati-rendelet/56428> Letöltve: 2022.03.30.
- Budapest Főváros XII. kerület Hegyvidéki Önkormányzat Településfejlesztési Konceptiója 2015-2030. 2015. szeptember. <https://archiv.hegyvidek.hu/download.php?docID=25387>
- Budapest Főváros XII. Kerület Hegyvidéki Önkormányzat Gazdasági Program 2020-2025. Elfogadva a 78/2020.(XII.4.) polgármesteri határozattal
<https://www.hegyvidek.hu/download.php?docID=78644> Letöltve: 2022.03.30.
- Budapest Főváros XII. kerület Hegyvidéki Önkormányzat Integrált Településfejlesztési Stratégia. 2015. szeptember. <https://archiv.hegyvidek.hu/hivatal/keruletfejlesztési/its-2014-2020>
 Letöltve: 2022.03.30.
- A Budapest Főváros XIII. kerület Önkormányzat Integrált településfejlesztési stratégia. 2016. szeptember. https://www.budapest13.hu/wp-content/uploads/2017/06/Bp_XIII_ker_ITS_127_2016_XI_10_OK_hatarozattal_elfogadva.pdf
- Budapest Főváros XIII. Kerületi Önkormányzat Képviselő-testületének 4/2018. (III. 13.) önkormányzati rendelete az Önkormányzat közművelődési feladatairól.
<https://net.jogtar.hu/rendelet?council=budapest13&dbnum=550&docid=A1800004.13R&searchUrl=/rendelet-kereso/gyors%3F council%3Dbudapest13> Letöltve: 2022.03.30
- Lendületben a XIII. kerület Budapest Főváros XIII. Kerületi Önkormányzat programja (2015-2019) https://www.budapest13.hu/wp-content/uploads/2015/02/melleklet_onkormanyzat_programja_2015-2019.pdf Letöltve: 2022.03.30.
- Lendületben a XIII. kerület https://www.budapest13.hu/wp-content/uploads/2015/02/program2015_19.pdf Letöltve: 2022.03.30.
- SMART 13 Akcióterv (2020-2024). https://www.budapest13.hu/wp-content/uploads/2020/07/Melleklet_smart13_akcioterv_szko_200506.docx Letöltve: 2022.03.30
- Budapest Főváros XIV. Kerület Zuglói Önkormányzata Gazdasági Program 2020-2024. 2020. szeptember https://www.zuglo.hu/wp-content/uploads/2020/09/Gazdas%C3%A1gi-program-2020-2024_egys%C3%A9ges-szerkezetben.pdf Letöltve: 2022.03.30
- Budapest Főváros XIV. Kerület Zuglói Önkormányzata Integrált Településfejlesztési Stratégia 2015. augusztus 5. <https://www.zuglo.hu/wp-content/uploads/2015/09/16.-sz%C3%A1m%C3%BA-mell%C3%A9klet.pdf> Letöltve: 2022.03.30
- Budapest Főváros XIV. Kerület Zuglói Önkormányzata Képviselő-testületének 16/2012. (III.30.) önkormányzati rendelete a helyi közművelődési tevékenység támogatásáról /egységes szerkezetben a 40/2012. (VIII.17.) rendelettel/
- Budapest XV. Kerület Rákospalota – Pestújhely – Újpalota ITS. Integrált Településfejlesztési Stratégia Képviselő-Testület Által Elfogadott Dokumentum 2016. május
https://www.bpxv.hu/r4wf434rf/uploads/2019/11/XV_ITS_elfogadott.pdf Letöltve: 2022.03.30
- Budapest Főváros XV. kerületi Önkormányzat részére Gazdaság- és Társadalom-, Környezet- és Területfejlesztési Programjának felülvizsgálata és Kitekintés a Jövőre 2015 – 2025 GKI

Gazdaságkutató Zrt. 2020. október

https://www.bpxv.hu/r4wf434rf/uploads/2015/09/GKI_XV_gazdasagi-program-felulvizsgalata_pdf Letöltve: 2022.03.30

Budapest Főváros XV. kerület Rákospalota, Pestújhely, Újpalota Önkormányzat Képviselő-testületének 21/2018. (X. 11.) * önkormányzati rendelete

<https://net.jogtar.hu/rendelet?docid=A1800021.15R&dbnum=524&council=xv-kerulet>
Letöltve: 2022.03.30

A Budapest Főváros XVI. kerületi Önkormányzat Településfejlesztési Konceptiója Elfogadta: 343/2016. (XI. 16.) Kt. hat

https://www.bp16.hu/sites/default/files/oldal/2017/dokumentum/telepulesfejlesztési_konceptio_1.pdf Letöltve: 2022.03.30

Budapest Főváros XVI. kerületi Önkormányzat Gazdasági program a 2020-2024. évekre. Fejlődő Kertváros Program IV:

https://www.bp16.hu/sites/default/files/oldal/2020/dokumentum/Gazdasagi_program_2020_2024.pdf Letöltve: 2022.03.30

Budapest Főváros XVI. kerületi Önkormányzat Képviselő-testületének 29/2020. (IX. 18.) önkormányzati rendelete a helyi közművelődésről.

<https://net.jogtar.hu/rendelet?council=xvi-kerulet&dbnum=556&docid=A2000029.16R&searchUrl=/rendelet-kereso/gyors%3Fcouncil%3Dxvi-kerulet%26keyword%3Dk%25C3%25B6zm%25C5%25B1vel%25C5%2591d%25C3%25A9si> Letöltve: 2022.03.30

Budapest Főváros XVII. Kerület Rákosmente 2015/2020 Integrált Településfejlesztési Stratégia

https://rakosmente.hu/api/uploads/intergralt_telepulefejlesztési_strategia_2021_09_23_bb6f75d0.pdf Letöltve: 2022.03.30

Budapest Főváros XVII. Kerület Rákosmente Önkormányzata Gazdasági Program, 632/2008.

(XII.11.) Kt. határozat alapján <https://rakosmente.hu/libraries/67c1cc8c-b699-472a-8da2-5b9ab57575c2> Letöltve: 2022.04.02.

Budapest Főváros XVII. kerület Rákosmente Önkormányzata Képviselő-testületének 7/2019. (II. 28.) önkormányzati rendelete a helyi közművelődésről.

<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=A1900007.17R&targetdate=&printTitle=Budapest%20FC%2591v%20C3%A1ros%20XVII.%20ker%20C3%BClet%20R%20C3%A1kosmente%20C3%96nkorm%20C3%A1nyzata%20K%20C3%A9pvisel%20C5%91-test%20C3%BClet%20C3%A9nek%207/2019.%20%28II.%2028.%29%20C3%B6nkorm%20C3%A1nyzati%20rendelete&council=xvii-kerulet&dbnum=525> Letöltve: 2022.04.02.

Budapest XVIII. kerület Pestszentlőrinc-Pestszentimre INTEGRÁLT TELEPÜLÉSFEJLESZTÉSI STRATÉGIA Felülvizsgálat I. partnerségi fórum.

https://bp18.hu/images/dokumentumok/onkormanyzat/foepiteszi-munkacsoport/ITS/BP_XVIII_KER%20C3%9CLET_I_F%20C3%93RUM_PREZENT%20C3%81CI%20C3%93_corrBP18_2.pdf

Budapest XVIII. kerület Pestszentlőrinc - Pestszentimre Önkormányzat Képviselő-testületének Pestszentimrei Városrészi Önkormányzata Jegyzőkönyv. <https://docplayer.hu/2416255-Budapest-xviii-kerulet-pestszentlorinc-pestszentimre-onkormanyzat-kepviselo->

testületenek-pestszen timrei-varosreszi-onkormanyzata-jegyzokonyv.html Letöltve: 2022.04.02.

Budapest XVIII. kerület Pestszentlőrinc - Pestszentimre Önkormányzat Képviselő-testületének 65/2012 (XII. 20.) önkormányzati rendelete az önkormányzat közművelődési feladatairól, a helyi közművelődési tevékenység támogatásáról

https://www.bp18.hu/images/dokumentumok/onkormanyzat/jogtar-rendeletek/egyseges-szerkezetbe-foglalt/ER-29-18_kozmuvelodes.pdf Letöltve: 2022.04.02.

Budapest Főváros XIX. Kerület Kispest Integrált Településfejlesztési Stratégia, Az Önkormányzat Képviselő-testülete a 351/2017. (IX.28.) határozattal elfogadta Kispest, 2017. szeptember.

https://uj.kispest.hu/images/fajlok/koncepcioi_strategiak/keruletfejlesztes/2017/Kispest_TFK_Strat%C3%A9gia_0920.pdf Letöltve: 2022.04.02.

Budapest Főváros XIX. Kerület Kispest Önkormányzata Képviselő-testületének a helyi közművelődésről szóló 8/2021. (III.1.) önkormányzati rendeletével módosított 7/2019.

(IV.29.) önkormányzati rendeletének egységes szerkezetbe foglalt szövege.
https://uj.kispest.hu/images/fajlok/rendeletek/2019_07_helyi%20kozmuvelodesrol%20rendelet%2020210301.pdf Letöltve: 2022.04.02.

Pesterzsébet Integrált Településfejlesztési Stratégiája 2015.09.10. A Képviselő-testület 177/2015 (IX.10) Ök. sz. határozatával elfogadott, a Belügyminisztérium által jóváhagyott dokumentum. https://pesterzsebet.hu/wp-content/uploads/dokumentumtar/keruleti-strategiak-koncepcioi/ivs/1442497585_XX_ITS_strategia_0903.pdf Letöltve: 2022.04.02.

Budapest Főváros XX. Kerület Pesterzsébet Önkormányzata Gazdasági Program 2020-2024. https://pesterzsebet.hu/wp-content/uploads/dokumentumtar/keruleti-strategiak-koncepcioi/gazdasagi-program/Gazdasagi_program_2020-2024.pdf Letöltve: 2022.04.02.

Budapest Főváros XX. Kerület Pesterzsébet Önkormányzatának Kulturális Koncepciója 2015-2020 <https://pesterzsebet.hu/onkormanyzat/dokumentumtar/keruleti-strategiak-koncepcioi/oktatasi-kulturalis-ifjusagi-es-sport-koncepcioi/> Letöltve: 2022.04.02.

Csepel Integrált Településfejlesztési Stratégiája 2014-2020 2015.08. https://www.csepel.hu/anyagok/dokumentumtar/Testuleti_anyagok/2015/0924/257ethesz_3_hatjav_ITS.pdf Letöltve: 2022.04.02.

JÖVŐKÉP Budapest XXI. Kerület Csepel Önkormányzata gazdasági programja (2011-2014) 2011. szeptember https://csepel.hu/anyagok/JVKP_4.0.pdf Letöltve: 2022.04.02.

Budapest XXI. Kerület Csepel Önkormányzata Képviselő testületének 17/2017. (VI.30.) önkormányzati rendelete az önkormányzat közművelődési feladatairól https://csepel.hu/anyagok/dokumentumtar/Rendeletek/2017/17_2017_06_30or.pdf Letöltve: 2022.04.02.

Integrált Településfejlesztési Stratégia Budapest XXII. kerület, Budafok-Tétény. Carpathia Tanácsadó Zrt 2015.02.08.

https://budafokteteny.hu/uploads/files/regi_fileok/pdf/its_budafok-tetenyny_vegleges_20150208.pdf Letöltve: 2022.04.02.

Budafok - Tétény Budapest XXII. kerület Önkormányzata képviselő-testületének 4/2013. (II.8.) önkormányzati rendelete a helyi közművelődési feladatok ellátásáról 2013-02-09-től <https://or.njt.hu/onkormanyzati-rendelet/352837> Letöltve: 2022.04.02.

Budapest Főváros XXIII. kerület, Soroksár Önkormányzata Integrált Településfejlesztési Stratégia 2015. augusztus 9. https://www.soroksar.hu/uploads/_/originals/b6bf0bcd-6d9c-4073-9418-ef8e92366ea3.pdf Letöltve: 2022.04.02.

Budapest Főváros XXIII. kerület Soroksár Önkormányzatának Gazdasági programja, fejlesztési terve 2015-2019. https://www.soroksar.hu/uploads/_/originals/059d374c-6f7a-41e6-a091-2fd02c502356.pdf Letöltve: 2022.04.02.

Budapest Főváros XXIII. kerület Soroksár Önkormányzata Képviselő-testületének 1/2022.(I.21.) önkormányzati rendelete a helyi közművelődési feladatok ellátásáról.
<https://storage.googleapis.com/xxiii-uploads/uploads/90b49b17-6164-4204-ae8e-d7d3023d3b58.pdf>

**NÉMETH IMRE: CINK-OXID ÉS TITÁN-DIOXID NANORÉSZECSKÉK HATÁSA
PSEUDOMONAS AERUGINOSA BAKTÉRIUM ÉLETJELENSÉGEIRE**

Lektorálta: Dr. Kovács Vilmos

Németh Imre

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem,
Vegyésszmérnöki és Biomérnöki Kar, Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudományi
Tanszék (BME-VBK-ABÉT);
Oláh György Doktori Iskola

NÉMETH Imre (nemeth.imre@vbk.bme.hu)¹, **SZIKSZAI Sára** (szikszai.sasa@gmail.com)¹,
Dr. MOLNÁR Mónika (molnar.monika@vbk.bme.hu)¹

¹ Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Vegyésszmérnöki és Biomérnöki Kar,
Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudományi Tanszék

1111 Budapest, Műegyetem rkp. 3.

Környezeti Mikrobiológia és Biotechnológia Kutatócsoport, <http://envirotox.hu/>

Absztrakt

A bakteriális kommunikáció, vagy más néven kvórum érzékelés (Quorum Sensing, QS) egy sejtsűrűségfüggő - szignálmolekulák közvetítésével végbemenő - jelátviteli folyamat. A jelmolekulák a baktériumok által termelt és érzékelt, kis molekulású molekúák, melyek számos bakteriális folyamatot szabályoznak, mint például a biolumineszcenciát, toxin- és pigmenttermelést és biofilmképzést. A mikrobiális fertőzések kb. 80%-áért a biofilmképzés tehető felelőssé, így főként negatív vonatkozásban szerepel a szakirodalomban. Ugyanakkor a bakteriális biofilmek hasznos és előnyös hatásokkal is rendelkezhetnek, például elősegíthetik a bioremediáció és szennyvízkezelés hatékonyságát. Ezen témakörben folyó jelenlegi kutatások célja, a kvórum érzékelés által vezérelt folyamatok befolyásolása egy kiemelt jelentőségű mikroorganizmusban, a *Pseudomonas aeruginosa* baktériumban. A cink-oxid (ZnO) és titán-dioxid (TiO₂) nanorészecskéket számos területen alkalmazzák, többek között kozmetikumok és higiéniai termékek gyártásánál, főként antibakteriális tulajdonságaik miatt. Az utóbbi években derült fény potenciális alkalmazhatóságukra a bakteriális kommunikáció befolyásolásában.

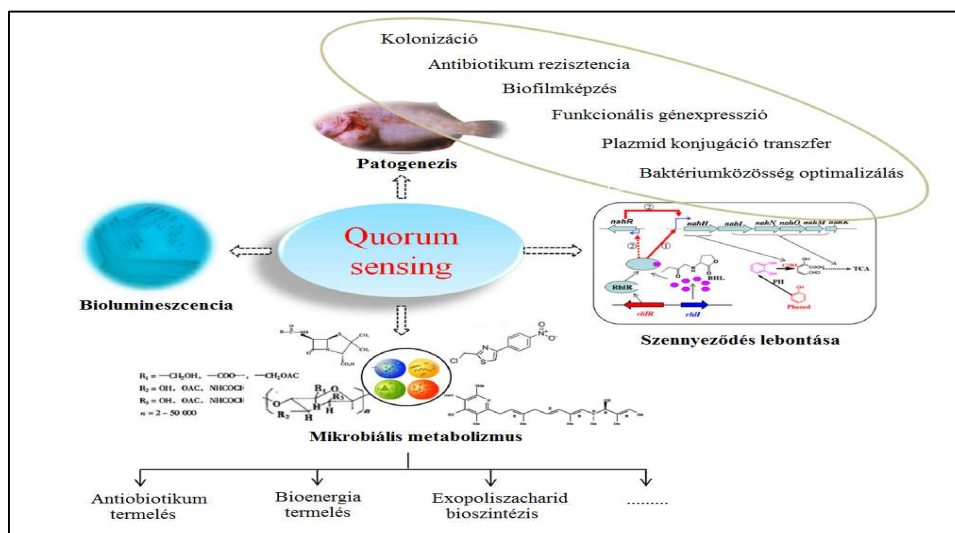
Kutatásunk fő célja volt ezen fénoxid nanorészecskék *Pseudomonas aeruginosa* baktérium életfolyamataira gyakorolt koncentráció- és időfüggő hatásának felmérése, beleértve befolyását a kvórum érzékelés által szabályozott biofilmképzésre és pigmenttermelésre. A cink-oxid (ZnO) és titán-dioxid (TiO₂) nanorészecskék hatását 0,98–250 mg/L koncentrációtartományban tanulmányoztuk - nagyáteresztőképességű módszerrel – mikrotitrátor lemezben a baktérium növekedésére, pigment termelésére és biofilm képzésére, továbbá a reaktív oxigén gyök (ROS) képződés mértékére.

Eredményeink alapján a vizsgált nanorészecskék gátló hatást fejtettek ki a *P. aeruginosa* baktérium szaporodására, melynek háttérben a ROS képződés is állhat. Mindemellett a bakteriális kommunikációval szabályozott folyamatokra is jelentős hatást gyakoroltak a tesztelt nanorészecskék. A biofilmképzést és pioverdin pigmenttermelést a koncentrációtól és kontaktidőtől függően gátolta vagy serkentette a nano cink-oxid, illetve nano titán-dioxid. A biofilmképzésre a legnagyobb serkentő hatást (76%) 250 mg/L nZnO 24 óra elteltével fejtette ki, míg ugyanez a koncentráció 3 óra inkubációs idő után 44%-os gátlást eredményezett. A pioverdin termelést koncentrációval arányosan gátolta a nTiO₂, a nZnO azonban serkentőleg hatott 31 mg/L koncentrációig, míg gátló hatású volt ennél nagyobb koncentrációban.

A háttérben álló mechanizmusok felderítéséhez ugyan még további vizsgálatok szükségesek, de eredményeinkből egyértelműen arra következtethetünk, hogy nagy lehetőség rejlik a bakteriális kommunikáció nanorészecskékkel való befolyásolásában, ami ökológiai, környezetvédelmi, ipari és egészségügyi szempontból is nagy jelentőséggel bír.

1. Bevezetés és célkitűzés

Az elmúlt években kiemelt kutatási terület a bakteriális kommunikáció - más néven a kvórum érzékelés - vizsgálata és befolyásolása különböző módszerekkel. A kvórum érzékelés (Quorum Sensing – QS) során a baktériumok meghatározott kémiai jelemolekulákat és azokat érzékelni képes receptorokat termelnek, így képesek felmérni a jelenlévő közösség egyedsűrűségét. Ha a receptorok telítettsége eléri a szükséges küszöbértéket, a teljes populáció génexpressziós mintázata megváltozik, és ez valamilyen válaszreakcióban, fiziológiai folyamatban nyilvánul meg. A jelemolekulák tehát a baktériumok által termelt és érzékelt, kis molekulású autoinducer molekulák, melyek számos bakteriális folyamatot szabályoznak, mint például a biolumineszcenciát, toxin- és pigmenttermelést, biofilmképzést (1. ábra) [1].

1. ábra - Kvórum-vezérelt folyamatok (Zhang és Li, 2016 nyomán)

A QS által szabályozott folyamatok közül az egyik leginkább kutatott terület a biofilmképzés és annak hatékony befolyásolása. Mivel a mikrobiális fertőzések kb. 80%-áért a biofilmképzés tehető felelőssé [2], ez a folyamat kiemelkedő jelentőségű, mind az egészségügyben, környezetvédelemben, mind az iparban. Ugyanakkor a bakteriális biofilmek előnyösek is lehetnek, például fokozzák a hüvelyes növények terméskehozatalát, növelhetik a bioremediáció és

szennyvízkezelés hatékonyságát [3, 4]. Tehát a biofilmképzés serkentése vagy gátlása segítheti például hatékonyabb környezetvédelmi technológiák, akár a patogén kórokozók elleni új típusú védekezési eljárások kifejlesztését.

Ezen témakörben folyó jelenlegi kutatások célja, a kvórum érzékelés által vezérelt folyamatok befolyásolása egy kiemelt jelentőségű opportunista mikroorganizmusban, a *Pseudomonas aeruginosa* baktériumban. Ez a Gram-negatív baktérium biofilmképzés révén képes krónikus sebfertőzések kialakítására, valamint tüdőproblémák okozására [5]. Emellett fluoreszcens sziderofór anyagot, pioverdint is termel, mely a -biofilmképzés mellett- szintén egy kvórum vezérelt folyamat eredményeképpen képződik [6].

A kvórum érzékelés befolyásolása, elsősorban csillapítása különböző mechanizmusok által valósulhat meg; számos adalékot alkalmaznak a QS gátlására [7].

Az utóbbi években derült fény a nanoanyagok potenciális alkalmazhatóságára a bakteriális kommunikáció befolyásolásában. A különböző nanoanyagok felhasználása kedvező fizikai-kémiai tulajdonságaikból adódóan kiterjed mind az egészségügy, az élelmiszeripar, a mezőgazdaság és az informatika területére [8, 9].

Napjainkban egyre több kutatás számol be a nanorészecskék hatásának felméréséről különböző QS-által szabályozott folyamatokra. Elsősorban a biofilmképzést tanulmányozzák, és főként ennek egészségügyi vonatkozását. Bár cink-oxid és titán-dioxid nanorészecskék hatását is vizsgálták Gram-negatív baktériumok biofilmképzésére [10, 11], ki is mutatták szignifikáns hatásukat, de a tanulmányok azt is tükrözik, hogy még rengeteg a felfedezetlen terület, és a pontos hatásmechanizmusok felderítése is folyamatban van még.

Kutatómunkánk fő célja volt a cink-oxid és titán-dioxid nanorészecskék hatásának szisztematikus vizsgálata az idő és a koncentráció függvényében a *Pseudomonas aeruginosa* biofilmképzésére, szaporodására és pioverdint termelésére. Célkitűzésünk volt továbbá annak felmérése is, hogy van-e eltérés a hatásban a különböző QS által szabályozott folyamatokban (eltérő szignálmolekulákkal) adott nanorészecske esetén.

2. Anyagok és módszerek

Vizsgálatainkhoz a Sigma-Aldrich cégtől származó nano cink-oxid (CAS: 1314-13-2; átlagos primer részecskeméret: < 40 nm), illetve az Evonik által forgalmazott nano titán-dioxid (W2730X, CAS: 13463-67-7, átlagos primer részecskeméret: 13–16 nm) szuszpenziókat használtunk.

Méréseink során nagyáteresztőképességű módszert alkalmaztunk, mikrotitrátor lemezben kivitelezve a tesztek. Ennek során a 96 cellát tartalmazó mikrotitrátor minden cellájába 50 µL adott koncentrációjú nanorészecske szuszpenziót mértünk, majd 150 µL, 100-szorosára hígított *Pseudomonas aeruginosa* DSM 1117 baktériumtörzs overnight (O/N) tenyészetét LB (Luria-Bertani) tápközegben.

A lemezeket összeállításuk után 37°C-os termosztátban inkubáltuk az adott expozíciós idő leteltéig. Ezt követően határoztuk meg a különböző mérési végpontokat az alábbiakban ismertetett módon.

2.1. Biofilmképzés vizsgálata

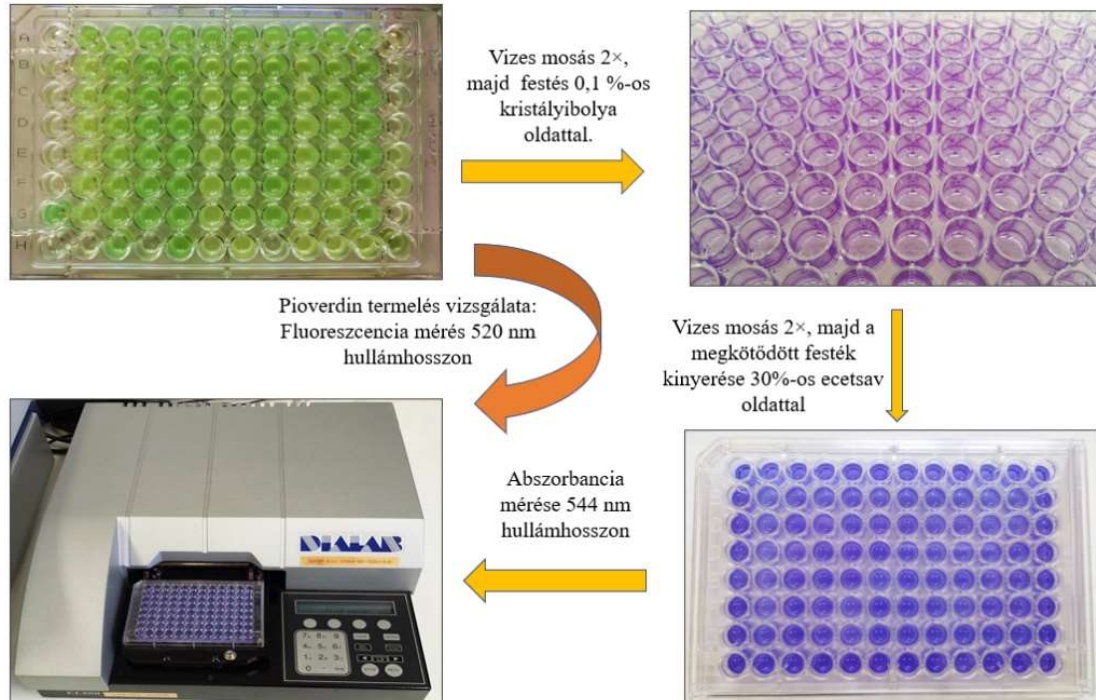
A biofilmképzés mennyiségi meghatározásához egy módosított mikrotitrátor lemezes módszert [12] vettünk alapul, melyet kutatásunk során továbbfejlesztettünk, egyrészt több végpont bevonásával, illetve a kontaktidő növelésével.

Az adott időtartamú inkubációs idő letelte után kicsaptuk a biofilmet nem képező planktonikus fázist a mikrotitrátor lemez celláiból, vízfürdőbe téve kétszer átmostuk a lemezeket, majd papírtörőn szárítottuk. Ezt követően 250 μL 0,1%-os kristályibolya oldatot pipettáztunk a lemez celláiba, majd 15 percig szobahőmérsékleten inkubáltuk, melynek során a festék megkötődik a cellák falán lerakódott, biofilmet képező sejtekben. 15 perc elteltével kicsaptuk a meg nem kötődött festéket, majd ismét vizes mosást alkalmaztunk kétszer, az előzőekben ismertetett módon. Ezután 250 μL 30%-os ecetsavval oldatba vittük a biofilmben megkötődött kristályibolyát. 15 perc elteltével a cellák tartalmát egy új mikrotitrátor lemezbe pipettáztuk, majd spektrofotometriás elven, 544 nm hullámhosszon történő abszorbancia mérésel Fluostar Optima műszer alkalmazásával kvantifikáltuk a biofilm képződésének mértékét (2. ábra).

2.2. Pioverdin termelés vizsgálata

A pioverdin egy fluoreszcens sziderofór anyag, melynek termelődése szintén a kvórum érzékelés által szabályozott. A pioverdin termelődésének mértékét fluoreszcencia intenzitás mérésével vizsgáltuk.

Méréseink során Fluostar Optima mikrotitrátor lemezleolvasó segítségével 485 nm excitációs, illetve 520 nm detektálási hullámhosszt alkalmaztunk a pioverdin termelés megállapítására (2. ábra).

2. ábra - Biofilmképzés és pioverdin termelés vizsgálatának metodikája

2.3. Reaktív Oxigén Gyök (ROS) képződésének vizsgálata

A nanorészecskék toxicitása több tulajdonságból eredhet, ilyen lehet például a reaktív oxigén gyökök (ROS) képződése. A reaktív oxigén gyökök káros hatást gyakorolnak a sejtekre; toxikus hatásukat elektronelszívó képességük révén fejtik ki, így roncsolják a DNS-t, lipideket, fehérjéket.

A ROS képződésének mértékét fluoreszcencia mérésével határoztuk meg. Ennek során a lemezek inkubációs idejének leteltét követően a mikrotitrátor lemez celláiba 30 µL 10 µM koncentrációjú fluoreszcein-diacetátot mértünk, majd 30 percig 37°C-on tároltuk a lemezeket. Ezt követően lemezeolvasó segítségével 485 nm hullámhosszon gerjesztettük, illetve 520 nm hullámhosszon detektáltuk a fluoreszcencia intenzitás mértékét.

2.4. Statisztikai értékelés

A mérésekből származó adatokat Excel programba exportáltuk további elemzésre. Az eredmények statisztikai értékeléséhez *TIBCO Statistica 13.5™* szoftvert alkalmaztunk. A különböző kezelések desztillált vizes kontrolltól való eltérését egytényezős variancia-analízissel (one-way ANOVA) határoztuk meg. A feltételek teljesülését, vagyis az adatok varianciájának homogenitását Cochran-próbával ellenőriztük. A kontrolltól való szignifikáns különbséget Fischer-féle LSD próbával állapítottuk meg ($p < 0.05$), melyeket a diagramokon „*” jelöl.

3. Eredmények és értékelésük

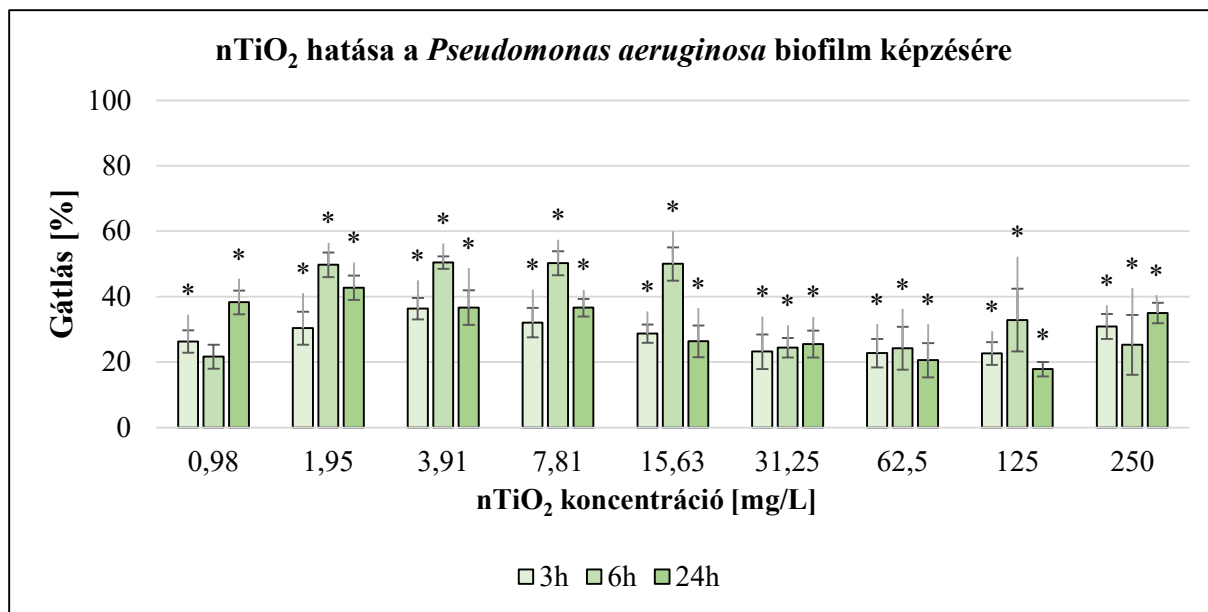
Kutatásunk során cink-oxid és titán-dioxid nanorészecskék *Pseudomonas aeruginosa* baktérium különböző életfolyamataira (biofilmképzés, pioverdin termelés, ROS képződés) gyakorolt hatását tanulmányoztuk és jellemeztük komplex metodikával.

3.1. Nanorészecskék hatása a biofilmképzésre

A nano titán-dioxid jelentős gátló hatást gyakorolt a *P. aeruginosa* biofilmképzésére; a hatás mértékét jelentősen befolyásolta az alkalmazott koncentráció mellett a kontaktidő is. Kisebb koncentráció tartomány (0,98–15,63 mg/L) esetén nagyobb mértékű gátló hatást tapasztaltunk, mint nagyobb (31,25–250 mg/L) koncentrációk esetén. A legnagyobb mértékű hatást (50,4%) 6 óra inkubációs idő elteltével, 3,91 mg/L nTiO₂ esetén mértük (3. ábra).

Jelentős eredmény, hogy már 0,98 mg/L nTiO₂ koncentráció is szignifikáns gátló hatást eredményezett 3 óra elteltével.

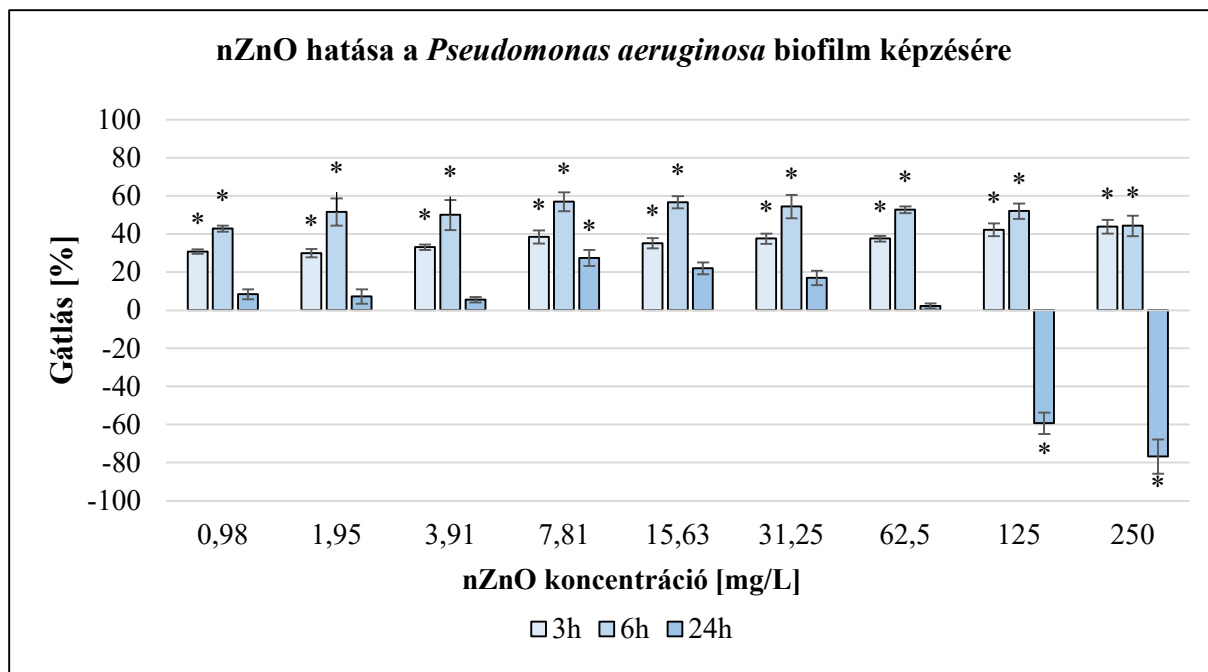

3. ábra - nTiO₂ részecskék hatása a *Pseudomonas aeruginosa* biofilm képzésére

Nano cink-oxid esetén a legnagyobb gátló hatás (57%) 7,81 mg/L koncentráció esetén, szintén 6 óra expozíciós idő alkalmazása során volt tapasztalható. Ezen nanorészecskével kapcsolatban is fontos megemlíteni, hogy az alkalmazott inkubációs időnek kiemelt szerepe van, ugyanis 125, illetve 250 mg/L nZnO esetén 24 óra elteltével erőteljes serkentő hatás (59, illetve 76%) volt tapasztalható, míg ugyanezen koncentrációk esetén 3 és 6 óra kontaktidő esetén még gátló hatás érvényesült (4. ábra). Ez feltehetően a nanorészecskék nagyobb mértékű aggregációjával (és kisebb hozzáférhetőségével) lehet összefüggésben a hosszabb kontaktidőt követően, a mikrobiális aktivitás következtében fellépő változások miatt a közegben. Ugyanakkor Li és munkatársai igazolták, hogy a nanoanyag szubletális koncentrációja kiválthatja a QS-vezérelt folyamat serkentését is [13].

További kiemelendő eredmény, hogy már 0,98 mg/L nZnO koncentráció is szignifikáns gátló hatást eredményezett 3 és 6 óra elteltével.

Összevetve a szakirodalomban fellelhető adatokkal, ez hatékony gátlást jelent, ugyanis Hassani Sangani és munkatársai kutatásukban [14] azt találták, hogy a minimális gátló koncentráció nZnO esetén *Pseudomonas aeruginosa* baktérium biofilmképzésére 158 mg/L.

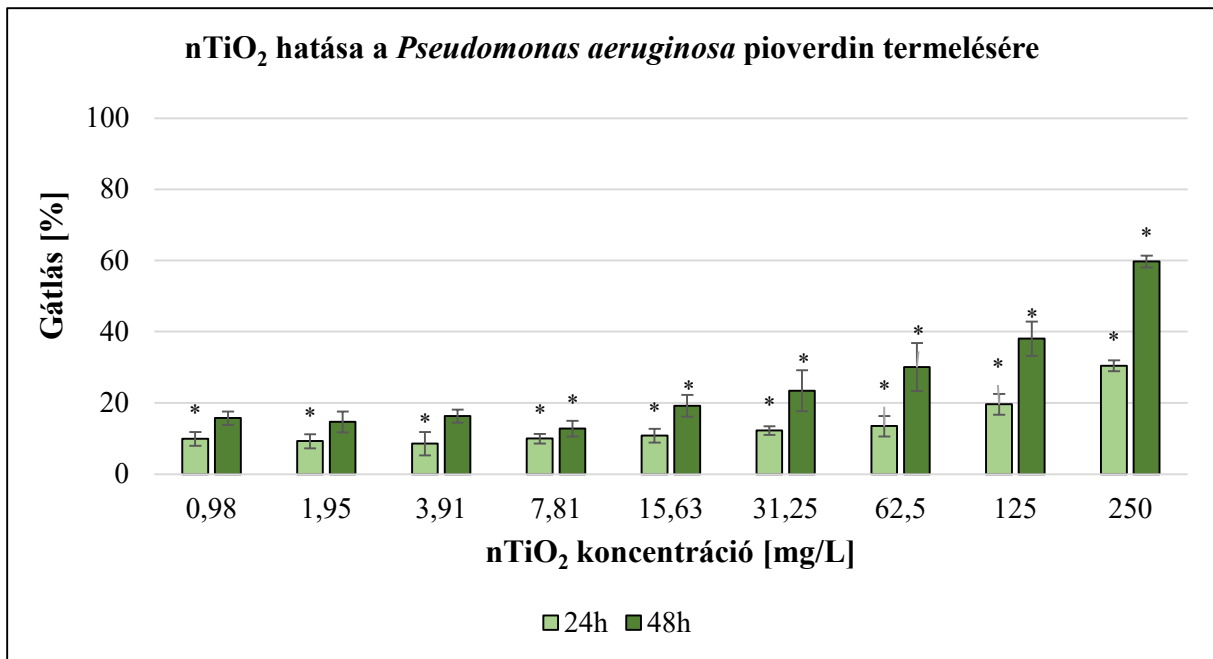
4. ábra - nZnO részecskék hatása a *Pseudomonas aeruginosa* biofilm képzésére

3.2. Nanorészecskék hatása a pioverdin termelésre

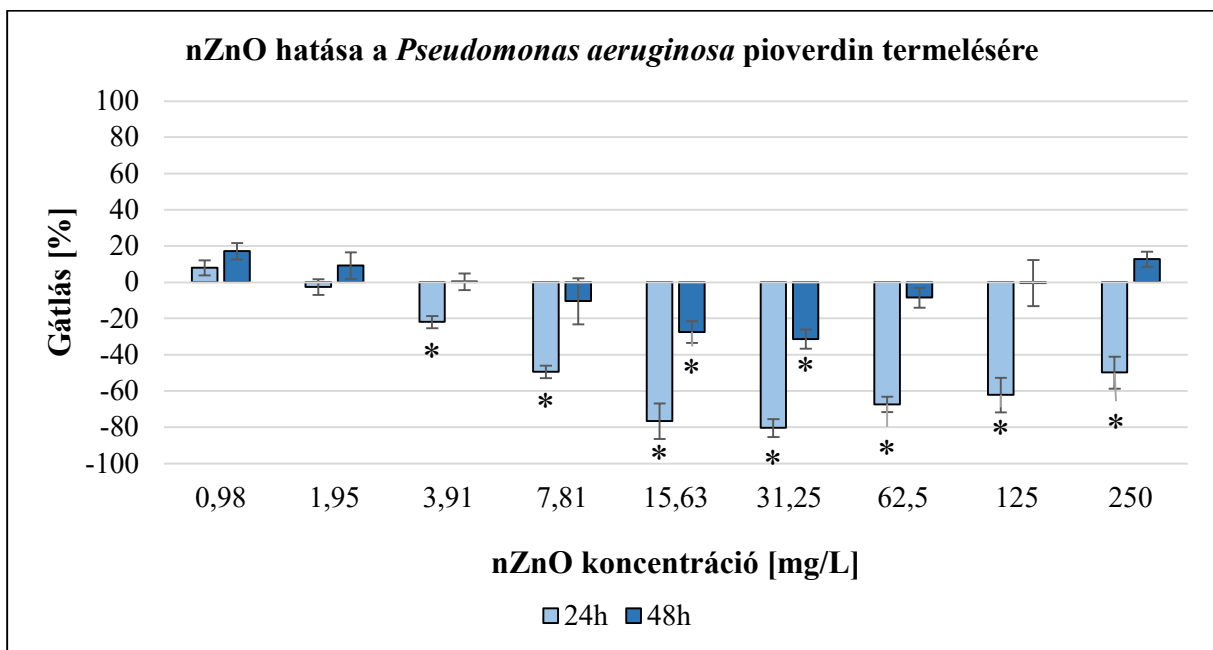
A titán-dioxid nanorészecskék pioverdin termelésre gyakorolt hatását az 5. ábra szemlélteti. Az ábra jól mutatja a csökkent mértékű pioverdin termelést nTiO₂ jelenlétében; azaz gátló hatás volt tapasztalható minden vizsgált koncentráció esetén, továbbá a hatás mértéke arányosan változott az alkalmazott koncentrációval. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy az alkalmazott kontaktidőnek is jelentős szerepe van ebben az esetben is, mivel azonos koncentráció esetén nagyobb hatás figyelhető meg 48 óra elteltével, a 24 órás leolvasásnál tapasztaltakhoz képest.

Míg a titán-dioxid nanorészecskék gátló hatást gyakoroltak mind a *P. aeruginosa* biofilmképzésére és pigmenttermelésére is, addig a nano ZnO elsősorban serkentőleg hatott a színanyagtermelésre (5. ábra).

A nano cink-oxid hatása a pioverdin termelésre szintén függ az alkalmazott koncentrációtól és inkubációs időtől (6. ábra). Serkentő hatást tapasztaltunk a 24 órás leolvasások során, melynek mértéke 31,25 mg/L nZnO koncentrációig növekedett, e fölötti tartományban azonban csökkent a serkentés mértéke. 48 óra elteltével csökkent a pioverdin termelésre gyakorolt hatás nagysága.

5. ábra- nTiO₂ részecskék hatása a *Pseudomonas aeruginosa* pioverdin termelésére

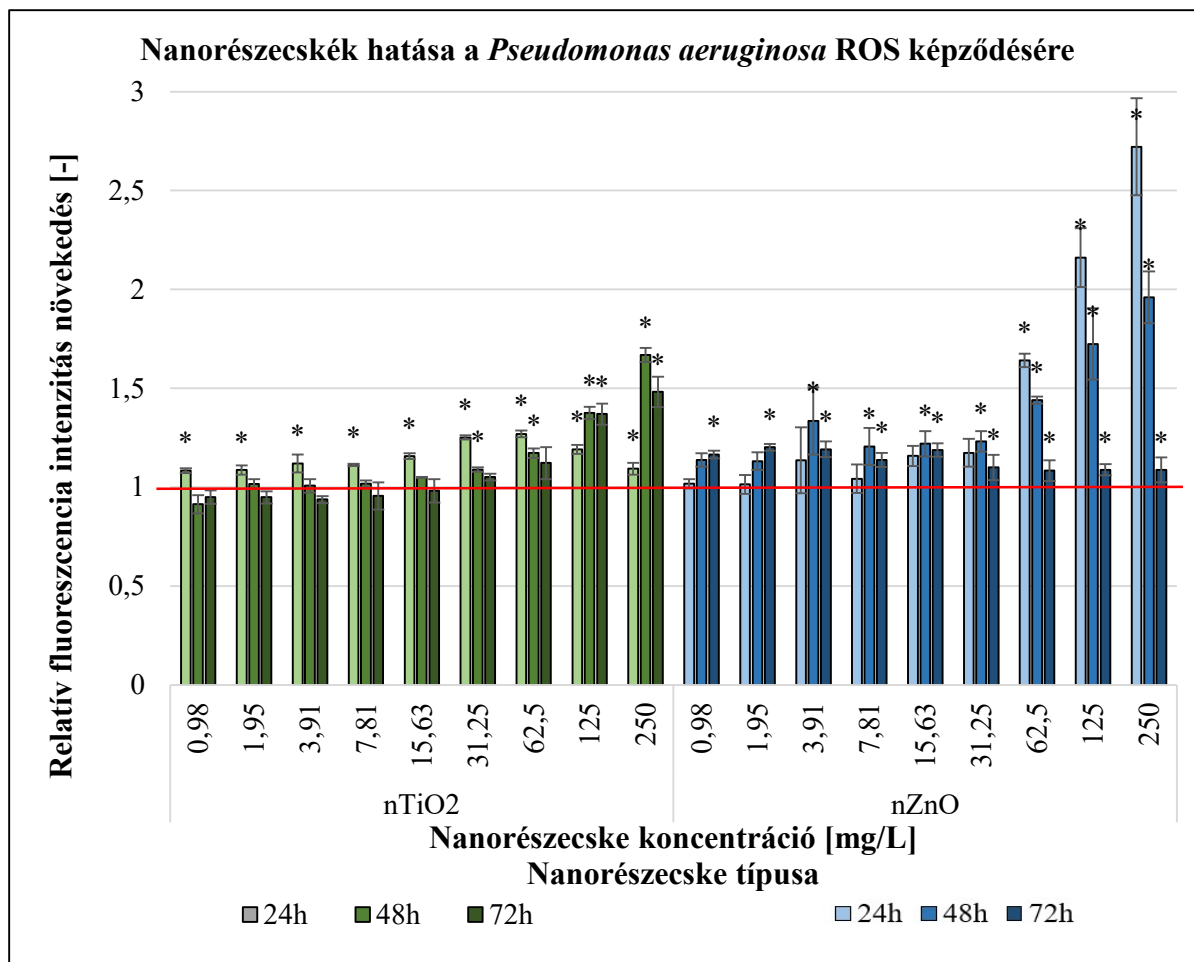

6. ábra- nZnO részecskék hatása a *Pseudomonas aeruginosa* pioverdin termelésére

3.3. Nanorészecskék hatása a ROS képződésre

Kísérleti eredményeink azt mutatták, hogy a tesztelt nanorészecskék toxikus hatást gyakorolhatnak az élő sejtekre ROS képződés révén. Mind a nano cink-oxid, mind a nano titán-dioxid esetén a keletkező ROS mértéke arányos volt az alkalmazott nanorészecske koncentrációjával, azonban nagyobb hatást kaptunk nZnO esetén (7. ábra).

A ROS képződés időbeli intenzitása eltérő, ugyanis 24 óra elteltével a legtöbb esetben nagyobb mértékű fluoreszcencia intenzitás jelentkezett, mint 48, illetve 72 óra kontaktidó után.

7. ábra – nTiO₂ és nZnO hatása a *Pseudomonas aeruginosa* ROS képződésére

4. Összegzés

Eredményeink alapján elmondható, hogy a nano titán-dioxid és a nano cink-oxid jelentős mértékben befolyásolja a *Pseudomonas aeruginosa* baktérium kvórum érzékelés által szabályozott folyamatait, így a biofilmképzést és a pioverdin termelést is. A QS-által szabályozott folyamatok gátlásában a citotoxikus hatás is szerepet játszhat, ahogy a ROS képződési eredményeink is szemléltetik. A tapasztaltak alapján az alábbi következtetések vonhatók le:

- A nanorészecskék biofilmképzés intenzitására gyakorolt hatása szignifikáns mértékű, azonban jelentősen függ az alkalmazott nanorészecske típusától, koncentrációjától, valamint az expozíciós időtől.
- Kisebbs nanorészecske koncentráció jellemzően nagyobb gátló hatást fejt ki a biofilmképzésre 3 és 6 óra elteltével, mint 24 órás kontaktidő esetén.
- A pioverdin termelésre gyakorolt hatás függ a nanorészecske típusától, koncentrációjától.
- Ugyanazon nanorészecske eltérő módon befolyásolja az egyes QS-vezérelt folyamatokat, melyet a biofilmképzés és pioverdin termelés intenzitására gyakorolt eltérő hatás jelez.
- A nanorészecskék által kiváltott ROS képződés mértéke csak nagy (62,5 mg/L feletti) koncentráció esetén jelentős, azonban a bakteriális kommunikációt már kis (0,98 mg/L) koncentrációban is képes befolyásolni.

A megfigyelt hatások révén a nanorészecskék potenciálisan alkalmazhatóak a különböző QS-vezérelt folyamatok befolyásolására, mely kiemelkedő egészségügyi, ökológiai és technológiai jelentőséggel bír.

Irodalomjegyzék

- [1] Zhang, W., Li, C. (2016). Exploiting quorum sensing interfering strategies in Gram-negative bacteria for the enhancement of environmental applications. *Frontiers in Microbiology*, 6, 1535.
- [2] Percival, S., Randle, J., Cooper, T., Williams, D. W. (2014). Biofilms in infection prevention and control. A healthcare handbook. Academic Press Elsevier London. ISBN: 9780123970435.
- [3] Dasgupta, D., Ghosh, R., Sengupta, T. K. (2013). Biofilm mediated enhanced crude oil degradation by newly isolated *Pseudomonas species*. *International Scholarly Research Notices* Article ID 250749.
- [4] Lewandowski, Z., Boltz, J. (2011). Biofilms in water and wastewater treatment. In book: *Treatise on Water Science*, 529–570.
- [5] Thi, M., Wibowo, D., Rehm, B. (2020). *Pseudomonas aeruginosa* biofilms. *International Journal of Molecular Sciences*, 21(22), 8671.
- [6] Stintzi, A. Evans, K., Meyer, J-M., Poole, K. (1998). Quorum-sensing and siderophore biosynthesis in *Pseudomonas aeruginosa*: lasR/lasI mutants exhibit reduced pyoverdine biosynthesis. *FEMS Microbiology Letters*, 166(2), 341–345.
- [7] Sarkar, K., Das R.K. (2019). A review on quorum sensing inhibitors. *International Journal of Pharmaceutical Sciences and Research* 10(12): 5224–5233.
- [8] Pándics, T. (2008). Clinical application of nanoparticles, and their possible health risk. *Orvosi Hetilap*, 149(38), 1785–1790.
- [9] Bélteky, P., Rónavári, A., Kónya, Z. (2019). Nanotechnológia a környezettudományban – nanorészecskék. *Magyar Kémiai Folyóirat*, 70–74.
- [10] Khan, S. T., Ahmad, J., Ahmed, M., Musarrat, J., Al-Khedhairy, A. A. (2016). Zinc oxide and titanium dioxide nanoparticles induce oxidative stress, inhibit growth, and attenuate biofilm formation activity of *Streptococcus mitis*. *Journal of Biological Inorganic Chemistry*, 295–303.
- [11] Lee, J. H., Kim, Y. G., Cho, M. H., Lee, J. (2014). ZnO nanoparticles inhibit *Pseudomonas aeruginosa* biofilm formation and virulence factor production. *Microbiological Research*, 888–896.
- [12] O'Toole, G. A. (2011). Microtiter dish biofilm formation assay. *Journal of Visualised Experiments*, 47, 2437.
- [13] Li, N., Wang, L., Yan, H., Wang, M., Shen, D., Yin, J., Shentu, J. (2018). Effects of low-level engineered nanoparticles on the quorum sensing of *Pseudomonas aeruginosa* PAO1. *Environmental Science and Pollution Research*, 25, 7049–7058.
- [14] Hassani Sangani, M., Nakhaei Moghaddam, M., Forghanifard, M. (2015). Inhibitory effect of zinc oxide nanoparticles on *Pseudomonas aeruginosa* biofilm formation. *Nanomedicine Journal*, 2(2), 121–128.

Lektorálták: Prof. Dr. Lóth László és Bátyai László

Szerzők

Mañúrová Klaudia - doktorandusz hallgató, e-mail: vach.klaudia@gmail.com
Soproni Egyetem, Faipari Mérnöki és Kreatívipari Kar, Cziráki József Faanyagtudomány és Technológiák Doktori Iskola

Joóbné Dr. Preklet Edina - Intézetigazgató, egyetemi docens,
e-mail: joobne.preklet.edina@uni-sopron.hu
Soproni Egyetem, Faipari Mérnöki és Kreatívipari Kar, Fizika és Elektrotechnika Intézet

Dr. habil. Horváth Csaba - Címzetes egyetemi tanár,
e-mail: csaba.horvath@nyt.hu
Nyomda-Technika Kft.

Várza Ferenc - doktorandusz hallgató, e-mail: varzaf@gmail.com
Soproni Egyetem, Faipari Mérnöki és Kreatívipari Kar, Cziráki József Faanyagtudomány és Technológiák Doktori Iskola

Kulcsszavak

Flexónyomtatás, standardizálás, flexó nyomóforma, színmenedzsment

Absztrakt

A cikk témája a flexográfiai nyomtatás és a nyomdai előkészítés standardizálásához kapcsolódó ipari feltételek vizsgálata kérdőíves felmérés segítségével. A rendelkezésünkre álló információk alapján jelenleg nem létezik egy olyan széleskörűen elfogadott tesztforma (fingerprint), amely a nyomtatási folyamat beállítását és ellenőrzését szabványos keretek közé szorítaná. Az alap kutatásunk célja azon paraméterek definiálása, melyek egy flexó nyomdai fingerprint részeit kell, hogy képezzék. A kutatásunk eredményeként e paraméterek tesztelésére technológiai modelleken alapuló grafikai javaslatokat is teszünk. A standardizálás kutatási projekthez kapcsolódóan egy kérdőíves felmérést készítettünk, amelyben a magyarországi flexó nyomdák alkalmazási hajlandóságát és az alkalmazás lehetőségeit kívántuk felmérni az adott témakörben. A cikkben az eddig elvégzett elméleti kutatást és gyakorlati munkát mutatjuk be, továbbá vázoljuk a kutatás befejező részének terveit.

A téma bevezetése

Az elmúlt két év covid járványa jelentős kihatással volt és van az élet és az ipar történéseire. A flexónyomtatás azon szerencsés ágazatok között tudhatja magát, amelyet kevésbé érintett meg eddig a válság, mivel a legnagyobb felvevő piacai közé tartozik az élelmiszeripari és a higiéniai ipar. E termékek csomagolására a pandémia alatt is folyamatosan szükség volt.

A flexónyomtatás a hagyományos (analóg) nyomtatási eljárások köze tartozik, azonban technológiájából adódóan különösen specifikus és rendkívül számos a nyomtatási eredményt befolyásoló tényező. Ha egy nyomdai vállalkozás magának akarja tudni a standardizáltan

működő jelzőt, úgy minden egyes flexó nyomógépet és minden egyes használt alapanyagot fel kell mérni és színprofilot készíteni hozzá. Ezen kívül szükséges további olyan lépések kivitelezése, melyek biztosítják az állandó körülményeket a nyomdai folyamat teljességében, mint például a festék tulajdonságainak folyamatos ellenőrzése, egy-egy nyomtatási paramétereinek dokumentálása stb.

Kutatásunkban igyekszünk meghatározni, hogy melyek azok a paraméterek a flexónyomtatásban, melyeket mérni és ellenőrizni szükséges a nyomdai előkészítés részéről az adott folyamat legpontosabb felmérése céljából. A nyomdai színprofilok elkészítéséhez jellemzően tesztnyomtatást végeznek, melyet az angolszász szakirodalomból átvéve rendkívül találóan fingerprintnek is nevezünk.

Ismereteink szerint jelen pillanatban az európai flexó ágazatban nem áll rendelkezésre egy univerzálisan alkalmazható tesztnyomóforma. Rendkívül sok tesztábrára kering a gyakorlatban, amivel ezt az igényt a gyártási folyamatok szereplői a rendelkezésre álló eszközök és információk segítségével igyekeznek megoldani. (Manurova, 2021) Célunk a nyomdai paraméterek definiálása, az azon alapuló tesztelem-adatbázis létrehozása és gyakorlatba ültetése felhasználva az ipar szereplőitől kapott visszajelzéseket is.

A paraméterek meghatározása és a fingerprint összeállítása

A fingerprint nyomtatás elsődleges célja egy adott nyomtatási folyamat jellemzőinek mérése és rögzítése, meghatározott beállításokkal és alapanyagokkal végezve. A konkrét beállításokat és nyomtatandó alapanyagokat részben a nyomdai ügyfelek, avagy maga a nyomda követelményei (nyomathordozó, festék, motívumtípus), valamint a nyomdász tapasztalatai vagy optimalizálási kísérletei határozzák meg (minden színkivonathoz a legjobb festékátadóhenger, optimalizált festékbeállítás, legjobb ragasztó stb.) (FTA, 2017).

A fingerprintnek tartalmaznia kell a nyomtatásnál használt színeket – jellemzően ez a CMYK, de egyre gyakrabban merül fel a hétszínű nyomtatás igénye is. Ebben az esetben a fingerprintnek tartalmaznia kell mind a hét színt (CMYKOGV). A sikeres fingerprint nyomtatás egyik kulcsa az egyes lépések aprólékos dokumentációja. (Manurova, 2021)

A megfelelő tesztforma összeállításához, illetve egy több kategóriából álló, alternatív kivitelezésű nyomóelem-adatbázis létrehozásához a legfontosabb lépés a mérni kívánt paraméterek definiálása. E paraméterek két csoportra oszthatóak, úgy mint a

- folyamatszabályozási paraméterek és a
- mechanikai vezérlési paraméterek (FTA, 2017).

A folyamatszabályozási paraméterek egy adott nyomda nyomtatási képességét jelzik, tekintettel a nyomtatni kívánt alapanyagokra, beállításokra, motívumokra stb. Ezek a tesztelemek a grafikai tervezés minőségi lehetőségeit térképezik fel. A leggyakrabban vizsgált folyamatszabályozási paraméterek a következők:

- tónus színek,
- speciális/direkt színek,
- szürkeegyensúly,
- alátöltések és visszahúzások,
- rászterskálák,
- színátmenetek,
- vonalkódok,
- vonalas és szöveges elemek.

A mechanikai vezérlési paraméterek közé azokat a változókat soroljuk, amelyek jellemzik a nyomtatási folyamat megfelelő működését műszaki szempontból. Ezeket a tesztelemeket a

tesztformán több helyen is szükséges elhelyezni, hiszen nem szükségszerűen kiegyensúlyozott minden nyomdagépen, minden egyes pontban. A leggyakrabban vizsgált mechanikai vezérlési paraméterek a következők:

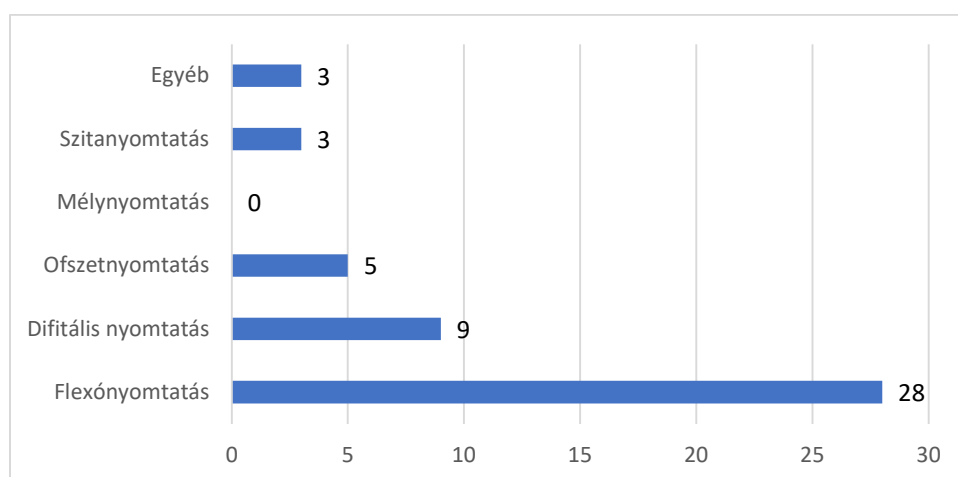
- nyomóerő és elmosódás (slur),
- regiszter/passzerpontosság,
- tónusérték növekedés (dot gain/TVI).

A kutatás első fázisában ezen paraméterek felméréséhez megalkottuk a tesztelemeket, melyről [„A flexónyomtatás és a kapcsolódó nyomdai előkészítés standardizálási lehetőségeinek vizsgálata univerzális tesztnyomóforma segítségével”](#) című cikkünkben (Manurova, 2021) írtunk bővebben. [A továbbiakban bemutatjuk, hogy milyen visszajelzéseket kaptunk a témával kapcsolatosan a magyarországi flexó nyomdaipar kulcsszereplőitől.](#)

Standardizálás lehetőségeinek felmérése a magyarországi flexó nyomdáknál

A kidolgozott kérdőív eredetileg a Standardizálás lehetőségeinek felmérése a közép-európai flexónyomtatásban címet viselte, ugyanis néhány felvidéki magyar ajkú nyomdának is terveztük küldeni a kérdőívet, de a végső döntésünk alapján csak Magyarország területére koncentráltunk. Fontos megjegyezni, hogy kutatásunkat a címkét és hajlékonyfalú csomagolóanyagot gyártó cégek körére korlátoztuk, így nem vontuk be a vizsgálatba a hullámkartont gyártó szegmenst. Még 2020-ban gyűjtöttük össze az adatokat a Magyarországon működő flexónyomdákról. 60 céget sikerült feltérképezni, ahol rendelkeznek flexó nyomdagéppel és az említett piacon tevékenykednek, címkét, síkfóliát, tasakot stb. gyártva. Ebből a 60 nyomdából 49 cégnek tudtuk a kérdőívet kiküldeni főként elérhetőségi („elérhetetlenségi”) szempontok miatt. A 49 kiküldött kérdőívre 28 cég válaszolt is, ami jhelentős arány, 57,14% százalékot jelent. Nem sikerült teljes ugyan szélességében felmérni az ipar hozzáállását az adott kérdéskörhöz, de jó eredménynek tekinthető, hogy a megszólítottak több mint a fele válaszolt. A következőkben bemutatjuk és elemezzük a feltett kérdésekre kapott válaszokat.

Az első kérdésünk az volt, hogy a cégek használnak-e más nyomtatási eljárásokat – a flexónyomtatáson kívül – hiszen flexó nyomdákat kerestünk meg a felméréshez. Az eredmény az első ábra grafikonján látható.

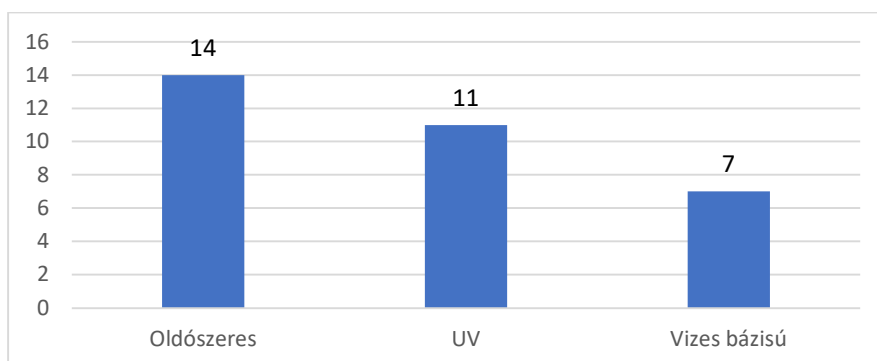
1.ábra: A használt nyomtatási eljárások felmérése

A megkérdezettek 67%-a csak flexónyomtatással dolgozik. A fennmaradó nyomdákban vannak jelen más nyomdatechnológiák is. A válaszok vizsgálata után kijelenthető, hogy az ofset, szita, digitális, és egyéb nyomtatási eljárással főként a címkéket gyártó vállalatok rendelkeznek. Két

kivétel azonban van, ugyanis két szélespályás (>70cm) oldószeres flexónyomtatással rendelkező cég dolgozik digitális nyomtatással is. Mélynyomtatást nem üzemeltet senki sem a megkérdezettek közül.

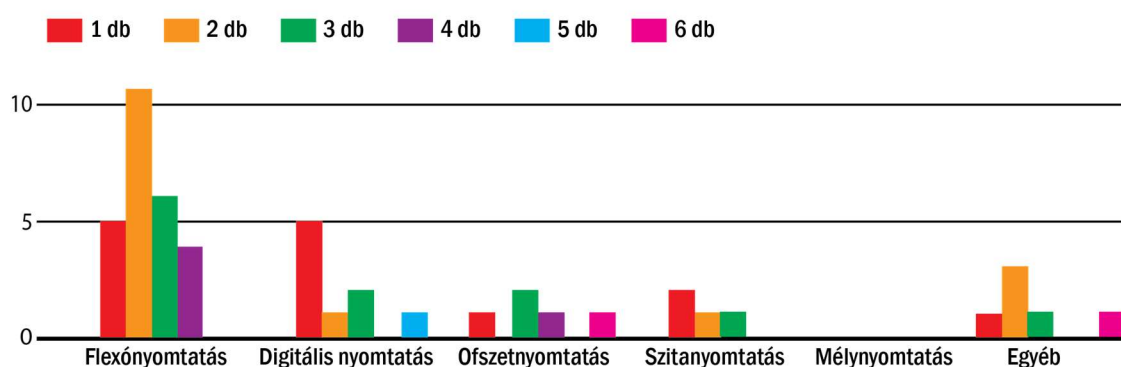
Második kérdésünk a flexónyomtatás módja felé irányult. Azt szeretnénk tudni, hogy az oldószeres, UV és vizes bázisú technológiák között mik az arányok az egyes szegmensekben és az is érdekelt, hogy egy cégen belül használnak-e több technológiát is.

2. ábra: A flexó nyomtatási technológiáinak aránya

A kapott válaszok alapján az látszik, hogy a válaszadók felénél oldószeres technológiát üzemeltetnek, 11 esetben áll rendelkezésre UV technológia és 7 cég dolgozik vizes bázisú festékrendszerrel is. Természetesen több olyan válasz érkezett, hogy több eljárás is működik házon belül. Két címkegyártó esetében jelent meg UV-s és vizes festék használata. Egy-egy nyomtatott fóliát gyártó esetében találkoztunk oldószeres-vizes és oldószeres-UV kombinációval. A többi esetben a szélespályás, műanyagfólia nyomtatását kivitelező cégek esetében az oldószeres festékrendszert alkalmazzák, míg a címkenyomdák esetében az UV eljárás a domináns. Két, papíralapú termékeket gyártó cégnél használnak vizes bázisú festéket.

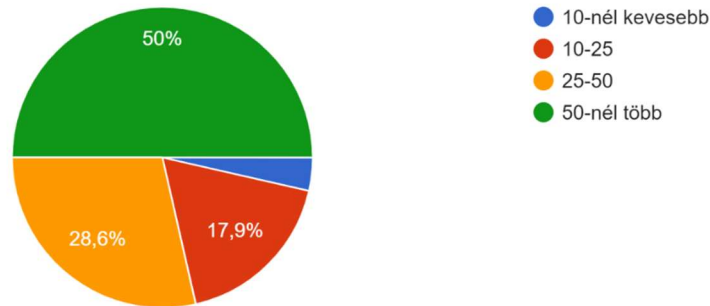
A harmadik kérdésben tovább érdeklődtünk a géppark iránt, hogy az egyes nyomtatási eljárások mennyi nyomdagéppel képviselik magukat a megkérdezett vállalatoknál. Az eredményt a harmadik ábra grafikonja mutatja.

3. ábra: Nyomdagépek száma az egyes nyomtatási eljárásokból

Az ábrából egyértelműen látszik, hogy a szélespályás flexónyomdák többsége 2 nyomdagéppel dolgozik. 4 nyomda esetében láthatjuk, hogy 4 flexó nyomdagép áll rendelkezésre, ami egy rendkívül tekintélyes gépparkot jelent.

A következő kérdésünk a válaszadó cégek alkalmazottainak számát derítette fel, ezt a kérdést leginkább csak áttekintési szempontból alkalmaztuk.

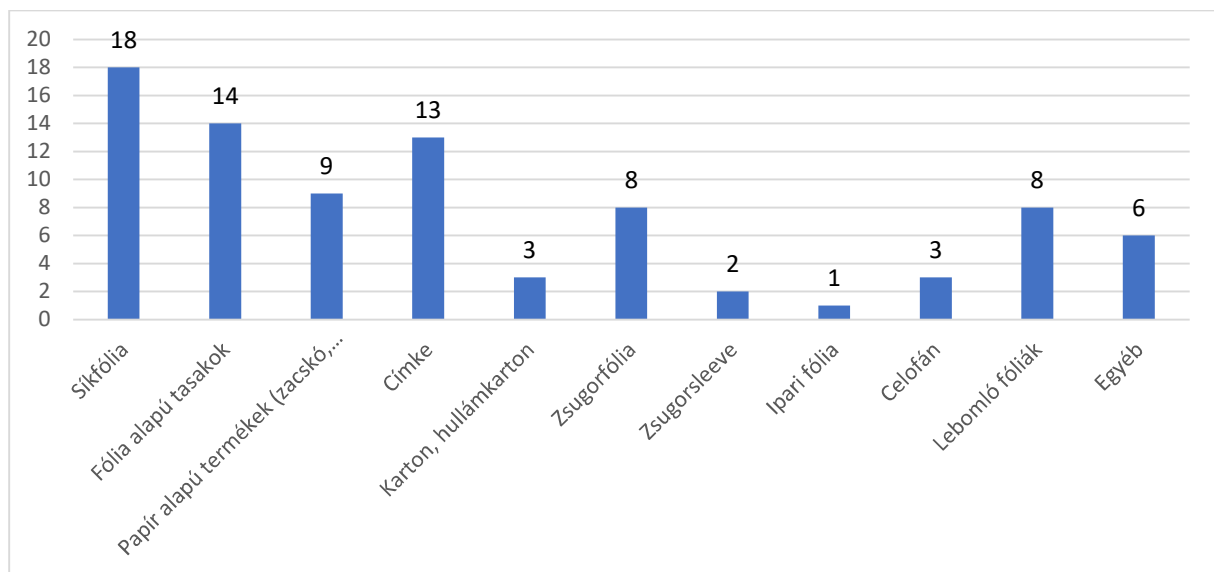

4. ábra: A válaszadó vállalatok alkalmazottainak száma

A kördiagrammon látható, hogy a válaszadó nyomdák 3,6%-ának van 10-nél kevesebb alkalmazottja, 17,9%-nál dolgozik 10-25 alkalmazott, 28,6%-esetében 25-50 alkalmazottat foglalkoztatnak és a megkérdezett nyomdák felénél dolgozik több mint 50 ember. Ez egyben arra is utal, hogy alapvetően a csomagolóipart kiszolgáló nagy nyomdák választotta, illetve adták meg a paramétereiket.

A következő informatív jellegű kérdés az volt, hogy körülbelül mennyi idős a válaszadó cégek gépparkja. Ezesetben 17 válasz volt értelmezhető és számszerűsíthető. Az eredmény azt mutatja, hogy a gépparkok átlagéletkora 7,823 év környékére tehető, ami bár nem a legújabb és legmodernebb, de nyomdagépek esetében ez megfelelő – sőt jó - állapotnak tekinthető.

Egy további kérdésben arra voltunk kíváncsiak, milyen típusú termékeket gyártanak a megkérdezett nyomdák. A válaszokat az 5. ábra grafikonja mutatja be.

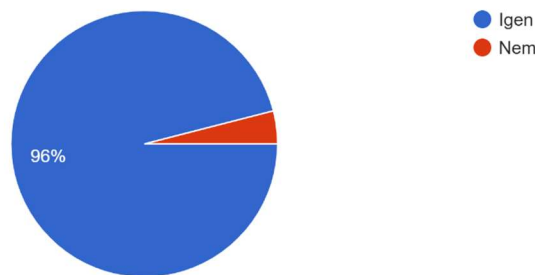
5. ábra: A válaszadó vállalatok által gyártott termékek típusai

Látható, hogy a 28 válaszadóból 18-an foglalkoznak síkfóliagyártással. Közülük 14 vállalat konfekcionálással is foglalkozik, különböző típusú tasakokat gyártanak, tehát magasabb hozzáadott értékkel rendelkező termékeket is készítenek. 9 vállalkozás foglalkozik papír alapú termékekkel, melyek alatt a papírból készült zsákokat, zacskókat, tasakokat értjük. 3 cég esetében foglalkoznak a címke és hajlékonyfalú csomagolóanyag mellett karton vagy hullámkarton nyomtatással is. Viszonylag magas azon vállalatok száma, akik zsugorfóliával foglalkoznak, zsugorsleeve-vel pedig viszonylag kevesen, hiszen a zsugorsleeve a legbonyolultabb

csomagolások közé tartozik műszaki szempontból. A fennmaradó termékek közül szeretnénk kiemelni, hogy 8 vállalkozás foglalkozik lebomló fóliák nyomtatásával. Ezt pozitív eredményként értékeljük, hiszen fontos, hogy a magyar nyomdaipar is elinduljon az egyutas csomagolások környezet-barátabbá tételéhez.

A következő két kérdésünk arra keresett választ, hogy rendelkezik-e a vállalat valamilyen minőségbiztosítási tanúsítvánnyal és amennyiben igen, milyen tanúsítványról van szó. Pozitívnak tekinthető eredmény született, mivel 28 válaszadóból 27 felelt igennel, tehát rendelkeznek minőségbiztosítási tanúsítvánnyal. (Egy cég pedig nem adott választ a kérdésre.) A legtöbb esetben az ISO 9001, 14001 és a BRC tanúsítványokkal rendelkeznek a cégek, ami minőségi termékek környezetbarát előállítását vetíti előre.

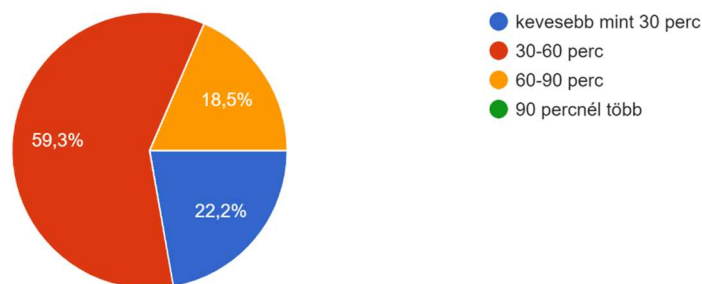
A következő egy egyenes kérdés volt. Azt kérdeztük, fontosnak tartják-e a standardizálást a nyomdai gyakorlatban. A 6. ábra grafikonja mutatja az eredményt.

6. ábra: A válaszadó vállalatok álláspontja a standardizálás fontosságával kapcsolatban

Erre a kérdésre 24-en válaszoltak igennel, 1 cég válaszolt nemmel, 3 válaszadó pedig tartózkodott a kérdés megválaszolásától. Mindenképpen pozitívan értékelendő az a tény, hogy a legrosszabb esetben is a válaszadók több mint 85%-a fontosnak tartja a nyomdai folyamatok standardizálását és optimalizálását.

27 vállalkozás válaszolt arra a kérdésünkre, hogy mennyi időt vesz igénybe az átállás két munka között, ha nyomtatási módot nem váltanak (tükör-direkt), de változik a nyomat és annak színei.

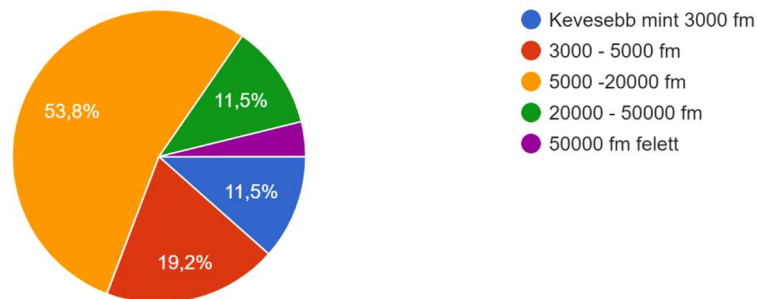

7. ábra: A válaszadó vállalatok álláspontja a munkák közötti átállások időtartamával kapcsolatban

A munkák közötti átállás a nyomdák életében egy olyan holtidő, ami igazából veszteség a cégnek és célszerű lenne ezt az időt a lehető legjobban lecsökkenteni. Pont e célt szolgálná a nyomdai folyamatok optimalizálása és standardizálása is. Jónak értékelhető a válaszadók 22,2%-ának tevékenysége, ahol kevesebb, mint 30 perc szükséges egy átálláshoz. Pozitív e válaszok összetétele is, ugyanis nemcsak címkenyomdák válaszoltak így, hanem néhány szélespályás gyártó is. 30 és 60 perc közötti időtartamra valószínűsíti magát a nyomdák nagyobb többsége, 16 nyomda tud kevesebb, mint egy óra alatt átállni a következő nyomatra. 18,5% esetében ez az idő 60-90 percet

vesz igénybe. Örvendetes viszont, hogy senkinek nem magasabb az átlagos állásideje, mint 90 perc az adott szituációban.

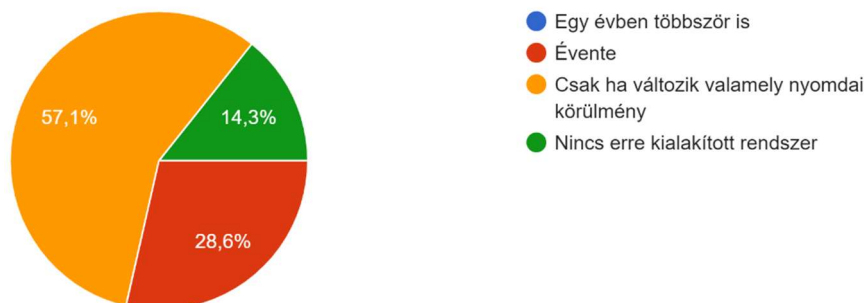
A következő kérdés segítségével arra voltunk kíváncsiak, hogy mekkorák a rendelési mennyiségek jelenleg Magyarországon a flexó nyomdaiparban. A mennyiségeket folyóméterben adtuk meg. Az eredményt a 8. ábrán mutatjuk be.

8. ábra: A válaszadó vállalatok egyszeri rendelési mennyiségei folyóméterben

Ennél a kérdésnél 26 választ kaptunk, két címkenyomda tartózkodott, vagy nem tartotta relevánsnak a kérdést. A 3000 folyóméter alatti rendelés a flexónyomtatáshoz elég kevés. Főként ez az a szektor, ahol a digitális nyomtatás versenyre kelhet a flexóval, az alacsony példányszámú nyomatok esetén. A nyomdák majdnem 20 százalékánál 3000 és 5000 méter közt van egy-egy rendelés mennyisége. A legnagyobb részt az 5000 és 20000 folyóméter közti mennyiségek teszik ki, amit közepes mennyiségnek nevezhetünk jelenleg. A 20000 és 50000 folyóméteres mennyiségek csak a nyomdák 11,5%-ánál fordulnak elő, ahogy azt az ipari trendek is mutatják, az egyszeri megrendelések mennyisége csökken. Egyetlen nyomda büszkélkedhet csak 50000 folyóméter feletti rendelési mennyiségekkel.

Az ezt követő kérdések már szorosabban kapcsolódtak a standardizálás és színmenedzsment kérdésköréhez. Az első ilyen kérdés az volt, hogy milyen gyakran nyomtatnak a nyomdák tesztet ICC-profilhoz. Az ICC-profil az egyik alapköve annak, hogy a nyomtatási folyamatban színhelyes proofokat tudjanak kapni és elfogadni a nyomdaipari megrendelők. A fingerprint felméri a nyomdagép által reprodukálható színteret, felméri a színek jelleggörbéit, beméri a lehetőségeket a formakészítés számára. A jó színmenedzsment a standardizált nyomtatás elengedhetetlen részét képezi. A kérdésre kapott válaszokat a 9. ábra grafikonja összegzi.

9. ábra: A válaszadó vállalatok álláspontja az ICC-profil fingerprint nyomtatással kapcsolatban

Láthatjuk, hogy egyik vállalat sem nyomtat fingerprintet egy évben többször is. A válaszadók 28,6%-a mondja azt, hogy évente készítene új ICC-profilokat. 57,1% mondja azt, ami túlnyomó többségben a saját tapasztalatunk is, hogy akkor kerül sor fingerprint nyomtatásra és új ICC-

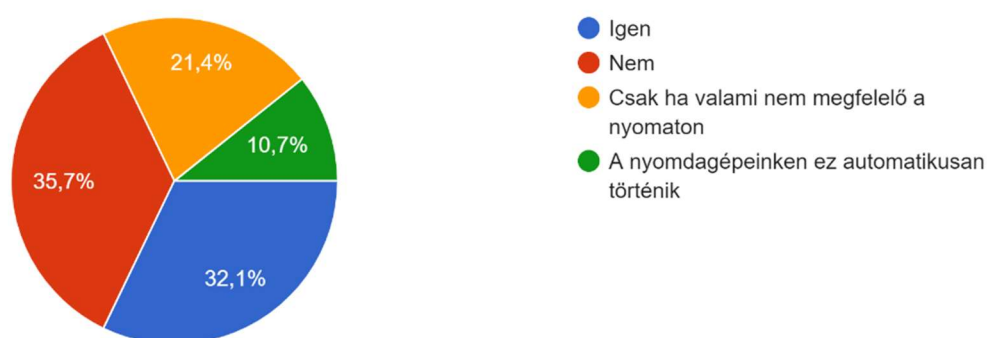
profilok létrehozására, amikor valamely nyomdai körülmény megváltozik (formakészítési technológia, kliséalapanyag, nyomathordozó, nyomdafesték stb.) A nyomdák 14,3%-ánál pedig nincs erre kialakított rendszer.

A következő rövid kérdés célja a nyomdai előkészítő stúdiók és a nyomdák együttműködésére fókuszált a fingerprintek előkészítése kapcsán. Egy kivétellel a nyomdák azt válaszolták, hogy az előkészítő stúdió velük együttműködve tervezi meg a fingerprintek tartalmát és gyakorlati kivitelezését.

A következő kérdés arra vonatkozik, hogy a nyomda standardizálja-e a gyártását a munkák dokumentálása révén. Ha nincs lejegyezve egy-egy nyomat minden paramétere aprólékosan, úgy nehéz azt bizonyos idő elteltével azonosan reprodukálni, s így konzisztens minőséget gyártani. Ebben az esetben 25-en válaszoltak pozitívan, hogy dokumentálják a beérkezett rendeléseiket a gyártásuk folyamán, viszont hárman nemmel válaszoltak. Ehhez kapcsolódott a következő kérdés is, ami a dokumentált paraméterek jellegét kutatta. Egy-egy nyomat dokumentációjához az alábbi tartozhat:

✓ nyomatminta	✓ anyagszükséglet
✓ gyártás ideje	✓ tekerrelési irány, tekercek paraméterei
✓ színsorrend	✓ kliséragasztó típusa
✓ színek megnevezései festékkódokkal	✓ nyomtatási sebesség
✓ használt aniloxok és paraméterei	✓ viszkozitás
✓ termékazonosító adatok	
✓ gépmester adatai	

A soron következő kérdés témája a denzitás mérése volt. Az előre jelezhető, jó és egyenletes minőségű flexónyomtatás biztosításának általános feltétele, hogy képesnek kell lenni a nyomtatási folyamatot egy korábban már definiált állapotban tartani. A denzitásmérés praktikus a nyomtatás ellenőrzésénél, mivel érzékenyen jelzi a nyomdafestékkétfilm-vastagság változásait. Távolról sem mond el mindent a színről, de alapinformációt szolgáltat. Nagyvonalakban a nagyobb vizuális denzitás sötétebb, a kisebb vizuális denzitás pedig világosabb nyomatot jelent. (Schulz, 2016) A kapott válaszokat az alábbi, 10. ábra grafikonja mutatja.

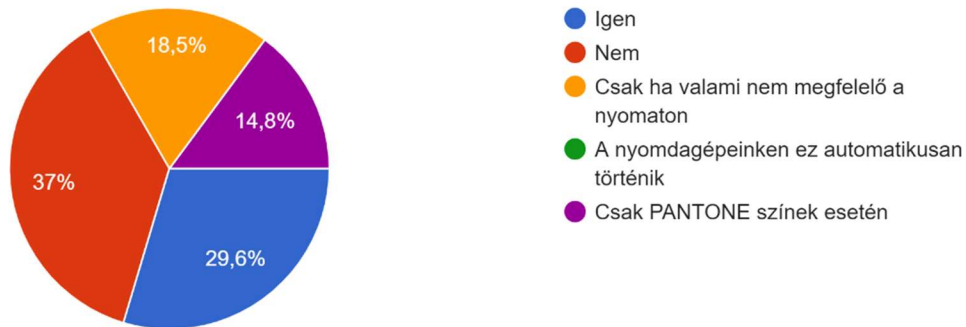

10. ábra: A válaszadó vállalatok álláspontja a denzitásméréssel kapcsolatban

Öröndetes az a tény, hogy a nyomdagépek 10,7%-ánál már van automatikus denzitásmérés. Húsz évvel ezelőtt a nyomdai minőség még csak a „jó szemű gépmesterek“ által volt biztosítva. Tehát az onnan az automata denzitásmérésig megtett út jelentős. 32,1% állítása szerint minden egyes nyomaton megméri a denzitást, ami egy jó és gyors ellenőrzési módszere legalább az alapparamétereknek. A nyomdák 35,7% százaléka csak akkor veszi elő a mérőberendezéseket, ha

valami nem stimmel a nyomaton. 35,7% pedig nem ellenőrzi a denzitás értéket a beállítások alkalmával.

Az ezt követő kérdés ugyanígy a nyomdai beállítások alkalmával történő méréseket célozta meg, csak most a színek L,a,b értékének mérésére fókuszálunk. A beérkezett válaszokat a 11. számú ábra ábrázolja.

11. ábra: A válaszadó vállalatok álláspontja az L,a,b érték mérésével kapcsolatban

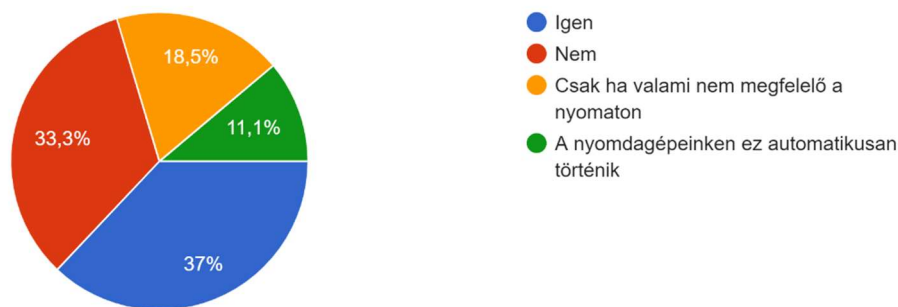
Láthatjuk azt, hogy az L,a,b érték mérése egy nyomdagépen sem történik automatikusan, tehát ezt a gépmesternek manuálisan kell elvégezni. A szabványos négyszínnyomó flexófestékeknek léteznek meghatározott CIELAB L* , a* , b* színingerjellemezői az ISO 2846-5 alapján. Ezt nem kötelező betartani. A lényeg az, hogy egy-egy adott munka színeinek színingerjellemezői megegyezzenek a fingerprint körülményeivel.

L 58	L 52	L 91	L ≤ 18
a -38	a 71	a -5	a 0,5
b -45	b 1	b 95	b 0,0

12. ábra: A szabványos CMYK flexófestékek Lab értékei az ISO 2846-5 alapján (Forrás: Schulz Péter, 2016.)

Nagyon közel van a 29,6% százalékos egyértelmű igen válasz az előző denzitásméréshez és ahhoz is, hogy a cégek 28,6% évente készít fingerprinteket. Ezt a csoportot ugyanazok a cégek teszik és már ezek után kijelenthető, hogy jelentős törekvéseket figyelhetünk meg náluk egy konzekvens, standardizált, optimalizált gyártás irányában. A nyomdák 37% nem mér Lab értéket, holott, ha ez a paraméter megfelelő, színmenedzsment szempontból már nagyrészt bízhatunk a megfelelő eredményben. 18,5% mér Lab értéket, ha már látszik a nyomaton a nemmegfelelőség, 14,8% pedig csak PANTONE színek esetén méri az Lab értékeket.

Az utolsó, mérésekre vonatkozó kérdés a festékviszkózitáshoz kapcsolódott. Megkérdeztük a nyomdákat, hogy mérnek-e minden nyomat esetén festékviszkózitást. A válasz hasonló képet mutatott, mint az előző két kérdés esetében. 37%- a nyomdáknak minden beállásnál méri a festékek viszkózitását. 11,1%-nál a nyomdagép automatikusan megméri ezt a paramétert, ez ugyanúgy egy rendkívül pozitív funkció, ugyanúgy, mint a denzitásmérés esetében. A fennmaradó válaszadók pedig csak akkor mérnek viszkózitást, ha már látják a nyomateredményen az eltérést. Ez az eshetőség 18,5%-ot tesz ki a válaszadók között. Ezeket az eredményeket ábrázoljuk a 13. ábrán.

13. ábra: A válaszadó vállalatok álláspontja a viszkozitás értékének mérésével kapcsolatban

Az utolsó két kérdésünkre szöveges válaszokat kértünk a válaszadóktól. Az első ilyen kérdés célja kideríteni, hogy „Milyen problémák jelentkeznek visszatérő jelleggel a nyomatokon vagy a nyomdai munka folyamán, melyekben a nyomdai előkészítés segíthetne?”. E kérdésnél természetesen rendkívül sokrétű válasz érkezett. 22 nyomda válaszolt a kérdésre, de közülük hét nyomda nem tudott megnevezni ilyen jellegű problémát. Érkezett néhány olyan visszajelzés, amely nem tekinthető relevánsnak, mivel nem a nyomdai előkészítés területéhez kapcsolódnak, mint például a passzerproblémák, vagy a nyomóforma felválása a hengerről. Több olyan visszajelzés is érkezett, melyeket valóban a standard flexó nyomdai előkészítés folyamán meg kellene tudnia oldani az előkészítő stúdióknak. Ide soroljuk például a teljesség igénye nélkül az alábbi felvetéseket:

- ✓ alacsony százalékos pontok kitörése
- ✓ apró negatív elemek bezáródása
- ✓ szírebontási problémák
- ✓ színátmenetek és árnyékok nyomtatása
- ✓ ha a nyomat nem a proof színeit hozza

Ezeket a problémákat egy megfelelő fingerprint segítségével be lehet határolni, felmérni és kezelni. Még további három megjegyzést emelnénk ki, melyek szintén nem a kapcsolódnak teljesen közvetlenül a fingerprinthez és a standardizáláshoz, de kétségtelenül valós és jelentős gondot okozhatnak:

- ✓ termékcsaládok egységesítése – egy termékcsalád tagjai különböznek egymástól a nem megfelelő előkészítés miatt;
- ✓ tervező stúdiók szakmaiatlansága – sok kreatív stúdió nem ismeri a flexó technológiát és annak korlátait, ezért olykor megvalósíthatatlan, vagy nem szépen nyomtatható dizájnok kerülnek a nyomdákhoz;
- ✓ a kommunikáció hiánya.

Az utolsó kérdésünk hasonlóan a nyomtatási problémák iránt érdeklődött, de nem csak az előkészítésre fókuszált. Az utolsó kérdés így hangzott: „Vannak visszatérő, bármilyen okból fakadó nyomtatási problémáik? Ha igen, milyenek?” Erre a kérdésre is rendkívül sokrétű válasz érkezett. Ebben az esetben is 22 nyomda válaszolta meg a kérdést, melyekből 9 nyomda jelentette ki, hogy nem küzdenek nyomtatási problémákkal. Azon válaszadóktól, akik jeleztek problémát, a következő válaszokat emelhetjük ki:

- szellemképes nyomatok – ugyanezt három nyomda is jelezte
- eltömődő alacsony százaléktértékű pontok – két nyomda jelezte ezt a problémát
- porózusság a kliséillesztésnél – két nyomda panaszkodott a jelenségre
- nyomóelemek kitöredezése tisztításnál – egy nyomda részéről érkezett ez a panasz

A többi választ nem soroljuk fel, mivel a kutatás tárgya szempontjából nem relevánsak, mint pl. emberi mulasztás, a nyomdagépek korából adódó problémák, fogaskerekek miatti rezonancia stb. Egy nyomda jelzett ennél a kérdésnél problémát a klisék alapanyagával kapcsolatosan, de nem specifikálta bővebben.

Összegzés, a kutatás célja és hasznosítási területei

A tesztelem-adatbázis és a felmérés célja egy olyan általános – a teljes kutatási projektet jól szolgáló - teszttábra kialakítása, amely nyomóforma készítési technológiától függetlenül képes felmérni egy-egy flexó nyomdagép állapotát, az alkalmazott festékátadó hengerek nyomóformával való kompatibilitását, illetve a minőségi nyomdai előkészítéshez szükséges információkat.

A grafikai elemek adatbázisa már a készhez közeli állapotban van. A mostani kérdőíves felmérés segítségével pontosabb és aktuális visszajelzéseken alapuló képet szándékoztunk kapni a magyarországi flexó nyomdákról. Mivel nem létezik egy „magyar flexónyomda-adatbázis”, így saját erőnkből gyűjtöttük össze a vállalkozások adatait. A kérdőív első felének kérdéseivel pontosabb áttekintést kaphattunk ezekről a cégekről a használt technológiák, alkalmazottak száma, minőségbiztosítási rendszer alkalmazása és egyéb információk szempontjából. A kérdőív második része pedig a vállalatok standardizáláshoz, színmenedzsmenthez és a konzisztens nyomtatott minőség fenntartásához kapcsolódó álláspontját térképezte fel. Arról gyűjtöttünk ismereteket, hogy vannak-e jelen az ipari gyakorlatban olyan nyomtatási problémák, melyeket a nyomdai előkészítés orvosolni tudna, s amennyiben igen, ezek felmérését figyelembe vennék a tesztforma kialakításakor. A kérdőív segítségével feltárt problémákat szakemberekkel vitatjuk meg és lehetőség szerint megoldást keresünk rájuk. A kérdőíves felmérést sikeresnek ítéljük meg, hiszen a felmérésekre vonatkozó válaszadási kedv sok esetben alacsony, mi viszont elmondhatjuk, hogy a megkérdezett vállalatok majdnem 60%-a (elsősorban a nagyobb, a magyarországi flexónyomtatást meghatározó cégek) válaszolta meg kérdéseinket.

Amennyiben a rendelkezésre álló források ezt lehetővé teszik, egy –az általunk létrehozott – modell alapján összeállított és legyártott nyomóformával nyomtatási próbával tervezzük a kinyomtatott fingerprinteket értékelni. Utolsó lépésként egy értékelési protokoll modellt dolgozunk ki, hogy a kapott eredményeket a nyomtatási folyamat minden résztvevője értelmezni és saját részére archiválni tudja.

Mivel a flexográfiai nyomtatás a csomagolóanyag gyártás meghatározó technológiája (Horváth, Koltai, 2019), a csomagolóanyagokkal szemben támasztott egyre magasabb követelmények teljesítését is segíti a kutatásunk. Célkitűzésünk a tesztelési folyamat könnyítése, optimalizálása és egységesítése.

Köszönetnyilvánítás

„AZ INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI MINISZTERIUM ÚNKP-21-3-II-SOE-71 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK A NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS ALAPBÓL FINANSZÍROZOTT SZAKMAI TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.”

Irodalomjegyzék

Deamon, A., 2021. *Best practices for press fingerprinting*. [online] Carey Color Incorporated. Available at: <<https://careyweb.com/press-fingerprinting-in-fta-oct-2013/>> [Accessed 14 April 2021].

Flexographic Technical Association, Inc., 2017. *FIRST - Flexographic Image Reproduction Specifications & Tolerances*. 6th ed. United States of America: Kindle Edition.

Földvári, M., 2018. *Színes nyomtatás*. [online] Szinkommunikacio.hu. Available at: <http://www.szinkommunikacio.hu/13_12.htm> [Accessed 30 April 2021].

GMG Color, 2021. *GMG Open Color User Manual*. [online] Sdla.webservice.gmgcolor.com. Available at: <https://sdla.webservice.gmgcolor.com/Knowledge%20Base/GMGOpenColor/GMG-OpenColor_Manual_en.pdf> [Accessed 1 May 2021].

[Horváth, Cs.; Koltai L.: Key Recommendation for the Printed Packaging in the Circular Economy](#) In: Karlovits, Igor (szerk.) [Proceedings of the 1st International Conference on Circular Packaging](#). Ljubljana, Szlovénia : Pulp and Paper Institute, (2019) pp. 95-108. , 14 p.

[Horváth, Csaba ; Klaudia, Palova : Relationships Between the Surface Texture of Flexographic Printing Plates and Printability of Kraft Paper](#) In: [Proceedings of the 71th TAGA \(Technical Association of the Graphic Arts\) Annual International Technical Conference, March 17-20, 2019, Minneapolis, MN, United States](#) (2019) pp. 176-188. , 13 p.

[Maňúrová, K., 2021. A flexónyomtatás és a kapcsolódó nyomdai előkészítés standardizálási lehetőségeinek vizsgálata univerzális tesztnyomóforma segítségével. \[online\] www.peme.hu. Available at: <<https://peme.hu/wp-content/uploads/2021/06/XXI.-PhD-Online-Konferencia-konyv.pdf>> \[Accessed 13 May 2022\].](#)

Oetjen, S., 2017. *An Introduction to the Importance of Press Optimization*. [online] Packaging Impressions. Available at: <<https://www.packagingimpressions.com/post/an-introduction-to-the-importance-of-press-optimization/>> [Accessed 9 April 2021].

[Schulz, P., 2016. Felértékelődő színmérés a flexónyomtatás területén. Magyar Grafika, LX\(1\), pp.8-10.](#)

POLYÁK ENIKŐ: MEDIKALIZÁLT NYELVHASZNÁLAT NÉMETH LÁSZLÓ IRGALOM ÉS TOMPA ANDREA FEJTŐL S LÁBTÓL CÍMŰ REGÉNYEIBEN

Lektorálták: Dr. Fehér Zsuzsanna és Dr. Novák Anikó

Polyák Enikő
Debreceni Egyetem
Irodalomtudományi Doktori Iskola

Németh László utolsó nagyregénye úgyszólván végigkísérte egész pályáját: több változatban is megírta, míg végül elkészült az a mű, amelyet ma ismerünk. A téma, a hazatérő apa és az őt váró, időközben már felnőtt gyerek közötti nexus már csak azért is érdekelhette, mert ő maga is átélte ezt a helyzetet, mindazonáltal írásomban eltekintek az életrajzi vonatkozásoktól, hiszen azokat már számos munkában¹ elemezték. Németh László önéletírásaiból, naplójából, leveleiből tudjuk, hogy már pályája legelején belekezdett e regény megírásába (ez az első változat elveszett), tehát már a kezdetektől foglalkoztatta a regényben ábrázolt szülő-gyerek viszony. Bizonyíték erre a *Télemakhosz* című novellája is, amelyben még jóval a regény megjelenése előtt kísérletet tett ennek az ábrázolására. A novella címéből, valamint a bolyongó apa képéből kiindulva könnyen asszociálhatunk az *Odüsszeia* mitológiai párhuzamára, amelyet több tanulmányíró² is elemzett. Azonban az egyértelmű önéletrajzi ihletettség mellett Németh László a saját tapasztalatairól nyilatkozik a huszadik századdal kapcsolatban, a „szétesettség élményéről”³, ahogy Füzi László is írja. Füzi szerint az író az életműve alatt az iszony és idegenség érzésétől eljut az elfogadásig, tehát ennek a folyamatnak a végeredménye az *Irgalom*.⁴ Mindezek mellett „[a]z *Irgalom* mindenekelőtt a polgárosodó, nagyvárossá váló Budapest regénye.”⁵ Béládi Miklós is összegzőként értelmezi a regényt, valamint szerinte „Az *Irgalom* az emberi sors lehetőségét méri meg újra – az *Emberi színjáték* és az *Iszony* után ez a mű ismét »sors-metafora«.”⁶ Bakonyi István tanulmányában Ágnes mint huszadik századi szentet elemzi, aki „tülelmedik hús-vér lényén”⁷ Ekler Andrea már a vizsgálatának címében rögzíti azt, hogy az *Irgalom* a „jövő”⁸ regénye, és Vekerdi Tamással egyetértve szintén lezárásnak tekinti a művet, amely egy háromtagú csoportba illeszkedik be, ahol az *Iszony* a múltat, az *Égető Eszter* pedig a jelent szimbolizálja.⁹ Grezsa Ferenc szerint az *Irgalom* a „«visszatelepülés», az új társ- és közösségkeresés programja.”¹⁰ Mindezekkel a kiragadott idézetekkel azt igyekeztem bemutatni, hogy a recepció egyetérteni látszik abban, hogy a regény

---

¹ BÁLINT Ágnes, *Télemakhosz-narratívumok a Németh László életműben (Az Irgalom születése)*, Forrás, 2009/6, 83-93. GREZSA Ferenc, *Az Irgalom történeti rétegei* „A mintaélet forradalma” Írások Németh Lászlóról, Szeged, Tiszatáj Könyvek, 1998, 108-117. EKLER Andrea, *A „jövő” regénye; Az Irgalom recepciója és új aspektusai a narratív megközelítés tükrében* „A közöny az ördög karosszéke”, Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó, 2008, 43-54.

² BÁLINT, EKLER

³ FÜZI László, *Az Irgalom (Németh László utolsó regénye)*, Tiszatáj, 2001/4, 51.

⁴ Uo, 53.

⁵ Uo, 50.

⁶ BÉLÁDI Miklós, *Németh László: Irgalom*, Kritika, 1965/8, 52.

⁷ BAKONYI István, *Az Irgalom helye Németh László regényírói pályáján=A folytatás reménye (Tanulmányok)*, Comenius Társaság, 1991, 86-87.

⁸ EKLER, 43.

⁹ Uo, 43.

¹⁰ GREZSA, 113.

összegzés, létösszegzés, amely összefüggésben áll a korábbi nagyregényekkel, akárcsak a nőregényekkel, akár az összes regénnyel, mintha ebben a műben csúcsosodna ki Németh László regénypoétikája és munkássága.

A regény cselekménye bő tíz hónapot ölel fel, 1921 ősz végétől 1922. szeptember 30-ig, ezen idő alatt ismerhetjük meg a Kertész-család történetét a lány, Kertész Ágnes, a fiatal orvostanhallgató, nézőpontja felől. Hadifogságba esett édesapja hét év után hazatér, azonban ez több szempontból is feszültségekkel kísért esemény, egyrészt az apa visszailleszkedési nehézségei miatt, másrészt pedig az anya miatt, aki időközben szeretőt kezdett tartani. Ágnes a regény elején mélységesen elítéli az édesanyját és idealizálja, isteníti az édesapját, azonban az idő előrehaladtával a végletekben gondolkodó lány képessé válik a megértésre és a megbocsátásra is. Jelen tanulmány szempontjából a regény kiemelt fontosságú része az az idő, amelyet a lány a cinkotai elfekvőn tölt, ahol haldokló, főleg rákos betegeket kezelnek, és ő itt kezd el dolgozni. Ez a munka lehetővé teszi számára azt, hogy önállóvá váljon és távolabb helyezkedjen az édesanyjától, azonban részben pont itt tanulja meg, hogy hogyan lehet megértéssel és együttérzéssel, irgalommal fordulni más emberek felé. Elemzésemben elsősorban az orvos és beteg közötti kommunikációra helyezem a továbbiakban a hangsúlyt. Azonban mivel a dolgozat két regényben is vizsgálni igyekszik a medikalizált nyelvhasználatot, az orvos és beteg közötti kapcsolatot, így előbb röviden kitérek még a másik mű ismertetésére is.

Tompa Andrea *Fejtől s lábtól* című művében több regényfajta jellemzőit ismerhetjük fel, tekinthetünk rá történelmi-, fejlődés-, nagy-, realista¹¹ vagy éppen a trianoni békediktátumot tematizáló regényként¹². Nehezen meghatározható az elbeszélésmód is, hiszen tekinthetünk rá kettős naplóbejegyzésként, memoárként, vagy talán egy jelen idejű szóbeli beszélgetés, tudatfolyam¹³ textuális leképeződéseként is. Egyedül talán a megbízhatatlan narrátor jelenléte az, amelyben a legtöbb kritika megegyezni látszik,¹⁴ ez a megbízhatatlanság elsősorban az egyes szám első személyű elbeszélői hangokból adódik, vagyis az énelbeszélés megbízhatatlanságából, szubjektivitásából. Gyakran találkozunk elhallgatással, elkendőzéssel és homállyal is. Például szolgál erre az, hogy nem tudjuk meg a főszereplők nevét, vagy az első szexuális együttlét elbeszélése is, amelyről csak visszautalva kapunk információkat, még később tudja meg az olvasó azt, hogy ezután a nő elvetette a közös gyermeküket, akit nem tudott volna egyedül felnevelni a háború alatt. Azonban erről is tudatosan hallgat, nem részletezi ezt a traumatikus eseményt, mindez persze színre viszi azt az elbeszélhetetlenséget, amely a trauma sajátja. A regény egy sajátos nyelvet hoz létre, amely imitálni igyekszik az 1910- és 20-as évek Erdélyben beszélt magyar nyelvét, amelyet még kever az orvosi nyelv regiszterének kifejezéseivel, végül az utolsó fejezetben pedig már az énelbeszélés helyét átveszi egyfajta „mi-elbeszélés”, így a mű nyelve még sajátosabbá válik.

A Tompa-mű a két főszereplő életútját követi az első egyetemi évüktől kezdve addig, amíg végleg egymásra nem találnek, megközelítőleg az 1910-es évek elejétől az 1930-as évek végig. Ezen idő alatt az olvasó megismerheti a két névtelen medikus fejlődését, azt, hogy a nő hogyan

---

¹¹ DARABOS Enikő, *A test politikája; Tompa Andrea: Fejtől s lábtól. Kettő orvos Erdélyben*=Darabos Enikő, *Testmetaforák a kortárs magyar irodalomban*, Marosvásárhely, Lector Kiadó, 2017, 251., PALOTAY Kinga, *A párhuzamosok a végtelenben találkoznak*, Jelenkor, 2014/1, 112.

¹² SZARVAS Melinda, *Részletes bemutat(koz)ás*, Alföld, 2014/3, 118.

¹³ DARABOS, 250, *ÉS-kvartett; Tompa Andrea Fejtől s lábtól. Kettő orvos Erdélyben című regényéről Károlyi Csaba, Deczki Sarolta, Kálmán György, Bárány Tibor*, *Élet és Irodalom*, 2013/23, 7-8. LENGYEL Imre Zsolt, *A részek lázadása (Tompa Andrea: Fejtől s lábtól, Bartók Imre: A patkány éve)*, Műút, 2013/3, 68.

¹⁴ *ÉS-kvartett*, 8., BAZSÁNYI Sándor, *Delactatio operationis*, Holmi, 2014/4, 469-473.

emancipálódik és válik önálló és sikeres emberré, aki eleinte görcsösen kapaszkodik a tudományos diskurzushoz és mindenféle érzelmet igyekszik kizárni az életéből. Mindent csak racionális és objektív szempontból akar megközelíteni, majd végül eljut arra a pontra, hogy együttérzővé válik, pszichoanalízisre kezd járni, valamint tanulja is azt, és hasznosítja is a hadiárvák kezelése közben. A férfi sokkal kevésbé határozott, a legtöbb esetben csak azt teszi, amit az apja vagy mások várnak tőle, nem motiválja semmi, egészen addig, amíg rá nem talál a sebészetre, és ezzel együtt a hivatására. Azonban a háború okozta traumák miatt felhagy a sebészkedéssel, és fűrdőorvos válik belőle, aminek az édesapja eredetileg is szánta, és szinte eltemeti magát vidéken. Az elemzéssorán a regényben a férfi főszereplő által sebesülteken és szépészeti céllal végrehajtott sebészeti beavatkozásokat ábrázoló jeleneteket szeretném vizsgálni.

A két műben számos hasonlóság fedezhető fel ilyen például az a kor, amelyben a cselekmények történnek, nevezetesen az 1920-as évek eleje. Mind az *Irgalom*, mind a *Fejtől s lábtól* két önállóvá váló orvostanhallgató fejlődését mutatja be, akik eleinte szinte más görcsösen ragaszkodnak az orvostudományhoz, a racionalitáshoz és minden szubjektív, érzésekkel kapcsolatos mozzanatot, eseményt igyekeznek kizárni az életükből. Azt próbálják meg elérni, hogy ne nőként, hanem pusztán orvosként tekintsenek rájuk, igyekeznek bebizonyítani azt, hogy képesek helytállni ezen a férfiak által uralt szakterületen. Továbbá komparatív alapokat biztosíthat az is, hogy bár nem ugyanabban a városban játszódik a két regény, azonban mégis két kulcsfontosságú nagyváros reprezentációjával ismerkedhetünk meg az olvasás során, nevezetesen Budapesttel és Kolozsvárral, ez alapot biztosíthatna térpoétikai elemzésnek is. Azonban a számomra legfontosabb közös elem az orvosi nyelvi regiszter és a köznyelv keveredésének reprezentációja, valamint az orvosok és betegek közötti kapcsolatok színrevitele. Tanulmányomban tehát azt a kérdést járom körül, hogy a kultúrorvostan és a „narrative medicine” kontextusának felhasználásával milyen újfajta interpretáció hozható létre, illetve ez hogyan biztosíthat új utakat a Németh László-életmű újra értelmezése kapcsán¹⁵.

A humán- és orvostudományok számos ponton kapcsolódnak egymáshoz, ilyen csomópontok például az orvosregények, amelyek talán a legkézenfekvőbb példák, de ilyen még a pszichoanalitikus olvasás, amelyet Freud eredményei alapján dolgoztak ki, és ugyan Németh László regényeinek elemzése során bevett elemzési keret volt, már meghaladottá vált. Termékeny kapcsolódási pont lehet továbbá az irodalomterápia is, vagy éppen a hisztéria-kutatás, amely a gender-kutatások és az orvostudomány összekapcsolódásaként írható le¹⁶. Továbbá beszélhetünk még az orvosi etikáról is, ami egy multidiszciplináris terület, ahol többek között a filozófia, az irodalom és az egészségügy metszi egymást¹⁷. Jelen dolgozat a *medical narratives* és a *narrative medicine* kontextusát igyekszik alkalmazni az *Irgalom* és a *Fejtől s lábtól* című művek elemzése során. A *narrative medicine* egy olyan gyakorlat, amely során az egészségügyi dolgozók, elsősorban az orvosok narratív kompetenciák megszerzésére, megerősítésére törekednek, annak érdekében, hogy az egészségügyi ellátás során az orvos megtanulja felismerni azt, hogy a beteg

---

¹⁵ További kérdésként vetődhet fel az is, hogy hogyan képződnek le az orvostudományokban történő változások az irodalomban, mennyire érhetőek tetten az irodalmi reprezentációkban a tudománytörténeti változások.

¹⁶ NAGY Hilda, *Medikalizált nézőpont Csáth Géza novellájában – Nevetés, hatalom és erotika (Johanna)*, *Literatura*, 2019/2, 182.

¹⁷ MONTGOMERY, Kathryn, *Literature, Literary Studies, and Medical Ethics: The Interdisciplinary Question*, *The Hastings Report*, 2001/3, 42.

kezelésének érdekében a beteg történetét meg kell ismernie és interpretálnia kell. Tehát a beteg és a betegségének története felé empátiával kell fordulnia, át kell éreznie azt, és ehhez Rita Charon szerint a leghasznosabb, ha narratív kompetenciáit használja fel¹⁸. A *medical narratives* a Charlott Edwards Maguire Medical Library felhívása szerint egy olyan reflektív írás, amely magában foglalja az orvost és a páciens is, az ő élményeiről szól és arról az időről, amit az egészségügyben töltöttek el.¹⁹ Kathryn Montgomery szerint egyre fontosabbá válik az irodalom, az irodalomkritika és az irodalomtudomány az orvostan számára, hiszen ezek azok a területek, amelyek integrálni képesek az érzelmet és a szubjektivitást az orvostudományba²⁰. A *medical narratives* szempontját elsősorban azért alkalmazom, mert a regényre jellemző a orvosi nyelvi regiszter²¹, valamint a főszereplő és számos mellékszereplő is medikus hallgató.²² Azonban az orvosi szaknyelv, ahogy a mindennapokban, úgy a regényekben is keveredik a mindennapi nyelvhasználattal (elsősorban ha betegségről van szó, vagy ha orvosok beszélnek, kórházi környezetben vannak a beszélők), ez persze természetes is. Rita Charon is megállapítja, hogy ez a két nyelvi regiszter gyakran találkozik, és akár össze is olvadhat.²³ A medikalizáltság egy olyan műveletként is értelmezhető, amely egyszerre teszi lehetővé az szexualitásról való beszédet, azonban ezzel egyidőben distanciál is, a medikalizált szaknyelv megfosztja az érzéki jeleneteket az erotikától. A regények nyelvezetére jellemző, hogy bizonyos helyzetekben, akár oda nem illő módon, egészségügyi terminológiát használnak, ami kettős hatást ér el. Egyrészt ezek a szakkifejezések elidegeníthetik az olvasót, kizökkenhetnek őt, másrészt viszont fogódzóként szolgálnak Kertész Ágnes vagy a *Fejtől s lábtól* névtelen medikája számára, ugyanis ezen szaknyelvi regiszter ismerősebbé és elviselhetőbbé tesz kényelmetlen helyzeteket. Ez a nyelv továbbá identitásteremtő szereppel is bír, hiszen mindkét nő emancipálódása során majdhogynem a legfontosabb szerepet az tölti be, hogy egy férfiak által dominált tudományterületen képesek-e érvényesülni²⁴.

A továbbiakban mindkét regényből vett egy-egy idézet segítségével igyekszem bemutatni, hogy hányféleképpen is alkalmazható a fentebb felvázolt elemzési kontextus. Először a Tompa-mű egy részletét interpretálom, ahol is a férfi főszereplő, aki már sebésznek tanul, eddig csak egy kórházban dolgozott, és a háborús helyzet következtében főleg sebesülteket műtött, de később egy szépészeti klinika vezetője is meghívja magához, hogy tanuljon nála is. A következőkben tehát az első plasztikai műtét leírását olvashatjuk, amin a férfi részt vesz.

---

¹⁸ CHARON, Rita, *Narrative Medicine: Honoring the Stories of Illness*, Oxford University Press, 2006, vii.

¹⁹ <https://med-fsu.libguides.com/publishing/narratives> (utoljára letöltve: 2022. 05. 11.)

²⁰ MONTGOMERY, 40-41.

²¹ A 19. század elején az orvosok leírták azt, ami évszázadokon át látható és mondható dolgokon kívül esett, így létrehozva az orvosi szaknyelvet, ezt segítette a tekintet változása, valamint a nyelv regiszterének, szerkezetének változása, hiszen diskurzus tárgyává vált a szubjektum, így végre folytatható lett tudományos struktúrájú diskurzus az egyénről a klinikai tapasztalás átszerveződése által. FOUCAULT, Michel, *A klinikai orvoslás születése=M.F. Elmebetegség és pszichológia, A klinikai orvoslás születése*, ford. Romhányi Török Gábor, Corvina Kiadó, 2000, 91-316, 94.

²² Ennek fontosságát Nagy Hilda tanulmányára alapozom, amelyben a medikus elbeszélő okán használja a *medical narratives* szempontrendszerét.

²³ CHARON, Rita, *The Novelization of the Body, or, How Medicine and Stories Need One Another*, Narrative, 2011/9, 35.

²⁴ A 19. századig a nők ki voltak rekesztve az orvosi szakmából és a felsőoktatásból is, az orvoslás tehát férfi monopólium volt ugyan, de mégis számítottak a bábák, betegápoló asszonyok együttműködésére. PORTER, Roy, *Vér és virtus; Az orvostudomány rövid története*, HVG Kiadói Rt, Budapest, 2003, 72.

„Kezdetnek egy mamma plastica lett elkészítve, mi mellett segédkezek, s mi nem az emlő teljes levételét jelenti, amit mi is gyakorolunk carcinoma esetén, hanem pusztán kisebbítést, minthogy a fiatal asszonynak igen igen hatalmas, őt fájdalommal eltöltő s mozgási nehézségeket okozó emlőket kell hordania. Ilyesmi esetek nem rendkívüliek, magyarázza Jászy, mikor e nagy műtéthez fogunk. A kisebbítés az emlő alsó felének bőrszűkítését jelenti, bőrredukciót: háromszög alakban kivágtuk s összehúztuk a bőrt, mi által a mell feljebb is került, keményebb s kisebb, formára pedig alakítható lesz. Én csak a műszerező asztalnál állok, s onnét segédkezek. A nagy barna areola mamillae, a bimbó is levehető s feljebb varrható olyankor, magyarázza Jászy, ha már a nő nem kíván többé szoptatni, minthogy az tejcsatornát érint. Azonban a mi betegünknek csak feljebb van tolvá, mert férjezetlen. Épen ezért is esik meg a műtét, hogy előnyös házasság legyen köthető, magyarázza a sebész, ki igen szép s aestheticus mellet alakít ki, s finom fonállal varrja. Egy hónap mellkötő viselés a betegnek, s készen vagyunk.”²⁵

Ahogy az látható az idézet elején a beteget csak egy fragmentumon keresztül láthatjuk, mindössze egy testrészére, a mellére redukálódott objektum az orvosi tekintet számára. Mindössze csak az állapota, a „betegsége” jeleníti meg őt, és így megszűnik szubjektum lenni az olvasók és az orvosok szemében is. Eleinte tehát úgy tűnik, mintha a nő nem lenne más, mint az állapota, és nem emberi lényként létezne a kezelés ideje alatt. Ekkoriban bontakozott ki az egészségügyben a beteg mint személyiség mozgalom, tehát az orvosok egyre inkább azt az alapelvet kezdték érvényesíteni a munkájuk során, hogy a beteget személyiségként kell kezelni.²⁶ A műtét leírásának elején mintha a narrátor nem foglalkozna tehát azzal, hogy egy élő ember fekszik a műtőasztalon, és csak egy bizonyos aspektus érdekli, azonban a műtét előrehaladtával a vezető orvos, Jászay közbeszólása kizökkenti mind az olvasót, mind a főszereplőt (aki egyben a narrátor is). Ez a megjegyzés, amely megmagyarázza, hogy miért is történik a mellkisebbités – az előnyös házasság reményében – mozdítja ki a jelenet narrátorát és így az olvasót is abból a nézőpontból, amely mint egy műtési alanyként ábrázolta a páciens. Immár a nő újra szubjektumként kerül az orvos és a befogadó látóterébe, hiszen, ahogyan megismerjük a műtét hátterében meghúzódó okokat, úgy ismerjük meg magát a beteget is, és alkalmazhatóvá válik a beteg, mint személyiség alapelv.

A fentebbi idézetben jól kimutatható továbbá az orvosi szaknyelv és a köznyelv keveredése is, hiszen a narrátor latin szavakkal írja le az eljárást, valamint a női melleket, azonban később mégis emlőként hivatkozik a mammarra. Folytonosan mintha kiszólna az olvasónak az elbeszélő, lefordítja a latin kifejezéseket, és részletesen elmagyarázza, mi is történik a plasztikai műtét során. Ez a magyarázat egyszerre tekinthető úgy, mintha az olvasónak szólna, de úgy is, mintha a főszereplő tényleg önmagának készítené a sebészeti feljegyzéseket, amelyekben minél részletesebben írja le az eljárást, hogy azt később maga is végrehajthassa. Ez a kis részlet is bizonyíthatja tehát azt, amire számos kritika is utalt, azaz, hogy nem dönthető el, hogy naplót, vagy egy énelbeszélést olvasunk, a részletező leírás azonban inkább utalhat egy naplószerű bejegyzésre. Azonban amíg a mellbimbót lefordítja a latin szakszóról, addig ezt nem teszi meg a carcinoma²⁷ említése esetén, ez inkább azt látszik alátámasztani, hogy egy naplószerű bejegyzésről van szó, akár a főszereplő sebészeti naplójában. Ezen epizódban több szinten is keveredik az orvosi és a köznapi regiszter. Először is ez a nyelvhasználatban mutatható ki, ahol is

²⁵ TOMPA Andrea, *Fejtől s lábtól. Kettő orvos Erdélyben*, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2013, 287-288.

²⁶ PORTER, 63.

²⁷ rák, rákos daganat

latin kifejezések és azok fordításai jelennek meg, illetve ahogyan a műtét során szóba kerül az, hogy hogyan is lehet előnyös házasságokat kötni, és mit kell ezért tennie a jelenlévő nőnek, amint megtudjuk a műtét okát, úgy rögtön a látószögünkbe kerül az egészségügy világa mellett a hétköznapi világ is.

E felvillantott elemzés után a medikusi és a magánéleti szféra keveredését és egymásra rétegződését vizsgálom az *Irgalomból* választott idézetben. Kertész Ágnesnek ekkor szerzett Halmi Ferenc állást a cinkotai elfekvőben, ahol főleg haldokló, rákos betegeket kezelnek, azonban ekkor a lány még csak harmadéves orvostanhallgató. Ebben a jelenetben a főszereplőt Ágnes segíti a későbbi udvarlója Halmi Feri abban, hogy a lány felkészüljön a cinkotai elfekvőn végzendő munkájára, hiszen még nem adott injekciót senkinek. Az idézetben, ahogy az majd a későbbiekben látható lesz, egészen más módon keveredik az orvosi és a magánéleti közeg, nem elsősorban a nyelvi reprezentáció az, amely megjeleníti az orvostant, annak mégis emblematisztikus jelölői, például az injekciós tű, miatt rögtön érthetővé válik az olvasó számára, hogy itt mégis valamiféle orvos és páciens közötti interakció látható, ha nem is a klasszikus értelemben véve.

„Ágnes úgy nézett a Pravaz-dobozba, mint egy ékszerdobozba, aztán áhítatosan fölemelte a csipeszt, a lapos üvegcésészéből kiemelt vele egy tűt, a két ujja közé fogta a fecskendő, s félénk pillantást vetett Ferire, hogy nem vét-e a sterilitás ellen azzal, hogy megfogta, s a kis egykőbcentis fecskendő csőrére, a maga bámulatára, egész könnyen ráhúzta a tűt. – Úgy, most tolja le a dugattyút – tanította Feri, az orvosságosüveg dugóját kihúzva –, s szívja fel. – A fecskendőbe mégiscsak került egy buborék, s Ágnes nagy élvezettel emelte, ahogy a klinikán látta a magasba, s nyomta ki belőle. [...] – Csak nem gondolja – ellenkezett Ágnes, hogy magát fogom itt összeszurkálni? – Miért ne, ha egyszer már idehozta – szólt közbe Kertészné, akiben a készülő aktus most már háttérbe szorította a sérelmet.”²⁸

Egy alapvetően egészségügyi szituáció kerül át a hétköznapi, családi szférába, így keveredik össze a köznapi és az orvosi regiszter és ez a keveredés érzékelhető a térben is. Ágnes szinte vallási áhítattal tekint az injekciós tű részére, és az olvasóban már ez az áhitat szó is megidézheti azt az interpretációt, hogy ez a helyzet egy szertartás lesz. A későbbiekben ez a szertartásosság csak erősödik, ahogyan a narráció részletesen és mintha lassítva fejtené ki, ahogyan egy-egy mozzanatot Ágnes véghezvisz. Azonban a vallásos keveredik a profánnal, és ahogyan Feri megszólal a vallásos szertartás átalakul, és inkább egy szexuális beavatási szertartássá válik, ami azonban kissé szokatlan, hiszen a nő tölti be az aktív szerepet és ő végzi el a behatolást, amíg a férfi a passzív befogadó fél. A narrátor is reflektál a szituáció erotikusságára, hiszen az aktus szót használja, amelynek egyértelmű szexuális konnotációi vannak. Foucault szerint a beteg és a páciens közötti szókészlet némiképp erotizált²⁹, amely ebben az idézetben is felfedezhető. Az injekciós tű, mint fallikus szimbólum jelenik meg már a hozzá kötődő behatolás aktusával is, ám erre a szimbolikusságra erősít rá az is, amikor Ágnes élvezettel felemeli azt, és kifröcsköl belőle a felszívott konyhasóoldatból a légbuborékok miatt. A szóhasználat nem egyértelműen erotizált, azonban minden megszólalásnak van egy szexuális konnotációja, ami a szavakhoz, kifejezésekhez kötődő, rájuk rakódott erotikus jelentésréteg miatt válik lehetségessé, ilyen kifejezések például: tolja le a dugattyút, szívja fel, összeszurkálni. Ez a jelenet a könnyen érzékelhető erotikus felhangjával ellentétet képez a regény többi részében előkerülő szituációkkal, amelyekben

---

²⁸ NÉMETH László, *Irgalom= Németh László válogatott művei II*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981, 491.

²⁹ FOUCAULT, 97.

valóban a szexualitásról van szó. Ezekben a részletekben minden alkalommal a megszólaló karakterek orvosi szaknyelvre váltanak át, amely az erotikus jelenetet megfosztja az erotikától, így válva érthetőbbé a beszélgetésben résztvevők számára, valamint az orvosi szaknyelv használata a zavart illetőleg a szégyent is képes mérsékelni.³⁰ Ez az eltávolító művelet megfigyelhető a *Fejtől s lábtól* női főszereplőjének elbeszélésében is, amikor például az önkielégítésről számol be.³¹

A dolgozatban tehát két, ugyanabban az időszakban játszódó, de más korban született orvosregény interpretálására tettem kísérletet a kultúrorvostan eszközeinek segítségével, elsősorban az orvosi nyelvhasználatra, valamint az egészségügy és a maganszféra elválaszthatatlanságára, keveredésére fókuszálva. Elmondható, hogy mindkét vizsgált szöveg számos módon reprezentálja ezt a keveredést, ezen kívül azt is, hogy hogyan distanciál a medikalizált nyelvhasználat. Megfigyelhető még az, hogy hogyan válik irányadóvá a beteg szubjektumként való kezelése a korban, továbbá az is, hogy mindkét regény egyszerre használj az orvosi szaknyelvet eltávolításra, amikor a szexualitásról van szó, de ezzel egyidőben mégis megjelenik a beteg és páciense közötti intimitás, erotizált hangnem is, amely feszültséget kelt a szövegekben. A medikalizált nyelvhasználat vizsgálata tehát igen termékenynek mutatkozik az orvosregények elemzése során, és ez új szempontokkal szolgálhat további interpretációk során is.

---

³⁰ „ - Igen, kísérletezni kell. Jó, hogy olyan korban élünk, amikor az első kísérlet után második, harmadik is jöhet. – Ehrlich 606 – kiáltott fel Mária gúnyosan. Csak az a baj, hogy én ebbe a kísérletbe mindent beleadtam. – Miért adtál volna? Megvan mindened; a kezed, a májad, a harminckét fogad. Azaz egy plica semilunaris! – Ahogy Ágnes ezt a szót, kényszeredését legyőzve, kimondta, Máriát is megérintette egy kis jókedv..”» NÉMETH, 403-404.

„ - Hogy előkészített rá, mint egy sebész, aki beérezstelenít. Pontosan tudja, melyik nervus hol megy.” Uo. 406.

³¹ O.N.-ként hivatkozik a maszturbálásra és görcsösen próbálja megmagyarázni orvosi könyvek segítségével, hogy miért is végzi ezt a műveletet újra és újra: „Példának okáért, ha én nem lépek orvosi pályára, akkor erről egészen másképp kezdek gondolkozni. Lehet sehogy sem gondolkozok, csak végzem az O.N.-t, mint a kutyák, s nyilvánvaló dolog, hogy bűnös a lelkiismeretem” TOMPA, 135.

Pukánszky Alexandra
Debreceni Egyetem - BTK
Nyelvtudományok Doktori Iskola

Bevezetés

A nyelvek nagy változatosságot mutatnak annak tekintetében, milyen mértékben fejezik ki a beszéd tárgyának nemét. Egyes nyelvekben – mint például az indoeurópai nyelvek többségében – a főnevek nyelvtani nemekbe sorolódnak. A nyelvtani nemek meghatározott logika szerint rendszerezik az adott nyelv szókincsét, illetve kapcsolóelemként is szolgálnak (pl. nőnemű szavakra nőnemű névmásokkal utalhatunk vissza), továbbá szorosan kötődnek az alaktani rendszerhez is, mivel a nyelvtani nem határozza meg a szó ragozását. Élőlények esetén a nyelvtani nemek általában összhangban vannak a biológiai nemmel, mivel a nyelv a valóság nyelvi leképezésére törekszik, pl. ném. *der Bruder* 'fiútestvér' ~ *die Schwester* 'lánytestvér', ol. *il collega* 'kolléga' ~ *la collega* 'kolléganő', lat. *filius* 'fia' ~ *filia* 'lánya' (Huszár 2009: 33–35, Huszár–Kegyes 2014: 181, H. Varga 2016: 300–310).

A nyelvtani nemeket nem ismerő nyelvek (pl. az uráli nyelvek, így a finn és a magyar is) „nem szempontjából nem érzékeny” nyelveknek tekinthetők, mivel a nyelv kategóriarendszere nem követeli meg, hogy a beszélő fokozott figyelmet fordítson a nemek szerinti megkülönböztetésre. A természetes nem kifejezése ezekben a nyelvekben lexikai eszközök segítségével lehetséges: egyrészt lexikális nemmel rendelkező szavakkal, melyek esetén a szó jelentése magában hordozza a nemre való utalást (pl. *anya* ~ *apa*, *férj* ~ *feleség*), másrészt grammatikai elemekkel (pl. *tanár* ~ *tanárnő*, *fiú unokatestvér* ~ *lány unokatestvér*). A finn nyelvben ezek az elemek előtagok és utótagok is lehetnek. Nyelvtipológiai szempontból fontos jellemvonás, hogy külön mindkét nemre utaló elő- és utótagok is léteznek (Huszár 2009: 36, Kegyesné 2003: 61–65).

Az egyik legfontosabb terület a nemek kifejezésének vizsgálatakor a foglalkozásnevek kategóriája, mivel a finn nyelvben nagyon gyakori, hogy ezek nemre utaló elemet tartalmaznak (pl. *esi/mies* 'elő+férfi = elnök', *opettaja/tar* 'tanárnő'). A 20. század társadalmi változásai a nyelvek szókészletében is tükröződnek, nem kivétel ez alól a finn nyelv sem. A múlt század második felében bekövetkező gazdasági fejlődés (pl. urbanizáció, modernizáció, az ipari és a szolgáltató szektor növekedése) és értékváltozások (pl. individualizáció, szekularizáció) a nők magasabb foglalkoztatottságát, a karriercélok iránti igényének megjelenését, a társadalmi és családi szerepeik újradefiniálását hozta magával (Rosta – Ádám 2014: 25–37; Tomka 2011: 79, 86–87). A társadalmi változások és az egyenjogúsági törekvések hatására az 1980-as évektől egyre elterjedtebben foglalkoznak a nemek szempontjából semleges, nem kirekesztő nyelvhasználat kérdésével. Mivel Finnországban kiemelt jelentőségű a nemek közötti egyenlőség kérdése, továbbá a finn nyelvben sok a nemre utaló elemet tartalmazó foglalkozásnév, így ott különösen hangsúlyosak az ilyen irányú nyelvi változások.

A kutatásaim során a nemekre utaló szavak változásait Lukács evangéliumának (1642, 1776, 1938, 1992), valamint a Grimm-mesék (1946, 1999) finn fordításaiban vizsgáltam (ld. Baksa 2019). Előbbiek előnye, hogy nagy időintervallumot fednek le (1642–1992), így jól vizsgálhatók a hosszú távú változások és tendenciák. Utóbbiak előnye, hogy megjelenésük időben nagyjából

egybeesik a két 20. századi vizsgált bibliafordítással, valamint, hogy rendelkezésre áll egy konkrét (nyelvtani nemeket ismerő) forrásnyelv, a német, mellyel az összevetés segíthet értelmezni a szóhasználat változásait. A kutatásom folytatásaként az aktuális beszélt nyelv ilyen irányú vizsgálatát tervezem. Ennek előnye, hogy azonosíthatók olyan változások is, melyek a beszélt nyelvben már megjelennek, ám az irodalmi nyelvet még nem érték el. Ezen három terület vizsgálatával lehetőség nyílik a nemekre vonatkozó szóhasználat változásainak alapos feltérképezésére, valamint a társadalmi folyamatok és a nyelvi változások összefüggéseinek mélyebb megértésére.

Jelen tanulmányban áttekintem a finn foglalkozásnevekben előforduló nemekre utaló elemeket, valamint az ezeket illető változási tendenciákat. Mindemellett bemutatom, hogy az általam vizsgált szóanyagban hogyan jelennek meg ezek a változások, valamint ismertetem a nemekre utaló elemet tartalmazó foglalkozásnevek használatára vonatkozó aktuális álláspontokat és érveket.

Nemspecifikus foglalkozásnevek a finn nyelvben

A *mies-* 'férfi' előtag meglehetősen ritka és egyre inkább eltűnőben van, a *Suomen kielen perussanakirja* [A finn nyelv alapszótára] (1990–1994, a továbbiakban: PS) mindössze három ilyen előtagú foglalkozásnevet tartalmaz: *miesopettaja* 'férfi tanár', *miespalvelija* 'férfi szolgáló', *miespappi* 'férfi pap' (Maticsák 2001: 10). Ez a lexéma 'ember' jelentésben jelenik meg a *mieshukka* 'emberveszteség', *miespolvi* 'nemzedék', *miesvoima* 'emberi erő', *miestappo* 'gyilkosság, emberölés' szavakban. Az Európai Unió Tanácsának (2018) inkluzív (azaz szexizmustól mentes és nemek szempontjából méltányos) nyelvhasználatra vonatkozó ajánlása az előtagok elhagyását javasolja, amennyiben ez lehetséges, pl. *miespolvi* ~ *sukupolvi*, *miesvoima* ~ *ihmisvoima*, *miestappo* ~ *tappo* / *murha*.

A *nais-* 'nő' előtagú szavak szintén egyre ritkábbak, többségük ma már nem használatos. Az 1950-es Ammattihakemistóban [Foglalkozásnévtár] még több ilyen típusú foglalkozásnév szerepelt (pl. *naispuutarhuri* 'női kertész', *naiskonstaapeli* 'női parancsnok'), azonban 1990-ben már csak egy: *naistarkistaja* 'női ellenőr' (Maticsák 2001: 10). Az Európai Unió Tanácsa (2018) ebben az esetben is az előtag elhagyását és az előtag nélküli alak használatát javasolja mindkét nemre való utaláskor.

A két nemre utaló szó közül utótagként a *-mies* gyakoribb, ennek az az oka, hogy évszázadokon át férfiak töltötték be a fontosabb pozíciókat, ők űzhettek több foglalkozást. A helyzet a 20. század második felétől kezdett megváltozni, a nemekre utalás ekkor kezdett háttérbe szorulni. Kiváltására, mindkét nemre vonatkozó alakok létrehozására több megoldás is született. Felválthatta nemsemleges, nemre utaló elemet nem tartalmazó alak (pl. *johtomies* > *johtaja* 'vezető', *kielimies* > *kielentutkija* 'nyelvész'). Eltűnhetett az utótag, pl. *pomomies* > *pomo* 'főnök', *poliisimies* > *poliisi* 'rendőr', ez elsősorban idegen eredetű alakoknál lehetséges, ahol a szuffixum azt a célt szolgálta, hogy a szó jobban illeszkedjen a finn nyelv szókincséhez (pl. fi. *pomomies* < or. *pomoščník*, ahol a *-ník* férfira utaló szuffixum). Ilyen esetekben a *-mies* utótag nélküli alak használata azért lehetséges, mert maga a szó nem létezett korábban a finn nyelvben (pl. a *kalamies* 'halász' esetén nem lenne elképzelhető, mivel a *kala* 'hal' már létezett a finnben). A harmadik lehetőség a *-nainen* végződésű ellenpárok létrehozása, pl. *lakimies* 'jogász', szó szerint 'jog+férfi' ~ *lakinainen* 'jog+nő', *tiedemies* 'tudós', szó szerint 'tudomány+férfi' ~ *tiedenainen* 'tudomány+nő'. Mindazonáltal a *-mies* utótag a mai napig használatos bizonyos esetekben, elsősorban nehéz fizikai munkát igénylő foglalkozások (pl. *kaivosmies* 'bányász', szó szerint 'bánya+ember') vagy

politikai pozíciók (pl. *valtionpäämies* 'államfő', szó szerint 'állam+fő+férfi') esetén (Engelberg 2018: 86; Karlsson 1974: 26; Maticsák 2001: 86; Niemikorpi 1998: 34–35).

A *-nainen* utótag jelentősen ritkábban használatos, mint a *-mies*. Ennek az az oka, hogy míg a *-miest* tartalmazó alak szemantikai értelemben nemsemlegessé válhatott, mindkét nemre egyformán alkalmazható lett, addig a *-nainen* végződésűek csak nőkre vonatkozhatnak (s egyébként sem volt igazán gyakori, inkább a *-tar/-tär* képző dominált helyette). Néhány esetben nem foglalkozásnévben, hanem tulajdonság kifejezésére fordul elő, pl. *maailmanainen* 'világlátott nő', *puuhanainen* 'szervező nő', *voimanainen* 'erős nő, amazon' (Engelberg 2018: 86; Karlsson 1974: 26; Maticsák 2001: 86; Niemikorpi 1998: 34–35).

Az Európai Parlament ajánlása (2018) szerint amennyiben lehetséges, a nemekre utaló szavakat célszerű nemsemleges alakokkal kiváltani, pl. *lakimies* ~ *juristi* 'jogász', *lehtimies* ~ *toimittaja* 'újságíró', *virkamies* ~ *virkillija* 'hivatalnok', *katsastusmies* ~ *katsastaja* 'felügyelő', *luottamusmies* ~ *luottamushenkilö* 'megbízott'. Ugyanakkor olyan magas beosztású vagy felelős pozíciók esetén, ahol nem áll rendelkezésre más alak, nyugodtan használható a *-mies* is. A *puhemies* 'elnök' (szó szerint 'beszéd+férfi') és *valtionpäämies* 'államfő' (szó szerint 'állam+fő+férfi') szavak például hivatalos szövegekben teljesen elfogadottak, noha kötetlenebb kontextusban inkább a nemsemleges alternatívák használatát javasolják: *puhemies* ~ *puheenjohtaja* (szó szerint 'beszéd+vezető'), *valtionpäämies* ~ *valtionpää* (szó szerint 'állam+fő').

A *-tar/-tär* képző egészen a 20. század közepéig nagyon produktív volt. Ez a balti eredetű *tytär* 'lány' szóból (vö. litv. *dukte* 'lány a vkinek'; ld. még norv. *dotter*, ném. *Tochter*; SSA 3: 349) agglutinálódott (vált képzővé), méghozzá meglehetősen korán, mivel létezik illeszkedő alakpárja. Ősi eredete ellenére csak a 18. század végén jelent meg használata az irodalmi nyelvben, foglalkozásnevekben pedig a 19. század első felében kezdték használni, általában művészeti vagy tipikusan női foglalkozásnevek esetén, legtöbbször a *-ja/-jä* képzőhöz kapcsolódva, pl. *laulajatar* 'énekesnő', *näyttälijätär* 'színésznő', *hoitajatar* 'ápolónő', *siivojatar* 'takarítónő' (laula- 'énekel', näyttä- 'tűnik, mutat', hoita- 'ápol', siivo- 'takarít'). Az 1950-es években még 77 foglalkozásnévben szerepelt, 1990-re már csak elvétve találkozhatunk ilyen alakokkal. Napjainkra feltételezhetően még tovább csökkent a használatuk, mivel az inkluzív nyelvhasználat pártolói javasolják ezek elhagyását, és helyettük a képző nélküli alapalak használatát mindkét nem esetén, pl. *laulajatar* > *laulaja* 'énekes', *näyttälijätär* > *näyttälijä* 'színész', *sairaanhoitajatar* > *sairaanhoitaja* 'ápoló' (Engelberg 2018: 59; Európai Unió Tanácsa 2018, Hakulinen 1979: 181–182; Häkkinen 2020: 92–98; Ikola 1971: 91–92; Lepasmaa – Lieko – Silfverberg 1996: 55–56).

A nemspecifikus foglalkozásnevek vizsgálata

A férfira utaló elemet tartalmazó foglalkozásnevek nemsemlegessé válásának tendenciája megfigyelhető a finn bibliafordításokban is, néhány esetben már az 1938-as, de leginkább az 1992-es fordításban (Baksa 2019: 7–9). Ez összhangban áll a leírt változásokkal, melyek szerint az 1950-es évektől jellemző a *-mies* végű foglalkozásnevek radikális csökkenése (Engelberg 1998: 74–92; Tiirilä 1994: 16–19). Ugyanez jellemző a Grimm-mesékben szereplő foglalkozásnevekre is. A bibliafordítások foglalkozásnév-változásait az 1. táblázat, a Grimm-mesékét a 2. táblázat tartalmazza.

1642	1776	1938	1992	magyar
maan herra	maah erra	maah erra	käskynhaltija	helytartó
calam ies	kalam ies	kalastaja	kalastaja	halász
wijnamäen mies	peltom ies	viinitarhuri	viljelijä	munkás
sotam ies	sotam ies	sotam ies	sotilas	katona
sadanpää mies	sadanpää mies	sadanpää mies	sadanpäällikkö	százados
Pappein pää mies	pappein pää mies	ylimmäinen pappi	ylipappi	főpap

1. táblázat – A finn bibliafordítások férfi foglalkozásneveinek változásai

1946	1999	magyar	német
sotam ies	sotilas	katona	der Soldat
raati herra	neuvonantaja	tanácsos	der Ratsherr
maah erra	käskynhaltija	helytartó	der Statthalter
ratsum ies	husaari	huszár	der Husar

2. táblázat – A Grimm-mesék finn fordításai férfi foglalkozásneveinek változásai

A nőkre utaló képzőket tekintve viszonylag kevés foglalkozásnévről beszélhetünk a vizsgált művekben, a nőket többnyire társas viszonyaik alapján definiálva nevezik meg (pl. anyja, lánya, felesége, szomszédja, özvegye valakinek). A bibliafordításokban a nőkre utaló elemek csak a 20. századi fordításokban jelennek meg, ez egybevág azzal, hogy az irodalmi nyelvben csak a 18. század végétől, a foglalkozásnevekben pedig a 19. század elején kezdték el használni ezeket (Häkkinen 2020: 92–98). A nemsemlegessé válásukat illetően nem volt azonosítható tendencia. A női foglalkozásnevek változásai a 3. táblázatban láthatók.

1642	1776	1938	1992	magyar
pijca	piika	palvelijatar	palvelijatar	szolgálóleány
prophetissa	prophetissa	naisprofeetta	naisprofeetta	prófétanő

3. táblázat – A finn bibliafordítások női foglalkozásneveinek változásai

A nemspecifikus foglalkozásnevek változásainak kérdései és problémái

A foglalkozásnevek nemsemlegessé válása és az inkluzív nyelvhasználat elterjedése számos kérdést vet fel. Az első kérdés, hogy a foglalkozásnevek nemre való utalása elfogadható-e. Tiilikä (2020) szerint nem tekinthető elfogadhatónak és befogadónak az a szóhasználat, mely mindkét nem képviselőire a csak egyik nemre vonatkozó szót használja. Álláspontja szerint a nemekre vonatkozó utalás a foglalkozások esetén nem egyeztethető össze az objektivitással és a szakmaisággal, mivel nem magára a személyre, hanem a biológiai nemére tereli a hangsúlyt. A munkavégzés szempontjából nem tartja relevánsnak a biológiai nemet. A nemsemleges megnevezések az egyenlőség üzenetét hordozzák, illeszkednek a finn társadalom sokszínűségét figyelembe vevő és értékelő légköréhez.

Mindemellett érthetőség szempontjából is problémásnak találja a *-mies* tagot tartalmazó foglalkozásneveket, mivel félreértéseket okozhat az, hogy a 'férfi' jelentésű elemet tartalmazó szó

nem feltétlenül férfira utal. Gyakori érv az inkluzív nyelvhasználat ellenzői körében, hogy a *-mies* utótag ezekben a foglalkozásnevekben már megváltozott, általános jelentésűvé vált, eredeti jelentése elhalványult. Tiililä véleménye szerint a jelentéselhalványulás csak olyan szavak esetén történhet meg, ahol az eredeti jelentés már nem él (pl. ősi munkaeszközök és eljárások, pl. *harki 'borona' > harkita 'fontol, mérlegel', pohtaa 'csépel' > pohtia 'fontolgat, megvitat'*). A nemek, a férfiak és nők azonban léteznek, folyamatosan jelen vannak, így nem lehetséges a *mies* szemantikai értelemben nemsemlegessé válása (Tiililä 2020).

Felmerül emellett az az érv is, hogy éppenséggel az újonnan létrehozott nemsemleges szavak korlátozzák a megértést, mivel ismeretlenek, idegenek, természetellenesek lehetnek a beszélők számára. Ugyanakkor a szókincs gyorsan képes változni: még ha eleinte furcsán is hangzanak bizonyos szavak, azok rendkívül rövid idő alatt képesek beépülni a nyelvbe és a mindennapi nyelvhasználat részévé válni (Tiililä 2020).

Az inkluzív nyelvhasználattal kapcsolatos kérdés továbbá az is, hogy korlátozza-e a szólásszabadságot és az önkifejezést, ha előírják, milyen szavak használata elfogadott, például ha az újságíróknak meghatározott kifejezéseket kell használniuk és bizonyos szavakat mellőzniük kell (Heikkinen 2017).

A Suomen kielen lautakunta [Finn nyelvi bizottság] (2007) álláspontja szerint a nemek közötti egyenlőséget előmozdító nyelvhasználat alkalmazása elsősorban a jogi és közigazgatási nyelvben és a médiában fontos, mivel ezek nagy hatásúak a nyelvhasználati minták megteremtése és fenntartása szempontjából. A hétköznapi, informális kommunikáció során azonban elfogadhatónak tartják a nemekre utaló szavak, foglalkozásnevek használatát.

Felhasznált irodalom:

Baksa Alexandra 2019: A nemek kifejezése Lukács evangéliumának finn fordításában. *Folia Uralica Debreceniensia* 26: 5–16.

Engelberg, Mila 1998: Sukupuolistuneet ammattinimikkeet. *Virittäjä* 102: 74–92.

Engelberg, Mila 2018: Miehiä ja naisihmisiä – suomen kielen seksismi ja sen purkaminen. *Tasa-arvoasiain neuvottelukunnan julkaisuja* 18. Helsinki.

Európai Parlament 2018: Sukupuolineutraali kielenkäyttö Euroopan parlamentissa. https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/187097/GNL_Guidelines_FI-original.pdf

Európai Unió Tanácsa 2018: Osallistava viestinä neuvoston pääsihteeristöstä. https://www.consilium.europa.eu/media/49063/2021_058_accessibility-inclusivecommunication-in-the-gsc_fi_acces.pdf

Häkkinen, Kaisa 2020: Jeesuksen muorista Stadin friidun. Naisten nimitykset suomen kirjakeleessä. In: Holopainen, Sampsa – Kuokkala, Juha – Saarikivi, Janne – Virtanen, Susanna (toim.): *Scripta miscellanea in honorem Ulla-Maija Forsberg. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 275. Helsinki. 89–102.

Hakulinen, Lauri 1979: Suomen rakenne ja kehitys. Neljäs painos. Otava, Helsinki.

Heikkinen, Vesa 2017: Tunnekuohua, vääriä tietoja, harhakäsityksiä – kieli ja sukupuoli ovat tulenarka yhdistelmä. *Aamulehti*.

<https://www.aamulehti.fi/mielipiteet/art2000007505600.html>

- Huszár Ágnes 2009: Bevezetés a gendernyelvészetbe. Tinta Kiadó, Budapest.
- Huszár Ágnes – Kegyes Erika 2014: Átváltva vagy nem. Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények, IX/2: 179–195.
- Ikola, Osmo 1971: Nykysuomen käsikirja. Weilin + Göös, Helsinki.
- Karlsson, Fred 1974: Sukupuoliroolien kielellisestä heijastumista. Sananjalka 16: 24–33.
- Kegyesné Szekeres Erika 2003: Nemek, nyelvek, kultúrák. In: Tóth Szergej (szerk.), Nyelvek és kultúrák találkozása. A XII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak válogatott gyűjteménye. Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 61–65.
- Lepäsmä, Anna-Liisa – Lieko, Anneli – Silfverberg, Leena 1996: Miten sanoja johdetaan. Suomen kielen johto-oppia. Finn Lectura, Helsinki.
- Maticsák Sándor 2001: A nemek hiánya a magyarban és a finnben In: Specimina Fennica 10. Kaukovertailuja 3: 85–101. Szombathely.
- Niemikorpi, Antero 1998: Suurifrekvenssinen mies. In: Heikkinen, Vesa – Mantila, Harri – Varis, Markku (toim.), Tuppisuinen mies. Kirjoitelmia sukupuolesta, kielestä ja kulttuurista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 32–48.
- Rosta Andrea – Ádám Szilvia 2014: Női élethelyzetek. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Suomen kielen lautakunta 2007: Suomen kielen lautakunnan suositus sukupuolineutraalin kielenkäytön edistämiseksi. Kielikello, 4/2007. <https://www.kielikello.fi/-/suomenkielen-lautakunnan-suositus-sukupuolineutraalin-kielenkayton-edistamiseksi>
- SSA = Itkonen, Erkki – Kulonen, Ulla-Maija (toim.): Suomen sanojen alkuperä 1–3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki, 1992, 1995, 2000.
- Tiililä, Ulla 1994: Kielenhuolto ja kielellinen seksismi. Pitäisikö puhemiehestä tehdä puheenjohtaja? Kielikello 2: 16–19.
- Tiililä, Ulla 2020: Asiallinen, selkeä ja ymmärrettävä kieli palvelee myös tasa-arvoa. Kielikello 3/2020. <https://www.kielikello.fi/-/asiallinen-selkea-ja-ymmarrettava-kielipalvelee-myos-tasa-arvoa>
- Tomka Béla 2009: Európa társadalomtörténete a 20. században. Osiris Kiadó, Budapest.
- H. Varga Márta 2016: A „nem” (sexus, genus) fogalma. Nyelvtudományi Közlemények, 112: 299–322.

Rácz Márk

Milton Friedman Egyetem

„Ne higgyétek, hogy természetes az, ami mindennapos!”¹

Bevezetés

Miután a XIX. század második felében teret nyert az ipari forradalom, megtörtént a gazdasági és társadalmi átalakulás Európa szerte. Sőt, ezek a folyamatok egymásra is hatást gyakoroltak. Ennek farvizén kialakult egy vita a korszak gondolkodói között, amely az empíriáról szólt. Az volt a fő kérdés, hogy mivel magyarázhatóak különféle társadalmi jelenségek. A természettudományos megközelítés hívei azt állították, hogy fontos a kézzelfogható tapasztalás és az ok-okozati összefüggés megléte. A társadalomtudományos megközelítés ezzel szemben azt vallotta, hogy - mivel kultúrával is foglalkozik kutatása során, - térben és időben változhat a kutatás eredménye. Míg a természettudomány egy laborban kísérletezik, addig a társadalomtudomány képviselői lenyomatot adnak egy adott jelenségről. Megállapítást nyert az is, hogy sok minden függ a kutató személyiségétől: nem mindegy a neme, kora, de a politikai beállítottsága sem. Minden pillanatban más lehet a kutatás eredménye a szociológusok esetében is, amely az objektív attribútumok keresésében volt érdekelt. Megjelentek az ún. kemény adatok (pl. iskolai végezettség, egy főre jutó jövedelem, négyzetméter arány, stb). Vagyis a módszertan egyre kidolgozottabb lett, amelynek köszönhetően ugyanúgy lehetett vizsgálni, de jobban mérhetővé vált a társadalom vagy annak egy szelete, illetve szegmense. Innen jutunk el tanulmányom témájáig, amely egy nagyon kényes területet próbál boncolni.

1948 és 1989 között – más kelet-európai államokhoz hasonlóan - Magyarországon is létezett marxizmus-leninizmus ideológiája. Ebben az időszakban valamennyi hazai felsőoktatási intézményben elő volt írva, hogy tanulni kell azokat a tantárgyakat, amelyekhez tartozott a marxista filozófia (dialektikus és történelmi materializmus), politikai gazdaságtan (külön félévben a kapitalizmusról, és külön félévben a szocializmusról szólt), és a tudományos szocializmus. Adódik a kérdés, hogy miért ezt a témát választottam. Diplomámat politológia szakon szereztem meg, ahol az oktatók döntő többsége egykori tudományos szocializmus tanár volt. Valamennyien az elődszervezetben tanítottak már az 1960-as évek óta. A rendszerváltást követően pedig többüknek is sikerült átmenteni magukat a köztársaság időszakba. Ismertem őket hallgatóként, akik soha nem meséltek örömmel az életük 1990 előtti időszakáról, illetve akkori oktatói tevékenységükről. Sőt, elzárkóztak a szakmai segítség nyújtás adása elől, sokáig nem értettem, hogy ez miképp fordulhat elő egy egyetemi oktató esetében, akinek pont az lenne a feladata, hogy támogassanak egy fiatal kutatót. Részemről ez nem álnaív hozzáállás, hanem őszintén megütköztem ezen. Így aztán ami el van zárva, ami titkos, nem nyilvános, az t mindig sokkal szívesebben kutatja az ember, mint amit szabadon lehet vizsgálni. Valószínűleg nem bizonyult tartósnak a marxista ideológia hatása a magyar társadalomra, mivel a hallgatók döntő többsége sem hitte el azokat az ideológiai frázisokat, amelyek akkor divatosnak bizonyultak. Arra alapozom álláspontomat, hogy az akkori szocialista nemzeti ünnepeket (április 4. és november 7.) sem tudták megtölteni valós tartalommal a hatalom birtokosai. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy 1990 után maroknyi

---

¹Bertold Brecht (1898-1956)

ideológiailag elkötelezett ember járult csak a valamilyen oknál el nem bontott szocialista emlékművek egyikéhez. Gondolok itt elsősorban az Újpesten található 1919-es tanácsköztársaság emlékművére, amely mind a mai napig ott látható eredeti helyén, ahol március 21-én a Munkáspárt még szokott ott koszorút elhelyezni, de tucatnyi csak az érdeklődő.

A másik mozzanat, amely nézetemet alátámaszthatja, hogy nem álltak tömegek 1990 után a szocializmus mellett, a rendszerváltás forgotagában valamennyien háttérbe szorultak.²

Úgy vélem, hogy annyira idegen lehetett az a fajta szemléletmód és társadalom-felfogás a magyaroktól, ami akkor divatban volt, hogy nem tudták magukévá tenni az emberek. A másik ok az lehetett, hogy az elméleti szocializmus nagyban különbözött a létező szocializmustól, az emberek pedig nem ostobák, hogy ne vegyék észre a jelentős különbségeket. Vagyis az emberek valódi érzéseiket elrejtve kényszerből belenyugodtak abba, hogy az akkori status quo fennmaradt több évtizedig. Mivel meg kell élni a mindennapokat, túl kell élni, meg kell élni anyagi értelemben is, a napi szükségletek kerültek előtérbe.

Ne feledjük el, hogy 1989 előtt valamennyi helyi és országos vállalat középvezetőjétől kötelező volt az esti egyetemi képzés is, amelyet a Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetem (MLEE) fogott össze, két- és hároméves szakosítókat indítva, ország-, illetve megyeszerte.

Létezett ezen kívül a Politikai Főiskola is, ahova viszont a politikai értelemben legmegbízhatóbb személyeket iskolázták be. A mai magyar társadalom sem most, sem pedig a 90-es években nem volt marxistának mondható. Sőt, annyira kiüresedett az ideológia tartalma és mondanivalója a 70-es évektől, hogy már akkor is meg lehetett különböztetni a régi szociáldemokrata szakmunkás réteget, akik szerepet vállaltak a munkásmozgalom hőskorszakában, tehát 1945 előtt, és azt követően is, néhány évig. Azonban az új generáció, a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) tagjai már nem érezhették magukénak a rendszert annyira úgy, mint akik az 50-es és 60-as években voltak fiatalok. Azok a jogszabályok, amelyek az ideológiai oktatást tették lehetővé, ennek fényében hatástalannak bizonyultak.

A tudományos fokozat és a tudományos eredményesség sok esetben nem fedi egymást.

Egy helyi példa – a rendszerváltás vesztesei

Ahhoz, hogy jobban megértsük az országos tendencia irányát, kiválasztottam egy vidéki tudományegyetemet, ahol azt szemléltetem, hogyan ment végbe az átalakulás. A debreceni, egykori Kossuth Lajos Tudományegyetem (KLTE) Bölcsészettudományi Karán működő Politológia Tanszékre, illetve annak jogelődjére esett a választásom, mivel ezt a terepet a szokásosnál is jobban ismerem. 1989 előtt a KLTE-n is létezett a Marxizmus-Leninizmus Intézet, melynek szerves alkotóelemeként működött a Tudományos Szocializmus Tanszék. Ennek az oktatási egységnek volt a vezetője évtizedeken keresztül Farkas Dezső, aki évtizedeken keresztül volt meghatározó tényezője a debreceni felsőoktatás világának.

Tulajdonképpen „1989 februárjában alakult meg Debrecenben a Politológia Tanszék, mely korábban Tudományos Szocializmus Tanszék néven működött. Ennek az oktatási egységnek évtizedeken keresztül az a Farkas Dezső volt a vezetője, aki hatalmának utolsó egy évében sziklaként állt a változás tengerében. 1990-ben azonban nyugdíjazták, így kiesett kezéből az irányítás vezérfonala. Fontos tudni, hogy 1989 előtt

---

² Ez abban is mérhető, hogy 1990-ben az első szabad választásokon az MSZP 10,89%-ot szerzett (534 898 voks) az MSZMP 3,68%-ot (180 899 voks), az Agrárszövetség 3,14%-ot (154 004 voks) míg a Hazafias Választási Koalíció 1,87%-ot (91 910 voks) szerzett. Összesen tehát nagyjából 20% tekinthető baloldali szavazónak ebben az időszakban. Ha nagyon megengedőek vagyunk, akkor idevehetjük az MSZDP-t is, mint baloldali formációt, amely 3,55%-ot szerzett, illetve 174 410 szavazatot. (Forrás: Urbán László: A magyar parlament - 1990 In. Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László szerk.: Magyarország politikai évkönyve 1991. Kiadja az Ökonómia Alapítvány Economix Rt., Budapest, 1991.)

szervezetileg közvetlenül a rektor alá tartoztak, majd a rendszerváltást követően kerültek át a Bölcsészkarra, azon belül is a frissen megalakult Társadalomelméleti Intézetbe.”³

Farkas Dezső harminc évvel a rendszerváltás után is visszavonultan élt nem messze az egyetemtől, az egyik professzori villában. Egyik rokona visszaemlékezésére is támaszkodva megható olvasni, illetve szembesülni azzal, ahogy fia felesége így emlékezett meg róla: „*árvák lettünk... 2021. augusztus 8-án elhunyt Prof. Dr. Farkas Dezső egyetemi tanár az uram édesapja. 2021. augusztus 9-én pedig örökre megpihent az én anyukám is.*

Apósom szálfatermetű, nagyon kritikus, szinte fájdalomig őszinte ember volt. A borsodi kis faluból, Hejőkürtről szegény családból küzdötte fel magát az egyetemi katedráig. Nagyon szerette a természetet - főleg a növényeket -, szépen rajzolt, nagyon okos ember volt. Ezt minden alkalommal elmondták nekem a volt püspökladányi főiskolai osztálytársai. Életének 92. évében hunyt el.”⁴

Lényeges tudni, hogy „1966-88 között az a Farkas Dezső állt a jogelőd tanszék élén, aki már 1952 óta az egyetem alkalmazásában állt ideológiai oktató minőségben. A rendszerváltás a felsőoktatásba is begyűrűzött, amelynek köszönhetően egy hallgatói megmozdulás alakult ki Debrecenben az ideológiai oktatás ellen. Egyesek szerint ennek hatására (?) is nyugdíjazták a tanszékvezetőt. Prof. Dr. Farkas Dezsőt a lojális Tóth Gábor követte, aki sok mindenben ellentettje volt elődjének. Egy azonban biztos: a Kádár-korszakban furcsán keveredett össze a tudományosság, valamint a szakmaiság a politikai meggyőződéssel. Ezt azért állítom, mivel „az egész debreceni marxizmus-leninizmus tanszékcsoportha jelentkező közül (filozófia, tudományos szocializmus, politikai gazdaságtan és szociológia) szinte kivétel nélkül jeles eredménnyel szereztek diplomát a szakmájukban (volt, aki népköztársasági ösztöndíjas is volt, amikor a szabályok megengedték) és több esetben még csak a párttagságot sem várták el a jelentkezés pillanatában.”⁵ Egy marxizmus tanszéken nem pusztán a szakmaiság jelentette a döntő tényezőt, hanem ezen kívül egy meghatározó arányban a politikai meggyőződés is lényeges szempontnak bizonyult. Ezt a metódust nem lehetett kikerülni, igaz fel sem merült ennek lehetősége, mivel a belső cenzúra e tekintetben is működésbe lépett. Vagyis az ember nem próbálkozott olyan helyen dolgozni, amely ellentétben állt világnézeti álláspontjával. Kényes helyszínnek számított ebből a szempontból is ez a tanszék, politikai értelemben csak a legmegbízhatóbbak kerülhettek be az oktatói állományba.

³ Rácz Márk: *Gondolatok a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Politológia Tanszékének 1989-2009 közötti hallgatóiról* In.: Miklós Ágnes – Mucsi Márton szerk.: *Így terjed a jó* Kiadja a Bolyai Műhely Alapítvány, Budapest, 2014. 127. oldal

⁴ [Gyászolunk - Haromfold.hu](http://Gyaszolunk-Haromfold.hu) - *Karcag és környéke hírek, információk, ajánlatok* (letöltve: 2021. október 11.)

⁵ Rácz Márk: *Gondolatok hazánk 1989 előtti marxizmus-leninizmus ideológiai oktatásáról* In.: Dobrocsi Szilvia szerk.: *Acta Iuvenum Caroliensia X. Tudományos eredmények – hallgatói TDK dolgozatok* Kiadja a KRE-ÁJK, Budapest, 2018. 202. oldal

Bizonyítandó, hogy nem csak Debrecenben szembesültek ilyen jellegű kihívásokkal az emberek, a szegedi József Attila Tudományegyetem BTK-n szerveződő korabeli hallgató mozgalmak egyik követelése éppen az volt 1988. szeptember 28-án, hogy *„az eddig kötelezően előírt ideológiai tárgyak helyét szabadon választott formában vegyék a társadalomismerettel és a filozófiatörténettel foglalkozó tárgyak. A marxista tárgyak, illetve az orosz nyelv ne legyenek mindenki számára kötelezőek, hanem csak szabadon választható stúdium.”*⁶ Jól látható, hogy először nem követeltek radikális lépéseket, hiszen 1988-ban még nem volt érzékelhető a politikai rendszer vége. Mindenki az adott politikai rendszeren belül képzelte el a jövőjét, valamint szakmai karrierjét. Ugyan nem feszegették a határokat, de már érzékelhető volt, hogy változásokra volt szükség. Erről az eseményről beszámolt a korabeli Népszabadság is. Fontos kiemelni, hogy a szegedi események hatására országos méreteket öltött a demonstráció, melynek következtében egy hónappal később Debrecenbe is elértek a hullámok: 1988. november 23-án, *„szerdán a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen tanításmentes nap volt. Délelőtt mindegy ezer diák, illetve – zömmel fiatal – oktató vett részt azon a fórumon, amelyen a KLTE különböző mozgalmainak képviselői, a szegedi kezdeményezéshez is csatlakozva, az oktatás átfogó reformját szorgalmazták.”*⁷ Erről november 25-én szintén beszámolót készített a Népszabadság.

Ha időben visszaugrunk egy kicsit, akkor már a Rákosi-korszak elején is érzékelhető volt, hogy *„a vallásos ideológiák ki-, illetve háttérbe szorításával a társadalom kulturális átnevelésének első feltétele sikerült. A következő lépés az államideológia szintjére emelt marxizmus-leninizmus elfogadtatása volt a társadalom lehető legszélesebb köreivel. 1949-1950-től az iskolarendszer, a könyvkiadás, valamint a tömegkultúra rohamosan terjedő modern eszközei, a sajtó, a rádió és a mozi egyaránt ennek szolgálatába álltak.”*⁸ Ennek megfelelően *„kifejezetten a kommunista ideológia terjesztését szolgálták az 1950-1952 között minden egyetemen felállított marxizmus-leninizmus tanszékek, amelyek órát valamennyi hallgatónak látogatnia kellett. A <burzsoá tudománytalanság> kategóriájába sorolt szociológiai és pszichológiai tárgyaknak viszont még az oktatása is megszűnt. A pozícióikban meghagyott hagyományos egyetemi vezetők, a rektorok és a dékánok befolyása jelképpé vált; az igazi hatalom az egyetemi pártbizottságok és az újonnan szervezett tanulmányi, azaz káderosztályok vezetőinek kezébe került. Határozataik alapján 1953-ig számos <ideológiailag megbízhatatlan> diákot zártak ki a felsőoktatási intézményekből.”*⁹

Sőt, a Kádár-korszakban *„a felnőttoktatás sajátos intézményei voltak a megyeszékhelyeken működő marxista-leninista esti egyetemek, közkeletű nevükön a foxi-maxik. Bár az általuk kibocsátott diploma nem számított egyetemi vagy főiskolai rangúnak, a személyzetisek szemében, s így a karrierépítésben egészen az 1980-as évek közepéig előnyt jelentett.”*¹⁰

Akkoriban köztudomású volt, hogy *„az egyetemek, főiskolák tanrendjében a marxista tárgyak központi jelentőségűvé váltak (dialektikus materializmus, tudományos szocializmus, munkásmozgalom-történet stb.). Az ún. marxizmus-leninizmus a felsőoktatás kötelező tantárgya lett, 1974-re az 55 felsőoktatási intézményben 91 marxizmus-leninizmust tanító tanszék működött.”*¹¹ Ezek az adatok tekintélyes létszámot mutatnak, mely szintén a jelentőségét hangsúlyozta ki.

Az 1950-ben kiadott korabeli oktatási program, illetve kötelező előírás szerint *„a marxizmus-leninizmus központi jelentősége által jusson kifejezésre, hogy minden évfolyamon tanítsák. Felsőoktatásunk középponti előadása során nyerjen a hallgató bevezetést a magyar politikai gazdaságtanba, a marxizmus-leninizmus alapjaiba, a párttörténet nyomán, kiegészítve magyar vonatkozású anyaggal, valamint a*

⁶ Kucséra Tamás Gergely – Szabó Andrea: *Húsz esztendő a magyarországi felsőoktatási mozgalom 1988-2008* HÖÖK a Hallgatókért Alapítvány, Budapest, 2008., 105. oldal

⁷ Kucséra Tamás Gergely – Szabó Andrea: *Húsz esztendő a magyarországi felsőoktatási mozgalom 1988-2008* HÖÖK a Hallgatókért Alapítvány, Budapest, 2008., 108. oldal

⁸ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században* Osiris Kiadó, Budapest, 2010. 360. oldal

⁹ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században* Osiris Kiadó, Budapest, 2010. 362-363. oldal

¹⁰ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században* Osiris Kiadó, Budapest, 2010. 464. oldal

¹¹ Horváth Attila: *A szovjet típusú diktatúra oktatáspolitikája Magyarországon* In: Polgári Szemle 2016/1-3. szám, 12. évfolyam, 106. oldal

*dialektikus és történelmi materializmus megismerésébe.*¹² Bevett szokássá vált ekkoriban, hogy valamennyi tantárgy tankönyve szinte kötelező jelleggel Marx-, Engels-, Lenin-vagy Sztálin-idézettel kezdődött; mindenki számára ez volt a természetes.

Antal Attila politológus remek tanulmányában kifejtette, hogy „1950-ben jött létre az Eötvös Loránd nevét felvett budapesti egyetemen az első önálló marxista-leninista tanszék, amely jelezte, hogy az önálló <burzsoá> politikatudományok még sokáig nem lesz lehetségesek a kibontakozásra.”¹³

Valuch Tibor szociológus és társadalomtörténész szerint az „egyetemek ideológiai oktatási részlegeinek helyén társadalomelméleti és/vagy politikatudományi intézetek jöttek létre, korábbi oktatói állományukat javarészt megtartva, ami nem minden esetben vált a magyar társadalomtudományi kutatás és oktatás javára.”¹⁴

Antal Attila fő tézise szerint a „hazai politikatudomány a szocialista-kommunista keretrendszerbe részben tervezett módon került integrálásra az 1970-es évek második felétől; részben pedig a gyengülő rendszer adta lehetőségeket a politikatudományi szempontokat megismerő és elsajátító, más társadalomtudomány területéről érkező tudományos elit spontán próbálkozásokkal folyamatosan tágította...”¹⁵ Ugyanakkor „az az igény, hogy a politikával való tudományos foglalkozás menetes legyen az állami ideológiai meghatározottságtól, legjobban az egyébként egyfajta <politikatudomány-pótlék> funkciót betöltő marxizmus-leninizmus oktatásának kritikáján keresztül vizsgálható. Az MSZMP KB 1982-ben rámutatott, hogy óriási a feszültség és az elégedetlenség a marxista-leninista oktatással szemben, és jelentősek a szakmai problémák is.”¹⁶

Jelentős lépésnek bizonyult, hogy „1984-ben Bihari Mihály vezetésével megalakult a Politikatudományi Tanszéki Csoport az ELTE Állam-és Jogtudományi Karán. A csoport nem jelentett tanszéki státust (...) ugyanis politikatudományi alternatív tárgyakat hirdettek meg az oktatók a külön tanszékeken oktatott marxista-leninista főtárgyak mellett. 1989-ben alakulhatott át a csoport tanszékké, amelynek vezetőjévé Bihari Mihályt nevezték ki. Természetesen az ideológiai tárgyak megszüntetése, átalakítás szóba sem jöhetett az 1980-as évek első felében.”¹⁷ Ezt kiegészítendő, egészen 1988-ig tartott az az időszak, amikor esély sem kínálkozott erre a mozzanatra. Az állampárt legutolsó pillanatig próbálta megőrizni hatalmát a hazai felsőoktatás berkein belül is.

Még ha röviden is, de Gyarmati György történész is megemlékezik arról a fejleményről, melynek értelmében „az iskolák kapuinak <kinyitására> minden szinten a rendszer bélyegeként társult az orosz nyelv oktatásának kötelezővé tétele és az ideológiai tárgyak – a különböző bontásban tantárgyasított marxizmus, valamint a szovjet és magyar (kommunista) párttörténet – olyan részaránya a tanrendben, amely a funkcionális, szakirányú képzés rovására ment. Arról is nem is szólva, hogy mivel Magyarországon az említett tantárgyak korábban szocio- kulturális okokból jóformán nem volt előzményük, ezek oktatói gyakran két-három leckével jártak csak előbbre a tananyagban, mint az oktatandók serege.”¹⁸ A korszakban olyan új, meghatározó szélsőbaloldali eszmeiséget képviselő személyek jelentettek igazodási pontokat a tudományos életben, mint a történész Mőd Aladár, Nemes Dezső vagy Andics Erzsébet; a közgazdász Kardos László, Szabó Kálmán és Háy László; a filozófus Lukács György vagy Rudas László vagy éppen a politikus, ideológus Révai József, Justus Pál és Horváth Márton.

¹² Köbel Szilvia: „Oszd meg és uralkodj” Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945-1989 között Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005., 19. oldal

¹³ Antal Attila: *A magyar politikatudomány (újra)intézményesedése* In. Múltunk 2018/4. szám LXIII. évfolyam, 4. szám, 194. oldal

¹⁴ Valuch Tibor: *A magyar művelődés 1948 után* In. Kósa László szerk.: Magyar művelődéstörténet Osiris Kiadó, Budapest, 2006., 623. oldal

¹⁵ Antal Attila: *A magyar politikatudomány (újra)intézményesedése* In. Múltunk 2018/4. szám LXIII. évfolyam, 4. szám, 188. oldal

¹⁶ Antal Attila: *A magyar politikatudomány (újra)intézményesedése* In. Múltunk 2018/4. szám LXIII. évfolyam, 4. szám, 199. oldal

¹⁷ Antal Attila: *A magyar politikatudomány (újra)intézményesedése* In. Múltunk 2018/4. szám LXIII. évfolyam, 4. szám, 203. oldal

¹⁸ Gyarmati György: *A Rákosi-korszak Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon 1945-1956* ÁBTL-Rubicon Kiadó, Budapest, 2013., 145-146. oldal

Ugyanakkor érdemes megemlíteni a Szabad Nép 1951. január 10-i számát, amelyben arról tudósított az egyik cikk, hogy „felsőoktatásunk nagy jelentőségű, új intézménye kezdte meg munkáját: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészettudományi karának marxizmus-leninizmus tanszaka. A szakról négy év múlva kikerülnek azok az első olyan egyetemi pedagógusok, akik majd az egyetemi ifjúságot oktatják a marxizmus-leninizmus tudományára. (...) Minden egyetemi és főiskolai hallgató, akár nappali, akár esti tagozat hallgatója, vagy levelezőoktatásban vesz részt, köteles marxizmus-leninizmust tanulni, és abból vizsgázni. Ehhez igaz sok és jól felkészült oktatóra van szükség. A marxizmus-leninizmus szak feladata, hogy ezeknek az oktatóknak javarészét kiképezze.”¹⁹ Jól érzékelhető, hogy a kötelező jelleg még ebben az esetben is megmutatkozott: a hallgatóknak nem volt lehetőségük semmiféle kibúvóra. Az évtizedek alatt felgyülemelő elégedetlenségükhöz ez is közrejátszott: túl azon, hogy a hallgatók egy jelentős része értelmetlennek és feleslegesnek gondolta ezt a képzést. Bizonyos szakmai hiányosságok érzék végig kísérték a négy évtized ideológiai oktatását a hazai felsőoktatásban.

Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának vonatkozó jelentése szerint, amely 1982. augusztus 24-én jelent meg, a következők állapították meg: „Felsőoktatási intézményeinkben 1062 főállású oktató, 60 tudományos munkatárs, illetve segédmunkatárs és 26 tudományos továbbképzési ösztöndíjas dolgozik. Munkájukat 160 mellékfoglalkozású oktató segíti. Ez a létszám – nem sorolva ide a mellékfoglalkozású oktatókat – az egyetemi-főiskolai oktatók teljes létszámának 8 százalékát teszi ki. (...) Az oktatógárdán belül évről évre nő az 50 éven felüliek aránya. 1985-re 139 oktatónk lesz idősebb 55, illetve 60 évesnél (a mostani létszám 13 százaléka). Igen magas az idősebb oktatók aránya a közgazdasági és a mezőgazdasági intézményekben s általában a budapesti egyetemeken. Az oktatók valamennyien rendelkeznek felsőfokú végzettséggel. (...) Főállású oktatóink többsége párttag (89 százalék), a pártunkívüliek túlnyomó része fiatal oktató.”²⁰

A nyolcvanas évek második felében is megfogalmazódott, hogy „a marxizmus-leninizmus oktatásának egész rendszerét (közoktatás, egyetemi és főiskolai oktatás, társadalmi és tömegszervezetek, állami szervek képzési rendszere, pártoktatás, tömegtájékoztató, közművelődés) át kell tekinteni. A tapasztalatokat és a további munkára vonatkozó javaslatokat a KB Agitációs és Propaganda Osztálya, valamint a Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya 1988 végéig terjessze a Politikai Bizottság elé.”²¹

Végül meg kell jegyezni, hogy 1987. november 03-án látott napvilágot az a fajta vélekedés, amely szerint „a hallgatók világnézeti nevelése eredményesebbé tétele érdekében korszerűbbé kell tenni a marxizmus-leninizmus oktatás tartalmát, növelni kell a marxista gondolkodás vonzerejét, csökkenteni célszerű a kötelező tárgyak és órák számát, ugyanakkor bővíteni indokolt a választható tárgyak körét. A világnézeti nevelés épüljön jobban a szakmai képzésre.”²² Ezekre a reformtörekvésekre nem, illetve nem úgy került sor, ahogy azt eredetileg eltervezték. A szabadon választható tantárgyak szélesítésében látták a kiutat az ideológiai oktatás korifeusai, ahol egy-egy „politológiai jelleggel” bíró tantárgy is megjelenhetett. Ez azonban egy idő után túl kevésnek bizonyult, a történelem túllépett a marxizmus-leninizmus oktatókon és szervezetükön.

Gergely Ferenc könyvében nem kevesebbet állít, minthogy „1981 októberében 97 marxizmus-leninizmus tanszék működött az országban 1148 oktatóval és csekély számú mellékfoglalkozású munkatárssal. Ezeknek 22 százaléka 50 éven felüli volt. A KISZ propagandistáinak száma mintegy 2500 főt számlált.

¹⁹ Megnyílt az Eötvös Loránd Tudományegyetem marxizmus-leninizmus tanszaka In. Szabad Nép 1951. január 10.

²⁰ Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának állásfoglalása a marxizmus-leninizmus oktatás helyzetéről és korszerűsítésének feladatairól az állami felsőoktatásban In. Vass Henrik szerk.: A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1980-1985. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 393-394. oldal

²¹ Az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata a pártoktatás rendszerének fejlesztéséről In. Vass Henrik szerk.: A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1985-1989 Interart Stúdió, Budapest, 1994. 101. oldal

²² Az MSZMP KB Politikai Bizottsága a felsőoktatás helyzetéről és fejlesztésének feladatairól szóló 1981. február 3-i határozata végrehajtásáról és a további teendőkről In. Vass Henrik szerk.: A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1985-1989 Interart Stúdió, Budapest, 1994. 393. oldal

Ennek 28 százaléka középiskolás. Az egyetemeken és főiskolákon dolgozott kb. 10 százalékuk. A dolgozók aránya 37, az értelmiségiek kb. 25 százalék volt."²³

Ismert tény az is, hogy rengeteg vezető beosztású ember végzett ideológiai iskolát a korszakban. A debreceni példánál maradván Sikula György „1960-1964-ig az agitációs és propaganda osztály vezetője volt. Közben elvégezte az Eötvös Loránd Tudományegyetem tudományos szocializmus kiegészítő szakát. Karakas László megyei első titkárrá való kinevezésekor ideológiai titkár lett.”²⁴ Sikula György 1973. június 29-e és 1988. január 1-je között az MSZMP megyei első titkárként dolgozott Hajdú Bihar megyében. Személye sokáig megkerülhetetlen volt, szilárd politikai lojalitása mellett botrányba keveredett ugyan,²⁵ de a kommunizmusba vetett hite egy pillanatig nem ingott meg. Ideológiai képzettsége is erősnek bizonyult, melyet iskolák elvégzésével támasztott alá, így minden elvárható módon bizonyította rátermettségét a pozícióra.

Időközben, a rendszerváltás időszakában „a 2005/1990. (III.24.) Minisztertanácsi rendelet megszüntette és jogutód nélkül hagyta az MSZMP Politikai Főiskoláját. A volt levelező tagozatos politikai főiskolások képzésének befejezése érdekében lehetőséget kívántak adni számukra az ELTÉ-re való átjelentkezésre, ahol kisebb részüket átvette az ELTE Szociológiai Intézete és Továbbképző Központja, a tanulmányaikat az eredeti képzési rendben befejezni óhajtok többsége számára pedig a Bölcsészettudományi Karon tervezték politikaelmélet szak felállítását egyszeri kivételes képzési formaként. A tervezett szak tantervét a Kari Tanács azonban ebben a formában nem fogadta el, így az 1990/91 őszi átjelentkező hallgatók egyelőre nem folytathatták tanulmányaikat. A politikaelmélet szak egy új, a modern követelményeknek megfelelő tantervvel, nem pusztán a volt politikai főiskolások számára nyújtott formaként 1994-ben kezdte meg működését.”²⁶

Néhány gondolat a szociológiáról

Szabari Vera szavait kölcsönvéve magam is úgy látom, hogy az 1989 előtti politikai hatalom az akkori szociológiát is gyarmatosította. Ennek megfelelően például Debrecenben az eredeti tervek szerint 1970-ben „megalapítani szándékozott Szociológia Tanszék ügye azonban még évekig lekerült a napirendről.”²⁷ Ugyanakkor „néhány éven át jelen voltak a Kari Tanács ülésein a Marxista, majd Marxizmus-Leninizmus Intézet képviselői is (Darai József, Kónya István, Farkas Dezső).”²⁸ A 100 éves Debreceni Egyetemről szóló jubileumi kötet méltatlanul kihagyta a felsorolásából az MLI-t, illetve csak utalásokat tett létezésére. Kronológiailag haladva legközelebb már csak arról tesz említést, hogy „a BTK-hoz 1991-ben csatlakozott a Társadalomelméleti Intézet (...) a (...) csatlakozását követően a Társadalomelméleti Intézet állt elő radikális átalakítási tervekkel. Az addigi Filozófia, Közgazdaságtan, Politológia és Szociológia Tanszékek egész szerkezetét ki akarták bővíteni három új intézet létrehozásával.”²⁹ Azonban ennek taglalása már nem ennek a dolgozatnak a témája, így eltekintek ennek bemutatásától.

²³ Gergely Ferenc: *KISZ A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség története 1957-1989* Holnap Kiadó, Budapest, 2008. 143. oldal

²⁴ Husvéth András – Kovács Gergely: „Rengeteg tsz-elnök s vezető kezdett libázni” A Hajdú-Bihar Megyei Pártbizottság első titkára In. Majtényi György – Szabó Csaba – Mikó Zsuzsanna szerk.: *Kommunista kiskirályok* Libri Kiadó, Budapest, 2019. 130-131. oldal

²⁵ Ennek kifejtése nem ennek a dolgozatnak a feladata, ugyanakkor ezt már elvégezték a tudományos igényességnek megfelelően a fentebb említett személyek.

²⁶ [Politikai Főiskola - UnivA \(mflsz.hu\)](http://Politikai Főiskola - UnivA (mflsz.hu) (letöltve: 2022. május 03.)) (letöltve: 2022. május 03.)

²⁷ Orosz István - Barta János szerk.: *A Debreceni Egyetem története 1912-2012* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012., 353. oldal

²⁸ i.m. 349. oldal

²⁹ i.m. 355. oldal

Bár dolgozatomban főként a politológia oktatással, annak előzményeivel, illetve kialakulásával foglalkozik, nagyon röviden utalok rá, hogy a szociológia képzés és oktatás terén is hasonló állapotok uralkodtak. A szociológia magyarországi történetének 1945 utáni alakulása azért kapcsolódhat ehhez az íráshoz, mivel több felsőoktatási intézményben éppen a Marxizmus-Leninizmus Intézetekben (MLI) alakult újjá ezen kutatási műhely. Ugyanakkor Andorka Rudolf kissé nagyvonalúan mindössze annyit írt e kapcsán, hogy „az ELTE-n, majd az MKKE-n megindul a szociológus szakképzés. A többi egyetemeken és főiskolákon szociológiai tanszékek és csoportok létesülnek, a szociológiát önálló tárgyként oktatják az egyetemeken és főiskolákon, a szociológia helyet kap a vezetőképzésben.”³⁰ Szerintem releváns kérdés az is, hogy miért éppen egy ideológiai közegben alakultak meg ismét ezek az oktatási egységek? Hogyan bírták egymást elviselni szakmailag és ideológiailag (netán emberileg)? Azonban Andorka jól látta az 1990-es évek elején, hogy „a jelenleg folyó rendszerváltás megértéséhez alaposan értékelni kellene az 1945 óta eltelt időszak, vagy azt is mondhatnánk, az 1918 óta eltelt időszak gazdasági és társadalmi változásait, azt, milyen mértékben segítették elő a modernizációt, és ugyanakkor milyen társadalmi és gazdasági károkat okoztak az 1918 óta Magyarországon uralmon levő rendszerek. Tisztázni kellene a különböző szociológiai elméletekkel szembeni viszonyukat. A marxizmusról a magyar szociológia az 1960-as évek óta lényegében hallgatott, szinte nem vett róla tudomást. Ma azonban megvan arra a lehetőség, hogy kritikailag átgondoljuk a marxizmus értékeit és tévedéseit. Nem lenne helyes a következőkben Marxot és a marxizmust <nem-emberként> (no-man) elfelejteni.”³¹ Az azóta eltelt több mint 30 esztendőben ugyanakkor kevesebb olyan munka jelent meg, amely ennek a feladatnak eleget tett volna.

Egy újabb debreceni kötődésű példánál maradván Zsarnóczai J. Sándor tollából lehet olvasni édesapjáról egy tanulmányt, amely jól foglalja össze egy – talán méltatlanul elfeledett – ember életútját. Ennek szakmai megítélése nem az én tisztem, főleg hogy nem vagyok közgazdasági szakember. Mindenesetre a szerző megemlékezik róla: 1956-ban Nagy Imre, akkori miniszterelnök felkérte Zsarnóczai Sándort, hogy vállalja el a kormányban a Földművelésügyi Minisztérium irányítását a tárca vezetőjeként. Édesapám, megköszönve a tiszteletteljes felajánlást, nem fogadta el azt, azzal az indoklással, hogy a szovjet kormány által előírt, ránk erőltetett központi tervutasításos rendszer megbírálását nem fogja feladni, akkor sem, ha miniszternek nevezik ki a kormányban. (...) Nagy Imre elfogadta Zsarnóczai Sándor véleményét, majd ezt követően, 1956 szeptemberétől 1962-ig Zsarnóczai Sándor a Debreceni Agártudományi Egyetem oktatója volt, és ott megalakította az Agrárközgazdasági Tanszéket, melynek vezetője lett. (...) Az agrárökonómia mellett művelte a szociológiát. A Tanulmányok a mai faluról című kötetbe szerzőnek nyerte meg Csizmadia Ernőt, Erdei Ferencet, Hegedűs András, Kis Albertet, Mód Aladárné és másokat,”³² Zsarnóczai bírálta a tervutasításos rendszert, ennek megfelelően „1985-ben a harmadik esetben a következő okból jelenhetett meg dr. Zsarnóczai Sándor főszerkesztőnek a szovjet tervutasításos rendszer bírálatáról szóló cikke a Közgazdasági Szemlében. A KGST-országok közgazdaság-tudományi folyóiratainak főszerkesztői – beleértve dr. Zsarnóczai Sándor főszerkesztő személyét is – megállapodtak abban, hogy egy közös számot adnak ki ebben az évben, amely megjelenik valamennyi KGST-tagországban. Az elfogadott közös számban benne volt magyar részről dr. Zsarnóczai Sándor főszerkesztőnek a szovjet tervutasításos rendszer bírálatáról szóló cikke, amelynek megjelenését a nagy nemzetközi nyilvánosságnak köszönhetően a szovjet kormány nem tudta megakadályozni. A KGST-tagországok közös folyóiratszámának és benne a bíráló cikk megjelenése nyomán a szovjet kormány részéről Bajbakov miniszterelnök-helyettes azonnal követelte Kádár Jánostól, hogy dr. Zsarnóczai Sándort azonnal hatállyal távolítsák el főszerkesztői posztjáról. Ez meg is történt. Továbbá a szovjet kormány nyomást gyakorolt Kádár János első titkárnál annak érdekében, hogy dr. Zsarnóczai Sándort, aki egyben a budapesti Állatorvos-tudományi Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára is volt, mentsék fel tanszékvezetői posztjáról. Azonban dr. Kovács Ferenc akadémikus, aki az

³⁰ Andorka Rudolf: *Bevezetés a szociológiába* Aula Kiadó, Budapest, 1992. 49. oldal

³¹ Andorka Rudolf: *Bevezetés a szociológiába* Aula Kiadó, Budapest, 1992. 50-51. oldal

³² Zsarnóczai J. Sándor: *Egy elmaradt emléktábla avatás dr. Zsarnóczai Sándor egyetemi tanár tiszteletére* In. Polgári Szemle 2013/1-2. sz. 88-89. oldal

Állatorvos-tudományi Egyetem rektora volt, nem járult hozzá dr. Zsarnóczai Sándor egyetemi tanárnak a tanszékvezetői posztjáról való eltávolításához. Ennek eredményeként, nagyon nehezen, de megmaradhatott dr. Zsarnóczai Sándor tanszékvezetőként az egyetemen,”³³ A tanulmány írójától nem lehet elvitatni a témájának főhőse iránt érzett tisztelet jogosságát, hiszen az édesapjáról emlékezett meg. Mindenesetre szokatlan megtapasztalni, hogy ebben a rövid bekezdésben is tíz alkalommal van megemlítve a neve, valamint beosztása.

Kitekintve más országokra, példának okáért a cseh származású Jiri Musil szerint „amikor 1939-ben a nácik elfoglalták a Cseh Köztársaságot, és kitört a világháború, a cseh egyetemeket bezárták, a szakma reményteljes fejlődése véget ért. A relatív szabadság rövid, három éves periódusa 1945 és 1948 között, amikor a szociológia tanszékek újra megnyílhattak, csupán egy kétségbeesett intermezzo volt a szakma történetében. Az 1948-as kommunista államcsíny után a szociológia megszűnt Csehszlovákiában. A szociológia tanszékeket bezárták, és a tanárokat – hacsak korábban már nem voltak marxisták, vagy hirtelen nem váltak azzá – eltávolították az egyetemekről, vagy pedig emigrációba kényszerítették. A szociológia szakos hallgatók közül jónéhányra ugyanez a sors várt. A szociológiai folyóiratokat betiltották. Ellentétben Lengyelországgal, ahol 1948 után a szociológia oktatása folytatódott az egyetemeken, sőt néhány szociológiai lap is megmaradt, a csehszlovák helyzet katasztrofális volt. A szociológia viszonylagos rehabilitációjára a hatvanas évek közepén került sor. Ekkor alakult meg ismét a Csehszlovák Szociológiai Társaság, és a szociológia oktatás újra beindult az egyetemeken, Egy ideig szellemi divatirányzattá vált, de a hatalom gyanakodva figyelte, és különböző mechanizmusokon révén – például a nomenklátúra-rendszerrel – erős kontrollt gyakorolt felette. A kutatásokat gyakorlatilag az állam finanszírozta, ez pedig természetesen az ellenőrzés újabb eszköze volt. Az akadályok ellenére 1965-ől 1989-ig a szakma figyelemre méltó fejlődést mutatott, a marxista revizionisták váltak a szociológia főszereplőivé, akik abban bíztak, hogy a szociológia révén modernizálni lehet a merev és stagnáló társadalmat.”³⁴ Majd úgy folytatta, hogy „elsőként tisztázni kellett az egyetemi tananyag kötelező részét képező történelmi materializmus és a marxista szociológia kapcsolatát. A gyakran skolasztikus viták keretében gyakorlati szempontból szükséges látszott megvonni a határt, illetve megjelölni a különbségeket a két diszciplína között. Azután a szociológiai kutatások módszertanát kellett megújítani, valamint megismerkedni a nem-marxista szociológiával. (...) A kiterjedt és jól fizetett kutatások jobbjára a szocialista társadalmak modernizációjával kapcsolatos témákra irányultak. Ezek kiválasztása a hatalom képviselői és a revizionista marxista értelmiségiek közti párbeszéd eredménye volt, a főbb témák: a cseh szocialista társadalmi rétegződése (P. Machonin vezette nagy kutatócsoport) és a tudományos-technikai forradalom társadalmi és kulturális összefüggései. (...) Az ország 1968-as megszállása és a Husak-féle normalizációs rezsim harminc éven belül harmadízben sorvasztotta el a szociológiát mint tudományos diszciplínát. Erre az időszakra nem annyira az intézmények, hanem sokkal inkább az emberek szakmai ellehetetlenítése volt jellemző. (...) Jellemző, hogy a Szociológiai Intézet, amely az enyhülés időszakában született újjá, ismét a Szociológiai és Filozófiai Intézet fennhatósága alá került, hogy egyszerűbb legyen az ideológiai felügyelet gyakorlása. (...) A szakma és a diszciplína kétség kívül hanyatlásnak indult. Az újabb kísérlet a szociológia funkciójának helyreállítására 1989-ben kezdődött. A megcsonkított szociológia kezdetben képtelen volt érdemi szerepet betölteni a cseh társadalmi átmenetben...”³⁵

A neves jogtörténész Horváth Attila gondolatai nyomán „a többnyire marxizmus-leninizmusnak nevezett ideológiát mint egyfajta államvallást kényszerítették rá a lakosságra. Az óvodától az egyetemig, a felnőttoktatásról a médiáig mindenhol a hivatalos tanokat sulykolták az emberek fejébe, mint olyan tanokat, amelyek minden kérdésre választ adnak.”³⁶

³³ Zsarnóczai J. Sándor: i.m. 93. oldal -

³⁴Jiri Musil: *A cseh szociológia száz éve 1882-1989* In. Szociológiai Szemle 1998/3. sz. 172 oldal

³⁵ 173. oldal

³⁶Horváth Attila: *A szovjet típusú diktatúra oktatáspolitikája Magyarországon* In. Polgári Szemle 2016/1-3 sz. 94-113. oldal

Nem meglepő módon „a marxizmus-leninizmus dogmatikájának kizárólagos értelmezési előjoga mindig a főtitkárt illette meg, Így lett marxizmus Sztálin korszakalkotó nyelvtudományi munkája és közgazdasági munkássága, majd Nyikita Szergejevics Hruscsov programja a szűzföldek feltöréséről, Brezsnyev doktrínája a fejlett szocializmus elméletéről. Mindeközben Hruscsov kiátkozta Sztálint, Brezsnyev elvetette Hruscsovot, Andropov elhatárolta magát Brezsnyevtől, végül Gorbacsov minden elődjétől. Minden egyes fordulat után a tankönyveket és a vonatkozó szakirodalmat le kellett cserélni, vagy át kellett írni, A bukott főtitkárokra pedig többé nem hivatkoztak.”³⁷

Az 1956 előtti időszakhoz képest „a Kádár-rendszer a későbbiekben már az ideológiai meggyőzés manipulatív és kevésbé konfrontálódó formáját választotta, de nyilvánvalóvá vált, hogy már maguk a vezetők sem hisznek a hivatalos irányvonalban, a hatalomgyakorlás során pusztán technikai eszközként kezelték a marxizmus-leninizmus elméletét.”³⁸

Ugyanakkor „az ideológiai nevelés az óvodában kezdődött, a középiskolában már a világnézetünk alapjai elnevezésű, a felsőoktatásban pedig dialektikus materializmusnak nevezett tantárgyakat oktatták, sok helyen szigorlati vizsgával zárva. A munkahelyi pártalapszervezetek pedig a dolgozók körében folytatták az ún. világnézetű nevelőmunkát. Mindezeket a tananyagokat, propagandakiadványokat, brosúrákat, kátékat ideológusok légiói gyártották a napi politikai elvárásoknak megfelelően. Az ideológiának pedig ki kellett terjednie az élet minden területére (a művészetek, az irodalom, a zene, a nyelvészet), hiszen e nélkül olyan veszélyesen szabad területek maradhattak volna, ahol eltérő értelmezések is megszülethettek.”³⁹

A vizsgált korszakban „a többnyire a marxizmus-leninizmusnak nevezett ideológiát, mint egyfajta államvallást kényszerítették a lakosságra. Azt állították, hogy a kommunista párt a proletariátus élcsapata, és a kommunista (szocialista) rendszer Marx és Lenin elképzelései szerint építi fel a tökéletes társadalmat, ahol mindenki szükségletei szerint jut hozzá a földi javakhoz. Valójában sohasem a proletariátus, hanem a pártelit gyakorolta a hatalmat.”⁴⁰

A kereszténység, illetve a vallásosság analógiáját igénybe véve „a marxizmus-leninizmust egyfajta valláspótlékként használták fel, amely annyira hiányzott a francia forradalom idején a jakobinusoknak, most ezzel az ideológiával a tömegek aktív támogatását remélték. Fogalomrendszerükben a marxizmus-leninizmus az Isten, Moszkva az egyházzsérhely, a forradalom Jézus második eljövetele, a kapitalisták büntetése a Pokol, Trockij az ördög és a kommunista társadalom az eljövendő királyság. A marxizmus-leninizmus valóban vonzónak tűnhetett olyanok szemében, akik egyébként kilátástalannak látták egyéni sorsukat. Leginkább a szegények a gazdagok iránt érzett ellenérzését igyekezett kihasználni. Fő tételei minden különösebb fáradság nélkül elsajátíthatók, mindamelllett Marx fő művei (például A tőke) gyakran igen homályosak, bonyolultak, és rendszerint rengeteg kétértelmű megfogalmazást tartalmaznak. A hosszú és komplikált művek elemzésére külön ideológusi osztályt alakítottak ki, amelyeknek a nézeteit senki sem cáfolhatta meg. A bírálók ugyanis nehéz helyzetben voltak a többféleképpen értelmezhető mondatok elemzésénél. a közember pedig az egyszerű eszmék mellé állt, és nem törte a fejét a bonyolult részleteken.”⁴¹

Befejezés és konklúzió

Összességében elmondható, hogy nem tudta a korabeli jogalkotó elérni a célját azzal, hogy noha kötelezővé tette az ún. ideológiai tárgyak oktatását, illetve az abból való vizsgázásokat a korszak

---

³⁷ Horváth Attila: i.m. 97. oldal

³⁸ Horváth Attila: i.m. 98. oldal

³⁹ 97. oldal

⁴⁰ 96. oldal

⁴¹ 96-97. oldal

egyetemistái és főiskolai hallgatói részére, de nem érte el vele tartós célját. Nem sikerült ideológiailag átnevelni a népet. Ennek okai inkább jogszociológiai, társadalomtörténeti jellegűek lehettek, de egy biztos: amikor 1989-ben megszűnt az MSZMP, az egykori tagoknak csak egy kis részre lépett be az MSZP nevű utódpartba, és még kevesebben a Thürmer Gyula⁴² vezette Munkáspártba.

Ezen kívül az is szempont lehet, hogy bár létezett az MLEE, a Politikai Főiskola és az Országos Tudományos Diákköri Konferencián (OTDK) is létezett marxizmus-leninizmus szekció, ezek viszonylag kevés embert értek el.

Eddigi olvasmányaim alapján azt a következtetést vontam le, hogy óriási forrásokkal rendelkezett ez az ágazat, az akkori politikai rendszer hatalmas pénzüsszegekkel támogatta a Politikai Főiskolát, a Párttörténeti Intézetet, valamennyi felsőoktatási intézmény ideológiai oktatási egységét, a MLEE-et, és ezen kívül valamennyi olyan alkalmat, ahol formális vagy informális módon az volt a cél, hogy a ideológiát oktassák, neveljék a népet, és terjesszék a szocializmus eszmeiségét. Az OTDK-n is finanszírozni kellett ezt a szekciót, illetve támogatókat, (mai kifejezéssel élve) szponzorokat szerezni hozzá.

Nem állt azonban arányban a befektetett energia, minimális értelmű volt ennek a folyamatnak. Több mint harminc évvel a rendszerváltás után az emberek többsége már nem is emlékszik sem április 4-re, sem november 7-re. Természetesen nem csak ez a fokmérője a haszontalanságának, hanem az is, hogy a korosztály is változott, ami alatt azt értem, hogy az idősebbek talán jobban hittek a rendszerben, míg a fiatalabbak kevésbé. Feltehető a kérdés, hogy van-e értelme ennek a kutatásnak, több mint 30 évvel a rendszerváltozás után? Álláspontom szerint igen! Ismereteim szerint 1968 és 1990 között több ezer ember végezte el a Politikai Főiskola képzéseit, de ez nem látszott meg a magyar társadalom felfogásán. Egyfajta passzív ellenállás volt megfigyelhető, illetve beletörődés az akkori status quo-ba. Természetesen voltak rendszerhű, illetve hithű párteberek, illetve haszonélvetők, de az ő arányuk kevesebb volt annál, mint amit a rendszer és működtetői eltervezhettek. Mégis, akkora apparátus szolgálta ezt a célt (vagyis az ideológiai képzést és oktatást, valamint nevelést), hogy arányaiban nagyobbak kellett volna lenni a „haszonnak.” Lehetőségeimhez mérten igyekeztem minden olyan jogszabályt, illetve rendeletet bemutatni, ami a témában releváns. Mint az érzékelhető, roppant módon szerteágazó területről van szó, a magyar társadalmat át-meg átszötte a marxista ideológiai képzés. Természetesen nem említettem meg a kötelező sorkatonai szolgálat alatti politikai oktatást, de a „állambiztonsági” szempontból kiemelten fontos intézmények berkein belüli ideológiai oktatást sem. Gondolok itt a Zrínyi Miklós Katonai Akadémiára (ZMKA) és a Rendőrtiszti Főiskolára (RTF), ahol ezek a tantárgyak fokozottan kerültek előtérbe. Fokozottan kiemelt státusban voltak, amivel az itt oktatók tisztában voltak. A politikai rendszernek fontos volt ugyan a bölcsészkarokon végbemenő pedagógusképzés is, de – érthető okokból - ennél is nagyobb szerepet töltött be egy katona vagy rendőr képzése. Ezen kívül a Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT) és a KISZ is tartott ilyen jellegű továbbképzéseket. Helyhiány miatt is, ezek bemutatását most mellőzöm írásomban.

Külön megjegyzendő, hogy jelenlegi ismereteim szerint 1990-et követően Magyarországon eddig Földes György, Zsebők Csaba és Horváth Attila tollából jelentek meg nagyobb lélegzetű tanulmányok a marxizmus-leninizmus oktatásának témakörében. Sáska Géza nem kifejezetten erről írt, mindenesetre saját tudományának nézőpontja szerint közelített a témához: a pedagógia szemüvegén keresztül láttatta nem is intézményi, hanem inkább tartalmi szempontból ezt a jelenséget.

Alapvetően két dolgot szeretnék kihangsúlyozni a tanulmányban. Az egyik az, hogy a társadalomtudományi oktatás nem mai keletű jelenség a hazai felsőoktatásban, hanem bizony jelentős múlttal rendelkezik. A másik, hogy utalásokat tegyek a politológia és szociológia jellegénél fogva arra,

---

⁴² Megjegyzem, hogy az 1989 utáni magyar politikátörténetben egyedülálló módon megszakítás nélkül, immár 32 éve viseli a pártelnöki funkciót. Noha voltak kísérletek elmozdítására, azok sikertelennek bizonyultak, amelynek okait most nem fejtem ki.

hogy művelőik közül sokan ugyan nem ilyen végzettséggel rendelkeztek, azonban mégis így tüntették fel magukat.

A kizárólagosságot képviselve „az MSZMP 1959 tavaszán megrendezett VII. kongresszusa már nem hagyott semmi kétséget azt illetően, hogy a pártos marxizmus-leninizmus az egyetlen tolerálható világnézet a kulturális életben.”⁴³

Szabari Vera által írt tanulmány jól rávilágít arra, hogy már 1945 előtt is létezett társadalomtudomány, sőt intézményesült is a felsőoktatásban. „A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarán az első társadalomtudományi tanszék (szociológia) nyilvános rendes tanári pályázatát 1942. január 5-én hirdették meg, melyet Dékány István nyert el.”⁴⁴ Azonban „...1945-ben az egyetemi oktatók körében végrehajtott úgynevezett igazolási eljárások a társadalomtudományok területén (és a szociológia körül) működő tudósokat erőteljesen érintették. 1945. szeptember 26-ig a Bölcsészettudományi Karon működő igazoló bizottság 319 személyt igazolt, egy tanárt állásvesztésre, kettőt nyugdíjazásra, nyolcat feddésre ítélte.”⁴⁵

Huszár Tibor a nomenklatura és az elitek szerepéről írt egy hosszabb tanulmányt. Szerinte „arra vonatkozóan több adatot is tartalmaznak a kötetben közölt tanulmányok, hogy a nomenklatura tagjai milyen százalékban rendelkeztek felső-vagy középfokú politikai iskolai végzettséggel, illetve politikai képzettséggel. Ez a szám a két képzési formát együtt vizsgálva viszonylag magas, időben folyamatos tendenciát mutat. Százalékuk nagyjából a diplomásokéval azonos, akik egyetemeken vagy főiskolákon több éven keresztül vizsgáztak marxista tárgykból. Ezért (is) indokolt a kérdés: milyen készletések, célok motiválták ideológiai továbbképzésen való részvételüket, Pozíciójukkal társuló munkahelyi elvárás? Előrelépési szándékuk? Kevesebb munkával megszerezhető diploma? Az ilyen jellegű indítékok valószínűsíthetőek, mert a marxizmus-leninizmus hitelvesztése párhuzamos a szocialista rendszer(ek) nagy botrányaival. Ezért véljük vizsgálandónak a marxizmus-leninizmus esti egyetemeinek történetét. (...) A luxuskivitelű párttemplomokban ugyanakkor nem egy helyen uszoda is épült, miközben több megyében nem volt megfelelő színvonalú oktatógárda, annak ellenére, hogy az egyetemi városok tanárai több megyeszékhelyen is oktattak. Ugyanakkor a budapesti esti szakosítóin – például az esztétikai-, filozófiai-, szociológiai szakosítókon – magas színvonalú képzést biztosított, a fővárosi egyetemek nem egy esetben pártonkívüli, kritikus, a hivatalos állásponttal nem egybehangzó nézeteket prelegáló professzorai részvételével. (...) A másik tervezett vizsgálat két KB-intézmény – a Politikai Főiskola, illetve a KB Társadalomtudományi Intézete – historikumát lett volna hivatva rekonstruálni. Hipotézisünk szerint időtengelyen elhelyezve különbözőségük a reszakralizálódás, illetve a szekularizáció görbét rajzolta volna ki, az előbbi alatt értve a kiürülő, a hit kohéziós erejét okoskodással, ideológia pótlékokkal helyettesítő tanítást...”⁴⁶

Szabó Máté tanulmányában az olvasható, hogy „melyek voltak az akadályai a politikatudomány bevezetésének a nyugat-német felsőoktatásban? Természetesen maguk az egyetemek, amelyeken keresztül a hagyományos szellemtudományi szakok (filozófia, történelem) és más társadalomtudományok (államtudomány, államjog) képviselői szerint megfelelően megoldott a politika oktatásának és kutatásának helyzete, és nincs szükség bizonytalan, politikai orientációjú új tárgyra, amelyek feltehetőleg a szakmai színvonal leromlását hozzák magukkal.”⁴⁷

43 Szücs László Gergely: Kísérlet a magyar hivatalos filozófiai élet Nyugat-képének rekonstrukciójára (1957-1980) In, Szociológiai Szemle 2016/1. szám, 22. oldal

44 Szabari Vera: 61. oldal

45 Szabari Vera: Az első budapesti társadalomtudományi tanszék születése és bukása (1942-1945) In, Szociológiai Szemle 2014/3. szám, 79. oldal

46 Huszár Tibor: Az elittől a nomenklatúráig. Az intézményesített káderpolitika kialakulása és néhány jellemzője Magyarországon (1945-1989) In, Szociológiai Szemle 2005/3. szám, 60-61. oldal

47 Szabó Máté: A nyugatnémet politikatudomány keletkezése és fejlődése In, Politikatudományi Szemle 1992/1. szám, 179. oldal

Bibliográfia, avagy a felhasznált irodalom és források

- Andorka Rudolf: *Bevezetés a szociológiába* Aula Kiadó, Budapest, 1992.
- Antal Attila: *A magyar politikatudomány (újra)intézményesedése* In. Múltunk 2018/4. szám LXIII. évfolyam, 4. szám
- Az MSZMP KB Politikai Bizottsága a felsőoktatás helyzetéről és fejlesztésének feladatairól szóló 1981. február 3-i határozata végrehajtásáról és a további teendőkről* In. Vass Henrik szerk.: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatainak és dokumentumai 1985-1989* Interart Stúdió, Budapest, 1994.
- Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának állásfoglalása a marxizmus-leninizmus oktatás helyzetéről és korszerűsítésének feladatairól az állami felsőoktatásban* In. Vass Henrik szerk.: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatainak és dokumentumai 1980-1985*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988.
- Gergely Ferenc: *KISZ A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség története 1957-1989* Holnap Kiadó, Budapest, 2008.
- Gyarmati György: *A Rákosi-korszak Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon 1945-1956* ÁBTL-Rubicon Kiadó, Budapest, 2013.
- Horváth Attila: *A szovjet típusú diktatúra oktatáspolitikája Magyarországon* In. Polgári Szemle 2016/1-3 sz.
- Husvéth András – Kovács Gergely: *„Rengeteg tsz-elnök s vezető kezdett libázni” A Hajdú-Bihar Megyei Pártbizottság első titkára* In. Majtényi György – Szabó Csaba – Mikó Zsuzsanna szerk.: *Kommunista kiskirályok* Libri Kiadó, Budapest, 2019.
- Huszár Tibor: *Az elittől a nomenklatúráig. Az intézményesített káderpolitika kialakulása és néhány jellemzője Magyarországon (1945-1989)* In. Szociológiai Szemle 2005/3. szám
- Jiri Musil: *A cseh szociológia száz éve 1882-1989* In. Szociológiai Szemle 1998/3. sz.
- Megnyílt az Eötvös Loránd Tudományegyetem marxizmus-leninizmus tanszaka* In. Szabad Nép 1951. január 10.
- Szabari Vera: *Az első budapesti társadalomtudományi tanszék születése és bukása (1942-1945)* In, Szociológiai Szemle 2014/3. szám
- Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj” Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945-1989 között* Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005.
- Kucsera Tamás Gergely – Szabó Andrea: *Húsz esztendő a magyarországi felsőoktatási mozgalom 1988-2008* HÖÖK a Hallgatókért Alapítvány, Budapest, 2008.
- Orosz István - Barta János szerk.: *A Debreceni Egyetem története 1912-2012* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012.
- Rácz Márk: *Gondolatok a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Politológia Tanszékének 1989-2009 közötti hallgatóiról* In.: Miklós Ágnes – Mucsi Márton szerk.: *Így terjed a jó* Kiadja a Bolyai Műhely Alapítvány, Budapest, 2014.
- Rácz Márk: *A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem (KLTE) Politológia Tanszék tanszékvezető-váltásai 1989-2009 között Az identitás kérdései* In. Varga Viktor szerk.: *Látletek* Kiadja a Bolyai Műhely Alapítvány, Budapest, 2017.

Rácz Márk: *Gondolatok hazánk 1989 előtti marxizmus-leninizmus ideológiai oktatásáról* In.: Dobrocsi Szilvia szerk.: *Acta Iuvenum Caroliensia X. Tudományos eredmények – hallgatói TDK dolgozatok* Kiadja a KRE-ÁJK, Budapest, 2018.

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században* Osiris Kiadó, Budapest, 2010.

Szabari Vera: *Az első budapesti társadalomtudományi tanszék születése és bukása (1942-1945)* In, *Szociológiai Szemle* 2014/3. szám

Szabó Máté: *A nyugatnémet politikatudomány keletkezése és fejlődése* In. *Politikatudományi Szemle* 1992/1. szám.

Szűcs László Gergely: *Kísérlet a magyar hivatalos filozófiai élet Nyugat-képének rekonstrukciójára (1957-1980)* In, *Szociológiai Szemle* 2016/1. szám

Urbán László: *A magyar parlament - 1990* In. Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László szerk.: *Magyarország politikai évkönyve 1991*. Kiadja az Ökonómia Alapítvány Economix Rt, Budapest, 1991.

Valuch Tibor: *A magyar művelődés 1948 után* In. Kósa László szerk.: *Magyar művelődéstörténet* Osiris Kiadó, Budapest, 2006.

Zsarnóczai J. Sándor: *Egy elmaradt emléktábla avatás dr. Zsarnóczai Sándor egyetemi tanár tiszteletére* In. *Polgári Szemle* 2013/1-2. szám

Internetes hivatkozások

[Gyászolunk - Haromfold.hu - Karcag és környéke hírek, információk, ajánlatok](http://gyaszolunk-haromfold.hu) (letöltve: 2021. október 11.

Politikai Főiskola - UnivA (mflsz.hu) (letöltve: 2022. május 03.)

Bevezetés, avagy Miért fontos a szociális szövetkezetek működésének kutatása?

A társadalmi vállalkozások, így a szociális szövetkezetek működésének kutatása – a társadalomtudományon belül (is) – az utóbbi években egyre inkább a kutatók érdeklődésének tárgyává vált. A szociális szövetkezeti típusról és annak társadalmi-gazdasági és munkaerőpiaci szerepéről csak részleges ismeretek állnak rendelkezésünkre Magyarországon. Szociálpolitikai szempontból tevékenységük kiemelt fontosságú lehetne a települések munkaerőpiaci egyenlőtlenségeinek kezelésében, valamint kifejezetten az elmaradott térségek munkanélküliségének csökkentésében. A gazdasági verseny következtében az elsődleges munkaerőpiacról periferiára sodródott emberek, saját erőforrásaikra támaszkodva az elmaradott térségek kedvezőtlen lokális foglalkoztatási lehetőségek okán nehezen integrálódnak - a helyben csekély lehetőséget kínál - elsődleges munkapiacra (R.Fedor-Láczy 2021). A vidéki területen élők gazdasági és társadalmi integrációjának motorját a területtel foglalkozó nemzetközi kutatások, a harmadik szektor megerősítésében látják, melyben a legelterjedtebb társadalmi vállalkozási forma a szociális szövetkezet (Fazzi 2011). A szociális szövetkezet, mint újfajta, speciális szövetkezeti forma előnyeinek megfogalmazása 2004-ben megjelent az Európai Közösségek Bizottságának közleményében, felhívva a figyelmet e társas vállalkozási forma speciális altruista jellegére, amely alkalmas lehet a hátrányos helyzetűek felzárkóztatását támogató környezet megteremtésére.

A szociális szövetkezetek európai működése

A viszonylag feltáratlan terület és az egységes definíciós keretek tisztázatlansága, valamint a jogalkotási gyakorlat különbözőségéből következően, munkám ezen részeinél kevesebb a szociális szövetkezetekre fókuszáló szakirodalom, és igen szűkszavúak. Az európai és hazai történeti áttekintés mellett azok tevékenységeire és a munkaerőpiaci problémák megoldásában mutatkozó – főként országtanulmányokból nyert – korábbi eredményekre, tapasztalatokra alapozok.

A szociális szövetkezeteket a nemzetközi szakirodalom *(az Európai Bizottság állásfoglalásával párhuzamosan)* a szociális vállalkozások között tünteti fel, mint az egyik legkevésbé elterjedt – társadalmi - vállalkozási formát. Ugyanakkor az európai szociális szövetkezetek erőssége, hogy a - leggyakrabban - vidéki településeken megjelenő tartós és ciklikus munkanélküliség kezelésében kiemelt szerepet töltenek be, kifejezetten a pandémiás időszakban (Krenz 2021). Az európai országok szociális szövetkezetei leginkább a munkahelyteremtést preferálják, mellette megjelennek a közösségi és szociális szolgáltatásokat biztosító, a hátrányos helyzetűek társadalmi integrálását elősegítő szervezeti típus is, a társadalmi integráció előmozdítására (Defourny – Nyssens 2012). Az európai szociális szövetkezetekre általánosságban jellemző, hogy alulfejlettek és kis méretűek, problémáik szervezeti nehézségekből keletkeznek, ellenben gazdasági szerepük növekvő és a helyi piacot erősítő (Bechetti 2017, Borzaga et al. 2014). Kevésbé jellemző a teljes munkaidős foglalkoztatás és a humán erőforrás fluktuáció is jelentős problémát okoz. A szervezeti forma elterjedésének és ismeretségének hiánya rontja a hitelképességet és a piaci lehetőségeket, emellett a rosszabb munkakörülmények jellemzőek a közszolgáltatást nyújtó európai szociális szövetkezeteknél,

ennek oka, hogy a közszolgáltatások árát versenyeztetik (*a legalacsonyabb árat kínáló nyeri el a feladatkört*), ami alacsony bért jelent az ilyen típusú szociális szövetkezetben dolgozó munkavállalóknak. A kedvezőtlen folyamatot erősíti, hogy a közszféra sokszor megkésve fizeti ki a szolgáltatások díját, ami anyagi bizonytalanságot jelent a szervezetek működtetőinek (Eurofound 2019).

Az európai szociális szövetkezetek típusai

A témakörben lezajlott korábbi - empirikus - kutatások a szociális szövetkezeteket több típusát azonosították. Borzaga és Loss (2002) a szociális szövetkezeteket két típusba sorolta: szolgáltató szociális szövetkezetek (A típus), valamint munkaintegrációs szociális szövetkezetek (B típus). Fazzi (2010) empirikus adatokra alapozva a szociális szövetkezetek három típusát különböztette meg: terápiás vagy rehabilitációs vidéki szövetkezetek; hagyományos munkaintegrációs szövetkezetek; szövetkezetek a helyi fejlesztés érdekében. Az első típusra jellemző, hogy a szociális és fizikai hátrányokkal küzdő emberek számára kínál munkaintegrációs lehetőséget (*ez a modell viszonylag ritka*), a szervezetek nagyon erőteljesen függenek a helyi hatóságok erőforrásaitól, ami megkérdőjelezi e szervezeti típus hosszú távú fenntarthatóságát. A második típusba tartozó munkaintegrációs szociális szövetkezetek a vidék által biztosított (*elsősorban mezőgazdasági*) munkákra szakosodtak. E szervezeti típus hosszú távú fenntarthatóságát elsősorban az alacsony jövedelmezőség és a termékek forgalomba helyezése veszélyezteti. A harmadik, a helyi fejlesztés érdekében létrejövő szociális szövetkezeti típus a helyi közösségek számára közvetlen hasznot hoz azáltal, hogy partnerségek kialakítását ösztönzi a gazdálkodókkal, szervezetközi kapcsolataik szélesítésével. A szövetkezeten kívüli szakembereket alkalmazzák a munkájuk során, melynek célja az állami finanszírozástól való függetlenedés (Fazzi 2010).

A munkaerőpiaci integráció területén kiemelkedő szociális szövetkezeti típus az olaszországi szociális szövetkezetek egy altípusa a „zöld szociális szövetkezet”, melyek az önkormányzatok által hulladékfeldolgozó tevékenységet végeznek és közterületfenntartással is kiegészítették tevékenységi körüket (Osti 2002). A lengyelországi szociális szövetkezetek működését – Magyarországhoz hasonlóan – az önkormányzatok által alapított szociális szövetkezetek határozták meg, európai uniós támogatásokat felhasználva. Az önkormányzati szolgáltatások kiszervezésével (takarítás, intézmények működtetés, közterület karbantartás) segítik a hátrányos helyzetű munkavállalók társadalmi integrációját (Izdebski et al. 2017).

Definíciós és szabályozási keretek

A szociális szövetkezetek definíciós keretei (ahogyan a szociális gazdaságé is) jelenleg is kialakulóban vannak az Európai Unióban és más, Európán kívüli országokban is. A társadalmi vállalkozásokkal kapcsolatos definíciós kereteket tekintve az egyes országok között még nem alakult ki konszenzus. A szociális szövetkezetek értelmezése és aktív munkaerőpiaci eszközként való alkalmazása az európai tagországok esetében sem mutat koherenciát. A definíciós keretek ismertetésével és értelmezésével a szociális gazdaság szakirodalma által használt, főként európai megközelítéseket részletezzük.

Eredendően a szociális szövetkezetek a korábban létrehozott munkaszövetkezetekből nőttek ki magukat (Roelants et al. 2012), melyek hatékonyságát és társadalmi legitimitását a szervezetekben végzett munka társadalmi tartalmának és a közösségi érdekeknek az előtérbe

kerülése adta (Frey et al. 2007, Bak 2010). A szociális szövetkezetek a nemzetközi tapasztalatok szerint eredményesen járulnak hozzá a hátrányos helyzetű emberek foglalkoztatása, oktatása által a munka világába történő reintegrációhoz (Longa 2015). A szociális szövetkezetek két dimenzió, a gazdasági dimenzió és a szociális dimenzió kombinálásával fejtették ki hatásukat.

A szövetkezetek, így a szociális szövetkezetek működése szempontjából is meghatározó a rochdale-i elvek szerinti működés. Ezeket az elveket a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége manchesteri kongresszusán újratárgyalták, és a hét felvett elvből négyet kötelezőnek, hármat pedig fakultatívnak ismertek el (SZNSZ 1995, Bak 2012). Erre azért volt szükség, mert időközben felismerték, hogy az átalakuló társadalmi-gazdasági viszonyoknak való megfelelés még sürgetőbb. A legutóbbi felülvizsgálat eredményeképpen született meg 1995-ben a ma is hatályban lévő, a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége által elfogadott definíció (Németh 2012a). A különböző szociális szövetkezeteknek nyújtott támogatások sikeres kifejtését célozzák a gazdaságra és a társadalomra. Ezt a célt fogalmazza meg a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) azoknak a szövetkezeteknek, amelyek a foglalkoztatás elősegítését, hátrányos csoportok, régiók fejlesztését szolgálják. A definíciók és elvek tisztázása és egységesítése után a tagállamok többéves munkájából adódóan 2001-ben az ENSZ 56. Közgyűlésének 88. plenáris ülésén elfogadták azt a határozatot, amely a szövetkezetek szerepét hangsúlyozza a társadalmi fejlődésben (Simkó és Tarjányi 2011). Az ENSZ határozata felhívja a tagállamok figyelmét arra, hogy az országos jogalkotásban legyen meghatározó a szövetkezeteknek kedvező környezet és védelem biztosítása, illetve olyan lehetőség teremtése, amelyben a szegénység felszámolása és a foglalkoztatás növelése magas prioritásként jelenik meg (ENSZ 2000,2004a,2004b).

A magyarországi szociális szövetkezetek működését több törvényi szabályozás alkotja, egymással összefüggő szabályozási pillére épülve (polgári törvénykönyv, szövetkezeti törvény, az európai szövetkezetekről szóló törvény). A magyar szövetkezeti jogra vonatkozó kiegészítő szabályozások pedig kormányrendeletekben kerültek meghatározásra. A hazai környezetben a jelenleg hatályos 2006. évi X. törvény a következőképp határozza meg a szociális szövetkezet fogalmát: *„A szociális szövetkezet célja a hátrányos helyzetben lévő tagjai számára munkafeltételek teremtése, valamint szociális helyzetük javításának egyéb módon történő elősegítése.”* (Sztv. 14.§). emellett kötelező a természetes tagokon kívül: *„legalább egy helyi önkormányzat vagy nemzetiségi önkormányzat, illetve ezek jogi személyiségű társulása (a továbbiakban együtt: önkormányzat), vagy jogszabályban meghatározott karitatív tevékenységet ellátó közhasznú jogállású szervezet tagjának kell lennie.”* (Sztv. 15 §). Hazánkban a szociális szövetkezet működhet közhasznú jogállású szervezatként is. A törvény külön említést tesz a Start Szociális Szövetkezetekről, melyek alapításakor és működésekor részt kell vennie közfoglalkoztatott tagnak: *„aki a tagsági jogviszony keletkezésekor a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló törvény szerinti álláskeresőnek minősül, azzal, hogy ezen személy tagsági jogviszonyának megszűnése és az e bekezdés szerinti feltételeknek megfelelő új tag tagsági jogviszonyának keletkezése közötti időtartam nem lehet hosszabb három hónapnál.”* (Sztv. 21/B §).

A közfoglalkoztatás alapjai szerveződjő Start Szociális Szövetkezetek

Az új típusú szociális szövetkezeti forma a közfoglalkoztatás bázisán alapuló startmunka mintaprogramhoz kapcsolódik. A létrehozási szándékot kiegészíti az önkormányzatok és a szociális szövetkezetek kooperációjának deklarált célja, illetve olyan helyi érdekek, mellyel a népesség helyben tartása, a közösségfejlesztés és az általános életminőség javítása jelenik meg célként. Az önkormányzatok a szövetkezetek megalapításában is érdekeltek, hiszen a helyi

foglalkoztatás elősegítését szolgálják a szervezetalapítások. A település méretcsökkentését párhuzamba állítják a szakértők a szociális szövetkezet eredményességével, miszerint minél kisebb a település, annál nagyobb az elhivatottság a szövetkezet alapítására. A foglalkoztatási célok mellett a társadalmi célok is jelentősek, ez megmutatkozik a képzések megvalósításában is.

A szociális szövetkezetek támogatásának elősegítése érdekében az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány és a Belügyminisztérium közös támogatási forrásai az európai uniós konstrukciókhoz hasonló támogatási lehetőséget kínáltak a szociális szövetkezetek számára úgy, hogy kötelezővé tették a helyi önkormányzat vagy karitatív szervezet jelenlétét a szövetkezetben (Hubai 2016, Rácz et al. 2018). Ezen új típusú szociális szövetkezetek leginkább a legelmaradottabb területeken jöttek létre, ahol hagyományai vannak az agráriumnak, melyhez részben megfelelő infrastrukturális feltételek és szaktudás is társul. Az új típusú szociális szövetkezetek a közfoglalkoztatás bázisából következően olyan munkavállalói réteggel néznek szembe, akik munkavállalás szempontjából hiányos kompetenciákkal rendelkeznek, ezért a szövetkezet döntéshozatalába csak részben, vagy egyáltalán nem gyakorolnak döntéshozói jogkört (Alpek – Tésits 2016).

A közfoglalkoztatási bértől magasabb bért realizálhatnak a szövetkezeti munkavállalók, mely az általános motivációs szint emelkedését feltételezi, így az elhivatottsággal is szorosan összefüggő kérdés előtérbe kerül. Az új típusú szociális szövetkezeteket vizsgáló kutatás azt részletezi, hogy a megvalósítók a tartós foglalkoztatásra törekszenek, ugyanakkor az önfenntartó működés a kialakult támogatási keretrendszer következtében problematikusává vált. A hosszú távú fenntarthatóság akadályozó tényezői közé sorolható a rurális térségek piacának korlátozottsága, az alacsony tőkeellátottságból következő, működést negatívan befolyásoló kockázatok. Az új típusú szociális szövetkezetek társadalmi- gazdasági beágyazásához - a szakértők szerint - sikeres gazdaságfejlesztés feltételeinek javítása szükséges (Alpek – Tésits 2016).

Az önkormányzati tagsággal rendelkező szociális szövetkezetek támogatására meghirdetett pályázat iránt igen nagy volt az érdeklődés. A pályázó (és később nyertes) szervezeteket abban az évben alapították, amikor meghirdették a támogatás kiírását. Fontos megjegyezni, hogy a pályázók 68 százaléka nyertesként szerepelt ebben a támogatási ciklusban, jellemzően az ország egész területére kiterjedt ezen szervezetek aktivitása. Jelentős azoknak a száma, melyek ezer fő alatti településen működnek, és átlagosan hét fő foglalkoztatását végzik a tartós munkanélküliséggel sújtott területeken. A pénzügyi tartalék, a hitelfelvétel, az ingatlanvagyon, a tőkehiány okoz jelentős problémát, míg a humán erőforrást vizsgálva a szaktudás és a munkatapasztalat. A tevékenységeket tekintve a lokális gazdaságban működnek az élelmiszert előállító szövetkezetek a helyi közétkeztetés igényeire alapozva, az értékesítési csatornák bővítése prioritásként jelentkezik esetükben. A közvetlen intézményi környezet a közfoglalkoztatás szereplőiként tartja nyilván ezen szervezeteket. Tevékenységük a helyi vállalkozói szektor érdekeit nem sérti, mivel működésük a piacra nincs negatív hatással (Rácz et al. 2018).

A vidéki, elmaradott területeken a munkaerőpiaci integráció meghatározó szereplőivé váltak a szociális szövetkezetek, kifejezetten a közfoglalkoztatás bázisán szerveződő start szociális szövetkezetek. A domináns szerep azoké a szociális szövetkezeteké, amelyek önkormányzati tagsággal rendelkeznek. Az állam szerepének felerősödését a szakértők erőteljesen vitatják (Csoba 2017), ami a támogatási források által biztosabb működési keretek átformálását eredményezi. A járványhelyzet előtti, szociális szövetkezetek prosperitását vizsgáló

tanulmányok a működési problémák között említik a centralizált működést, a szervezeti elnevezésből következő negatív képzettársítást, a demokratikus működés feltételeinek csorbulását és a támogatási források hektikusságát (Csoba-Sipos 2020, G. Fekete et al. 2018, Hamza et al. 2018, Csoba 2017, Alpek-Tésits 2016, Hubai 2016). A korábbi országos vizsgálatokból (AKI 2021) kiderült, hogy a szociális szövetkezetek problémába ütköztek a Kormányzat – a járványhelyzet okán létrehozott- vállalkozássegítő lehetőségeinek igénybevétele során. A Gazdaságvédelmi Akcióterv kedvezményeit a korábban felmért szervezetek kb. 20%-a tudta csupán igénybe venni (AKI 2021), annak ellenére, hogy a periférikus, leghátrányosabb helyzetű térségekben élők esetében sokszor csak ez a szervezeti forma jelenti az egyetlen- piaci alapú, közfoglalkoztatási béren túlmutató – munkalehetőséget. A szociális szövetkezetek értékesítési csatornáikat tekintve a magánszemélyek és a közintézmények általi értékesítési csatornák működnek, a szervezetek átlagosan 7 főt és teljes munkaidős foglalkoztatási jogviszony keretében alkalmaznak. Az alkalmazottakra jellemző az alacsony és a középfokú végzettség, illetve a korábbi vizsgálatok a magas munkaerőfluktuációra is felhívták a figyelmet. A szervezetekre jellemző az erőforráshiány és az alacsony pénzügyi tartalék (AKI 2018¹).

A kutatás célja és módszere és a minta jellemzői

A vizsgálat célja az volt, hogy azonosítsuk a koronavírus világméretű járvánnyal összefüggő tényezők hatását, amelyek befolyással voltak/vannak a szociális szövetkezetek hosszútávú, fenntartható működésének kedvezőtlen hatására. Az interjúk során két, előre meghatározott dimenzióra fókuszáltam. Egyrészt a Covid-19 világméretű járvány milyen hatást gyakorolt a szövetkezetek fenntartható működésére, piaci tevékenységére és foglalkoztatási potenciáljára. Másrészt érdekelt, hogy az egyes szociális szövetkezetek tevékenységükkel milyen társadalmi hatást váltanak ki a tagságuk, a foglalkoztatottjaik, illetve a szűkebb és tágabb környezetükben. A kutatáshoz használt elemzési technikák közül félig strukturált interjúkon alapuló szociális szövetkezetek vezetőit és tagjait – akik, jellemzően a települések vagy a környező települések lakosainak – válaszait gyűjtöttem össze, előre meghatározott interjúvázzlat és dimenziók segítségével: piac szűkülése, árak emelkedése, költségek növekedése, kereslet és érbevétel csökkenése, munkaerő kiesése, munkaidő, illetve munkabér csökkenés. Az általam kvalitatív adatgyűjtési technikával vizsgált szociális szövetkezetek többsége a 2016 őszén indult „*Fókuszban az önkormányzati tagsággal rendelkező közfoglalkoztatás alapjain szerveződő szociális szövetkezetek támogatása*” pályázati programot valósítja meg, az Országos Foglalkoztatási Közhasznú Nonprofit Kft. (OFA) közreműködésével. A Szociális Szövetkezeti Koordinációs Osztály² munkatársainak segítségével kerültem kapcsolatba – főként 2021 őszétől megrendezésre kerülő, megyei közfoglalkoztatási kiállításokon - azokkal a Jász-Nagykun-Szolnok, Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Zala, Tolna, Bács-Kiskun és Fejér megyei szociális szövetkezetek vezetőivel és munkatársaival, akik vállalták a kutatásban való részvételt. Valamennyi megkérdezettek szervezet a közfoglalkoztatás alapjain szerveződött. A vizsgált szervezetek jelentős része - korábbi önkormányzati közfoglalkoztatás keretében beszerzett eszközök – haszonkölcsön szerződéssel működtetik a szociális szövetkezetüket, melynek helyes felhasználásához úgynevezett állami képviselőt rendel ki a Belügyminiszter. A vizsgált szociális szövetkezetek az élelmiszerfeldolgozás, a szolgáltatás és az ipari termék előállításához kapcsolódó induló vállalkozásként definiálható.

¹ 2018.évi kutatási gyorsjelentés (szociális szövetkezeti kutatás, Agrárgazdasági Kutató Intézet)

² Belügyminisztérium fenntartásában működik.

Az empirikus kutatás eredményei

Az interjúk felmérésben vizsgált szociális szövetkezetek jellemzően kistelepülésen működnek, ahol a foglalkoztatási gondokat kezdetben a közfoglalkoztatással próbálták kezelni. A települések polgármesterei közvetlen és intenzív kapcsolatot tartanak fenn a Belügyminisztérium Szociális Szövetkezetek Koordinációs osztály állami képviselőivel.

A „Fókuszban az önkormányzati tagsággal rendelkező közfoglalkoztatás alapjain szerveződő szociális szövetkezetek támogatása” pályázati programban a szervezetek két körös pályázati konstrukcióban nyerhettek támogatást. Az első körös támogatott szervezeteket sokkal súlyosabban érintette a Covid-19 világjárvány, mivel a támogatott foglalkoztatás véget ért, és a fenntartási időszakban jelentős kiadások keletkeztek, így komplex problémával kellett szembenézniük. A fókusz programban támogatott első és második körös szervezetek különbségei az indikátorok teljesíthetőségében jelentős eltérést mutattak.

„Őszintén megmondom a második körösöknek sok mindenben könnyebb volt. Már a tervezésnél látták az első körösök dolgait. Ebből tanulva most elmondom, hogy soha többet nem fogunk kétkörös pályázatot szorgalmazni, mert nem tudunk hasonló feltételeket – már csak az idő eltelte miatt sem – közben a bérváltozások, jogszabály változások kapcsán, amit az első körben kiharcolunk az már rég későn van. A második kör meg élvezi annak az előnyeit meg tanul az első körösök hibáiból. Sokkal könnyebb a második körösöknek, mint az első körösöknek. A második körösöknek a támogatott időszakban voltak a pandémia első időszakában, nekik a támogatási időszak tartott. Az első körösöknek meg már a fenntartási volt.” (szakértői interjú részlet a kijelölt állami képviselővel)

A korlátozó intézkedések eltérően érintették a különböző fő tevékenységi körökű szociális szövetkezeteket. A turizmus mellett leginkább a termelő, feldolgozó és értékesítő start szociális szövetkezeteket érintette kedvezőtlenül, akik élelmiszer előállításával és feldolgozással foglalkoztak. A korlátozó intézkedések között szerepelt az iskolák és óvodák bezárása, így azon szervezetek, akik a közétkeztetésbe szállítottak be, bizonyos időre jelentős bevételkiadással számoltak, ami a működésükre kedvezőtlen, negatív hatást gyakorolt.

„Azt tudom elmondani, hogy most, hogy volt ez a covid, kialakult ez nálunk nagyon érezhető a szövetkezetben, nagyon érezhető mert egyszerűen azóta szinte nem tudunk talpra állni, nagyon nehezen boldogulunk.” (Tolna megyei termelő, feldolgozó és értékesítő Start Szociális Szövetkezet)

„Sokat átgondolva, nyilván a világjárványnak, a mostani állapotnak – a háború sem hiányzott a szomszédból nekünk -, azt látjuk, hogy a vásárlóerő csökken ezt látjuk a mindennapos piacozásnál, hogy az árak rettentően elszaladtak. Az emberek nem tudtak annyi mindent megvenni.” (Fejér megyei növénytermesztést végző Start Szociális Szövetkezet)

Az élelmiszergyártást és -értékesítést és növénytermesztést végző szociális szövetkezetek az árbevétel alacsony szintjét, mint a fenntarthatóságra gyakorolt kiemelt kockázati tényezőről számoltak be.

„(Csak) nézegették az éttermünket, mert amúgy alig téved be valaki. De mi mindig mindenbe behajtjuk a fejünket. Megmutatjuk, elmegyünk, hátha bárhol... sokadjára lépünk olyanba bele, hogy

tényleg elmentünk, mindenfélét kipróbálunk, de még annyi bevételt sem termelünk, ami addig az üzemanyag volt.” (Fejér megyei növénytermesztést végző Start Szociális Szövetkezet)

„Én is azt hittem, hogy itt Kánaán lesz a három év után. Hát most három évig szinte 100%-bér, járulék támogatás, ah nem olyan egyszerű. Pedig nem herdáltuk el a pénzt. Mindig szépen voltak termékeink, szépen volt ugye...ez sem túl jó a kereskedelemben, hogy volt nagyon nagy raktárkészletünk, mert hát raktárra kellett termelni ahhoz, hogy a szezonon kívül is tudjunk értékesíteni és mégsem volt elég. Nem volt elég 2020 év közben is, szezon közben is látszott, hogy gáz van.” (Bács-Kiskun megyei feldolgozó és értékesítő Start Szociális Szövetkezet vezetője)

„Nagyon keményen mínuszok leszünk, a bevételek azt gondolom szinten maradtak, viszont a költségek lettek jóval magasabbak. Az a bajom, ha ennél kevesebben vannak, akkor nem tudják ilyen ütemben a kézművesség miatt ezt a technológiát, akkor bedőlne az egész.” (Bácsalmásért Feldolgozó és Értékesítő Start Szociális Szövetkezet vezetője, első körös)

A közfoglalkoztatás alapjain szerveződött start szociális szövetkezetek a támogatási források ellenére komoly fenntartási problémákkal néztek szemben. A foglalkoztatotti létszám bérének kigazdálkodása különösen a kötelező fenntartási időben jelentett megoldhatatlannak tűnő kihívást a szervezeteknek. Az állami képviselőkkel való kapcsolattartások során a korábban meghatározott, kötelező foglalkoztatási indikátorok is módosításra kerültek.

„A fókusz pályázatban vállalt fenntartási kötelezettség, amiben ugyan azt a létszámot kell minimum másfél évig, vagy az igénykosarasnál két évig fenntartani, mint amíg a fenntartási időszakban volt. Ezt sikerült úgy módosítani - a támogatói okiratot -, hogyha 50%-át teljesítette a foglalkoztatási kötelezettségnek, akkor az támogatottnak minősül és ez most ment át egy hónapja az ITM-en, ezeket (a problémákat) azóta fessegetjük, amióta a pandémia tart.” (szakértői interjú részlet a kijelölt állami képviselővel)

A korábbi közfoglalkoztatás alapjain szerveződő start szociális szövetkezeteket monitorozó vizsgálatokból kiderül (AKI 2018)³, hogy a fenntarthatósági tényezők közül a szociális szövetkezetek működtetői kiemelik a piaci keresleti tényezők mellett a személyi háttérre vonatkozó egyik legfontosabb tényezőt. A korábbi indikátor teljesítését a munkavállalók fluktuációja tovább nehezítette. A gyakori tagcserék és dolgozói összetétel kedvezőtlenül hatott a szociális szövetkezet működésére.

„Közben csere is történt mert akik kezdetben kerültek be, ők azóta már nem dolgoznak itt nálunk, hiszen az egyikőjük olyan végzettséget szerzett, hogy azóta mindenféle gépre ülhet és hát nyilván elszippantotta az elsődleges munkaerőpiac. Helyi építési vállalkozóhoz ment, merthogy minden gépre felülhet.” (Fejér megyei növénytermesztést végző Szociális Szövetkezet vezetője)

---

³ 2018.évi kutatási gyorsjelentés (szociális szövetkezeti kutatás, Agrárgazdasági Kutató Intézet)

A munkavállalói fluktuációra jelentős hatást gyakorolt a bevételek, valamint a támogatáskezelő kifizetési kérelmeit követő támogatási források lehívásának elhúzódása. A szociális szövetkezetek munkavállalóit jelentős mértékben elbizonytalanította a szervezet működőképessége.

„Mikor azt mondtuk, hogy...hogy nem tudunk fizetni? Amikor később kapták meg a fizetésüket? Hát mivel nem nagy fizetés és mindenki fizetésből él és minden fillérnek helye van egy háztartásban, biztos, hogy nem jól érintette őket...” (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei turizmus, zöldség-gyümölcs feldolgozó Start Szociális Szövetkezet)

„Volt egy férfi kolléga, ő is felmondott októberben. Hát ő elment egy vállalkozóhoz, aztán egy hónap után meg nem bírta és...vissza nem jött, vagyis nem is tudom, azt mondta, hogy ő a szövetkezetbe nem, mert látja, hogy itt nem nagy perspektíva van. De úgy viszont visszajött, hogy alkalmival be tudtuk jelenteni és elment mondjuk pestre, elvitte az árut.” (Bács-Kiskun megyei Feldolgozó és Értékesítő Start Szociális Szövetkezet)

A felmerülő kihívásokra adott válaszok közül megoldást a Covid-19 világjárvány alatt bevezetett gazdaságvédelmi akcióterv jelenthetett volna. A hátrányos helyzetű munkavállalókat kedvezőtlen piaci környezetben foglalkoztató szociális szövetkezet arról számoltak be, hogy a világjárvány alatt a vállalkozások megsegítését célzó bértámogatásokat nem tudták igénybe venni. A kritikus helyzetet többen hitelfelvétellel próbálták megoldani, a likviditás és a bérkifizetések megvalósítása érdekében.

„...Vannak a bértámogatások is, amik csak kimondottan a turisztikai, illetve a vendéglátói szektor veheti igénybe, akinek a 2019-elejétől be van jegyezve fő tevékenységként a vendéglátás vagy a szálláshely adás az veheti igénybe. Mi ezer szállal a turizmushoz, vendéglátáshoz kötődünk és nem tudjuk igénybe venni, ha mi ezt igénybe tudtuk volna venni a további 80%-os bértámogatást, akkor nem fájna a fejünk sem. Ez az egyik, a másik most van a 10 milliós kamat mentes 3 éves türelmi idővel igénybe vehető, de megint csak az veheti igénybe, akinek a fő tevékenysége 2019-től vendéglátás vagy szálláshely adás. Tehát tudom, hogy nagy gonddal küszködnek, nem ezzel van a probléma, de a vendéglátós is csak úgy tud működni, ha a beszállítói is működnék. Mi beszállítói vagyunk és mi nem tudunk működni, mert miránk ez nem vonatkozik és ez nagyon nehéz, mert ha ezt mi is igénybe tudnánk venni, akkor fellélegezhetnénk. Én azt gondolom, hogy egy év alatt mi megtudnánk fordítani a mi történetünket, hogy utána nem kell segítség, de most nagyon kellene.” (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei turizmus, zöldség-gyümölcs feldolgozó Start Szociális Szövetkezet)

„Próbáltam olyan támogatási rendszert igénybe venni, hogy esetleg tudnánk ebbe bekapcsolódni, de nem tudtunk mert mi igazából a kereskedelmi tevékenységet végzünk, tehát ez nem volt benne ebbe a bizonyos listán. Bármilyen formában azt mondták, nem tudják a tevékenységi kör miatt.” (Tolna megyei Termelő, Feldolgozó és Értékesítő Start Szociális Szövetkezet)

A banki hitelfelvétel mellet, a hosszútávú fenntartásban érdekelt és motivált szövetkezetek a tevékenységi körök kiszélesítésével, ezáltal az árbevételt növelésével a tevékenységi profilt diverzifikálták. A kapacitások aktivizálására a különböző piaci partnerekkel való kialakított kapcsolatot is felhasználták (kiadások kifizetésének eltolása, kintlévőségek beszedése céljából).

„Az évek során nyilván bővítettünk tevékenységi kört, mert azt láttuk, hogy vért izzadunk az emberek bérének kitermeléséért, muszáj volt kicsit mással is foglalkozni.” (Fejér megyei növénytermesztést végző Szociális Szövetkezet)

Összegzés, következtetések

A harmadik szektor, hazánkban is egyik legelterjedtebb társadalmi vállalkozási formája – közfoglalkoztatás alapjain szerveződő – a hátrányos helyzetű települések munkaerőpiaci problémáinak kezelését célozza. Vizsgálatunkban a lokális munkalehetőséget kínáló start szociális szövetkezetek működésének vizsgálatát végeztük a Covid-19 világjárvány idején a szervezetek fenntartási problémáit kvalitatív módszerrel történő vizsgálata során. A kutatás eredményei azt mutatják, hogy az első körös pályázati konstrukcióban részt vevő szervezeteket sokkal kedvezőtlenebbül érintette a koronavírus világjárvány, mert fenntartási időszakban a tovább foglalkoztatási kötelezettségeiket a bevételek csökkenése fenntarthatatlanná tette. A járványkezelés alatt foganatosított járványkezelési intézkedések eltérően érintették a szervezeteket, így a fő tevékenységi területek körében eltérés mutatkozott. A korábban vállalt foglalkoztatási indikátorok módosítására is sort került a pályázatok megvalósítása érdekében. A hosszútávú fenntarthatóság érdekében a támogatási forrás megszűnésével a szervezetek arról számoltak be, hogy racionalizálják a foglalkoztatotti létszámot az értékesítésből származó bevételek függvényében. A szervezetek egy része a tevékenységének diverzifikációjával próbálta a kiadásait fedezni és a vállalt foglalkoztatást megvalósítani. A koronavírus világjárvány hatására a bevételkiesés, a bérkifizetés csúszása és a pénzügyi instabilitás hatására a munkavállalói fluktuáció felerősödött. A felmerülő problémákra a gazdaságvédelmi akciótervben felkínált eszközökkel nem tudtak élni, így azt hitelből és a kiadások racionalizálásával és a tevékenységek átszervezésével kezelték. Azon szervezetek, akik a banki hitelfelvétel, önkormányzati kölcsön és a tevékenység diverzifikációja felé mozdultak el, azoknál a szervezeteknél jellemzően a hosszútávú működtetés perspektívája – a munkavállalói létszám racionalizálása mellett – továbbra is célként szerepel.

Irodalom

- 2006. évi X. törvény a szövetkezetekről
- Alpek, B L. - Tésits, R. (2016): Az új típusú szociális szövetkezetek működése és fenntarthatósága: Reményteljes megoldás a hátrányos helyzetű településeknek 2. SZOCIÁLPEDAGÓGIA: NEMZETKÖZI SZAKLEKTORÁLT FOLYÓIRAT 4 : 3-4 pp. 129- 147. , 19 p.
- Bak K. (2010): A szociális gazdaság intézményesített megoldásai, különös tekintettel a szociális szövetkezetekre, JOGI TANULMÁNYOK 3 pp. 31-44. , 14 p.
- Bak K. (2012): A nemzetközi szövetkezeti alapelvek és a szövetkezetek fogalmának összefüggései a szabályozásban. Szövetkezés, 1-2. szám. 34-61.
- Becchetti, L., Ciciretti, R., & Dalò, A. (2017). Fishing the Corporate Social Responsibility Risk Factors. (CEIS Tor Vergata Research Paper; Vol. 14/3, No. 368).
- Borzaga, C., & Loss, M. (2002). Work Integration: Social Enterprises in Italy. EMES European Research Network.
- Borzaga, C. – Depedri, S. – Tortia, E. (2014): Organizational variety in market economies and the emergent role of socially oriented enterprises. IN: Defourny, J. – Hulgard, L. –

- Pestoff, V. (ed): Social enterprise and the third sector: Changing european landscape in a comparative perspective. London: Routledge. pp. 85-101.
- Izdebski, A., Mering, T., Ołdak, M., & Szarfenberg, R. (2017). Selected Aspects of Social Cooperatives in Poland.
  - Csoba, J. (2017): A szociális földprogram társadalmi és munkaerőpiaci integrációs szerepe a vidéki Magyarországon Debrecen, Magyarország : Debreceni Egyetemi Kiadó (2017), 191 p.
  - Csoba, Judit és Sipos, Flórián (2020). Gazdasági és társadalmi integrációs modellek perifériális térségekben : A szociális földprogram, a közfoglalkoztatás és a szociális szövetkezetek működésének jellemzői hátrányos helyzetű kistelepüléseken. SZOCIOLÓGIAI SZEMLE, 30 (1). pp. 21-43. ISSN 1216-2051
  - Defourny, J., & Nyssens, M. (2012). The EMES approach of social enterprise in a comparative perspective, EMES European Research Network (No. 12/03, pp. 1-24). working paper.
  - ENSZ (2000): Az ENSZ főtitkárának jelentése „A szövetkezetek helyzete és szerepe az új gazdasági és szociális irányzatokra figyelemmel”. Szövetkezés, 2000/1-2. XXI.évfolyam
  - ENSZ (2004a): Az ENSZ dokumentum a szövetkezetekről „A szövetkezetek szerepe a társadalmi fejlődésben”
  - <http://www.meh.hu/tevekenyseg/hatteranyagok/szovetkezet20040301.html>
  - ENSZ (2004b): Az ENSZ közgyűlésének „Szociális a szociális haladásban” elnevezésű A/RES/64/136 jelzésű dokumentuma, <http://www.meh.hu/tevekenyseg/hatteranyagok/szovetkezet20040301.html>
  - Eurofound (2019), Cooperatives and social enterprises: Work and employment in selected countries, Publications Office of the European Union, Luxembourg.
  - Fazzi, L. (2011). Social co-operatives and social farming in Italy. Sociologia ruralis, 51(2), 119-136.
  - Frey M. - Csoba J. - G. Fekete É. - Lévai M. - Soltész A. (2007): Szociális gazdaság kézikönyv. OFA, Budapest
  - Hubai, L. (2016): Demokratikus szolidaritás: A társadalmi vállalkozások fogalmának és politikai dimenziójának vizsgálata. Esély Társadalom És Szociálpolitikai Folyóirat. (16). 3. pp. 62-91.
  - Izdebski, A., Mering, T., Ołdak, M., & Szarfenberg, R. (2017). Selected Aspects of Social Cooperatives in Poland.
  - Krenz, R. (2021). Financial instruments in the social economy in the face of the crisis related to the COVID-19 pandemic/Instrumenty finansowe w ekonomii społecznej wobec kryzysu zwiazanego z pandemia COVID-19. Public Policy Studies, 8(4), 121-139.
  - Longa A. Zs. (2015). A szociális szövetkezetek, mint a gazdaság harmadik (szociális) szektorának szereplői, Glossa Iuridica, I.évfolyam, 1. szám, www.glossaiuridica.hu
  - Németh L. (2012a): A szociális szövetkezetek jellemzői és tényszerű adatai. Szövetkezés, 1- 2.szám. 136-145.
  - Osti G. (2012): Green social cooperatives in Italy: a practical way to cover the three pillars of sustainability?, Sustainability: Science, Practice and Policy, 8:1, 82-93, DOI: 10.1080/15487733.2012.11908087
  - R. Fedor, A., & Láczy, M. (2021). Határmentiség – hátrányos helyzet – munkaerőpiaci bizonytalanság. Acta Medicinae Et Sociologica, 12(33), 44–62. <https://doi.org/10.19055/ams.2021.11/30/3>
  - Hamza, E., Rácz, K., Szabó, D., & Vásáry, V. (2018). Szociális szövetkezetek szerepe a vidéki gazdaságban, avagy a Fókusz Támogatási program megvalósításának eddigi tapasztalatai. Gazdálkodás, 62(3), 245-260.

- Roelants, B., Dovgan, D., Eum, H., & Terrasi, E. (2012). The resilience of the cooperative model. CECOP-CICOPA: Brussels, Belgium
- Simkó J. és Tarjányi O. (2011): A szociális szövetkezetek és a támogatásukat célzó programok vizsgálata. OFA, Budapest.
- SZNSZ (1995): A Szövetkezetek Nemzetközi Szövetségének 1995. évi hatályú Manchesteri Kongresszusának állásfoglalása, <http://www.ica.coop/al-ica>